

1990/2-3

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XVIII. ÉVFOLYAM

*Páskaszentelés
gyülekező
emberek*

*Páskáskosarak
közelről*

A Krisztus-katonák

Húsvét Hajdúdorogon

Mezősi József felvételei

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XVIII. ÉVFOLYAM

TARTALOM

	„A hit a nem látható dolgok valósága”	
ÉVFORDULÓK	Tökés László Kecskeméten (<i>Frigyes Agnes</i>)	3
	A budai királyi palota Zsigmondtól Mátyásig (<i>Nagy Emese</i>)	8
	Rómer Flóris élete és műve (<i>Rászlai Tibor</i>)	14
	A trianoni békeszerződés évfordulójára (<i>Vigh Károly</i>)	18
	A trianoni határmegállapítás Vas megyében (<i>Rózsahegy István</i>)	22
HAGYOMÁNY	Bálványos vára – a „Hadúr áldozóhelye” (<i>Dr. Csorba Csaba</i>)	28
	Miről mesél a Kakat-híd emlékoszlója? (<i>Szikszai Mihály</i>)	29
	Magyarigen és Bod Péter emléke (<i>Hints Miklós-Demeter V. János-Löwy Dániel</i>)	32
	„Világszerte híres Rév-Komárom vára” (<i>Szenássy Zoltán</i>)	36
	Ismeretlen adatok Vasvári Pál családjáról és életrajzáról (<i>Udvari István</i>)	42
	Enying mezőváros és a Batthyány-uradalom (<i>Demeter Zsófia</i>)	47
	„Jókai szőlője” (<i>Strobel Árpád</i>)	53
	„Jó szóval oktasd...” József Attila és Buday György a vásárhelyi munkásotthonban (<i>Közszegfalvi Ferenc</i>)	53
	A Balaton-felvidéki szőlőtermelés demokratikus hagyományai, a helytörvények (<i>Csoma Zsigmond</i>)	55
	Arany- és ezüstkalászos gazdaképzés Magyarországon (<i>Szávai Ferenc</i>)	61
	<i>Fejér megyei emlékhelyek</i>	
	Irodalmi emlékhelyek (<i>Horváth Júlia</i>)	67
	Tájházak (<i>Lukács László</i>)	72
BESZÉLGETÉS	Magyarléta várának utolsó ostroma. Palkó Attila történelemtanárral beszélget <i>Beke György</i>	76
EMLÉKEZÜNK	Hogyan alakítottak térszcsét a Tolna megyei Majoson 1951-ben? (<i>Lőrincz Imre</i>)	83
	A paraszti gazdálkodás felszámolása Szentkirály községben és környékén (<i>Farkas Gyöngyi</i>)	85
TÁRLAT	Mátyás király emléke Komárom megyében. <i>Haraszi Norbert</i> felvételei	90
TERMÉS	Török Fati, a leányrabló pribékasszony kínvallomása, 1648. (<i>Dr. Fenyvesi László</i>)	92
	Balassa János, a magyar sebészet úttörője (<i>Dr. Gesztesi Tamás</i>)	95
	Az alsólendvai nyomda 1889–1947 között (<i>Varga Sándor</i>)	98
	A hegyaljai kuruc felkelés (<i>Molnár István</i>)	101
	A poroszlói Atlantisz (<i>Kovács Károly</i>)	102
	Húsvéti pászkaszentelés Hajdúdorogon (<i>Mezősi József</i>)	105
	A fehérvári vásárok marhahacsrjai (<i>Gelencsér József</i>)	109
	Az isztiméri „szent asszony” nyomában (<i>Varró Ágnes</i>)	113
	A gyermekvárás és a születés népszokásai, hiedelmei Csóron (<i>Kisariné Pap Kovács Magda</i>)	116
	Vázás nádalfalú épületek a Drávaszögben (<i>Pataky András</i>)	122
	Hadifogsági emlék: Both-Soós Pista csellója (<i>Dr. Kovács Jenő</i>)	125
	László Gyula, a régész 80 éves (<i>Balassa Iván</i>)	130
	„Latiatuc feleim...” (<i>László Gyula</i>)	132
	A szervezett honismereti szakkörvezetői tanfolyam évfordulója (<i>Dr. Szamosújvári Sándor</i>)	134
	Tízéves a Gömör-kutatás (<i>Halász Péter</i>)	134
	Honismereti nap Hajdúszováton (<i>Diószegi Lajos</i>)	136
KRÓNIKA		

Szülőföld Baráti Kör Dákán (Tóth Dezső)	137
Az orosházi kútmúzeum (Kiss Horváth Sándor)	138
A várpalotai helytörténeti gyűjtemény (Pacsuné Fodor Sári)	140
Egységbe tömörültek a szlovákiai magyar néprajzosok (Bodnár Mónika)	141
Látogatás Táncsics szülőfalujában, Ácsteszerén (Dr. Ferenczy Miklós)	142
Emléktábla-avatás Álmosdon (Dr. Varga Gábor)	143
Mészöly Géza emlékek (Vargha László Attila)	143
Emléktábla Péczeli József tiszteletére (Bognár Mónika)	144
Bognár András (1932–1989) (Balogh Lajos)	145
Püspöki Nagy Péter: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon I. (Dankó Imre)	147
A Gömör Néprajza kiadványsorozatról (Szabó László)	148
A kézművesek és a társadalom (Dóka Klára)	151
Kisbéri Honismereti Füzetek (Dr. Túri Róbert)	152
Dóka Klára: A vízmunka irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében (Fülöp Éva)	153
Lábadiné Kedves Klára: Gyíngyot-gyöngyöt asszonyának (Kriston Vizi József)	154
Gróf Andrássy Gyulára emlékeztet a budapesti Sugárút (Dr. Domokos János)	157
A szepesszombati magyar emlékművek sorsa (Csáky Pál)	158
Paulini Béla emlékezete (ifj. Lele József)	159
Néprajzi szakcsoport az ersekújvári járásban (Dániel Erzsébet)	160
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (melléklet)	
ÚTMUTATÓ néptáncok gyűjtéséhez (Pálffy Gyula) (melléklet)	
ÉVFORDULÓNAPTÁR, 1991. (melléklet)	
Az 1989. (XXXVII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményhirdetése	
Pályázati felhívás a XXXVIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra (melléklet)	
A Martin György Alapítvány pályázata (melléklet)	
Az 1988–1989. évi honismereti-helytörténeti pályázat díjazottjai 76., Beregi szöttek művelője (Szabó Sándor) 146., Anna-barlang (Kerekgyártó Mihály) 156.	
Az első borítón a székesfehérvári Mátyás-emlékmű látható. Melocco Miklós alkotása, Kabáczy Szilárd felvétele.	

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
 FÜR LAJOS
 GAZDA ISTVÁN
 HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
 HAVAS GÁBORNÉ
 KOVÁTS DÁNIEL
 MORVAY PÉTER
 SÁNDOR LÁSZLÓ
 SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
 SZIKOSSY FERENC

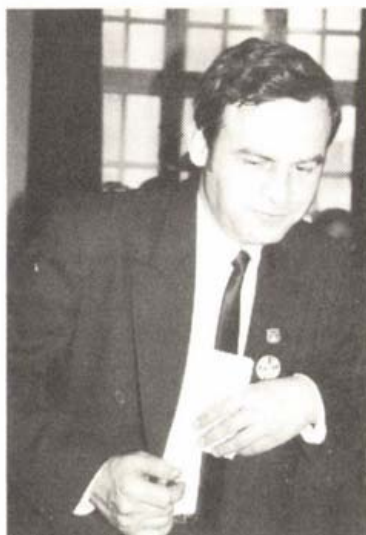
TIMAFFY LÁSZLÓ
 TÖLTÉSI IMRE
 TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelőszerkesztő)

ISSN 0324-7627. Szerkesztőség: 1056 Bp. Belgrád rkp. 24. Telefon 118-2855. Készült 4000 példányban, 10 ív terjedelemben 90 80 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Fekete István igazgató. Ára: 16 Ft. Évi előfizetési díj: 96 Ft.

INDEX-25387

A Honismeret folyóiratnak ez az összevont száma igen nagy nehézségek között készült el. A Hazafias Népfront válságával és az országos Honismereti Szövetség megalakulásával kapcsolatos bizonytalanság, pénzügyi gondok miatt igen vontatottan született meg a lap. A Magyar Posta időközben visszaküldte az ez évi előfizetési díjakat, s azt a hírt terjesztette, hogy megszűnt a Honismeret. A folyóirat azonban nem szűnt meg, hanem mint a Honismereti Szövetség lapja folytatja munkáját. Ebben a számban előfizetési csekket küldünk szét, s kérjük a mozgalom minden résztvevőjét, s azokat, akik érdeklődnek a határainkon belül és azon kívül élő magyarság történelme, művelődése, hagyományai iránt, fizessenek elő a Honismeretre, mely tovább akarja szolgálni a haza és a szülőföld szeretetének ügyét. (A szerkesztőbizottság).

„A hit a nem látható dolgok valósága”

*Tőkés László Kecskeméten,
1990. február 14.*

1989. december 18-án Kecskeméten a református templomban az erdélyi menekültekért szolt hangverseny. Este 8-kor pedig Tőkés Lászlóért kondultak meg a harangok. Azon a napon hallottuk a hírekben, hogy Temesváron az élő körláncból ismeretlen helyre vitték a lelkészt. A kecskeméti Pedagógus Énekkar ezen az estén égő mécsesekkel csöndben kivonult a főtérre, körláncot alakított, s a harangzúgás után elénekelte a Himnuszt. Felejthetetlen percek voltak ezek. Most, 1990. február 14-én, amikor Tőkés László megérkezett Kecskemétre a Református Egyházközség tanácstermébe, a hajdani üres kör jutott eszembe. Most ime, őáltala beteljesedett a kör.

Tőkés László találkozott a megye és város vezetőivel, a pártok képviselőivel, a református egyház lelkészeivel. A hála, az aggodás, az elismerés sokféle megnyilvánulását kapta ezekben az órákban a temesvári hős. Majd pedig kérdésekre válaszolt. A kérdéseket iskolaigazgatók, pártok vezetői, újságírók tették föl.

■ *A Szabad Európában beszámoltunk arról, hogy a kegyetlen időben Önért szolt a harang a kecskeméti református templom tornyából. Jó lett volna tudni akkor, de csak most kérdezzük meg, elhallatszottak-e Önhöz ezek a harangszók? Segítették-e megpróbáltatása nehéz óráiban?*

A kecskeméti harangok áthallatszottak. Épp ez volt a fájdalmas mindig, hogy áthallik a harangszó, de az ember nem mehet át. Nem is annyira annak a tiszta ténye, hogy nem mehetek át a határon, hanem a megalázottság, az embertelenség, ami emögött van. Figyelemmel követtem, amennyire lehetett, a rádión, televízión keresztül a magyarországi híreket és a szolidaritásnak megannyi esetét ismertem meg. Csodálatos a szeretet, amely felénk sugárzott. Tényleg igaz, amit az Írás mond. Mindazt a rosszat, amiben részünk volt, Isten javunkra fordította valamilyen formában. Magyarország lelkiismeretét is felébresztették a Romániában történtek. Mert amikor adott Magyarország, ugyanakkor nagyon sokat kapott is erkölcsiekben, emelkedett lélekben... Én bizakodással tekintek a jövő elébe... Hosszú ideje nem volt olyan nagy esélyünk, hogy megkapaszkodjunk Erdély földjén. Azokat, akik most menekülnek Erdélyből nem értem meg, és semmiképpen nem tudok felmentést adni nekik hitbéli, erkölcsi meggondolások alapján. Most nagy esélyünk van arra, hogy végleg rendezzük közös dolgainkat, hogy megmaradjunk Erdélyben. Természetesen

nem várhatják azt, hogy simán és problémamentesen adassék meg nekünk a megoldás. Ami évszázadokon keresztül, illetve, ami az utóbbi évtizedekben is felgyűlt, annak kisimítása és megoldása hosszú idő. Ami tisztánlátást igényel... Harcolunk a demokráciáért.

■ *Az utóbbi időben úgy látom, Magyarországon kezd a romániai hírek kapcsán egy kicsi szkepszis kialakulni a jövőt illetően. Féljük a romániai magyarokat, a romániai népeket. Mennyire alapos ez a szkepszis? Illetve: Magyarország és Románia között kialakulhat-e közép-európai meleg szomszédos együttműködés?*

Tulzott az aggodalom megítélésem szerint, és jó adag kicsinyhitűség vegyül bele. Ugyanis nem tudom, hogy mit vártak el egyáltalán magyarországi testvéreim, vagy azok akik csalódtak Romániában? A szabadság olyan rohamosan és csodaszerűen szállott alá karácsonykor, mint a mennyei manna. Sokan azt remélték, hogy most már szabadság van és demokráciában élünk. De hát ez öncsalás. Hiszen, ha józanul belegondolunk, senki sem képzelheti el, hogy most megjött a szabadság, minden szép lesz és jó lesz, és megoldódik minden, mint a karikacsapás. Románia természetes állapotának kell tartani ezt a jelenlegi helyzetet. Ami felgyülemlett oly hosszú évek alatt, az most mind feltört, felszínre került. Az ellentétek, amelyeket lefojtottak, nyilvánosságra kerültek. Ez a természetes, nem az, amiben örvendeztünk egy-két hétig. Úgyhogy semmi okunk nincs a szkepszisre. Akkor legalább annyi okunk van a magyar társadalom kibontakozása tekintetében a szkepszisre, mint a romániai helyzetet illetően. Úgy kell tekinteni a romániai magyarság helyzetét, hogy rengeteg a tennivaló, megvannak a társadalmi erők, léteznek bizonyos erőviszonyok, vannak bizonyos politikai erők, tömörülések, pártok, különböző eszméiségek hordozói, s most megindul a harc. Megindul a problémák megoldására való igyekezet, folyamatok indulnak be. Az aggodalmat túlzottnak tartom. Úgy biztos nem fog visszarendeződni Romániában sem, mint ahogy volt. Az nagyon valószínű, hogy a megtorpanás súlyos lehet vagy stagnálás következhet be. De visszaút nincs. Tehát előre kell tekintenünk és harcolnunk azért, ami megillet és ami egyedül jelentheti a romániai társadalom jövőjét. Ha már pártok társaságában vagyunk jelen, bennünket a közös elnyomás készet egységre. Egyetlen jelentős politikai jellegű erő Romániában a Magyar Demokrata Szövetség, amelynek csaknem 500 ezer beiratkozott tagja van már ilyen rövid idő alatt. A közös nyomás, a közös sors jobban összekovácsolt, legalábbis ebben a kezdeti stádiumban, mint a magyarországi erőket. Ez természetes. A konszenzuson, az egységen van a hangsúly. Úgy gondoljuk, a differenciálódás későbbi fázisban fog beállni. Most az elsődleges szempont az összefogás. Mivel kisebbség vagyunk, megvan a lehetősége, hogy ez továbbra is megmaradjon és ne törjön szét. Magyar pártot nem akarunk alakítani, általánosságban ez a vélemény nálunk. Nem tudnánk olyan magyar pártot alakítani, mely eséllyel vehetné fel a versenyt a román többségi pártokkal. Amikor ráadásul minden magyar párt a nacionalizmus célpontjává válhatna adott pillanatban. Tehát inkább érdekvédelem és érdekképviselet a Demokrata Szövetség. Megtapasztaltuk, hogy számba kell venniük, hogy nem lehet eltekinteni tőlünk, nem lehet kikérülni bennünket. Én nem akarok papolni, de nyilván a közös ügy kovácsolja leginkább össze a célokat. Itt is felül kell emelkedni a kevésbé jelentős szempontokon, a domináns tényezőket kell felfedezni. Az erdélyi ügy ezért is lehet egységesítő erő a pártok és általában Magyarország népe körében. Mert ebben azt hiszem nincs vita az MSZMP-től a legnyugatibb típusú pártokig terjedően. Ebben minden becsületes magyar ember egyetérthet pártállástól függetlenül.

■ *Hogyan viseli Tökés László a reá méretett szerepet?*

Meg kell mondanom, hogy egy gondviselésszerű erő állított a helyzet középpontjába. Én nem szerveztem forradalmat, nem is áldotam, hogy mi lesz ebből. Ha ezt a szerepet osztotta rám az Úristen, én ennek igyekeztem mindig eleget tenni. Mint ahogy egy jó színész, akármilyen szerepet osztanak rá, azt a legteljesebb odaadással kell alakítsa. Egy gyönyörű prózaí hasonlat, de mégis jó talán arra, hogy kifejezzem, szeretnék megfelelni ennek a történésem által rám osztott szerepnek. Ahol Chrudinák Alajos szerepe rendkívül fontos, mert Ő teremtette meg legnagyobb mértékben a nyilvánosságot, a Vasárnapi Újsággal együtt. A valamikori személyemen túl meg lehetne vizsgálni a gyülekezetnek, az úgynevezett tömegalapnak a kérdését. 1983 óta, de lényegében az 1970-es évek végétől, amikor dési lelkész lettem, igyekeztem a gyülekezetben előbb tudatlanul, majd egyre tudatosabban egy élcsapatot, egy szerves gyülekezeti hátteret, alapot megszervezni, mely leggyőzhetőtlenné vált adott helyzetben. Ez a tömeg különböztetett meg minden magányos ellenzékítől. Az, hogy Temesváron gyökeret vert, hogy hónapokon, éveken keresztül Désen is eséllyel tudtam harcolni a szekuritátéval, a püspökséggel. A stratégiám lényege, hogy őszinte voltam. Tehát

nem voltam hajlandó belemenni az utcájukba, ezekre a hamis, hazug társadalmi kényszerpályákra nem voltam hajlandó rákényszerülni. Ott volt a nép, ott volt a gyülekezet. Hűséges harc volt Désen évekig. Soha nem tudott úgy eltiporni a szekuritáté összefogva az egyházi reakcióval, hogy nyomom se legyen. Valahogyan kénytelenek voltak továbbra is zöld utat adni. Temesváron is kialakult egy demokratikus fórum. A mi templomunkban 9 hónapig – amikor megkezdődött az utolsó menet – egy demokratikus sziget volt. Mindenről beszéltünk. Egyszerűen nem voltak eszközeik a nyilvánosság és ez ellen a tömeg ellen. Már hozták a tejet, hozták a fát, a kenyeret. Meg volt a rétegződése a gyülekezetnek. A közelálló embertársaim közül egy meghalt, aztán, mikor „kilőtték” őket, képletesen szólva, jött a második vonal. Csodálatosan működött a gyülekezeti szervezet. Ott tudtam megvetni a lábamat. Erdemes volna megvizsgálni, milyen szerepe volt a néhány ezres gyülekezetnek. Temesvár lakosságához képest 4%-os arány. A legkisebb gyülekezet. Mégis, számarányához képest, aránytalanul nagy szerepre tehetett szert, éppen a nyilvánosság, a demokrácia, a szervezethez követeztében.

■ *A református egyház hozott-e áldozatot a romániai forradalomért?*

A református egyház rendkívüli mértékben kompromittálódott a régi rendszerrel. Kiszolgálói voltak. A katolikus jobb helyzetben van, sikerült megőriznie önállóságát és hitbeli függetlenségét. Most mindenki átnyergelt a forradalom oldalára, a két püspök lemondott, illetve lemondatták. Viszont a főpapság, esperesek és társaik, úgy tesznek, mintha semmi sem történt volna és ők elejétől fogva a változás, a forradalom hívei lettek volna. Ez gyakori jelenség: az átmentés jelensége.

■ *Bizott-e a legtragikusabb helyzetben? Hitt-e abban, hogy ennek a harcnak sikerülnie kell? Segített-e a hit?*

A legklasszikusabb és legsokatmondóbb megfogalmazása az Írásnak az, hogy a hit a nem látható dolgok valósága és a reménylett dolgokról való meggyőződés. A lehetőség itt van a hit számára: nemcsak az van, ami van, hanem: ami lehet. Ebben a szellemben keltem és feküdtem. Nem volt kérdéses számomra, hogy eljön ez az idő, csak az volt a kérdéses, hogy milyen áldozatok árán. Otthagynom-e a fogam vagy nem?

■ *A hagyományos segítségnyújtáson kívül Románia népeinek, az erdélyi magyarságnak, milyen segítségre volna még szüksége?*

Nagyon elvontan, de mégis tömören. A határon túl élőknek arra van szükségük, hogy felnézhessenek az anyaországra, az anyanemzetre. Valami ilyesmit fogalmazott meg élelétással és előrelátással Németh László az 1930-as években. A legnagyobb tragédia, amikor nem tudunk felnézni Magyarországra, min. a katolikusok Romára, vagy mint a németek, a szászok, a svábok Németországra. Egy erős Magyarországra, magyar nemzetre van szükség. Ehelyett pedig sok tekintetben demoralizál minket a magyarországi helyzet.

■ *Oldódott-e az atomizáltság, szétszottság a román–magyar értelmiség között? A román értelmiségben is megvannak-e azok a hangok, melyek az egymásra találás szellemiségét hirdetik, s amelyet a magyar értelmiség legjobbjai mindig hirdettek?*

Magától értetődően oldódott ez az idegenség, mint ahogy köztünk magyarok között is és román kapcsolataink tekintetében is. Az ellentét egy mesterségesen és napiparancsként fenntartott állapot volt. Ugyanis igaz az, hogy mindenkire jutott besúgó, szekus, megfigyelő. Tehát egyszerűen nem lehetett kommunikálni. Most, hogy ez megszűnőfélben van, vagy legalábbis nem vesszük komolyan, ha még létezik – azonnal helyreugranak az emberi kapcsolatok. Természetes folyamat következményei. Magyarországon mi a jó? Úgy látom, hogy egy olyan szellemi potenciál van, mely ha jól rendeződne, szerveződne, akkor ez az ország világszinten az elsők között lenne. Nálunk viszont az a helyzet, hogy országos mértékben nem eléggé jelentékeny az értelmiségi réteg. Egy jellegtelen, mondva csinált értelmiség alakult ki, ami végeredményben nem értelmiség. Csak gyorstalpalású, ceausista, értelmiségnek kikiáltott réteg. Mindenféle iskolák, intézmények, egyetemek és főiskolák, amiknek semmi közük a szellem világához. Nagyon gyenge az értelmiség, illetve a szellemiség.

■ *Miről esett szó Bush elnök és Ön között? Lehet-e erről hallani valamit?*

Az MTI megjelentetett egy közleményt erről. A legfontosabbnak a találkozás tényét tartom. Tisztában vagyok azzal, hogy nem válok meghatározó erővé Amerika velünk kapcsolatos politikájának kialakításában. Legalábbis pillanatnyilag biztos nem. Bush elnök messzemenően indítványozta, szorgalmazta ezt a találkozást. Miközben vannak olyan erők, akiknek nem tetszik, hogy egy magyar lelkész ilyen központi szerepet töltsön be a romániai eseményekben, mások igyekeznek minimalizálni vagy éppen elfelejteni, háttérbe szorítani;

akkor Bush elnök, mintegy ország-világ előtt rámutatott, hogy íme ez az ember ezt és ezt tette, ő az, aki – és így tovább. Mondjam el, hogy miről beszéltünk? A lényeg: kollektív jogok, a romániai magyarok kollektív jogai, amiről sajnos a II. világháború óta mindig elfeledkeztek. Ezt nagyon hangsúlyoznunk kell, tekintettel a világon élő kisebbségeknek a millióira. Létre kell hozni a kisebbségeknek a világszervezetét. A másik dolog pedig Erdély, mint etnítás. Vagyis nem Nagy-Romániában feloldottan lehet csupán tekinteni a magyar kérdést, hanem az erdélyi etnításon belül, jellegzetes hagyományai, határai keretein belül. A harmadik pedig természetesen, hogy Romániát kell segíteni. A demokratizálódáshoz nemzetközi gazdasági támogatást kell adni. S ezen belül külön hangsúlyt tenni a romániai magyarság kérdésére, mint amely az általános romániai demokráciának egyik próbaköve vagy kulcskérdése. Ó feltételesen minden támogatást megígért: szabad választások, emberi jogok, nemzetiségi jogok és így tovább.

■ *Egy leendő templomépítésről hallottunk. Csekk számlaszám van-e már?*

Még nincs, de hamarosan lesz. Én magam egy pénzügyi alapot hangsúlyoznék. A Bethlen Gábor-díj 75 ezer forintját egy hazatérési alapra ajánlottam fel. Komolyan gondolom a hazatérést. Melyik proféta volt, aki amikor börtönben volt, üzent, hogy vegyenek meg neki egy földdarabot Izraelben, noha Izráelt már elfoglalták a babilóniaiak? Jeremiás volt. Ez a példa lebeg a szemem előtt. Akkor hitt abban, hogy érdemes földet vásárolni, amikor azt elfoglalták. Ez a hit kérdése. A hit így mutat túl szerintem a valóságon. Semmilyen romantizmus nincs ebben. Ha nem így tekintünk a jövőnkre, akkor biztos, hogy elveszítjük.

■ *A február 11-i Mai Nap című lap Marosvásárhelyről is beszámolt. Megdöbentett egy mondat, amely így szólt. Egy szónok hangszórón: A magyarok miatt szenvednek a románok! Zárójelben: dörgő taps. Tehát itt nem egy emberről van szó. Ez nagyon súlyos vád!*

Kit képvisel az, aki így beszél? Lássunk világosan. Marosvásárhelyen tudomásom szerint a román pártok is elhatárolták magukat ettől a sovinizta szellemtől. Azt a kérdést kell tehát föltenni: kit képviselnek? A nemzeti tudatalattiba szorult sötét nacionalista, sovinizta eszmék eléggé rejtett erőit képviselik ezek a szónokok. Semmiképpen nem lehet általánosítani. Az igaz, hogy általánosan jelen van a románság tudatában. A Ceausescu-éra által manipuláltan egy ilyenfajta nacionalizmus jelen van, de ezt semmiképpen nem szabad általánosítanunk. Vásárhelyen véleményem szerint ez a gennyes román nacionalizmus kifakadt. Vásárhelyen van a góca, a tüzfészke ennek a sovinizmusnak, de nem szabad szem elől téveszteni, hogy ez csak egy helyszín. Már mondtam máshol is, de megismétlem, megannyi biztató kezdeményezés is jelen van: Román–Magyar Baráti Társaság, román–magyar közös nagygyűlés Kolozsváron. Tehát megannyi jel, amely nem ebbe az irányba mutat. Természetesen a szenzációéhségünk és a rossz irányba való érzékenységünk inkább kiemeli az ilyen vásárhelyi jelenségeket. Kevésbé veszi figyelembe a szerényebb vagy általánosabb folyamatokat. Nagyon elítélem azt, ami ott történik. Ez létező dolog, de nem kell túlzott és messzemenő következtetéseket levonni. Az is igaz, hogy negatív fordulat, hogy egyfajta visszarendeződésre vagy legalábbis megtorpanásra aktivizálhatja ezeket az erőket. Számáranyukon és jelentőségükön felül fontos szerepet tölthetnek be az ilyen sovinizta erők. De mégiscsak árnyaltan és reálisan kell látni.

■ *Többezés tömeg lehetett?*

Főleg a feltüzelt tömeg. Az lehet több ezer. Többezés volt, úgy tudom. Amikor volt a magyar tüntetés, akkor ezek az erők nem rohantak rá a magyarokra. Bicskázások, verekedések azelőtt is voltak, tehát nem új keletűek. Csak most látványosan nyilvánultak meg.

■ *A Magyar Demokrata Szövetségen kívül milyen hivatalos szervezet tagja?*

Alapító tagja vagyok a romániai magyar keresztyének szövetségének. Ez egy újfajta ökumenikus kezdeményezés, ugyanis a régi ökumenikus mozgalom állami célokat szolgált, protokolláris szintre süllyedt, a népek és nemzetiségek egységének és barátságának hamis látszatát akarta kelteni. Ez már a múlté. Mi, magyar keresztyének, négy történelmi egyház képviselői – katolikus, református, unitárius és lutheránus – január 24-én országosan megalapítottuk a Magyar Keresztyén Szövetséget. Amely valahogy úgy akar egységet megvalósítani mondjuk az ellenzéki kerekasztalban, hogy egységesen lépjen fel. Egységben lévén az erő. Aztán ebből kiindulva folytatjuk az ökumenikus tájékozódást és szövetségkötést más irányokba, a román egyházakkal és így tovább.

■ *Mit szól ahhoz, hogy sokan el tudnák képzelni Magyarországon köztársasági elnökként?*

Próbálok túltenni magamat magamon. Ugyanis nyilvánvaló számomra, hogy nem én, mint olyan, vagyok fontos a népnek, hanem amit képviselek Isten kegyelméből, s aminek

szimbolikus szereplőjévé válhattam. Csodálatos érzés, hogy a Szilágyságtól a Dunántúlig a magyarok valaki személye körül valamilyen ügyben egyként össze tudnak gyűlni és lelkesedni tudnak. Ez legjobb teljesítményeink történelmi idejére emlékeztet. Gondolhatunk egy reformációra, népi mozgalomra, vagy Kossuth Lajos-féle forradalmi időkre. Ez nagyon nagy dolog. Ha ezt az alkalmat meg tudnánk fogni és élni tudnánk vele, akkor ez anyagi erővé válhatna mind Romániában, mind Magyarországon.

■ *Nem óvják-e a túlzott politizálástól? Nem sodorják-e majd úgy az események, hogy esetleg nem fog már tisztán látni ebben a zűrzavaros időben?*

Fennáll ennek a veszélye és nagyon óvakodom tőle. Mindenkinek csak annyit és azt kell vállalnia, amihez ért és ami neki megfelel. Én szeretnék a politikának például a spiritusza lenni bizonyos értelemben, de nem akarnék professzionista politikussá válni. Mert akkor egészen mássá kellene válnom, mint aki voltam és mint aminek köszönhetem azt, amivé lettem.

Tökés László délután a református templomban istentiszteletet tartott. A helytállás parancsáról beszélt, amelyet Erdély legkiválóbbjai magukénak mondhatnak. A lutheri gondolatról, szellemiségről, melyet kézről kézre adnak egymásnak a „tűzfelelősök”. Az „Itt állok, másképp nem tehetek!” – halált is vállaló törvényéről. A templom zsúfolásig telt. A lelki gazdagodás különleges csodájával térhettünk haza. A harangok, reméljük, ezután mindig az örömet és győzelmet kongathatják...

Összeállította: *Frigyesy Ágnes*

*Mátyás király címere
a budai várból (mészkö)*

A budai királyi palota Zsigmondtól Mátyásig

Mátyás király halálának ötszázadik évfordulóján országsgzerte megemlékeztek a magyar történelem egyik legnagyobb uralkodójának életéről, arról, hogy miként szilárdította meg az ország belső rendjét és európai helyzetét, s hogyan növelte az ország nemzetközi tekintélyét. A kultúra, művészet pártolása ugyancsak országépítő tevékenysége részét képezte. Mecénási működésének célja a saját és az egész ország dicsőségének növelése volt.

Itt most a Mátyás kori történet és művelődéstörténetnek csak egy kiragadott – de korántsem jelentéktelen – részletével, Mátyás budavári építkezéseinek a bemutatásával szeretnénk érzékeltetni azt a fejlődést, amit Mátyás uralkodása jelentett nemcsak a budai királyi várban és udvarban, de ezzel együtt az ország kulturális életében is.

A magyar királyok budavári középkori palotája, mint ezt a helyszínen sok éven át végzett régészeti kutatások igazolták, több építési szakaszban érte el középkor végi állapotát és kiterjedését. A királyi palota első ismert épületei az Anjou-korból, Nagy Lajos öccse, Anjou István, majd Nagy Lajos építkezéseiből maradtak ránk. A következő – nagyszabású – építkezés Zsigmond király nevéhez kapcsolódik. Az ő uralkodásának egy időszakában Buda nemcsak Magyarországnak, de a német birodalomnak is központja volt, érthető tehát, hogy a király-császár hatalmához mérten nagyszabású központot akart Budán kiépíteni. Az ő idejében érte el a palota épületegyüttese a legnagyobb kiterjedését, s az ő korára tehető a ma is látható erősítésrendszer legnagyobb része. A legmagasabb sziklaszinten levő déli, Anjou-kori palotát kibővítette a következő, mélyebb sziklalépcsőn a ma helyreállítva látható gótikus, kétpilléres teremmel és dongaboltozatos szobákkal; kiépítette a második – középső – palotaudvar nyugati, árkádokkal szegélyezett szárnyát, ettől északra a Csonkatornyot, s ő toldotta meg a korábban két udvar körül csoportosuló épületegyüttest egy harmadik udvarral, amit az új épületek és az ún. „Címertorony” minden valószínűség szerint L alakban öveztek. Az itt levő épületek egyikében hatalmas, kb. 70x17,5 m méretű nagy terem volt, melynek boltozatát a leírások szerint nyolc pillér tartotta. E nagy terem pompáját még hosszú időn át dicsérték az oda látogatók. A forrásokból úgy tűnik, hogy fölötté még egy hasonló méretű terem húzódtott, s tudunk arról is, hogy ehhez a palotaegyütteshez még egyéb helyiségek, többek között egy audienciás terem, s egy fűtött szoba is tartozott.

Mátyás nem új épületekkel bővítette a budai várat, hanem a régi épületeket „modernizálta”, s helyenként valószínűleg újabb emeletekkel töltötte meg ezeket. Kitűnik ez Bonfininek, Mátyás történetírójának megjegyzéseiből is: „A budai várat, ahol Zsigmond nagyszerű építkezésein kívül semmi megtekintésre méltó nem volt, kezdte kiépíteni, különösen a belső palotát... Olyan palotákat emelt, melyek nem maradtak a rómaiak pompája mögött. Tágas ebédlők, fényes előszobák és hálószobák vannak benne; mennyezetük díszítése más és más, s az aranyos címerek változatosságával tűnnek ki. Az ajtófélfák berakásokkal ékesek, jeles művek a kandallók, tetejükön négyesfogatok és számos, a római ősoket ábrázoló szobor van. Lent tárházak vannak és kincstár.” Ez a rövid idézet mintegy summázza Mátyás építkezéseinek lényegét: nagy pompával építteti át a régi épületeket, római mintára – azaz reneszánsz stílusban.

Mindebből a szépségből és gazdagságból napjainkra igen kevés maradt. Mátyás építkezéseinek visszaidézéséhez a korabeli és későbbi leírásokra, néhány, zömmel a töröktől való visszafoglalás körüli időkből származó metszetre, térképre, valamint a régészeti feltárások során felszínre került építészeti töredékekre, kőfaragványokra támaszkodhatunk. Eredeti helyén egyetlen reneszánsz stílusú épület, vagy épületrészlet sem maradt fenn, csak azokat a korábbi eredetű alapokat, illetve azok egy részét ismerjük, amelyeknek a felső emeletein zajlottak Mátyás építkezései. A középkori alaprajz ismeretében tudjuk többé-kevésbé értelmezni, helyhez kötni a források adatait, s tudjuk elképzelni a töredékekből rekonstruált építészeti és díszítő részletek helyét.

Ha áttekintjük a Mátyás korára datálható, meglehetősen nagyszámú ásatási közeletet, két alapvető megállapítást tehetünk: az egyik, hogy a maradványok kisebb része még gótikus stílusú, ami arra vall, hogy Mátyás korában is folytak még a budai várban gótikus stílusú építkezések. A reneszánsz faragványok nagy mennyisége, gazdagsága és változatossága azonban azt is igazolja, hogy az átépítések nagyobb részét már reneszánsz stílusban végezték. Helyenként valószínűleg nem zárhatjuk ki a késő gótikus és reneszánsz elemek keveredését sem – mint ahogy ez szerencsésebb esetekben másutt, pl. többek között Visegrádon is, igazolható.

A reneszánsz építészet Itálián kívül először Magyarországon, Mátyás udvarában honosított meg. Általában azt szokták mondani, hogy Mátyás Beatrixszal 1476-ban kötött házassága után kezdett reneszánsz stílusban építkezni. Nem tulajdoníthatjuk azonban egyedül e házasságnak az új stílus iránti fogékonyságát, már azért sem, mert a nápolyi és a hazai reneszánsz művészet fejlődésében párhuzamosságok fedezhetők fel. Beatrix Magyarországra jövelele előtt atyja nápolyi palotáját 1451–1457 között még spanyol gótikus mesterek építették, s Beatrix a reneszánsz művészetnek csak szórványos, kisebb emlékeit láthatta szülővárosában. A magyarországi reneszánsz előzményei a korábbi magyar–itáliai kapcsolatokban is rejlenek, melyek az Anjouk koráig nyúlnak vissza. Tovább erősödtek ezek a kapcsolatok Zsigmond idején, főként a király német–római császárrá választása után, amikor a humanizmus nem egy képviselője fordult meg a király környezetében és budai udvarában. Zsigmond kancelláriájában kezdte pályafutását Vitéz János, Mátyás későbbi nevelője, aki váradi püspöki udvarában humanista központot és máig nevezetes könyvtárat hozott létre, aminek köteteit ifjúkorában Mátyás is forgathatta. Ezek az előzmények tették fogékonnyá Mátyást a részben Beatrix kíséretében Nápolyból Budára érkezett humanisták tanai iránt. Közöttük a reneszánsz építészet hazájából, Firenzéből származó Francesco Bandini serkenthette Mátyást az új stílusú építészet pártolására, aki 1490-ig tartózkodott a király környezetében, s aki később Filarete építészeiről írott olasz nyelvű, elméleti és gyakorlati ismereteket tartalmazó munkáját hozta el Mátyás számára Itáliából. Ezt a művet fordíttatta le Mátyás latin nyelvre Bonfinivel, aki a fordításhoz 1489-ben írt előszavában így fordul Mátyáshoz: „Te az összes művészeteket pártolod, de elsősorban az építészetet, mivel úgy tetszik, semmi sincs, ami jobban hozzá tartoznék a fejedelmi nagyszerűséghez.”

Galeotto Marzio szerint annyira értett az építészethez, hogy a legjáratosabb építészekkel győztesen vitázhatott az épületek szép és helyes beosztásáról. Bonfinitől tudjuk, hogy figyelemmel kísérte az olasz fejedelmek építkezéseit, s ezekről felvilágosításokat kért az udvarában megfordult követektől. Egy másik író szerint „Arra törekedett, hogy bőkezűségben és fényűzésben korának összes fejedelmeivel versenyezzen, és ezekben, éppúgy, mint a hadviselésben, a többi királyokat túlszárnyalja.”

Az antikvitáshoz (azaz a reneszánsz építészethez) való fordulása tudatos. Bonfini leírja, hogy „...lelked leginkább azokkal az építkezésekkel törődik, amelyek az antikvitással fognak vetekedni...” Azzal pedig, hogy ugyancsak Bonfini, Mátyás király eredetét visszavezeti a

Vörösmárvány pilaszterfő

Friz sárkány töredékével
(fehér budai márga)

római Corvinus nemzetségig, legalizálja többek között Mátyásnak azt a törekvését is, hogy felülmúlja a római császárok építkezéseit.

Mátyás reneszánsz stílusú építkezéseinek kezdetét a kutatók általában az 1470-es évek közepe tájára teszik. Ettől kezdve a nyolcvanas évek közepéig folyhatott a budai palotában a középső udvar környékének átépítése, míg az 1480-as évek végén kezdhették el a Zsigmond kori palotaudvar egyik épületének az átalakítását, amit azonban Mátyás halála félbeszakított.

Mátyás fő építómestere a firenzei Chimenti Camicia volt, aki 1479 előtt érkezett Budára, s aki Mátyás halála után még Esztergomban is dolgozott. Ő vezette az itáliai, dalmát és hazai mestereket foglalkoztató királyi kőfaragó műhelyt, ő fogta össze az építkezéseken dolgozó egyéb művészeket és mestereket. Az átadások során előkerült kőfaragványok nagy részének firenzei-toszkán stílusa alátámasztja Chimenti Camicia vezető szerepét, bár voltak a műhelynek más mesterekhez kapcsolódó tagjai is, akik Desiderio da Settignano, Benedetto da Majano, Verocchio stb. stílusában munkálkodtak. A dalmát származású mesterek között Giovanni Dalmata nevét kell kiemelnünk. Név szerint ismerünk több Budán működő magyar mestert is, akiknek egy része valószínűleg közreműködött a budai palota építkezéseinél. A megtalált faragványok kisebb részének stílusa, faragásmódja is valószínűsíti itteni szereplésüket. Ismerjük egy sor faragó, legnauolo nevét is, akiket 1479-ben Chimenti Camicia Firenzéből hívott Budára, hogy elkészítsék a reneszánsz helyiségek egy részénél magasztalt pompás kazettás mennyezeteket, intarziás ajtókat, bútorokat. Olasz, firenzei festőktől származhattak a paloták termeinek, boltzatainak freskói, csillagképes festményei.

A Mátyás reneszánsz palotájára vonatkozó forrásokat először teljességükben Balogh Jolán gyűjtötte össze és ő kísérte meg a Mátyás kori építkezések színhelyeinek, az épületek, helyiségek hollétének meghatározását. Utóbb Gerevich László, Feuerné Tóth Rózsa, Farbaky Péter, s kisebb méretekben mások is foglalkoztak Mátyás épületeinek lokalizálásával, valamint a reneszánsz faragványtöredékekből kisebb-nagyobb építészeti egységek, sőt, esetenként homlokzatok elméleti, rajzi rekonstrukciójával.

A kutatások nyomán kirajzolódó kép azt mutatja, hogy Mátyás legnagyobb arányú építkezései a palotaegyüttes második udvara körül folytak. Itt húzódott az ún. Új palota, „novum palatium”, amely elnevezés nemcsak a keleti épületszárnyra vonatkozhatott – mint ezt a kutatók korábban vélték –, hanem magába foglalhatta az udvar körül megújított összes épületet, helyiségeket. Az udvart keletről, a Duna felől övező szárny északi részén állott a kápolna. Ennek építését Bonfini Mátyásnak tulajdonítja, a maradványok tanúsága szerint azonban mind a kápolna, mind pedig a hozzá dél felől csatlakozó épületszárny alapjai korábbi eredetűek. Bonfini megjegyzése valószínűleg jelentős Mátyás kori átépítést takar, a környékén talált nagyszámú késő gótikus boltzati borda ugyanis arra vall, hogy mind a kápolnát, mind pedig a keleti szárny helyiségeinek egy részét Mátyás idején csúcsíves stílusban boltozták át.

A kápolna közvetlen közelében volt Mátyás híres könyvtára: egy innen nyíló ajtó a kápolna rejtett oratóriumába vezetett. Ablakából igen szép kilátás nyílt a Dunára. A

könyvtár boltozatát reneszánsz vörösmárvány oszlopfő – vagy oszlopfők – tarthatták: egy ma is ismert, firenzei stílusban faragott fejezetet ugyanis felirata – „A győzhetetlen Mátyás király a szellem gyönyörűségére emeltette ezt a nemes alkotást” – alapján a könyvtárhoz tartozónak vélnek. A források egy része egy, más részük két könyvtárteremről beszél, festett boltozatokkal, feliratokkal, színes üvegablakokkal. Az egyik teremben a latin, a másikban a görög nyelvű könyveket őrizték a terem körülvevő diszes szekrényekben és az aranyos bíbor függönyökkel fedett polcokon. A terem közepén háromlábú székek voltak, két ablak között aranyos takaróval fedett heverőágyat helyeztek el a király számára. A könyvtár mellett volt a csillagvizsgáló: falfestményei alapján elképzelhető, hogy ez azonos volt az egyik könyvtárszobával, így feloldható lenne a forrásoknak a könyvtárra vonatkozó ellentmondása. A könyvtár és a csillagvizsgáló – illetve a két könyvtárszoba – boltozatára a csillagos eget festették, az egyiken Mátyás születési, a másikon II. Ulászló trónra lépésének horoszkópját láthatták, de ez utóbbi terem egy felirata arra vall, hogy azon eredetileg Mátyás cseh királlyá választásának horoszkópjá lehetett.

A második udvart övező helyiségek között kell keresnünk a királyi tróntermet, tanácsstermet is. Ha az összes erre vonatkoztatott forrásadat valóban egy és ugyanazon teremről beszél, akkor külseje igazán pompás lehetett. Vörösmárvány ajtaján „A nagylelkű fejedelmet győzelem követi” felirat díszlett. Márványkandallójára a gyűrűs hollót, kétoldalt pedig Magyarország és Csehország címerét faragták. Aranyozott famennyezetét részben azok az emblémák – könyv; üst tűz fölött – díszítették, melyeket ma is láthatunk a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum kiállításán levő majolika padlóteglaikon (utóbbiak nem lehettek a trónteremben, mivel a forrás itt márványpadlóról beszél). Más források a terem falfestményeit és a falain függő textíliákat magasztalják.

Kiegészített reneszánsz építészeti részletek a BTM Vármúzeum kiállításán

A további szobák egyikének falára az Erények figuráit festették, ezt azonosítja Balogh Jolán a királyné szobájával. Megtudjuk azt is, hogy a tróntermen kívül más termekben is voltak fából faragott, kazettás, reneszánsz mennyezetek, köztük kiemelnek a források egy aranyozott gyíkokkal, s egy másik, aranyozott rozettákkal díszített mennyezetű helyiséget.

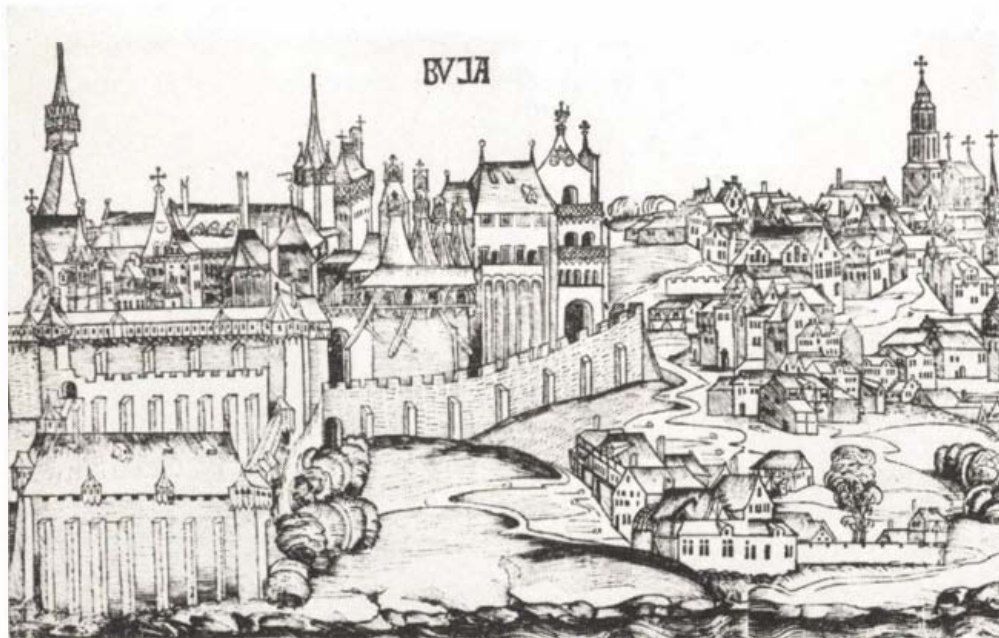
A második udvart övező helyiségeket az az emeletes, árkádos kiképzés kötötte össze, ami két vagy három oldaláról szegélyezte az udvart. Forrásadatok, valamint a nyugati épületszárny mentén feltárt pilléralapok együttes tanúsága szerint az udvar árkádos kiképzése Zsigmond korára nyúlik vissza. Az összes rendelkezésünkre álló adatfésülés elemzése és egyéb megfontolások alapján a kutatók a legvalószínűbbnek azt tartják, hogy Mátyás korában a változatlanul hagyott gótikus földszinti ívsorra az első emeleten árkádíves, boltozott folyosót, a másodikon egyenes lezárású oszlopközökkel ellátott loggiákat helyeztek el, akárcsak a krakkói Wawel későbbi keltezésű díszudvarában. A források egy része szerint a tornác vörösmárványból készült, magas oszlopokkal, „az oszlopok talapzatát és fejezetét faragott oroslánok és tigrisek díszítik; de mind számbelileg, mind művészileg a hollók emelkednek ki, a Corvinus nemzetség címerei és a nápolyi Beatrix jelvényei”. Ezeket tartják általában az első emelethez tartozónak. A felső tornác mennyezetét a 12 csillagkép fából faragott és aranyozott ábrázolása díszítette: a leírás kazettás famennyezetre vall, ezért rekonstruálnak a második emeleti loggiához egyenes összekötő gerendázatot.

Az ásatások idején a Mátyás kori díszudvar területéről nagy számban kerültek elő fehér színű, Buda környéki márgából készült, díszes faragású törpepillérek, balluszterbábok és egyéb korlátelemelek. A források vörösmárványra vonatkozó közlései, s a helyszínen talált fehér színű faragványok közötti ellentmondást úgy oldhatjuk fel, hogy valószínűsítjük, hogy az árkádokat domináló oszlopok és az azokat összekötő ívek valóban vörösmárványból készülhettek, s csak az azokat összekötő korlát volt fehér. A vörösmárvány és fehér kő egyidejű alkalmazása nem idegen a reneszánsztól. Feltételezhető a budai várban egyéb helyeken is, mint ahogy előfordul Mátyás visegrádi palotájában, ahol a díszudvar emeleti loggiáján a vörösmárvány törpepillérek mellett fehér balluszterbábok állottak.

Az udvar járósíntjét a források szerint vörösmárvány lapok borították, benne, a kápolna előtti részen Pallas bronzszobrával díszített márványkút állott.

Nagyobb arányú átalakítással kell számolnunk a díszudvartól délre a nyugati szárnyban, ott, ahol a nyugati, külső palotahomlokzaton ma ívekkel összekötött középkori támpillére-

A budai vár Mátyás korában. Metszet Hartmann Schedel Világkrónikájából

ket láthatunk. Egy 1434. évi oklevél szerint ezen a környéken már Zsigmond korában is volt egy ciszterna, amit Feuerné megállapítása szerint Mátyás korában urbinói minták alapján átalakítottak, s föléje a támpillérekre épített kulisszafallal eltakart reneszánsz függőkeretet építettek. Valószínűleg ennek a ciszternának, s a maradványaiban ugyancsak megtalált ólomcsöves vízvezetéknek az elkészítéséhez volt szükség arra a száz mázsa ólomra, amit 1484-ben Nagylucei Orbán kincstartó kért a kassaiaktól.

A palota délebbi részeinek reneszánsz átépítése után, Mátyás uralkodásának utolsó éveiben kerülhetett sor az ún. „befejezetlen palota” „modernizálásának” megkezdésére. Ez az építkezés a legészakibb, Zsigmond-udvar egyik épületén – talán a nagytermet magába foglaló épületen – folyt. Tudjuk, hogy itt, Zsigmond nagytermében tartották Mátyás esküvői ünnepségeit 1476-ban, s forrásaink szólnak arról is, hogy egyéb ünnepi célokra ez után is többször igénybe vette ezt a hatalmas termet, melynek méreteivel az „új palota” egyik helyisége sem vetekedhetett. Érthető lenne tehát, ha a király ezt is szebbé, még reprezentatívabbá akarta volna tenni.

A Mátyás kori átépítésről részletesen szól Bonfini: „A négyszögletű udvaron, amely Zsigmond épülete előtt terült el, megkezdte Mátyás az oldalt fekvő régi palota újjáépítését, amit ha befejezhetett volna, még többet mondhatott volna el a büszke antikvitásról. Bronzkandeláberekkel ékesített, vörösmárványból készült kettős lépcsőt épített hozzá, föléjük pedig ugyanebből a kőből kettős kapuzatot, Herkules munkáit csodálatra méltó művészettel megörökítő bronz ajtószárnyakkal.” A lépcső nagyságáról Vadianus azt írja, hogy olyan széles volt, hogy húszasával lehetett felmenni rajta. A kapura Bonfini Mátyást dicsőítő feliratát vésték: „Bronzsobrokkal és ajtókkal ékes paloták idézik Corvin fejedelem tehetségét; Mátyást az ellenségen aratott diadal, a virtus, a bronz, a márvány és a történetírás nem hagyja elenyészni”. Ursinus Velius említi pilaszterfős, architrávós ablakait és egy, a lapithák harcát ábrázoló domborművet. Schweigger 1577-ben már romos állapotban látja az épületet, amiben egy nagyon szép terem volt, ami még nem volt kiépítve, az ajtók szemöldökkövei és keretei majdnem mindenütt, az ablakkeretek pedig mindenütt vörösmárványból voltak kifaragva. Bonfinitól azt is megtudjuk, hogy a tervekből mi nem valósulhatott meg: újabb emelet építését, vagy átépítését tervezte, a termek mennyezetét diadalszekereken vonuló planéták képeivel akarta díszíteni, a palota homlokzatára triglifis reneszánsz főpárkányt tervezett.

A dicsőített befejezetlen épületből néhány, talán ide tartozó reneszánsz építészeti faragványon kívül semmi sem maradt ránk. Alaprajzáról is nagyon keveset tudunk, a Zsigmond-udvar körüli épületekben ugyanis a török időkben löport tartottak, ami először 1578-ban, majd 1686-ban robbant fel, hatalmas pusztításokat végezve az egész környező területen. Ezért a visszafoglalás utáni metszeteken és térképeken itt már nem ábrázolnak épületeket. Az egyetlen, még Mátyás korában készült, s 1493-ban a Hartmann Schedel Világkrónikájában megjelölt metszettel kapcsolatban pedig vita folyik arról, hogy a metszet alapjául felhasznált, topográfiailag hitelesnek mondható rajzot Mátyás reneszánsz építkezéseinek megkezdése előtt, vagy már az után készítették-e?

Mátyás reneszánsz budai palotájáról tehát – mint az előbb elmondottakból kiderül – sokat, s ugyanakkor mégis keveset tudunk. A kutatások még nem záródtak le. S ha minden szempontból hitelesen felrajzolható képet nem is várhatunk a további kutatások eredményeitől, biztos, hogy még sok részlettel gyarapítják ismereteinket hazánk egyik legnagyobb uralkodójának budai rezidenciájáról.

Nagy Emese

Fontosabb irodalom: *Balogh Jolán:* A budai királyi palota rekonstruálása a történeti források alapján. Művészettörténeti Értesítő 1952. – *Balogh Jolán:* A művészet Mátyás király udvarában I–II. Bp., 1966. – *Gerevich László:* A budai vár feltárása. Bp., 1966. – *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541.* Wien, 1982. – *Balogh Jolán:* Mátyás király és a művészet. Bp., 1985. – *Feuerné Tóth Rózsa:* A budai királyi palota 1478–1500 között épült reneszánsz homlokzatai. (Sajtó alá rend. és a rekonstrukciós rajzokat készítette *Farbaky Péter*). Ars Hungarica 1986/1. – *Farbaky Péter:* A budai királyi palota díszudvara. Ars Hungarica 1988/2.

Rómer Flóris élete és műve

A Múzeumkert s egy budai utca őrzi a főváros testében emlékét. Nemrég volt évszázada, hogy meghalt, 175 éve, hogy megszületett. Hatása a modern magyar archeológiára és a tudományos eredmények igényes közreadására meghatározó. Kissé frivolan azt is mondhatnánk: a magyar régészet az ő reverendája alól bújt ki. Ugyanakkor a legújabb kor tudományos gondolkodását fékező ideologikus szemlélet hagyta, hogy az amnézia finom pora lepje be emlékét. Ezt a port fújjuk le a mának szánt emlékezéssel.

Egyszerű német származású iparos család sarjaként 1815-ben született Pozsonyban. Szülei, tehetségét tapasztalván, gondos nevelésben részesítették. Hogy a számára szükséges nyelveket minél tökéletesebben elsajátíthassa, a hatosztályos gimnázium egyik osztályát a szlovák környezetű Trencsénben – a piaristáknál –, egy másikat a magyar Tatán – ugyanúgy a piaristáknál – végeztették el vele. Szellemi fejlődését meghatározta a pozsonyi gimnázium, amely bencés vezetés alatt állt, s ahová rendi felvételt kért 15 éves korában. Óhaja teljesedésével nemcsak civil ruháját váltotta fel a reverendával, hanem a Ferenc nevet is Flórisra cserélte fel.

Még csak az újoncévét töltötte Pannonhalmán, amikor 1831 tavaszán láthatta és hallhatta a magyar tudományos élet akkori vezéralakját: Kazinczy Ferencet, aki – bár református volt – mint Guzmics Izidor barátja, napokat töltött a főapát vendégeként a „gondolköző, tanuló, meleg lelkek” társaságában. A monostor neve is vele kapcsolatos: Kazinczy, otthona, Széphanal mintájára kezdte Guzmics Szent Márton hegyét Pannonhalmának nevezni.

A noviciátus után a lelki és szellemi munkára való előkészülés évei következtek Rómer számára. 1831-től 1833-ig logikát, etikát, metafizikát, történelmet, irodalmat és természetismeretet tanult a bencések győri filozófiai kurzusain. A történelem iránt érzett vonzódását tudós igazgatója és történelemtanára, Maar Bonifác igyekezett istápolni. Az 1833/34. évi tanévet a rend bakonybéli tanárképzőjében, a „repositio”-ban töltötte, ahol az irányítást – az időközben apáttá lett – Guzmics Izidor végezte, aki a MTA megszervezésében is jelentős szerepet vállalt. Rajta kívül Beély Fidél – a pedagógia és diplomatika tanára – hatott a fiatal teológusra. Az ifjú Rómer nemes ambícióját bizonyítja, hogy lemásolta az 1530/32-ből való Tihanyi Kódexet. Ezt a másolatot Guzmics apát kifejezetten Rómer munkájaként küldte meg az Akadémiának. A bakonybéli év többet jelentett Rómernek tudás-akkumulálásnál – a Bakony szerelmese lett. S egyben a Bakony országosan elismert monográfusa. A hegyvonulat egyik legszebb részét ma is Rómer-kilátónak hívják.

Az 1834–1838 közötti években Rómer Pannonhalmán hittudományi tanulmányait végezte. Szabad idejében szívesen időzött a monostor gazdag könyvtárában és levéltárában. A könyvtárban nagy érdeklődéssel kutatta az ősnymotatványokat; az incunabulumokat, a levéltárban pedig az oklevelekkel, azok írásmódjával; a paleográfiával ismerkedett. Hasznos útmutatásokat kapott a rendtörténetben járatos Czinár Móról, s bizonyára hatására foglalkozott egy magyar monasteriológiával, melynek térképét fel is vázolta. Úgyes rajzkészségét könnyedén alkalmazta e cél érdekében.

Rómer vágyai netovábbját érte volna el, ha a pannonhalmi könyvtárban vagy a rendi levéltárban kaphatott volna munkát, előljárói azonban más irányba indították. A bölcsészeti doktorátus megszerzése (1839) a győri gimnázium tanári katedrájához volt elégséges. Magyarot és latint tanított, és természetrajzot. A pedagógus született tehetsége: „donum didacticum” a nyilatkozott meg abban, hogy növendékeit a legegyszerűbb és leghatásosabb módon igyekezett bevezetni a természet ismeretébe. A könyvek mellett az érzéketes, tapasztalati ismerés fontosságát hangsúlyozta. Ezért szorgalmazta, hogy minél gazdagabb állat- és növénytanai szertárat létesítsen, s minden kínálkozó alkalommal élt, hogy növendékeinek kirándulások során, a helyszínen mutassa meg a természet világát. Eredményei elismeréseként Rimely Mihály már 1842-ben kivette a gimnáziumból s a bencés növendékek természettudományos képzését bízta rá. Ezen győri években együtt tanított Czuczor Gergellyel és Rónay Jácinttal. Mindhárman részt vettek a szabadságharcban s mindhárman tagjai lettek a Magyar Tudományos Akadémiának.

1845-ben visszakérült szülővárosába: Pozsonyba, ahol nemcsak a gimnáziumot, hanem a föléje emelt kétéves bölcsészeti kurzust is bencések vezették. A rend vezetősége ide küldte legképzettebb tanárait. Rómer előadásaira maga vagy tehetségesebb növendékei által rajzolt falitáblákat használt; fűvészkertet, ásványtárt létesített, állatgyűjteményét az általa preparált

példányokká gyarapította. Őráit nemcsak növendékei hallgatták érdeklődéssel, hanem az akadémia jogi hallgatói s az evangélikus líceum tagjai is látogatták. 1847-ben az ország nádora felszólítja: vállalja el fia: József főherceg természetrajzi oktatását. Kapcsolatuk időtálló, Rómerhez mindvégig hűséges a főrangú tanítvány. Tévednénk, ha az előadottak után úgy képzelnők, Rómer csupán tanári hivatásának és a tudományok élő férfiú volt. Az elmélet és annak realizálása mellett a reformkori közélet is vonzotta. Élénk figyelemmel kísérte az utolsó rendi országgyűlés tárgyalásait s örömmel köszöntötte a társadalmi átalakulás lehetőségét megteremtő 48-as törvényeket. S amikor e vívmányokat veszedelem fenyegette, Rómer elhagyta tanári katedróját, Pestre sietett és közlegényként állt be a szabadságharc fegyverrel védekezőinek körébe. Hogy példája mennyire hatott, az abból is lemérhető, bírái a bukást követően ezt a hatást minősítették magatartása legsúlyosabb tehetetelének.

A gyakorlati érzékű és a mechanika iránt fogékony képességű tanárt az utászok közé sorozták, ahol hamarosan főhadnagyi rangot kapott. Hazafias hevületében nevét Római Ferencre magyarosította. A háború utolsó szakaszában a tisztképző akadémia tanárává nevezték ki kapitányi ranggal, ezt a funkcióját azonban már nem tudta betölteni. A szabadságharc bukása után fogságba került és nyolcévi börtönre ítélték. Belső szilárdságát az ítélet nem ingatta meg. Úgy érezte: „Megvan a legtisztább öntudatunk, hogy az emberiségnek szolgálatot akartunk tenni... Nemes célra törekedtünk. Nem tehetünk róla, hogy az erőszak elnyomott.” Ily alapon nem volt hajlandó kegyelmi kérvényt írni az uralkodónak: „Elveimtől, miknek a lelki nyugalom megbecsülhetetlen javait köszönöm, semmi e földön el nem téríthet... Kínózzák a testet, a szellem független marad.”

1854-ben szabadult börtönéből. A belső feszültség enyhülésével a főpát 1857-ben Kőszegre, pár hónap múlva pedig Győrbe helyezte. Arrabona, Raab, Győr, mindegy hogyan nevezük a múltjában gazdag várost, Rómer számára megújulást nyújt. A Győri Közlönyben a vidék vadászait kérte: zsákmányaikból gyarapítsák a gimnázium állatgyűjteményét, de maga is gyűjtött bogarakat, sőt tengeri állatokat is. Ugyanúgy növelte ásvány- és növénygyűjteményét, gyarapította éremtárát s megvetette a győri gimnázium régiségtárának alapjait, amiből aztán, – rendtárs utódai, különösen Lovas Elemér munkássága folytán – kialakult a mai Megyei Múzeum. A kormányzat útján felhívta a lakosság figyelmét a földben rejlő s onnét előkerülő régiségekre. Az előjáróságoknak pedig kötelességévé tette – mai szakzsargonnal élve: levédette –, hogy azokat az ő győri múzeumába szállítsák. 1860-ban felvette a kapcsolatot az Amerikában kutató, győri származású Xantus Jánossal, rajta keresztül amerikai gyűjtőkkel és intézményekkel is, hogy állatgyűjteményeiket csere útján egészítsék ki.

A lendületes és eredményes munka közepette Rómer életében többirányú változás következett be. 1860-tól kezdve bontakozik ki szakirodalmi munkássága. S bár természettudományos érdeklődése nem szűnt meg, figyelme és energiája egyre inkább a történeti emlékek felé fordult. Néhány év elteltével már az ország első számú régészének, archeológusának számított. Sikerei hatására elhagyta a szerzetesi közösséget, az ország fővárosában helyezkedett el, később pedig jogilag is kivált a benedek-rendiek köréből. A változások elindítója az az Ipolyi Arnold volt, akit még pozsonyi tanár korában, zabori plébánosként ismert meg. Ipolyi szenvedélyesen gyűjtötte a magyar történeti emlékeket: régiségeket, pecséteteket, érmekeket, címereket, okleveleket s a velük kapcsolatos irodalmat is. Magyar Mithológiája révén országos név volt már, amikor Rómer 1859-ben pár napra meglátogatta plébániáján. Pályaváltoztatása ezután fait accompli-nek (befejezett tény) mondható. Am ez a metamorfózis nem törésszerű, hanem szelíd áthajlás, melynek módjáról Bakony című művében vall. Ugyanis az Ipolyinál való látogatását követő nyári vakációt Rómer a Bakonyban töltötte, ahol több mint száz község templomát, várát, kastélyát kereste fel s az ott talált ós-, ó- és középkori régiségek mellett szemügyre vette a vidék flóráját, faunáját és kőületeit is. Az iránytűvel, ásóval, kalapáccsal felszerelt „pörölyös pap” hátizsákjába kerültek „kelta fegyverek, hippiritek, ammonitek”, ó- és középkori pénzek. Naplójában pedig templomok, várak, képek, szobrok, edények leírása és rajzai. Fáradszatólanul mászta a templomtornyokat: megszemlélni a régi harangokat, véseteiket lemásolván. Személyes lelkesedése vendéglátóira is kiterjedt. Utjának élményeit és eredményeit először a Győri Közlönyben, Szűnnapi levelek E. F. k...i lelkész barátomhoz címmel hozta nyilvánosságra. Látván azok olvasói sikerét, A Bakony (Természettudományi és régészeti vázlat) című könyvében jelentette meg összefoglalóan. Előszavában így ír: „*a honismeretetés ezen, eddig járatlan terén kalauz nélkül indulva, magamnak mintegy utat törve, szerzett tapasztalataimmal másokat hasznosan mulatni és mulatva tanítani volt főcélom.*”

Jól tudta, a „Bakony tudományos és többoldalú vizsgálatára két hó kevés”, mégis példát mutatott a honismertetés módszerére. Elgondolásának helyességét bizonyítja, hogy még abban az évben, 1861-ben a második kiadást is sajtó alá rendezhette, a Tudományos Akadémia pedig azzal honorálta törekvését, hogy az év októberében – Ipolyi ajánlatára – levelező tagjává választotta. A Magyarország földirati és terményi állapotáról a középkorban címmel tartott székfoglaló előadását még a természettudományos és történeti szempont egybefonódása jellemezte, amivel eleget kívánt tenni a természettudományi osztály iránt érzett kötelezettségének, melynek tagjaként lépett az Akadémiába. Utána azonban kizárólagosan az ős-, ó- és középkori ember alkotásai érdekelték. 1863-ban át is tétette magát a történettudományi osztályba, amely 1872-ben választotta rendes tagjává.

Az akadémiai tagság csak fokozta Rómer aktivitását. Az akadémikusság azonban nem jelentette, hogy ezoterikusan művelte választott szakterületét. Eredményeit, felfedezéseit és meglátásait közkinccsé tette, s ilyen módon a magyar nép kulturális tudatát szolgálta. 1861-ben barátjával: Ráth Károllyal együtt – Simon János, akkor győri püspök anyagi támogatásával – megindította az első magyar történeti folyóiratot: a Győri Történeti és Régészeti Füzeteket, amelyet jórészt ők, a szerkesztők láttak el anyaggal is. Vállalta a tanári állást a győri püspöki szemináriumban is, hogy a kispapokat a magyar középkori régészetre oktassa. Ennek a feladatnak azonban már nem tudott eleget tenni.

1861-ben ugyanis meghívást kapott a Tudományos Akadémia kéziratárának vezetésére. Rómer örömmel fogadta a felkérést, majd kinevezését. „Mintegy újjászülettnek” érezte magát, hogy működési helyét az ország központjába tehetné át. Ifjabb pályatársa: Frankl-Fraknoi Vilmos évtizedek múlva is hálásan emlegette, miként vezette be őt Rómer a paleográfia rejtelmeibe. Egyelőre azonban még Pesten sem tudott megválni a középiskolától. Mikor a királyi katolikus gimnázium élére (ma a II. Rákóczi Ferenc Gimnázium) 1862-ben alkalmas igazgatót kerestek, a választás órá esett. A gimnázium igazgatása mellett természetrajzot is tanított, de szabad idejében érdeklődését a régészet kötötte le. A természettudósok 1863. évi vándorgyűlésén több mint 70 zalai román és gót stílusú templom állapotát ismertette. Ugyanebben az évben – miután Ipolyi egri kanonok lett s emiatt elhagyta Pestet – az Akadémia archeológiai bizottságában átvette az előadói tisztet s a bizottság folyóiratának: az Archeológiai Közleményeknek a szerkesztését. Utána hamarosan sorra került a Műrégészeti Kalauz kiadásának ügye. A három kötet közül az elsőt maga Rómer írta meg: Oskori Műrégészet (1866) című műve a művelt közönség igényeit igyekezett kielégíteni.

Természetesnek tarthatjuk, hogy ő is egyike lett azon nyolcneknek, akik Ipolyi vezetésével 1867-ben megalapították az azóta is működő Magyar Történelmi Társulatot s annak folyóiratát, a Századokat. 1868-ban kinevezik az egyetem archeológiai tanszékére, majd 1869-ben megbízzák a Nemzeti Múzeum régiségtárának igazgatásával is. Ily módon lett a magyar régészeti tudomány első számú reprezentánsa.

Mint egyetemi tanár előadásainak tudományos színvonalával, elevenségével és élményszerűségével tűnt ki. Kitűnő tanítványa s katedrautódja: Hampel József írta róla: „Nem egyszer gazdag életpasztalása készletéből fűszerezte magyarázatait és a rajzban való jártassága – mint a közelmúlt régészprofesszor egyénisége: László Gyula is! – nehezebb problémák fejtegetésénél nem csekély előnyt nyújtott.” Régi pedagógiai elvét, hogy a kirándulások felrészítik a fiatalok tanulási kedvét, az egyetemen is sikerrel érvényesítette. „Mindig azok voltak legkedvesebb leczkéink, melyeket szívesen elbeszélgető tanárunk társaságában... római vagy középkori romok közös szemlélgetésében töltöttünk.” A szorosan vett archeológia anyagán kívül a római felirattal s az ókori és a magyar numizmatika ismertetésére is időt szakított. Legeredetibbet azonban az óskori régészet tárgyalásában nyújtotta tanítványainak – amikor hatásosan kamatoztathatta korábban szerzett természet-tudományos ismereteit is.

A régészet feladatait, módszereit és eredményeit az általa szerkesztett folyóiratokban ismertette. Igaz, a Győri Történeti és Régészeti Füzetek kiadását szerkesztőtársa: Ráth Károly halála után 1868-ban megszüntette, az Akadémia archeológiai bizottságát rávette, hogy a szakembereknek szánt tudományos Archeológiai Közölny mellett adja ki a népszerűsítő Archeológiai Értesítőt is. Ez utóbbi kiadványt és a tudományost egyaránt ő szerkesztette, ám gyorsabban és gyakrabban jelent meg: frissen tájékoztatott a régmúlt feltárásának aktualitásáról. Nem kevés nehézséggel kellett megküzdenie: a közönség csak lassan vett tudomást az új történeti fórumról, a tudósok pedig rangon alulnak vélték, hogy tanulmányaikat az Archeológiai Értesítőben közöljék. Még 1870-ben is úgy nyilatkozott, hogy „az Archeológiai Értesítő című lapra ellentmondás nélkül odaírhatom szerkeszti helyett, hogy

írja: Rómer Flóris.” Kitartása végül megeremte gyümölcsseit: 1872-ben már maga állapíthatta meg, hogy az országban „támadó egyleteknek és a gyarapodó múzeumoknak, a sok vidéki levelezőnek az Értesítő a főúgója, biztatója.” A magyar régészek szűkebb és tágabb körű szakmai nevelésén kívül súlyos feladatot rótt Rómer Flóris vállaira a Nemzeti Múzeum s általában a múzeumok régészeti ügyeinek gesztorálása. A parlament, illetve a kormány őt bízta meg, hogy az 1867. évi párizsi világkiállítás részére a magyar régészeti anyagot összeállítsa. A reprezentatív őskori archeológiai anyaghoz Rómer bőségesen mellékelte olyan ötvösipari emléksanyagot, mely az ősmagyarországi fémkultúráját dokumentálta. Ezt az útját arra is felhasználta, hogy a német gyűjtemények után a Louvre régészeti gyűjteményeivel is megismerkedjen. Látóköreinek bővülését jelentette az 1869. évi olaszországi tanulmányút is. Pár év múlva arra kapott hivatalos felkérést, hogy az 1873. évi bécsi világkiállítás számára a magyar háziipar legértékesebb alkotásait gyűjtse össze. Régi barátjával, az Amerikát megjárt Xantus Jánossal végzett munkájának olyan sikere volt, hogy a nemzetközi bizottság a háziipari csoportban nemcsak a bírálók közé választotta meg, hanem annak jelentését is vele íratk. 1874-ben dán és északnémet ősrégészeti gyűjteményeket tanulmányozott. Nemzetközi tekintélyének mérhető eredménye: 1876-ban Budapest rendezte meg a régészeti – internacionális – kongresszust. Az előadások anyaga franciául jelent meg a következő évben – s ezzel a kongresszusi kiadvánnyal a magyar régészet is kilépett Európa szemé elé. 1880-ban vett – Lisszabonban – utoljára részt ősrégészeti konferencián.

A tanító, szerkesztő, szervező s az ország minden részét átkutató Rómer még tudományos művek megírására is szakított időt. 1865-ben magyarul, majd németül is megjelent Pozsony régészeti műemlékei című tanulmánya. Győri folyóiratában folytatásban közölte, Az árpási (móriczhidai) Szent Jakab prépostság történetét (1869). Az akadémiai rendes tagság székfoglalójául A régi magyar jelmezekről értekezett – ez a viselettörténeti munkája csak kivonatosan jelent meg az Akadémiai Értesítőben (1872). A következő évben franciáról lefordította E. Desjardins epigráfiai művét, s azt javításaival és bővítésével kiadta. (Ld. A Magyar Nemzeti Múzeum feliratos emlékei című művét!) 1873-ban adta ki. A régi Pest című munkáját, melyet 1987-ben, mint alpművet reprintelve újra megjelentettek. 1874-ben Régi falképek Magyarországon címmel – jórészt általa felfedezett – középkori templomi képeket ismertetett. Az Akadémia 1876. évi nagygyűlésén Mátyás király budai könyvtárát tárgyalva, évtizedes kutatásának eredményéről számolt be. E tárgykőről 15 hosszabb-rövidebb közleménye jelent meg s előadásában 97 Corvinát ismertetett.

Foglalkozott a középkori harangöntéssel és keresztelőmedencékkel – ezek a részlettanulmányai azonban nem váltak monográfiává.

Rómer életében – akkortájt – újabb fordulat következett be Ipolyi Arnold besztercebányai püspökké történt kinevezésével. Rómert jogilag is magához kapcsolta: felvette egyházmegyéje papjai közé. Egyetemi és múzeumi állásáról csak 1877-ben mondott le, miután elnyerte a nagyváradi káptalan két „irodalmi stallumának” egyikét, amivel azonban helybenlakás, a rezideálás kötelezettsége is társult. A két jó barát 1886-ban, amikor Ipolyi nagyváradi püspök lett, teljesen egymás közelébe került. Örömeik azonban nem sokáig tartott, mert Ipolyi pár hónap múlva meghalt.

Ipolyi halálát követően Rómer Flóris kimeríthetetlennek látszó ereje is megcsappant. 1888-ban barátai és tisztelői társaságában még megünnepelhette papságának felszázados jubileumát – a következő évben (1889) azonban meghalt.

A modern magyar régészet alapozóját tisztelhetjük személyében. Problémaérzéke és rajongó tárgyszerete hajtotta, űzte a múlt emlékeinek feltárása során. Mindent igyekezett begyűjteni múzeumainkba, hogy a következő nemzedékek elődeik örökséget megtanulják látni és becsülni. A XIX. századnak, a „Saeculum historicum”-nak e tevékeny és invenciózus alakja így vált tudománytörténeti nagysággá.

Rászlai Tibor

Felhasznált irodalom: *Börzsönyi Arnold:* Rómer Flóris életrajza. In: A pannonhalmi Szt. Benedek-rend története. VI/B., 672–709. old. – *Fraknói Vilmos:* Rómer Flóris emlékezete. Századok, 1891. 177–199. old. – *Hampel József:* Rómer Flóris emlékezete. Emlékbeszéd a M. T. Akadémia tagjairól. VI. köt. 1891. – *Kanozsa Margit–Banner János:* Ismeretlen Rómer-fogalmazvány. In: Régészeti Dolgozatok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézetéből 9. (1968) 54–62. old. – Lásd. még uo. 6. (1964), 17–53. old. – *Rottler Ferenc:* Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Fraknói Vilmos. Egyház, műveltség, történetírás. Bp. 1981. 333–342. old. (R. F. válogatott műveinek jegyzékével)

A trianoni békeszerződés évfordulójára

Ez az írás a Honismeret 1980. 3. számában jelent volna meg, ha a Hazafias Népfront akkori vezetése a pártközpont utasítására be nem zúgatta volna. Új számot kellett megjelentetnünk, amelyben ez a cikk már nem szerepelt. A már elkészült, bekötött lapból akkor csak egy tucatot tudtunk megmenteni, annak alapján néhány nyugati magyar lap – így az Irodalmi Újság – foglalkozott is a Honismeret bezúzásának körülményeivel. Vigh Károly írásának mostani közlésével nemcsak a magyar történelem letragikusabb eseményére, hanem lapunk megsemmisítésének tizedik évfordulójára is emlékezünk. (Szerk.)

1. Ady Endre Üdvözet a győzőnek című versénél kifejezőbben és drámaibban nem érzékeltethetjük legújabb kori történelmünk máig ható nagy tragédiáját. Hiába írta be nevét a magyar nép hőses és áldozatos forradalmakkal és szabadságharcokkal az európai történelembe, mert Kossuth, Széchenyi és Deák törpe örökösei gyógyítónak a Háborút, a Rémet hozták az országra 1914-ben. Utána a világháború katalizmájából a magyarság 1918–1919-ben még két forradalommal és a Tanácsköztársaság kivívásával megmutatta, hogy hű maradt forradalmi-szabadságharcos történelmi tradícióihoz, a győztesek nem kímélték a baljóslatú népet, hiába kérte Ady a diadalt ülőket: „Ne tapossatok rajta nagyon.” A Párizs melletti Nagy-Trianon palotában eltiporták a népet és az országot. Hat évtized távlatából, mai szemmel, hogyan kell értékelnünk a trianoni békeszerződést? Erre kísérelünk meg – egy rövid cikk szabta szűk keretben – választ adni.

A történelmi előzményekről szólva hangsúlyoznunk kell, hogy Magyarország súlyos és megoldatlan belső problémákkal érkezett el az első világháborúhoz. A földkérdés megoldatlansága, a mezőgazdaság korszerűtlen szerkezete miatt még a nagyméretű amerikai kivándorlás sem volt képes csökkenteni a társadalmi feszültséget. A parasztság önálló pártjainak, az *Achim L. András* és a *Nagyatádi Szabó István* vezette politikai erőknél a megjelenése a küzdőtérre, és az aratósztrájk hatalmas kiterjedése jellemezte a helyzet komolyságát. A gyors ütemű tőkés fejlődés következtében nem csupán a társadalmi és szociális problémák halmozódtak fel a parasztság – beleértve a nemzetiségi parasztságot is – és az ipari munkásság körében (lásd az 1912. évi vérvörös csütörtök eseményeit Budapesten és a heves sztrájkmozgalmakat), hanem megerősödött a Monarchia határai köré zárt nemzetek-nemzetiségek harca politikai-kulturális követeléseik kielégítéséért. Mindezt nem egy esetben kívülről (Románia, Szerbia) is szították a szomszédos, hasonló etnikummal rendelkező államok.

Az uralkodó osztályok és a középrétegek nagy része – a Függetlenségi Párt heterogén táborával együtt – nacionalista illuzionizmusával elfedte a válság mélységét és mozgatóerőit. Az uralkodó magyar politikai réteg, ahelyett hogy orvosolni igyekezett volna a feszítő politikai-társadalmi problémákat, arányt veszttve: az 1867-es közjogi rendezés magyar érdekű megváltoztatására, a nagyobb önállóság, a túlsúly megszerzésére törekedett a Monarchiában.

Az uralkodó osztályoknak a dualista rendszert megmerevítő és ugyanakkor bomlasztó politikájával szemben még nyitva állt egy lehetőség: a demokratikus integráció programja, amelyet a szociáldemokrácia és a polgári radikalizmus képviselt. A második nagy reform-nemzedék *Ady Endre* és *Szabó Ervin* hatására a társadalomtudományokban, az irodalomban, a képzőművészetekben a Monarchia magyar felében alapvető demokratikus változtatásokra törekedett. Számukra a fő kérdés a politikai rendszer és a társadalmi viszonyok átalakítása volt, és – mint *Jászi Oszkár* példája mutatja – felismerték a nemzeti-nemzetiségi kérdés jelentőségét. A Monarchia osztrák felében azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a liberalizmus elbukása után az ausztromarxizmus nem képes internacionális alapon integrálni a nem osztrák tartományok politikai erőit.

Egyfelől tehát az osztrák és magyar demokrácia gyengesége, másfelől a nemzetiségek körében a bécsi és budapesti hatalmi központok merevségével szemben kialakuló nacionalista magatartás egy vesztes háború végén az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásához vezetett.

2. IV. Károly határozatlan, befolyásolható lényre alkalmatlannak bizonyult a Monarchia megmentésére, egy idejében végrehajtott különbéke-akció sikeres lebonyolítására. A központi hatalmak békekérése 1918. október 4-én már a teljes vereség beismerése volt. Wilson amerikai elnök 14 pontja a nemzetiségi kérdést még valamiféle autonómia alapján vélte megoldhatónak. Az október 18-án kelt válasz a Monarchia békeajánlatára viszont azt közölte, hogy e korábbi álláspont már nem tartható fenn, mert az Egyesült Államok kormánya időközben hadviselő kormánynak ismerte el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, és a jogoszláv nemzeti szabadságtörekvések jogosságát is magáévá tette. A wilsoni pontok revíziója már sejtette a Monarchiára kimondott halálos ítéletet.

A frontokon (a Balkánon és Olaszországban) sorozatosan bekövetkező vereségek döntően hozzájárultak a Monarchia sorsának megpecsételéséhez. Bécs 1918. október végén képtelen volt megakadályozni a nemzeti államok létrejöttét, a nemzetek-nemzetiségek függetlenségi törekvéseit. A lengyelek és az ukránok elszakadását október 28-án követte Prágában a független csehszlovák állam megalakulása. A Cseh Nemzeti Bizottság a szlovák Vavro Srobár bevonásával hangsúlyozni kívánta, hogy az új, addig soha nem létezett ország a csehek és a szlovákok egységes állama lesz. Ezt szentesítette október 30-án Túrócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Tanács deklarációja. A Monarchia délszláv területén október 29-én jelentették be Horvátország, Szlavónia és Dalmácia független állammá alakulását és csatlakozását a szlovének, horvátok és szerbek közös államához.

Magyarországon az őszirózsás forradalom győzelme október 30-ról 31-re virradóra véget vetett IV. Károly és konzervatív tanácsadói várakozási politikájának, és kimondta Magyarország elszakadását a Monarchiától. A forradalmi és demokratikus erők azonban Ausztriában sem tétlenkedtek, és november 12-én Német-Ausztriát demokratikus köztársasággá nyilvánították. Ezzel a Habsburg-monarchia véglegesen megszűnt létezni. Magyarország szempontjából rendkívül kedvezőtlen előjelnek bizonyult, hogy a győztes hatalmak magatartása miatt a Magyar Népköztársaságot nem ismerték el hivatalosan, diplomáciai kapcsolatot a béke megkötése előtt egy legyőzött országgal nem vettek fel.

A győztes antant hatalmak párizsi képviselői – főleg a francia államférfiak – egyre szabadabb kezet biztosítottak az utódállamok jelen lévő képviselőinek. Magyarország új szomszédai imperialista mohóságtól vezéreltetve minden ideiglenes egyezményt felrúgtak, és egyre nagyobb területeket kanyarítottak le Magyarországtól. A román és a cseh imperialista haderőkkel szemben Károlyi Mihály tehetetlennek bizonyult, nem csak későn, 1919 februárjában eszmélt rá arra, hogy a wilsoni pacifizmus nem más, mint illúzió. Arra is rá kellett döbbsennie, hogy francia személyi kapcsolatai, antantbarátsága nem tudták ellensúlyozni a cseh és a román befolyást Párizsban. Magyarország számára végzetesnek bizonyult, hogy a francia fővárosban úgy vélték: az utódállamok tölthetik be a jövőben azt a szerepet Közép-Európában, amire a Monarchia alkalmatlanná vált. A húszas években létrejött kisantantállamok szövetségétől várta Franciaország, hogy amennyiben kellő támogatásban részesülnek, gátat vehetnek a forradalmi törekvéseknek, eszközül szolgálhatnak egy Szovjet-Oroszország elleni intervencióhoz, és szükség esetén felhasználhatók lesznek a német hatalmi törekvések ellensúlyozására. A győztes antant hatalmak ezért teljesítették azoknak a területi igényeknek a kielégítését, amelyekre vonatkozólag még a háború alatt ígéretet tettek a szövetségesnek elismert románoknak, cseheknek, délszlávoknak; mit sem törődve azzal, hogy ily módon a magyarok millióit kényszerítik kisebbségi sorba.

A győztes hatalmak állásfoglalása a magyar ügyekben lényegében sem 1918-ban, sem a Tanácsköztársaság idején nem változott, legfeljebb még indokoltabbá tette részükről a fellépést Szovjet-Oroszország közép-európai előörsei ellen. A magyar proletárállam azonban felismerte azt a lehetőséget, hogy katonai fajt accomplival megakadályozható az antantimperializmusnak egy szovjet- és kommunistaellenes közép-kelet-európai cordon sanitaire (egészségügyi övezet) létrehozására vonatkozó terve. Kun Béla és a Tanácsköztársaság vezetőinek helytelen magatartása 1919 júniusában, amikor eleget tettek a Clemenceau-jegyzéknek, és visszavonták a magyar Vörös Hadsereg győzedelmeskedő csapatait a Felvidékről, egyben azt is jelentette, hogy felhagytak a katonai kész helyzetek alkalmazásával. Holott éppen a görög-török háború eseményei bizonyítják az első világháború után, hogy adott körülmények között ennek a módszernek az alkalmazása eredményes. Mint ismeretes: Nyugat-Anatóliában a török forradalmi erők döntő győzelmet arattak az antant támogatást élvező görög csapatok felett, és megakadályozták Törökország további megcsönkítését.

A Magyar Tanácsköztársaság leverése és az ellenforradalmi Horthy-rendszer hatalomra segítése az antant számára lényegében megoldotta a magyar kérdést. A többi már formáság volt. A Magyarországgal kötött békeszerződés szerves részét alkotta a versailles-i békerendszernek, amellyel a győztes nagyhatalmak Európa új rendjét kívánták megvalósítani. Miután az európai szárazföldön a háborúban a francia hadsereg volt a főszerep, a békeszerződéseket a párizsi békekonferencián – amelyetől az Egyesült Államok távol tartotta magát – francia vezetés alatt álló szakbizottság dolgozta ki. A békeszerződés előkészítésében és vitájában Magyarország képviselői – a többi legyőzöthöz hasonlóan – nem vehettek részt. Ugyanakkor a magyar békeszerződés aláírása nem csupán a nagyhatalmak – és természetesen a közvetlenül érdekelt szomszédok – számára volt sürgető, hanem egyben a magyar ellenforradalmi rendszer nemzetközi helyzetét is megerősítette.

3. Az antanthatalmak Legfelsőbb Tanácsa 1919. december 1-jén szólította fel a magyar kormányt, hogy küldje el meghatalmazottait a békekötésre. A küldöttség tagjai *gróf Apponyi Albert* vezetésével 1920. január 7-én érkeztek Neuillybe, ahol az ún. madridi kastélyban szállásolták el őket, és kijárási tilalmat rendeltek el számukra. Apponyinak csak korára való tekintettel – 74 éves volt – engedélyezték, hogy egy rendőrfelügyelő kíséretében (!) végezhesse rövid egészségügyi sétáját.

A magyar küldöttség magával hozott dokumentumait, statisztikáit, memorandumait olvasatlanul hagyták, még a zárójelentésük sem került tárgyalásra. Csak az utolsó napon, január 16-án engedték Apponyit a békekonferencia elé, de hiába sorakoztatta fel érveit, mind a területi korrekciókra, mind vitás esetekben a népszavazásra tett indítványait elutasították. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia követeléseit ugyanis korántsem kizárólag etnikai alapokon nyugodtak, hanem gazdasági, stratégiai előnyöket keresve, hatalmi pozíciókra törekedve kerültek megfogalmazásra.

A magyar kormány – a békefeltételek enyhítése érdekében – azzal próbálkozott, hogy felajánlotta részvételét a Szovjet-Oroszország ellen folyó intervenció háborúban. Így kívánta elnyerni a vele szemben ellenséges francia politika jóindulatát. Ez a remény sem vált valóra, és *Millerand* francia miniszterelnök 1920. május 6-án mint a konferencia elnöke, átadta a magyar béke delegációnak a békeszerződés végleges szövegét. A csatolt kísérőlevél, amelyre később a magyar külpolitika annyiszor és oly hiába hivatkozott, leszögezte, hogy a magyar fél kívánságát nem vehették figyelembe, viszont kilátásba helyezte a későbbi határkiigazításokra vonatkozó kérelmek majdani népszövetségi megvitatását.

A magyar béke delegáció 1920. június 4-én, Versailles-ban, a Párizs közelében lévő ún. Nagy-Trianon kastélyban aláírta a 14 részből álló békeszerződést. Magyarország sorsát beláthatatlan időkig a második rész döntötte el, amely rögzítette az ország új határait. Ennek értelmében a történelmi Magyarország (Horvátország nélkül) területe 282 000 km²-ről 93 000 km²-re, lakosainak száma 18 millióról 7,6 millióra csökkent.

A népességet tekintve Magyarország elveszítette lakosainak több mint 60%-át, területének pedig 72 százalékát. Az elcsatolt területeken a magyar nemzetiségű lakosság száma 3 424 000 főt tett ki. Ebből Csehszlovákiába került 1 084 000, Romániába 1 705 000, Jugoszláviába 564 000, Ausztriába 65 000. Ezáltal a magyar nemzet 33,5%-a indítvány idegen uralom alá: minden harmadik magyar.

Az elcsatolt magyar kisebbségnek mintegy a fele etnikailag szorosan összefüggött a magyar nemzettesttel. Tehát, ha a Párizs környéki békék valóban arra törekedtek volna, hogy hozzávetőlegesen nemzeti államokat hozzanak létre, akkor legalább másfél millió magyar lakost kellett volna még Magyarországnak meghagyni. Ezzel szemben az utódállamok 42 millió lakosára mintegy 16 millió más nemzetiségű jutott, és azt eredményezte, hogy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia ugyanolyan soknemzetiségű államokká váltak, mint az Osztrák–Magyar Monarchia.

A trianoni szerződés gazdasági téren is nagy csapást jelentett Magyarországnak. Megfosztották vasúthálózatának 62,2%-ától, vízi útjainak 64,6%-ától, erdeinek 88%-ától, vasércbányászatának 83%-ától és valamennyi sóbányájától. A szerződés kimondta, hogy 1921. május 1-jétől kezdve 30 esztendőn át jövételt kell fizetnie, de az összeg meghatározását későbbre halasztották.

Súlyosította Magyarország helyzetét, hogy az utódállamoknak stratégiai, hadászati határokat sikerült kiharcolniuk, és ily módon az országnak sehol sem maradt jól védelmezhető természetes határa. A román és a jugoszláv haderő a Nagyalföld jelentős területeinek a birtokába jutott. A csehszlovák–magyar határ különösen Szobnál annyira megközelítette Budapestet, hogy a magyar főváros úgyszólván a csehszlovák ágyúk lőtávolaiba került.

Ugyanakkor a trianoni szerződés csak zsoldoshadsereget engedélyezett Magyarországnak, maximálisan 35 ezer fővel. Körülötte a kisantant hatalmak (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia) országai békeállományban 542 ezer, mozgósítás esetén 4 millió 365 ezer fős hadsereggel rendelkeztek.

Az antant hatalmak a párizsi békekonferencián, hogy eleget tegyenek közép-európai szövetségeseik imperialista mohóságának, a határok megvonása során utakat, csatornákat, vasútvonalakat vágtak el, városokat, falvakat szakítottak ketté, bányákat fosztottak meg bejáratuktól, temető lakosaitól stb. Csupán egyetlen határmódosításra kerülhetett sor: olasz közvetítéssel és a nyugat-magyarországi hazafias erők fellépésével sikerült elérni a népszavazást Sopron és vidéke számára. Az 1921. december 4-én megtartott népszavazáson a lakosság 65%-a a Magyarországhoz való tartozás mellett foglalt állást.

A békeszerződés harmadik része ugyan megígérte a nemzetiségek politikai, kulturális és vallási életének zavartalan gyakorlását, a szomszéd államok azonban nem tartották tiszteletben a fennhatóságuk alá került magyarokra vonatkozó kisebbségi rendelkezéseket. Amikor ezért a magyar kormányok a Népszövetséghez fordultak panaszaikkal, kiderült, hogy ez a szervezet képtelen a panaszokat és sérelmeket orvosolni.

A békeszerződésnek végül még egy súlyos következménye volt Magyarországra: több százezer magyar – zömmel tisztviselők, a végrehajtó hatalom közegei és családtagjaik – menekült a megmaradt területre, ahol évekig vagonlakók voltak, vagy szükséglakótelepeken tengődtek. Jelenlétük még tovább mélyítette a háború utáni súlyos gazdasági és szociális problémákat.

4. A magyar társadalom minden osztálya és rétege számára súlyos megrázkódtatást jelentett a békeszerződés tartalma és létrejöttének módja. Már a húszas években megjelent történelmi munkákból és visszaemlékezésekből, nyilatkozatokból értesülhetett a világ különösen a trianoni béke felháborító indítékairól, célkitűzéseiről és hamisításairól. Hosszan idézhetnénk azokat a külföldi megnyilatkozásokat, amelyek rámutattak a trianoni békeszerződés igazságtalanságaira. Csupán a győztes nyugati hatalmak államférfiai közül néhány jellemző és önkritikusan hangzó értékelést emelünk ki:

Nitti, a trianoni időszak olasz miniszterelnöke 1925-ben a népek önrendelkezési jogának megcsúfolásaként értékelte a Párizs környéki békéket. *Lloyd George* angol miniszterelnök – aki az angol küldöttség vezetője volt – egy 1928-ban elhangzott beszédében kijelentette: „Az egész dokumentáció, melyet szövetségeseink a béketárgyalások alatt rendelkezésünkre bocsátottak, csaló és hazug volt. Mi is hamis alapokon határoztunk.” *Briand* volt francia miniszterelnök és külügyminiszter beismerte, hogy a magyar határokat „bizonyos fokig önkényesen vonták meg”. A fentiekhez hasonló beismerések azonban mit sem változtattak a helyzeten.

Ami az ellenforradalmi rendszert illeti, az aláírás pillanatától kezdve a trianoni békeszerződés felülvizsgálatát, revízióját tekintette egyik legfőbb törekvésének. A kormánypolitika, a közoktatás, a népművelés, a propaganda minden szintjén hirdette Trianon igazságtalanságait, a békeszerződés revíziójának szükségességét. Ugyanakkor a Horthy-rendszer kormányai kezdettől fogva minden gazdasági, szociális és politikai nehézségért Trianont okolták, így kívántak kibújni az ország előtt álló sürgető feladatok, a politikai szabadságjogok megvalósítása, egy radikális földreform végrehajtása, szociálpolitikai intézkedések meghozatala elől.

A nagybirtokos-nagyotkés uralkodó osztály, amely a forradalmak és a Tanácsköztársaság után helyreállította a maga politikai-gazdasági hatalmát, a trianoni szerződés revíziójáért folytatott propagandával és a szomszéd népekkel szembeni sovíniszta uszítással igyekezett elterelni a figyelmet az ország belső problémáiról. Ugyanakkor külpolitikai rövidlátásában odáig ment, hogy végül is végzetes módon szövetkezett a hitleri Németországgal a Párizs környéki békek revíziója érdekében.

Az ellenforradalmi rendszer demokratikus ellenzéke szembehelyezkedett ezzel a hivatalos propagandával: tagadta, hogy Trianon lenne az ország bajainak *egyedüli* forrása, és békés revíziót hirdetett. Elsősorban a határ menti zárt magyar etnikumoknak megegyezéses alapon történő visszacsatolását tűzte ki célul.

A nemzetközi forradalmi munkásmozgalom, a kommunista pártok, a Szovjetunió a versailles-i békerendszert az imperialista háború termékeként értékelték. A Szovjetunió nem írta alá e szerződéseket, és bírálta azok imperialista jellegét. Az illegálisba kényszerített Kommunisták Magyarországi Pártja is ezen az elvi alapon utasította el a trianoni békeszerződést, hangsúlyozva, hogy a nemzeti kérdés csak az osztálykérdéssel együtt oldható meg. A párt politikáját végig a békés revízióra irányuló törekvés jellemezte.

A második világháborúban Magyarország tragikus módon ismét a német imperializmus oldalára került. Horthy és kormányai nem ismerték fel, hogy a demokratikus világkoalíció nem fogja szentesíteni a Hitler szövetségeseiként visszaszerzett területek birtoklásának jogosságát. Így is történt: 27 évvel a trianoni békeszerződés aláírása után, 1947 februárjában aláírt párizsi békeszerződés Magyarország számára lényegében visszaállította a trianoni határokat.

Az a reménység, ami a magyar kommunistákat éllette, hogy a nemzeti kérdés az osztálykérdéssel együtt automatikusan megoldódik, mindmáig nem vált be. A fejlődés objektív útjai azonban itt, Középkelet-Európában egy olyan politikai és gazdasági integráció irányában hatnak, hogy optimizmussal tekinthetünk a jövő elé.

Vigh Károly

A felhasznált fontosabb művek jegyzéke: Magyarország története. 7/2. és 8. kötet – *Hanák Péter*: Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok, Bp., 1975. – *Diószegi István*: Két világháború árnyékában. Nemzetközi kapcsolatok története 1919–1939. Bp., 1974. – *Horváth Zoltán*: Magyar századforduló. Bp., 1974. – *Yves de Daruvár*: A feldarabolt Magyarország, Luzern, 1976. – A magyar nacionalizmus kialakulása és története c. tanulmánykötetből lásd *Galántai József*: Trianon és a revíziós propaganda, valamint *Kis Aladár*: Az ellenforradalmi rendszer revíziós külpolitikájának kialakulása, Bp., 1964.

¹ kész helyzet (Szerk.)

A trianoni határmegállapítás Vas megyében

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. augusztus 1-jei lemondásával a Tanácsköztársaság bukása nyilvánvalóvá vált. A Peidl-kormány szerepe arra korlátozódott, hogy átmenetet teremtsen a hatalom átvételéhez. Megszüntette a Tanácsköztársaság intézkedéseit: szabadon bocsátotta a letartóztatottakat, a forradalmi törvényeszek helyére visszaállította a régi bíróságokat, elrendelte a rendőrség újjászervezését stb.

A Bécsben tartózkodó gróf Sigray Antal kapott megbízást a Dunántúlra irányuló akciók megszervezésére. Felkereste báró Lehár Antal ezredest és együtt szervezték a fegyveres alakulatokat a Tanácsköztársaság megdöntésére. 1919. június elején állították fel Lehár ezredes parancsnoksága alatt „a grazi parancsnokságot”, rövid időn belül több száz volt azoknak a száma, akik Feldachban gyülekezve betörésre vártak. Jó hírszerzési bázisokat építettek ki Nyugat-Magyarországon, fenntartották a kapcsolatot a Bozó Pál vezette soproni csoporttal, valamint összeköttetést tartottak a Szombathelyen újonnan szervezett katonai csoporttal.¹

A „grazi parancsnokság” által támogatott belső katonai csoportok önálló akcióba kezdtek Sopron és Vas megyékben. Sigray és Lehár a bécsi „Jokey Klubban” tartott tanácskozás után Grazba, majd Feldachba utazott. Pirkner Ernő alezredes parancsnokságával megkezdték a 450 főt kitevő különítmény felkészítését a bevonulásra. Ezután Gyanafalva (jelenleg Jennesdorf) magyar határállomáson át Sigray Antal és Lehár Antal ezredes Szombathelyre utaztak. Augusztus 6-án személyesen vették fel a kapcsolatot a szombathelyi lovassági laktanyában megszervezett karhatalmi egységgel. Lehár ezredes átvette a parancsnokságot és kezdetét vette a Tanácsköztársaságban részt vett személyek letartóztatása.

Nyugat-Magyarországon a hatalomátvétel meglehetősen simán ment, nem követelt véres emberáldozatot. Csak augusztus 7-én Kőszegen volt némi ellenállás, de ezt pár órán belül felszámolták. A katonai hatalom Nyugat-Magyarországon rövidesen kiegészült a közigazgatással is. A Friderich-kormány nyomására gróf Sigray Antal ivánci földbirtokost, az Ausztriában működő szervezetek vezéregyéniségét, az országban elsőnek nevezték ki kerületi

kormánybiztosnak. Működési területét a Lehár ezredes által vezetett katonai szervezettel azonosan Moson, Sopron, Vas, Zala megyék területére állapították meg.

A győztes antanthatalmak 1919. szeptember 10-én kötötték a Saint Germain-i békét, amelyben Nyugat-Magyarország határhoz közel eső sávjait, valamint egész Burgenlandot Ausztriának ítélték. Sigray és Lehár azonban függetlenítette magát a központi kormánytól, és csak azokat az intézkedéseket hajtották végre, amelyek legitimista céljaikkal összhangban voltak. A Nyugat-magyarországi Katonai Kerületparancsnokság teljes katonai erejét a megyékben szervezett (toborzott és behívott) állomány és a román megszálló katonaság elől visszavonuló „Székely Hadosztály” alakulatai alkották.

1920 januárjában létrehozták a Határcsendőrséget, a kiadott utasítás 2. pontjában így fogalmaznak: „új csendőrőrsök (különítmények) fontosabb határátkeleési pontok állítandók fel, illetve iktatandók be. Az őrsők egymástóli távolsága akként állapítandó meg, hogy a határ hézag nélkül megfigyelhető és elzárható legyen”.² Kimondja továbbá ez az intézkedés, hogy: „a nyugati országhatár mentén a határszéli szolgálatot egyelőre az átmeneti jellegű határcsendőr zászlóaljak látják el. Az esetleges új országhatárra vonatkozólag a szombathelyi körlet és csendőrkerületi parancsnokság egyetértőleg már most tegye meg az előkészületeket.”³

A magyar kormány a nemzetközi erőviszonyok alapján már számolt azzal, hogy a győztes antanthatalmak a Saint Germain-i béke határozatának végrehajtásához ragaszkodni fognak. Ezt bizonyítja, hogy a Magyar Királyi Államrendéség szentgotthárdi kapitánya 1920. január 21-én hivatkozva a fővezérség 1800/1 titkos rendeletére, intézkedett a kordonvonal visszavonására, Nyugat-Magyarország esetleges kiürítése esetén.

1920 januárjában a versailles-i békerendszer keretén belül megkezdődött a magyar békeszerződés előkészítése, amelynek előkészítésében és vitájában Magyarország képviselői – hasonlóan a többi legyőzöthöz – nem vehettek részt.

A magyar békeküldöttség 1920. január 14-én kapta meg a feltételeket. Január 16-án gróf Apponyi Albert, a magyar békedelegáció vezetőjének beszéde hatástalan volt, s 1920. június 4-én Versailles-ben az ún. Nagy-Trianon kastélyban aláírták a 14 részből álló békeszerződést, melynek a 161. pontja kimondta: „Magyarország elismeri, hogy a Szövetséges és Társult Kormányok-ra, valamint polgáraikra Magyarország kényszerítette rá a háborút, és mint vesztesék és károk okozói jóvátétellel tartoznak.”

A békeszerződés aláírásával elkezdődött Magyarország és a győztes hatalmak viszonyának elrendeződése, ez volt a feltétele az ország nemzetközi elismerésének. Alapjában véve ez volt az oka annak, hogy a magyar kormány megbízottjai késedelem nélkül aláírták a békeszerződést. Horthyék azonban az időhúzás taktikáját választották, s ezzel bizonyos sikereket tudtak elérni. Megtagadták az Ausztriának ítélt területek átadását, követelték a jugoszláv csapatok kivonását Baranyából.

1921. május 31-én a nagykövetek párizsi ülése felszólította a magyar kormányt a trianoni békeszerződés végrehajtására. Nagy viták után a magyar törvényhozás 1921. június 26-án törvénybe iktatta a békeszerződést. A Sopronban székelő tábornoki bizottság 1921. augusztus elején elkészítette a nyugat-magyarországi területek átadásának tervét. Az osztrák és a magyar fegyveres erők közötti fegyveres összeütközések elkerülése céljából az elcsatolásra ítélt területet A, B, C zónára osztották fel. A magyar csapatok kivonását lépcsőzetesen határozták meg.

Az osztrák kormány 1921. augusztus 25-én megindította csapatait az odaítélt nyugat-magyarországi terület elfoglalására, de a megszervezett fegyveres ellenállás azt lehetetlenné tette. Kisebb-nagyobb összecsapásokra került sor: Pinkafőnél, Alhónál, Borostyánkőnél, Senteleknél, Gyánafalvánál, Velekinél, Pörgelennél, Németszentgróton, Ágfalvánál, Sopronnál az osztrák csapatok és a magyar fegyveres ellenállók között. Az osztrák kormány ismételen panasszal fordult az antanthatalmakhoz és azok nyomására a magyar kormány elrendelte az Ausztriának ítélt terület átadását, és a végső határidőt augusztus 29-én 16.00 órában határozta meg.⁴

¹ Dr. Zsiga Tibor: Legitimizmus és revízió Magyarországon. Vasi propagandista 1986. 4. sz. 34–35. old.

² Hadtörténelmi levéltár VKF 10823/120

³ Uo.

Azonban Sigraynak, Prónainak nem tudtak (nem is nagyon akartak) parancsolni. Sigray augusztus 28-án be is szüntette a megkezdett területátadást. Sopronban az újságban meg is jelent egy kommuniké: „Gróf Sigray Antal Nyugat-Magyarország főkormánybiztosa elrendelte, hogy a csendőr alakulatok ma délben elfoglalt vonalon további parancsig megálljanak. A m. kir. csendőrség visszavonulása tehát a kormánybiztos rendeletére megszűnt, Nyugat-Magyarországnak holnap, hétfőn 4 órára tervezett átadása nem fog megtörténni.”⁴

Sigray nemhogy a területet nem adta át, hanem augusztus 29-én Sopronban, a Széchenyi téren délelőtt 10 órakor 8000 főnyi tömeg előtt katonai szemlét tartott az Ostenburg zászlóalj felett.⁶

Az antantmisszió tagjai az eseményeket tétlenül szemlélték, a korabeli sajtó ezt írja róluk: „Az Antant misszió ablakai zárva voltak, csak a szemle végén nézett ki néhány tiszt, akik úgy látszik, megijedtek az úgy ilyen fordulatától.”⁷ A fegyveres ellenállás következtében szeptember 2-án meghiúsult az osztrák csendőrség újabb előrenyomulási kísérlete. Az A zónából mindössze 31 körhelyet tudtak az osztrákok megszállni. A korabeli magyar sajtó Nyugat-Magyarország szabadságharcáról cikkezett.⁸

Vas vármegye 1921. szeptember 4-i száma megírja, hogy „jól megszervezett felkelés 24 óra alatt megszervezkedett”. Felsőőr utcáin plakátokat ragasztottak ki⁹ az alábbi szöveggel: *„Polgártársak! Közös ellenségeink azt a rémhírt terjesztik felőlünk, hogy mi azért jöttünk ide, hogy békés polgártársainkat vagyontuktól, életüktől és megfosszuk. Aki ilyen hírt terjeszt, az hazaáruló gazember, azt lökjetek ki magatok közül és adjátok kezünkre. A mi ittlétünk – amint láthatjátok is – egyetlen szent célja, hogy hazánknak agyonsebzett testéről le ne szakíthassanak és ezért áldozzuk – ha kell – édes örömet életünket és vérünket. Senkinek – hacsak nem áruló, rémhírterjesztő vagy közönséges gonosztevő, bármely fajhoz, felekezethez tartozik is – nem lehet semmiféle bántódása. Végezzétek ezért nyugodtan munkátokat, mert örökösökétek vagyontok és személyetek felett. Az eddigi árulóknak megbocsátunk, ha azonnal felhagynak gaz működésükkel, szent célunknak szolgálni igyekeznek. Csapataink egyes emberei által esetleg elkövetett kihágásokat jelentsetek, az alvói, tarcsai, borostyánkői, pinkafői és felsőőri különítmény parancsnokságánál. Hazafias üdvözléssel: A Szabad Csapatok Parancsnoksága.”*

Szeptember 3-án az antanthatalmak budapesti képviselői a párizsi nagykövetség tanácsának megbízásából Bánfy külügyminiszternek Nyugat-Magyarország kérdésében jegyzéket adtak át, mely kijelenti: „A Magyar Kormány felelős a zavarokért, melyek Nyugat-Magyarország átadása előtt vagy után előfordultak.”¹⁰

A felkelőknek azonban eszük ágában sem volt a fegyvert letenni. Így nyilatkoztak. „Mi olyan területen dolgozunk, ahol a Magyar Kormány kiadta kezéből a parancsadás jogát, az osztrákok pedig még nem szerezték meg azt. Az parancsol, akié a hatalom. Ezen a senki szigetén mienk a hatalom, tehát mi parancsolunk. Mi ide az osztrákokat be nem eresztjük és ha bebújik is, annak itt nyugta nem lesz. Mi a fegyvert akkor tesszük majd le, ha Ausztria lemondott Nyugat-Magyarországról.”

Szeptember 6-án a Vas megyei horvátok (Csém, Nagy- és Kisnarda, Felső- és Alsócsatár) tüntetést szerveztek Szombathelyen, a vármegye háza előtt és az „Ezeréves Magyarországhoz” való ragaszkodásukat hangoztatták. „Mi magyarok vagyunk”, „Nem, nem soha” feliratú táblákkal, cigányzene-kísérettel vonultak fel.¹¹

Sigrayék tehát olyan helyzetet teremtettek – Horthyék tudtával –, hogy Nyugat-Magyarország átadására nem kerülhetett sor. 1921. szeptember 22-én a Nagykövetek Tanácsa ismételtlen jegyzékben követelte október 4-i hatállyal a terület átadását. Az erélyes hangú felszólítást – amely felfogható ultimátumnak is – a magyar kormány nagy huzavona után végül is végrehajtotta. A Tábornokok Tanácsának kívánságára azonban a rend fenntartására

⁴ Vasvármegye c. lap 1921. augusztus 30. szám

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Vasvármegye 1921. szept. 3. sz.

⁹ Vasvármegye 1921. szept. 4. sz.

¹⁰ Vasvármegye 1921. szept. 7. sz.

¹¹ Uo.

Sopronban állomásozó 2. Sz. Országos Csendőr Tartalék Zászlóalj és a soproni államrendőrség Sopront és környékét továbbra is megszállva tartotta.

1921. október 3-án 04.30 órakor a Tábornokok Tanácsa jegyzőkönyvbe rögzítette az átadás tényét. A jegyzőkönyvet magyar részről Hegedűs Pál m. kir. altábornagy, a szövetségesek részéről Gorton angol, Harmelin francia és Ferrario olasz tábornok írta alá.¹² Prónaiék azonban a magyar kormánynak ezt az utasítását sem hajtották végre, a fegyveres harcot tovább folytatták, sőt 1921. október 4-én kikiáltották az általuk irányított „Lajtabánság” államot. Ez a fordulat Horthyékat is meglepte és intézkedéseket vezettek be Prónaiék Lajtabánság „állama ellen”. Ez új helyzetet teremtett és újabb akadály volt a terület átadásának.

Toretta márki olasz külügyminiszter vállalta a közvetítést az osztrák és a magyar kormány között. A magyar kormány hajlott a tárgyalásra, mert sürgősen érdekük volt a viszony rendezése. Bethlen Istvánnak olasz segítséggel sikerült elérnie a velencei konferencia összehívását 1921. október 13-ra. Bethlen október 11-re vállalta a harcok leszerelését, viszont ennek fejében kialakudta, hogy Sopron városa népszavazással dönthetett sorsáról. A magyar és az osztrák kormány megegyezett abban is, hogy: Ausztria amnesztiát ad a felkelőknek, a tisztségviselőket tömegesen nem bocsátják el, valamint döntöttek a vitás pénzügyi kérdéseken.¹³

Az olasz kormány közbenjárása nem a jóindulaton alapult, hanem elsősorban olasz érdekeket tartott szem előtt: ugyanis Olaszország tartott a csehszlovák–szerb szövetségtől, egy Pozsony–Sopron–Zágráb folyosó létrehozásától. Úgy vélték, hogy egy elgyengült Ausztriától rövid idő múlva kéz alatt, vagy erőszakkal megszerezhetik a jogot, hogy Burgenlandon át megépíthessék a korridor. Nyugat-Magyarországon a határtól Sopronig húzódó Angerwald, Fertő tó és a Kőszegi-hegyek miatt csak Sopronon keresztül lehet vasúti korridor építeni. Ezért szorgalmazták Sopron kiszakítását Burgenlandból, melynek hegy- és vízrajzi viszonyai megmagyarázzák az olasz törekvést: Sopron nélkül nincs korridor, nem kell félni az Adrián a szláv erősödéstől.¹⁴

A Soproni Tábornoki Bizottság 1921. november 11-én tájékoztatta az osztrák kormányt, hogy a békeszerződésben nekik ítélt terület birtokbavételét megkezdhetik. Ausztria már katonailag is felkészült Burgenland elfoglalására, 1921. november 16-án Sopron megyében átlépték a Stájer-határt, és Zarányig és Darufalváig nyomultak előre.¹⁵ Majd előkészületeket tettek a Vas megyei rész megszállására, és november 25-én bevonultak Gyanafalvára, Radafalvára, Pásztorházára és Felsőörrre.¹⁶ November 30-án fejeződött be Vas vármegye megszállása, amikor bevonultak Csém és Pornóapáti községekbe is. Ezzel elfoglalták egész Pinkavölgyet.¹⁷

Az osztrák kormány a megszállt területen igyekezett mielőbb megszilárdítani a hatalmát. A velencei szerződés előírásaival ellentétben az állami alkalmazottaknak nyilatkozatot kellett aláírniuk. Elbocsátottak minden tisztviselőt, aki nem tudott németül.¹⁸

A megszállt területek lakossága azonban nem nyugodott bele helyzetébe, örökös munkát adtak a Sopronban működő határmegállapító bizottságnak és gyakran kellett helyszínre menniük. Az elcsatolt községek követelték az anyaországhoz való visszacsatolásukat. Amikor tudomást szereztek a határmegállapító bizottság Felsőcsatára érkezésének időpontjáról, 1922. március 9-én Csajta, Csém, Kiszarda, Nagyszarda küldöttséget küldött. A Himnusz énekelve, magyar zászlókkal vonultak fel, és Felsőcsatár előtt az úton a bizottság autói előtt szétterítették a magyar zászlókat. A bizottság autói megálltak és a küldöttségek vezetői kijelentették, hogy magyarok kívánnak maradni. A küldöttségek kérését a határmegállapító bizottság tagjai Pollák József felsőcsatári bíró házában foglalták jegyzőkönyvbe. Dr. Kausz Gyula szombathelyi ügyvéd volt a pinkavölgyiek szószólója, követelve a visszacsatolást.

Az osztrák csendőrség keményen fellépett a visszacsatolási mozgalom ellen. Dr. Kauszt letartóztatták, őt és hozzátartozóit bántalmazták, majd Felsőörrre kísérték, s államrend elleni lázadás büntette címén eljárás indult ellene. (Kausz 1922. március 28-án a fogházból

¹² Vasvármegye 1921. okt. 4. sz.

¹³ Vasvármegye 1921. okt. 15. sz.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Vasvármegye 1921. nov. 16. sz.

¹⁶ Vasvármegye 1921. nov. 26. sz.

¹⁷ Vasvármegye 1921. dec. 1. sz.

¹⁸ Vasvármegye 1921. dec. 16. sz.

megszökött.) A mozgalom másik vezetőjét, Kuntár József nagynardai plébánost ugyancsak letartóztatták, de őt már Bécsben zárták börtönbe. Üldözték Heider József nagynardai tanítót, Lokatár Miklós felsőcsatári erdészt, akik a megszállás elleni mozgalmat szervezték.¹⁹

1922. március 10-én Szentpéterfán – miután a határmegállapító bizottság eltávozott – azokat, akik Magyarország mellett nyilatkoztak, az osztrák csendőrök brutálisan bántalmazták. Majd 25 főből álló katonaságot szállásoltak be büntetésből a községbe. A Pinka völgyében megfélemlítéssel olyan kérvényeket írtak alá a lakossággal, hogy Ausztriához kívánnak tartozni. A szentpéterfaiak az aláírást megtagadták.²⁰

Jegyzőkönyv

Felvétel Szmobathelyen, 1922. év április hó 4-én a járás főszolgabírája által Szentpéterfa község elöljáróságának panasz tárgyában.

Jelen vannak alulírottak:

Megjelenik Hirschl Ferenc községbíró és Teklits István h. bíró szentpéterfai lakosok és a következő panaszuk jegyzőkönyvbe vételét kéri:

F. év március hó 10-én a határmegállapító bizottság községben megjelent, akik előtt ők odanyilatkoztak, hogy községük lakossága Magyarországhoz óhajt csatlakozni. Ezen hazafias megnyilatkozásuk következménye az volt, hogy az ezen alkalomra összpontosított osztrák csendőrség a legbrutálisabb módon bánt a bizottság elutazása után a község lakosságával. Ezen napon mindazokat, akikről tudták, hogy magyar érzelműek, az utcán ütötték, verték őket, bekergették őket a házukba, el akarták őket hurcolni. Így többek között megverték Krammer István 60 éves, Gerencsér Mátyás 52 éves, Hirschl József 43 éves (ezt keresztül akarták szúrni), Németh János 60 éves, Teklits Ferenc 42 éves szentpéterfai lakosokat. Jurasits Ferenc lakásába betörték és kutatták és keresték azon legényeket, akik Magyarországot élítették. Teklits József 40 éves, Horváth Sándor 50 éves lakosokat pedig Németújvárra a „Bezirksverwalternél” hazafias viselkedésükért 8–8 napi elzárásra ítélték. Holczer Márkus kocsmáros pedig Németújvárra tárgyalásra idézték azért, mert odanyilatkozott, hogy Magyarországhoz tartozunk.

Ugyancsak e napon este felé mindazokat, akik békés szándékkal egyik házból a másikba mentek, kergették és arculütötték, a legényeket üldözőbe vették, ezek a kertek alá menekültek, hova követték őket a csendőrök. Az egész lakosság ezen idő óta a legnagyobb izgalomban él. Ezt követő napon 25 főből álló katonaság szállásoltatott el a községben, s az ott lévő kapitány kijelentette, hogy ez büntetésből történt. A katonaság április 2-án elvonult a községből.

Március hó 25-én megjelent a kapitány nála mint községbírónál és felszólította, hogy egy német nyelven szerkesztett kérvényt a község írjon alá, melyben kéri, hogy Ausztriánál maradhassanak. Ő összehívta a képviselőtestületet, amely egyhangúlag kijelentette, hogy ő azt alá nem írja, ők Ausztriához tartozni nem akarnak, különben sem írják alá, mert németül nem tudnak, s így a kérvény tartalmát sem ismerik. Tudomásuk szerint a legnagyobb erőszakoskodással a Pinkavölgy többi községeivel hasonló kérelmeket íratnak alá, s mint értesültek, némelyike a félelem hatása alatt alá is írta. Végül bemondja, hogy a csendőrség arra kényszeríteni akarta, hogy bírói tisztjéről lemondjon.

Felolvasás után aláíratott.
kmf.

Sinkovich s. k.
főszolgabíró,

Hirschl Ferenc s. k.
községi bíró,

Arth Henrik s. k.
jegyzőkönyvvezető

P. H.

Teklits István s. k.
h. bíró

64/1922. eln. szám.

A hivatalos másolat hitelül:
Szmobathely, 1922. április hó 26-án.

P. H.
várm. irodaigazgató

A megszállt területek lakosságának mozgalma nem maradt hatás nélkül, a Népszövetség 1922. szeptember 17-én határozatában 10 községet visszaitélt Magyarországnak. Vas vármegyének 8 pinkavölgyi községet teljes terjedelemben (Nagynarda, Kísarda, Alsócsatár, Felsőcsatár, Magyarkeresztes, Nemetkeresztes, Horvátlövő, Pornóapáti, valamint Pinkamindszent, Felsőörnök, Rábafüzes és Felsőszölnök határának – 1400 kat. hold) azon részeit, amelyet a békeszerződés Ausztriának ítélt vissza. Magyarország megkapott még két Vas vármegyéhez tartozó községet, Rótfalvát és Rendeket; Ausztriának jutott Léka, Hámor, Lovaszad községek és a Hanság egy része.²¹ A visszacsatolt községek közül – 14 hónapos osztrák uralom alól – 1923. január 10-én 8 került átadásra (Nagynarda, Kísarda, Alsócsatár, Felsőcsatár, Magyarkeresztes, Nemetkeresztes, Horvátlövő, Pornóapáti).

Négy helyen rendeztek a visszacsatolás alkalmával ünnepséget. Nagynardán Kisnarda is részt vett, Felsőcsatáron, ahol Alsócsatár, Németkeresztesen, ahol Magyarkeresztes, Pornóapátiban, ahol Horvátlövő lakossága vett részt. Érdekes eseménye volt a Pornóapátiban rendezett ünnepségnek, hogy azon az üldözöttes ellenére részt vett a még megszállás alatt lévő Szentpéterfa horvát nemzetiségű küldöttsége. A delegáció vezetője felszólalt és méltatta az anyaországhoz való visszatérés jelentőségét.

A terület birtokbavétele után ideiglenes körjegyzőség alakult Pornóapáti székhellyel, ide tartozott Horvátlövő, Magyar- és Németkeresztes. A Németlövőről menekült Arth Henrik lett a körjegyző. Felsőcsatár székhellyel is alakult körjegyzőség Alsócsatár, Kis- és Nagynarda községek részére, körjegyzővé Kálmán Ferencet nevezték ki. A tanítók mindenhol a helyükön maradtak a visszacsatolt községekben.

Nem került átadásra Rőtfalva és Rendek. A két kormány megegyezett, hogy a későbbiek során elcserélik a még osztrák fennhatóság alatt maradt Szentpéterfa és Olmód községekért. Ez a döntés országosan vitát váltott ki. A magyar kormány döntését azzal indokolta, hogy Rőtfalva és Rendek német lakosságú, Szentpéterfa, Olmód jórészt horvát, de erősen hazafias érzésű. Kőszeg város tiltakozott Rőt és Rendek elcserélése miatt.²²

Olmód visszacsatolására 1923. március 8-án²³, Szentpéterfáéé pedig március 9-én került sor. Vas megyében: Kőszeg, Rőt, Rendek szakaszon herceg Eszterházy erdejének Gyöngyöstől délre eső része 160 k. hold terjedelemben került vissza. Kőszeg városnak a Zeiger-hegytől nyugatra eső 1200 hold erdejét, Szentpéterfa községnek a tábornoki bizottság által megállapított semleges zónától nyugatra eső részét teljes terjedelmében visszakaptuk. Szentgotthárdnál a cisztercita apátság Németlak és Nagyfalva községek határába eső 150 holdnyi szántóföldjét ítélték vissza. Sopron megyében pedig Olmódot egész terjedelemben Magyarország kapta.²⁴

Ezzel lezárult a magyar-osztrák határvita. Vas vármegye 617 községéből 337 osztrák fennhatóság alá került. A Kőszegi-hegységben Írottka semleges státust kapott: a határvonal Írottka magassági pontján vonul keresztül, a határ pontosan két részre vágja a magassági ponton épült messzelátót, így a magyar és az osztrák turisták egyaránt látogathatják.

A határmegállapítással 21 563 kat. h. terület és 5854 ember jutott vissza Magyarországhoz. Ezzel szemben Ausztriának 1807 hold föld és 471 lakos jutott.²⁵ Ha ebbe beleszámítjuk a soproni népszavazás eredményét, kiderül, hogy Magyarország nyeresége 64 381 kat. h. föld és 55 403 lélek. A trianoni békeszerződés alapján a határkiigazítások után Ausztria 3580 négyzetkilométer területet és 50 000 lakost kapott.

Pinkavölgye 9 községe és Olmód népének harca nem volt hiábavaló. Visszacsatolásuk az eredménye annak a magatartásnak, amellyel ezeknek a községeknek népe kiverekedte magának, hogy visszakérülhessen régi hazájához. Eredménye annak a bátorságnak, szívósságnak, amellyel oly hangosan és nyomatékosan adta tudtára akaratát az antantbizottságnak, hogy azt nem lehetett nem tudomásul venni.

1933. szeptember 24-én a visszacsatolás 10. évfordulója alkalmából Horthyék megrendezték Pinkavölgy felszabadulási ünnepét. Ebből az alkalomból a Magyar Nemzeti Szövetség Pornóapáti községének Országzászlót, a Pinka menti községnek hűségét megörökítő emléktáblát adott, *Communitas Fidelissima* (Hűséges Falu) felirattal.

Rózsahegy István

¹⁹ Vasvármegye 1923. szept. 21. sz.

²⁰ Vas megyei Levéltár Főispáni nyílt iratok 1922.

²¹ Vasvármegye 1922. szept. 20.

²² Vasvármegye 1922. dec. 10.

²³ Kőszeg és vidéke c. lap 1923. márc. 10.

²⁴ Vasvármegye 33. márc. 2.

²⁵ Vasvármegye 1922. dec. 20.

A helyszín térképét lásd a mellékleten.

Bálványos vára – a – „Hadúr áldozóhelye”¹

A néprege szerint Bálványosvár építője egy óriás vagy tündérkirály volt. Lágy kőből emelte, amely csak később keményedett meg. Várától a Büdös-hegy tetejéig erő aranyhidat készített, hogy csodálatos szépségű tündérleányának legyen sétahelye. A tündérleány kíváncsi teremtés volt, s egy verőfényes tavaszi reggelen leszökött a hegyek alján elterülő világba. Kettőt lépett s már le is ért Póka-halmára – Kézdivásárhely közelében –, ahol éppen szántottak-vettek a jó időben az emberek. A tündérkisasszony megcsodálta az általa még soha nem látott lényeket s kíváncsiságból néhányat – amúgy ekéstől, ökröstől – a kötényébe vett s apja várába vitt. Megmutatta az érdekes kis „bogarakat” apjának, aki megfedtte leányát: Tedd le, bocsásd szabadon őket, mert haragjuk a mi pusztulásunkat okozhatja; ők lesznek a mi utódaink.

Bálványos várához és a többi környező székelyföldi várhoz fűződő regéket, meg a csíki székely krónika történeteit – utóbbi hamisítvány – Jókai Mór is feldolgozta Bálványosvár című regényében.

A vár neve a *bálvány* szóból ered, ami szobrot, nagy követ, határkövet jelent. A név valóban ráillik az 1041 m magas meredek hegyre, amely oszlopként magasodik a völgy fölé.

Bálványos várát először 1311-ben említi oklevél, birtokosa az Apor család. A vár alaprajzi elrendezését és helyét, valamint az 1942. évi ásátás eredményeit figyelembe véve azonban megalapozottnak látszik az az állítás, hogy már a XI. században állnia kellett. Az Olt völgyében észak–dél irányban húzódó székelyföldi védelmi rendszer része volt. Mindvégig az Apor család birtoka maradt, még a XVII. század közepén is lakták. Mivel azonban meglehetősen szűk, kényelmetlen és rosszul megközelíthető volt, a század közepe táján pusztulni hagyták s a Torján épült kastélyba költöztek. Azóta rom.

A hegy legmagasabb pontján áll a 2,1–2,3 m vastag és mai formájában mintegy 20 m magas négyszögletes őregtorony romja. Hozzá csatlakozik a felszín domborulatait követő, szabálytalan, nagyjából ovális alakú falgyűrű. Ehhez dél és nyugat felől egy újabb, szintén nagyjából ovális falgyűrű kapcsolódik. Ez utóbbi erődítmény vonala a fák és a bokrok között alig követhető, a falak néhol a szikla szintjéig elpusztultak. A toronytól lejjebb a múlt század 60-as éveiben itt járt Orbán Balázs még jól megfigyelhette a ciszternát (kútnak vélte), melynek falát lapos kövekkel rakták ki. Följegyzi róla azt is, hogy a néphagyomány szerint háromszáz öl mély volt, s ebbe a kútba rejtette el az utolsó óriáskirály a háromszáz öl hosszúságú aranyláncot, amelyet egy éber kutya őriz. Ha a kútba lépnének, a kutya ugatni kezd s a lánc tovasiklik. Ha a kutya véletlenül el találna szunnyadni, akkor lehetne a láncot kivenni.

Bálványosvár múltját Orbán Balázs a székely múlt romantikus, mesés kódéba vonta, többek között a következőket írta róla: „... felhőkkel szomszédos sasfészek, melyet nem földet turkáló emberek, hanem légűrt hasító keselyűk laknak most; pedig azt hajdan emberek építék lakul az embernek, de oly emberek, kik emberi erővel óriási dolgokat létesítének, oly emberek, kik itt e sziklavárban elszigetelten, egy országosan száműzött vallásnak emelték fel tiltott oltárait s évtizedeken át nyújtának e, most időbarnított falak, menhelyet az ősök megtagadott hitének...”

A legendáknál nem kevésbé érdekes és izgalmas azonban a Székelyföld valóságos múltja sem. Az utóbbi évtizedekben derült fény a határvédelmi rendszer részleteire, a sáncvonulatokra, az őrhelyekre, a várakra, amelyeket úgy építettek föl, hogy a szomszédos erődítmények hírláncszerűen tudták jelezni egymásnak a veszélyt. Megvolt tehát a kapcsolat a várak között – ennyiben igazak a regék –, csakhogy ehhez nem kellett tündérek építette aranyhíd, legendó volt az emberi lelemény.

Dr. Csorba Csaba

¹Képét lásd a mellékleten. (Szerk.)

Miről mesél a Kakat-híd emlékoszlopa?

Kenderes–Bánhalma határában a Kakat-ér hajdani medre előtt, a Kunhegyesre vezető országút bal oldalán egy fehérre meszelt téglaoszlop áll. Az út felőli oldalát dombormű fedi, mely két részre tagolódik. Felső részén eléggé elmosódott a latin nyelvű felirat, alul a XVIII. században a Kakaton épült köhíd ábrázolása látható. Ez az emlékoszlop a hajdani *Sóút* egy kevéssé ismert hagyatéka.

1989-ben volt 250 éve, hogy a Kakaton levonuló jeges árhullám elpusztította a bánhalmi köhidat. A Nagykunság vízrajzi képe az elmúlt másfél évszázad szabályozásai során rendkívül sokat változott. A XVIII. századi térképeket vizsgálva olyan tájegység tárul elénk, ahol a terület nagy részét erők, mocsarak borítják, akadályozva a települések közti közlekedést. A Nagykunság területét főleg a Tisza-balparti fattyúágai árasztották el. A Tiszadada–Tiszadob térségének fokaiból és a Hortobágy puszta vadvízeiből táplálkozó Hortobágy folyó a Sárrét-be és a Karcag–Kisújszállás közötti, Kara János¹ nevű mocsárba torkollott. A szalók–taskonyi öblözet fokai között találjuk a vidék legismertebb vízfolyását, a Mirhót, mely a Nagykunságot végigsöpört árvizei révén vált hírhedtté. A fokon kítő víz a Gyolcsi-lapos hatalmas nádasába ömlötték, majd az annak közepén levő, Gyolcs-tiszása nevű tavon és egy mesterséges csatornán keresztül jutottak Kunhegyestől ÉNy-ra, a Kakat medrébe. A Kakat – egykori Tisza-ág – völgyét a Tisza árvizei tartották fenn hosszú évszázadokon keresztül. Jellemző, hogy a folyó árvízi medre elérte a 90 öl (170 m) szélességet.

A Tisza árvizei a Kakat medrén jutottak el Kunhegyes, Kenderes, Kisújszállás, Karcag határába és a Kara János-mocsár 6–7 km széles nádasaiban terültek szét. A Kakat ma már eliszaposodott, jelentéktelen vízfolyás, a régmúlt időkben azonban komoly természeti akadályt jelentett. Már a XVIII. század első felétől megépítették (illetve újjáépítették) a Sóútnak a Nagykunságon átvezető szakaszát. Ez a terület nem volt közömbös összbirodalmi érdekből sem, forgalma közlekedési, gazdasági, hadi és kereskedelmi szempontból egyaránt jelentős volt.²

A másfél évszázados török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharc után III. (VI.) Károly volt az első uralkodó, aki ténylegesen Magyarország és Erdély ura lett. Magyarország bekapcsolódott az európai fejlődés útjába. A béke éveiben gazdasági és szellemi téren pótolhatta lemaradását. Az intézmények közül az egyik legfontosabb a sóregálék egész országra kiterjedő hálózata. A sójövedelem az európai államok háztartásában régóta a legbiztosabb, legállandóbb bevételi forrás. A só mint életszükségleti cikk, a sóbányával rendelkező vidékek meggazdagodását idézte elő. A kibányászott terméket vízi és szárazföldi utakon egyaránt szállították. A legfontosabb sóbányával rendelkező Erdélyből a szárazföldi út Déda, Margita, Székelyhíd, Léka, Pályi, Sáránd, Szoboszló, Nádudvar, Madaras, Bánhalma, Fegyvernek, Szentmiklós, Szolnok, Abony, Monor és Úlló érintésével vezetett Pestre.

A Sóút jelentősebb átkelőhelyeinek kiépítése Fortunato di Prati nevéhez fűződik, akit 1715-ben neveztek ki budai kamarai mérnöknek. Tevékenységét Budán kezdte, majd 1720-ban a kamara utasítására kezdte meg a szolnoki Tisza-híd valamint a Kakat-ér és a Büdös-ér felett átvezető fahidak tanulmányozását. Prati a közérdekű só- és hadiszállítások zökkenőmentes lebonyolítása érdekében a kisebb fahidakat kőből építettekkel helyettesítette. Az utóbbiakból az alföldi részen három híd állott a Sóút vonalán. A szolnoki Tisza-híd megépítését elsőrangú feladatának tekintette, ennek tervei már 1721 őszen elkészültek, és az építkezést egy év múlva be is fejezték. A Kakat és a Büdös-ér felett a szolnoki sóhivatal

¹ Kara János, a néphagyomány szerint, a Rákóczi-szabadságharc idején a Nagykunságot végigdülő rác sereg kapitánya. Karcag környékén győzte le parviadalban az üldöző hajdúk kapitánya, a maradék rác csapatot pedig megfutamtították. A mocsár neve a legyőzött rác kapitányra emlékeztet.

² Károlyi Zs.–Nemes G.: Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei. (895–1846), Bp. 1975. 19. old.

³ Schoen Arnold: Prati kamarai építésmérnök Budán = Művészettörténeti Értesítő, 1960. 1. sz. 29–33. old.

Az emlékoszlop teljes nagyságban, 1988-as felvétel

Az alsó dombormű kötáblája

1715-ben fahidakat építtetett. A faanyag gyors elkorhadása bizonytalanná tette a rajta átvonuló szállítmányokat. 1723-ban Prati mindkét hidat kőből építtette, melyek tervezésénél és építésénél a kamara utasítására figyelembe vette Rosenfeld hadmérnök százados véleményét.³

A Büdös-ér hídját egyetlen 2 öl 3 láb (4,71 m) nyílású ív alkotta. A legmagasabb vízszint vonaláig faragott kővel falazták be és mindkét oldalon összekapcsolt kölapokkal fedték. A híd szélessége 2 1/2 öl (4,7 m). Jelentősebb alkotás a Bánhalmánál épült Kakat-híd, mely az egykorú leírás és a hídnál emelt emlékoszlop domborműve alapján egyértelműen megállapítható, hogy háromnyílású kőhid volt. Faragott kövekből épült, melyen csiga rajza és latin felirat látható. A források a híd szabad nyílásainak teljes hosszát 20 ölben jelölik meg. Így ha a három nyílás egyenlő szélességű, egy nyílás szélessége 6,6 öl (12,5 m), ami abban az időben elég tekintélyes méret.⁴

Mindhárom híd, mint fontos objektum, katonai ellenőrzés alatt állott. 1722-ben a debreceniek elpanaszolják, hogy a kakati és a бүдös-éri vámos fizetésre kötelezte őket. A két hidat a szolnoki sóhivatal tartotta fenn. A hidak őrzésére Szolnokról küldtek ki katonaságot, akiket havonként váltottak és a szolnokiaknak kellett őket ingyen oda- és visszafuvarozni. 1724-ben a szolnokiak sérelmezték, hogy a kakati híd őrzésére menő szolnok várbeli katonákat minden 15 naponként kötelesek fuvarozni. 1749–1752 között a szolnoki hídnál szedett vámot a kakati hídéval együtt említik.⁵

A Rákóczi-szabadságharc leverése után hosszan elhúzódtak Kenderes és Bánhalma körüli a birtokharok. A Károlyiak, pálosrendiek, valamint a kisnemesek és a jobbágyok közti viszályok kedvezőtlenül hatottak a Sóúton való közlekedés biztonságára. Békés viszonyokat csak 1736-ra sikerült teremteni. A környező vidék népe ekkor hálából közös erővel (szekeres

⁴ Gáll I.: Régi magyar hidak. Műszaki Kiadó. Bp. 1970. 32. old.

⁵ Országos Levéltár. E 205. 27. cs. 98 t.

⁶ Szolnok Megyei Levéltár. Kisújszállás ir. Mirhó-gát iratai. 1736–1816.

⁷ Gáll I.: I. m.

⁸ Szolnoki Híradó. 1888. augusztus 18. szám.

⁹ Pesty Frigyes helynévtárából. Közzéteszi: Bognár András. Kiadó: Katona József és a Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár. Kecskemét–Szolnok. 1979. 2. köt. Külső-Szolnok. 59. old.

¹⁰ Közlekedési Múzeum. Bp. Negatívár.

¹¹ Szolnok Megyei Levéltár. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Alispánja ir. Cs. 8. (2) 1876.

és gyalogrobottal) felállította a híd bánhalmi oldalán a kakati emlékoszlopot. A felső tábla kőlapjára latin feliratot véstek,⁶ melynek magyar fordítása:

VI. Károly császár Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria hadura hű magyar népe javára ezt a gyakran járhatatlan utat biztossá és könnyen járhatóvá tenni parancsolta Franz Dietrichstein grófját a császári kamaránál megbízva az Ur 1736. esztendejében.

Az alsó kőtáblán a híd és a rajta őrt álló katonák domborműves ábrázolása látható.

A kakati kőhidat 1739-ben a levonuló árvíz elpusztította. Egyes kődarabokat a víz 50 öl (94 m) távolságra sodort. Mi okozhatta ennek a nagyszerű építménynek a pusztulását? Sigmund v. Hubert mérnök 1764-es jelentésében írja, hogy a híd 4 öl (7,5 m) széles, tömör töltésekhez csatlakozott. A töltések és a híd együtt szinte felduzzasztotta a Kakat vizét, melynek átengedésére a három nyílás már kevésnek bizonyult. A nagynyomású víznek a pillérek nem tudtak ellenállni, az egész híd összeomlott. A töltéseket viszont a károsodás nem érte.

A fontos Sóúton a közlekedés nem állhatott meg, ezért a kőhid helyébe fahidat építettek, a töltést egy helyen átvágták és ide is hidat építettek.

A Büdös-ér kőhídja még 1764-ben is állt.⁷

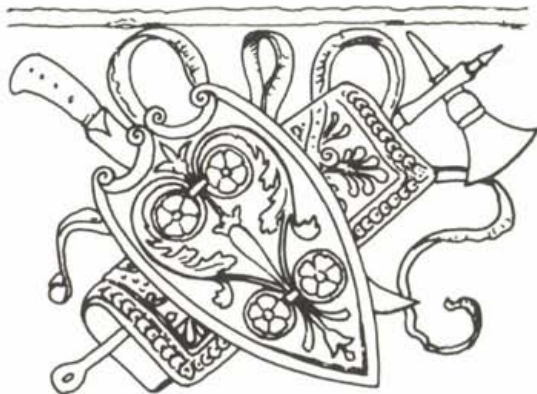
A Mirhó-fok 1761-es elzárása jórészt mentesítette az árvizektől a Nagyunság területét. A Kakat-ér egyre jelentéktelenebb patakka zsugorodott. Hídra azonban még sokáig szükség volt. Báró Wesselényi Zsuzsanna, amikor 1786-ban Erdélyből Kufstein várában raboskodó bátyja látogatására indult, a Nagyunságon és Szolnokon haladt keresztül. A szemtanú hitelességével írja le naplójában a Kakat folyását Bánhalmánál: „A Kakat vizen keresztül nagy gátlás és híd van. Kunhegyes és Fegyvernek pusztja a két felül, mint két nagy tó úgy áll a Kakat vize, s a híd végén van egy kőoszlop, s reámetszve Carolus VI-tus neve, azaz hogy maga csináltatta azon töltést és hidat.”⁸

A XIX. század második felében Pesty Frigyes helynévtárában 1864-ben szintén említi a hidat és az emlékoszlopot: „Még 30 évvel ezelőtt itt volt a posta. Az ott keresztül folyó Kakat partján egy csárda áll, melynek gerendáján 1663 van vésvé. A hajdani falu templom romjai, még ezelőtt 10 évvel láthatók voltak. Nem messze ide egy négyszög kőalkotmány látható, mely hajdan a vámszedési jogot jelölte, e mellett van a Bánhalmi híd, a Kakat medrén, mely hajdan vámszedési joggal bírt. A Kakat medre kiszáradva, most benne a legszebb növényzet díszlik. A híd országutat vágván keresztül, annak feltartásáról már most a község, részint a megye gondoskodik. A Kakatban az 1860 évig még nagy víz volt...”⁹ Kiegészítésül annyit tegyünk hozzá Pesty leírásához, hogy a „négyszög kőalkotmány” (az emlékoszlop) nem vámszedési jogot jelölt, hanem hasonló emlékmű, mint a 3-as főút mentén Miskolc előtt, vagy a tokaji híd rakamazi oldalán elhelyezett kőoszlopok.¹⁰

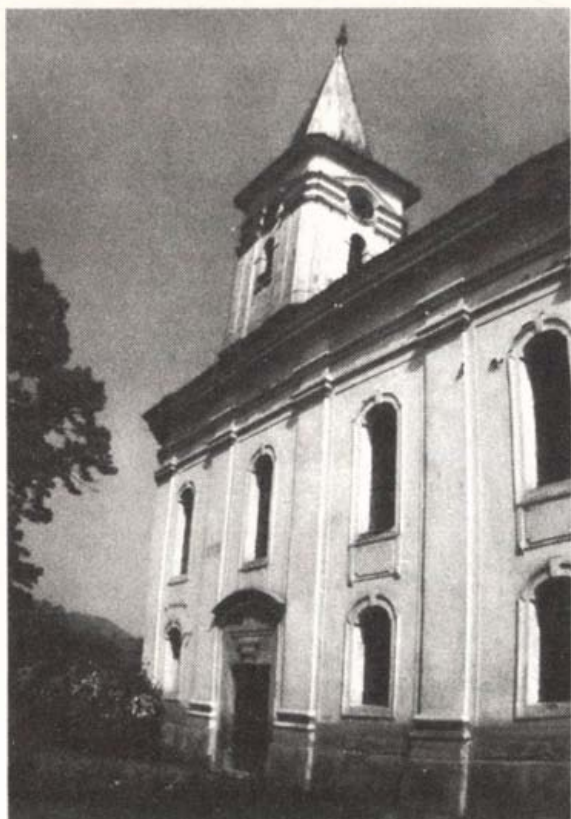
A Kakaton 1876-ban újból fahidat építettek. Ennek nyílása azonban mindössze 5 m volt.¹¹ Napjainkban egy beton áteresztő vezetési Kakat elmosarasodott vizét a Bánhalmi–Kunhegyest összekötő út alatt. Az emlékoszlopot a Kenderesi Községi Tanács 1981-ben állította helyre.

A Kakat medrénél álló építmény hazánk egyik legrégebbi közúti emlékoszlopa, megérdemelné a műemlékké nyilvánítást és az út mellett egy tájékoztató tábla elhelyezését.

Szikszai Mihály

Kandallófríz részlete Mátyás király reneszánsz palotájából, Visegrád (Hornyak László rajza)

A magyarigeni református templom

Magyarigen és Bod Péter emléke

„Maga az Isten se tudja megmászítani a múltunkat, noha az ember megváltoztathatja Istenről alkotott képét”.

Elie Wiesel

A Történelem rostával szűri az idő vizét. Néha és néhol évtizedekig úgyszólván nem történik semmi, az emberek békésen, csodálkozva, legfennebb szemöldök-összevonva szemlélik más vidékek és korok küzdelmét az eseményekkel, hogy aztán egy újabb merítéskor épp ők kerüljenek sorra és hónapok, napok alatt darabolódnak fel öröknek tervezett birodalmak, dőljenek romba házak, falvak, városok és egymást ölni kényszerüljenek szomszédok, ivócimborák. Már-már anekdotaszámba megy azoknak a kutatóknak az esete, akik az 1950-es években az erdélyi Érchegységben néprajzi felméréseket végezve, több olyan házat találtak, ahol a szoba faláról Ferencz József császár képmása figyelte a cseberfaragó mócok életét. A falusiak meg csak vonogatták vállukat, ők Bécsben nem jártak és hozzájuk sem jött senki, hogy hírt adjon a rendszerváltozásról. De nem kell innen nagyon eltávolodnunk, máris olyan helyekre érünk, ahol vár- és templomromok, tömegsírok és a különböző nyelvű emlékoszlopok hirdetik, hogy itt járt a Történelem!

Ilyen hely az Ompoly völgye. Erre vezetett hajdan a rómaiak egyik kulcsfontosságú útja, a *Via Magna*, amelyen maga a győztes Trajánus császár is végigvonult. Igazi jelentőségét azonban annak köszönheti, hogy ez az út vezetett az Érchegység szívébe, fel egészen az „arany háromszögéig”. A Zalatna, Abrudbánya és Brád által bezárt egyenlő oldalú háromszög, a bányák és bányászok élete, a kitermelt rög kalandos-véres útja messzi földekig, a mérhetetlen kincshez fűződő számtalan legenda akár a Bermudák hírnevével is vetekedhetne. De az alig néhány négyzetkilométeren elszórt Ompoly völgyi Boroskrakkó, Sárd és

Magyarigen, valamint a szomszédos, de már a Maros-medencéhez tartozó Tövis és Marosszentimre is tanúja volt számtalan – Erdély sorsát alakító – eseménynek. Olyan helyek ezek, melyeknek földjét Hunyadi serege avatta szentté. Azé a Hunyadié, aki éppen Marosszentimre mellett tudta fényes győzelemmé változtatni a Mezd bég elleni már-már vesztes csatát, és aki ezzel a tettével az Erdéllyel szomszédos Havasalföldet is felszabadította. De egy nép történelmi nagyságát, dicsőségét nem a lekaszabolt ellenség számával kell mérni, hanem gondolataival, érzelmeivel. Ezért is szeretnénk inkább a harcmezővel szomszédos Magyarigenről szólni, amelynek templomában húsz kerek esztendőn át Bod Péter hirdette a békesség és szeretet ígését, és aki Misztótfalusi Kis Miklós, Pápai Páriz Ferenc, Bethlen Miklós és Hermányi Dienes József mellett írásaival is igazolta, hogy igazi haladást csak azon a nyelven lehet elérni, amelyet a néptömegek is megértenek. Egyik művének bevezetőjében így fogalmaz: „Bizonyos az, hogy szerettem volna én kivált az embereknél nevetek a magyar nyelvnek folyása szerint előadni, de úgy, ha előbb egy néhány értelmes emberekkel egyet érthettem volna ezen dolog eránt”.

Magyarigen története valójában megíratlan maradt, annál gazdagabb a Bod Péter életét és munkáit értékelő szakirodalom. Érthető, mert műveivel nemcsak az erdélyi, hanem az egész magyar kultúrát gazdagította. Korának talán egyetlen európai színvonalú magyar gondolkodója volt, a korai felvilágosodás képviselője.

Iskoláit 1726–1728-ban fejezte be a nagygyedi kollégiumban, 1729-ben három évre Nagybányára került tanítónak, majd 1736-ban Enyeden a könyvtár gondviselője lett. 1737-ben a héber nyelv segédtanára, 1739–1743 között a leydai egyetem ösztöndíjasa. Ezután Bethlen Kata udvari papjának hívta meg Maroshévízre, innen került – szintén meghívásra – a magyarigeni eklézsiára. Egyházi pályafutásának csúcsa 1767, amikor a kézdivásárhelyi zsinaton *generalis notariussá*, azaz egyházkerületi főjegyzővé választják.

De ha műveinek száma egyházi íróvá avatná is, a magyar kultúra térképére elsősorban irodalom- és művelődéstörténeti munkásságával került. Legfontosabb művének az 1766-ban Nagyszébenben megjelent *Magyar Athenast* tekintjük, amely 485 magyar író életrajzát tartalmazza, de nem kevésbé jelentősek Szenczi Molnár Albertől és Misztótfalusi Kis Miklósról írt munkái. Művei közt az erdélyi románok történetéről szólót is találunk. Szinte hihetetlennek tűnik, hogy mindezek ellenére számtalan írása ma is csupán kéziratok formájában érhető el, több mint kétszáz éve várva a kinyomtatást.

Az, hogy az igeniek ilyen embert hívtak meg lelkipásztornak, még csak szerencsés véletlennek sem nevezhető, mivel itt az iskola megbecsülése hosszú hagyományra tekint vissza: 1405-ben Miklós igeni plébánost erdélyi dékánná választják. Igeni lelkész volt Geleji Katona István (1639–1656) is (nem tévesztendő össze az azonos nevű püspökkel), aki kéziratok formájában hagyta ránk művét, Magyarország és Erdély történetét. Ismert, hogy 1662 és 1839 között a nagyenyedi kollégiumban 19 magyarigeni diák tanult, míg több környező faluból egy sem. Íme néhányuk a neve és beiratkozásának éve: 1681: Márton Igen, 1713: Sámuel Egeni, 1714: Nicolaus Pávai, 1723: Georgius Fogarasi, 1724: Bazilius Bodor, 1724: Josephus Solymosi, 1727: Gregorius Szőnyi. Az első kettőből pap lett, a többiből tanító szülőfalujában. Talán éppen egyikük tanítványa faragta a papi temető szomorú hangú sírverseit, amelyek egyikéből álljon itt néhány sor:

*Szép lélek és kiművelt ész
Volt benne az a betses rész
Mely megnyerte más szívét
Kedvelt papja volt Igennek
De így van vége mindennek
Nints állandó semmi itt.*

.....
Utas sóhajts szívből egyet!

Ezer ISTEN HÁZA Fundamentumból építettni kezdet
U. 781. Sz. György napján.

*Carrarai márványból faragott,
Erdély egyetlen márványból készült szószéke*

*Bod Péter-emlékoszlop
a templom melletti
temetőben*

Magyarigen Fehér megye legnagyobb és legrégebb (X–XII. századi) egyházkerületéhez, a gyulaféhérvári főesperesség hatáskörébe tartozott. „Patináját” a helység nevének XIII–XIV. századi alakjai is jelzik: 1206 (Crapundorf), 1266 (Ygen), 1320 (Yguyn). Magyarinak 1367-től számíthatjuk (Ungarice Igen), addig ugyanis szászok lakták; őket mentesíti 1206-ban az adók alól és 1238-ban a borvántól II. András király. Íme, inkább csak ízelítőnek, a helység és lakosainak néhány XIV. sz.-i említése: 1338: Sárd határát, amelyet az igeniek és krakkóiak elfoglaltak, Róbert Károly visszaítéli András püspöknek; 1347: I. Lajos király megparancsolja, hogy Igen és Krakkó határát a káptalan járja meg; 1367: a káptalan a vitás területet két egyenlő részre osztotta.

A közvetlen közelben lejátszódott, török elleni csaták mellett a falu életének egyik legjelentősebb eseménye, hogy 1545-ben felvették a református hitet. Istentiszteleteiket ekkor még – a ferencesek által alapított – fatemplomban tartották, amelyet a XVIII. sz. végén bontottak le és építették helyébe téglából és termésköböl a ma is álló, barokk stílusú templomot. Az épület műemlék értékű részei: a szentély, a hajó, a torony és az alatta lévő bástya. A hajó és a szentély boltozata, bordái és tartóívei eredeti állapotukban őrződtek meg, akárcsak a félköríves barokk ablakok, amelyekben bőségesen árad be a fény. Külső, nyugati felén kőbe vésett felirat hirdeti: „Ezen Isten háza fundamentumából építeni kezdett 1781 Szentgyörgy napján”. Befejeztének évéről a templom belsejében, a karzat két faragott

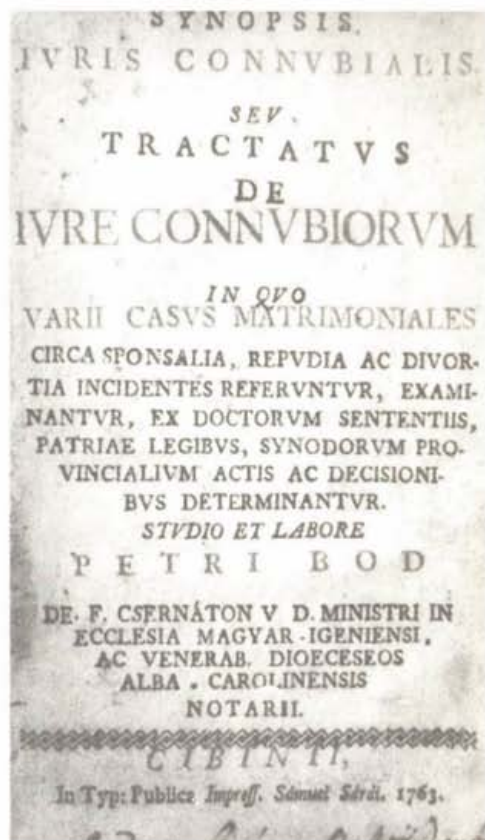
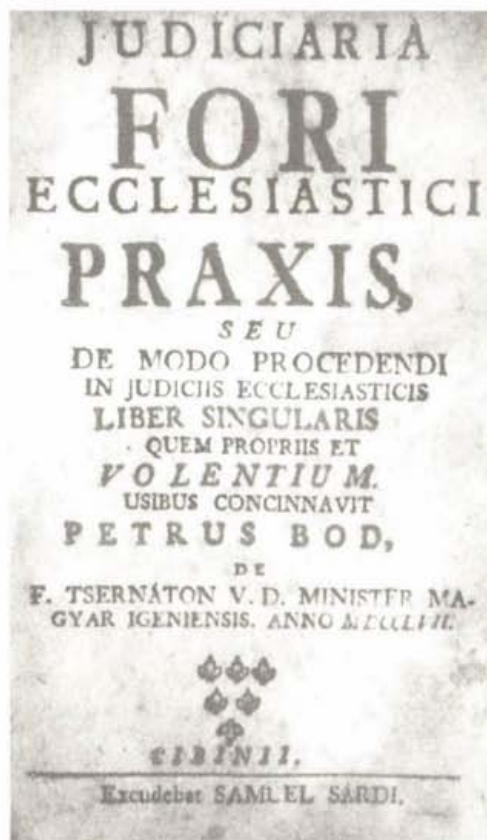
oszlopán a 17 illetve 83 évszámok tanúskodnak. A hosszú szentély és az oldalkarzatok alkalmazása „nem általános jellemzője a barokk templomtípusnak, inkább a szerzetesi templomoknál megszokott” – írja Reneszánsz és barokk Erdélyben című könyvében B. Nagy Margit, aki személyesen is többször járt Igenben és nemcsak a templom építészettörténeti elemzését végezte el, hanem a szintén barokk jellegű, műemlék értékű és nálánál régebbi parókiaépületét is. Az idézett forrásból tudjuk meg azt is, hogy a XIX. sz. vége felé az oldalkarzat több plébániatemplomban is megjelent: a székelyudvarhelyi katolikus, a kolozsvári unitárius illetve a magyarigeni református templomban egyaránt.

A pillérekben nyugvó, áttört mellvédű orgonakarzat és az ismeretlen olasz mester műhelyéből származó, színes carrarai márványból faragott szószelek – Erdély egyetlen márvány szószeke – a templomépülettel egyidősek. Az 1790-ból származó orgona készítőjének nevét sem ismerjük.

A templom 1912. évi általános restaurálását a gyülekezet munkavállalásával és anyagi támogatásával végezték. A fedési munkálatok költségének előteremtéséhez Bartók Dénes lelkész országos gyűjtést végzett. Harangjai az első világháborúban a szokásos harangsorsra jutottak, csengő-bongó, hívogató hangjuk halálosztó dörgéssé mélyült. A ma használt harangot a tövisi római katolikus egyház adományozta a magyarigenieknek 1925-ben. A templomot övező kőfal XVI. századi, akárcsak a cinterem bejáratánál lévő masszív kapubástya, valószínűleg Bethlen Gábor fejedelemsége idején épült.

A templomépületbe sohasem vezették be a villanyt, de a hófehér belső falakon szétszóródó napsugarak a hajót valóságos fényárban úsztatják, a hét lélekből álló gyülekezet gyönyörűségére. A boszorkányos hetes szám mindenikük életkorában is benne foglaltatik: a 7 x-et valamennyien túllépték már.

Bod Péter jogi tárgyú munkái

„Még ha ma olyan jelentéktelen is, Magyarigen nagy történelmi múltra tekint vissza” – mondja Szegedi László, az egyre apadó gyülekezet sorrendben huszonhatodik református lelkésze. „Bod Péter pásztorasága idején még 1500–1700 lelket számláltak, az 1740-es években püspökségi székhely is volt, de a hívők sokaságáról tanúskodik a falu 3 református temetője is: a papi, a polgári és a nemzeti temető.” Mindezt szinte egyszuszra mondja el, sokszor előre megsejtve és megválaszolva soron következő kérdésünket. Nem is csoda, mivel immár 43 éve felelget a méltánytalanul gyéren idelátogatók, turisták, utazócsoportok kérdéseire. „1945-ben, amikor ide jöttem, jóval többen voltunk, a gyülekezet 65–66 tagot számlált, és a 130 zalatnai, valamint a 43 krakkói református is hozzám tartozott. Zalatnán vannak még néhányan, de Krakkón ezelőtt 3 évvel temettem el az utolsót.”

A jövedelem is más nagyságrendű volt idejövetele idején, hiszen az egyház 28 hold kaszálót, 18 hold szántót, saját erdőt és 7 hold híres szőlőt tudhatott magáénak. A gyülekezet egykori anyagi jólétére már Kelemen Lajos is felfigyelt megállapítva, hogy nem akármilyen eklézsia adományozhatott hittestvéreinek a XVIII. sz. közepe tájt két „tisztességes keszke-
nöt”, amelyek közül „egyik aranyfonallal varrott a másik selyemmel”.

De Szegedi Lászlót nem a jólét csalogatta ide, emberi és nemzeti helytállásból akkor is jelesre vizsgázott, amikor a nehéz ötvenes években keresetét veszítve, csupán felesége szűkössé tanítónői fizetésére utalva kitartott, nem adta fel Bod Péter szellemi örökségét, tradíció rangra emelve a „helybenmaradást”, hiszen nagynevű elődje is már pályája elején teológia-professzor lehetett volna Marosvásárhelyt, de nem lett hűtlen a csendes Magyarigenhez.

A családi élet ugyan kizárólag Magyarigenhez kötötte Szegedi Lászlót, de a munkája a környező falvakhoz és egy ideig Zalatnához is. „Nem volt könnyű, ünnepekkor előfordult, hogy 6 templomban is kellett prédikálnom. Mentem én gyalog, de stoppal, biciklivel és szekéren is, csak az utóbbi években járok a saját autómmal.”

Ráadásul nem is csak a szigorúan vett munkáját végezte, hanem szűkre szabott idejében a temetők sírköveit méregette-rajzolgatta, Bod Péter-emlékszóbat rendezett be és szakmai alaposággal összegyűjtötte, feldolgozta a magyarigeni egyház történetét. Ez a kiadatlan munkája sajnos évekkel ezelőtt elveszett. Amikor erről beszél, a hangja közömbös marad, de a tekintete mintha többet is elárulna.

Hints Miklós–Demeter V. János–Löwy Dániel

*Komárom a XVII. században
(Az országos képtárból)*

„Világszerte híres Rév-Komárom vára”

Komárom a hadak útján fekszik. Nyugati irányban a Duna, északnak a Vág vonala vezet határában. A két folyó találkozásánál terül el a város. Az első fellelhető és ellenőrizhető település a római impérium korában épült. A Duna (Danubius) volt a római birodalom északi erődvonala vagy ahogy ők nevezték, a „limes”. Időszámításunk után 9-ben az első római

császár, Octavianus Augustus hódította meg a Duna felső szakaszát és hozta létre a Pannonia nevezetű római provinciát. A barbárok támadásainak visszaverésére a Duna mentén erődök (castrumok) épültek. Egy-egy erődben egy légió, azaz 6000 katona állomásozott. Ilyenek voltak: Vindobona (Bécs), Carnuntum (Dévény), Arrabona (Győr). Crumerum (Nyergesújfalú), Strigorium (Esztergom), Aquincum (Óbuda). Komáromnál a Duna mindkét partjára építettek erődöt, mivel a kvádok északról fenyegették Rómát. Brigetio a jobb parton, Celemantia a bal parton épült fel. Az előbbiben az I. légió, az utóbbiban az I. segédlégió (600 katona) tanyázott. Celemantiának vagy ahogy a komáromiak nevezik, a Leányvárnak (mivel függvénye volt Brigetionak) napjaink történetkutatásának szempontjából is rendkívüli a jelentősége, mivel mint egyedüli római erődítmény maradt fenn a Duna bal partján. A komáromi erődöket Traianus császár uralkodásának idején kezdték építeni és Hadrianus alatt fejezték be. A feljegyzések szerint Hadrianus császár 124-ben személyesen járta végig a limes erődítményeit. Így minden valószínűség szerint a mai Komárom helyén álló római településeket is megtekintette. Valentinianus császárt pedig 375-ben itt érte a halál, a kvádokkal folytatott tárgyalások idején.¹

Pannonia az V. század elejéig volt a római birodalom része. Ekkor indult meg a soha nem látott, mindent elsöprő népvándorlás: kvádok, kelták, avarok, szlávok dúlják a Duna mentét. Majd a IX. század végén megjelennek a honfoglaló magyar törzsek, és megteremtik a katonailag erős, központi magyar államot. A magyar államiség előtti időkből két nép településének tárgyi emlékei maradtak ránk Komárom területén. A már említett rómaiaké, valamint az avar birodalom maradványai a VI. és VII. századból. Komárom és környéke már a honfoglalás első időszakában betelepült. Lél (Lehel) és Bulcsú népe telepedett itt meg. Mindkét vezér neve egy-egy falu nevében maradt fenn. Egyes történészek szerint Árpád fejedelem Komáromba az őshazai eredetű, kumai magyarokat telepítette, akiket kumaroknak neveztek. Így a Duna és a Vág találkozásánál felépült város lakosairól a Komárom nevet kapta. De hallgassuk meg Anonymust, aki a Gesta Hungarorum (A magyarok cselekedeteiről) című művének 15. fejezetében Komárom vára (Caput XV. de Cumano Castro) címmel a következőket írja: „Árpád vezér küldöttei pedig: Ete apja Ond, Alaptolma apja Ketel... kun vitéz... átúszttatták a Bodrog folyót... Árpád vezér Ketelnek adományozta Sátorhalomtól a Tolcsva vizéig az egész földet... De nemcsak ezt kapta Ketel, hanem jóval többet, mivel Árpád vezér egész Pannonia meghódítása után hűséges szolgálatáért nagy földet adott neki a Duna mellett ott, ahol a Vág folyó beletorkollik. Itt utóbb Ketel fia Alaptolma várat épített, és azt Komáromnak nevezte. Ennek a várnak a szolgálatára odaadta mind a magával hozott, mind pedig a vezértől nyert népek a kétharmadát.”²

Az adott kort tárgyaló kútfők közül még ide kívánkozik Beöthy László Romemlékek című műve, melyben – mint komáromi kutató – a város kialakulásáról és elnevezésének eredetéről az alábbiakat írja: „A kumai magyarok vezére Rétel, kik a Kuma vize mellől eredtek s onnét is vették nevöket, a vezérlete alatt levő magyarokkal a Vág alsóbb részeit, a Nyitra és Zsitva folyók vidékeit, valamint az úgy nevezett Csallóközt is meghódítván, vitézeivel e helyt megtelepült. Ennek fia Oluptulma Csallóköz alsó végén egy lerombolt várerősség omladékainak helyén egy új erődítményt emeltetett, bele őrséget állított s így azon kumai magyarokról, kik abban őrséget képezék, s kumai eredetöknél fogva kumaroknak is neveztettek, azon várerősség Komárom nevet nyert.”³ A szerző további fejtegetéseiben ezt olvashatjuk: „Oly adatok, mik Komárom eredetére s nevezetere vonatkoznak, a város levéltárában hiányzanak; s egy emlékiraton, mi ott találtatott s általam használatba is vétetett, mindössze is csak annyi áll fejtegetés- és véleményképen előterjesztve, mennyit fennebbi soraimban e tárgyról előadtam.”⁴

I. István, államalapító és államszervező nagy királyunk – Nagy Károly mintájára – közigazgatási egységekre osztja az országot: létrejön a vármegyerendszer. Komárom az első vármegyék egyikének székhelye lett.⁵ Komárom vára tehát egyidős a honfoglalással. Előbb a vár épült fel, majd három község fejlődött ki a közelben: Komáromfalva, Andrásfalva és Keszifalva. A három település egyesülésével jött létre Komárom mezőváros, amelynek IV. Béla 1265. április 1-jén „királyi város” (regis civitatis) kiváltságlevelet adományozott:

¹ Barkóczy-Bóna-Mócsy: Pannonia története. Tankönyvkiadó, Bp. 1963. 136. old.

² Anonymus: Gesta Hungarorum. Magyar Helikon, Bp. 1975. 94. old.

³ Beöthy László Zsigmond: Romemlékek. Komárom 1851. 16. old.

(Vö. Fényes Elek: Magyarország ismertetése I. Pesten 1865. 197. old.)

⁴ Beöthy László Zsigmond: I. m. 17. old.

⁵ Hóman-Szekfű: Magyar történet I. Bp. é. n. 130. old.

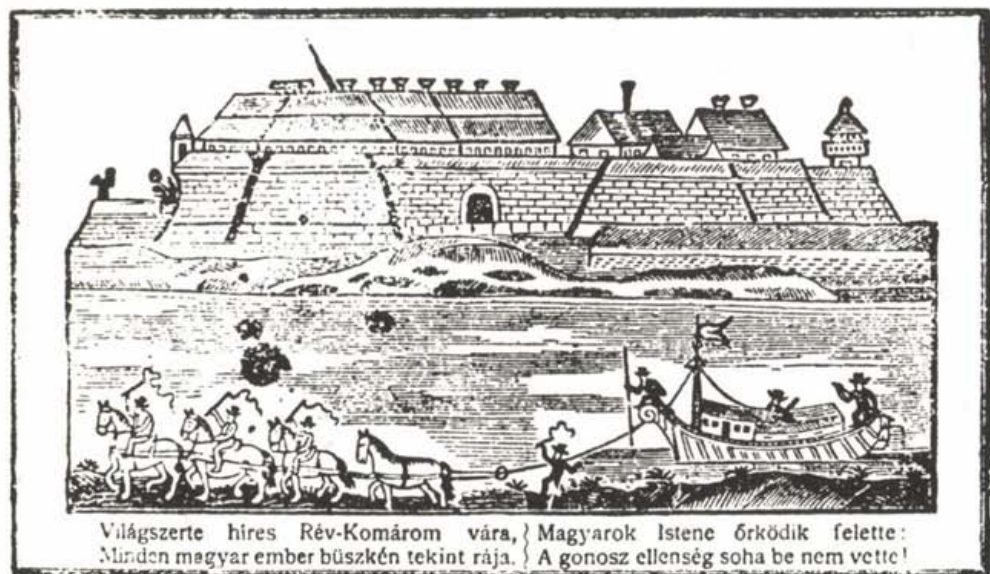
„Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmátia, Croatia, Rama, Servi, Galícia, Lodoméria és Cumania királya... ezek folyamataiban mindenkinek emlékezetébe akarjuk hozni, hogy Komárom falut... hogy ezen faluba minél biztosabban és szabadabban gyűljenek a városi lakók... minden tekintetben ugyanazt a szabadságot adjuk, amelynek Buda polgárai örvendeznek. ...Kelt april 1-én 1265-ben, uralkodásunk 30. évében...”⁶ A tatárjárás alkalmával a város nem került az ellenség kezére. Földrajzi adottságai, a sok folyó és jól megerősített vára megvédte. Ezt igazolja IV. Béla király 1245-ből származó adománylevele: „...adjuk tudtára mindenkinek, akiket illet, hogy mivel a mi hű szolgánk, Folwyne a tatárok betörése alkalmával Komárom várunkat megerősítve udvarnokainkat és más igen sok népet megmentett...”⁷ A tatárjárás után IV. Béla király hosszabb ideig Komáromban tartózkodott. Nyilván ez a tény is hozzájárult a városi rang megszerzéséhez.

Az utolsó Árpádok korában a nagyhatalmú Csák nemzetség birtokolja a várat. Csák Máté 1307-ben megerősíti a város kiváltságait. Az eredeti szöveg így kezdődik: „Judex Civitatis et universi hospites nec non Cives nostri de Kamarum...”⁹ A vegyes házból származó királyok szintén támogatták a város további fejlődését. Mária királynő, majd Zsigmond látják el újabb adománylevelekkel. 1439. október 27-én a Komárom melletti Neszmélyen halt meg Albert király, akinek özvegye a komáromi várba menekült. Itt szülte meg fiát, V. (posthumus) Lászlót 1440. február 22-én, s itt dolgozta ki Cilleivel a magyar korona Visegrádról való elrablásának tervét. A terv, mint tudjuk, sikerült; a koronát a szép udvarhölgy, Kottanner Ilona lopta el. Erzsébet a gyermek királlyal és a koronával 1440 nyaráig tartózkodott Komárom falai között.¹⁰ A koronát egyébként a csecsemő király bölcsőjében rejtették el. V. László négy kiváltságlevelet adományozott szülővárosának.

A Hunyadiak alatt tovább nőtt a város jelentősége. Mátyás király 1465-ben járt először Komáromban, amikor a csehек elleni hadjárata során itt kelt át a Dunán,¹¹ s amint tudjuk, később sokat tartózkodott a város falai között. Kastélya, vadaskertje volt Komáromban és a révben állomásozott a királyi sétahajó. Mindezekre kitér Bonfini, Mátyás udvari történetírója és Corvin János nevelője: „Kissé odább a sziget szögletében, a nagy területen épült Komárom vára látható. Tágas udvarain nagyméretű paloták emelkednek, mindenhol roppant költséggel készült, gerendázatos mennyezettel. Itt állomásozik a Bucentauros nevű hajó, berendezése palotaszerű, elejétől végig ebédlő- alvó- és társalkodótermek sora húzódik rajta végig, külön a nők, külön a férfiak számára.”¹² A feljegyzések szerint Mátyás 1489-ben járt utoljára Komáromban. Ekkor ismét adománylevelet ad a városnak. A betegeskedő király akkori látogatásáról szintén Bonfini emlékezik meg: „Kevéssel azelőtt, hogy Bécsből Budára

Részlet a Komáromi Kalendáriumból

Varga Róbert reprodukciói

Világszerte híres Rév-Komárom vára, } Magyarok Istene őrökdiik felette:
Minden magyar ember büszkén tekint rája. } A gonosz ellenség soha be nem vette!

Komárom Uj várkapu

Komárom, Öreg várkapu

indultunk, s a király Komáromnál megállott, a komáromi várkapu felett emelkedő torony csúcán egy gólyafészeket láttunk, melyből négy idegen gólya kimarta a fészek lakóit, és egymással marakodtak érte. A király meghagyta, hogy néhány udvari emberrel nézzem meg, mi történt ott. Én akkor mintegy isteni sugallatra megjósoltam barátaimnak, hogy Magyarország nyugalma még ez évben megzavarodik, mert közel a király halála. Magyarország pedig négy pártra fog szakadni, mert négy király fog harcolni Magyarorszáért. A király gyengélkedése megerősítette jóslatomat.¹³ Amint tudjuk, Hunyadi Mátyást Bécsben érte a halál. A fekete posztóval bevont hajó, amely a királyi tetemet szállította, Bécsből indulva először Komáromnál állt meg, s a város magisztrátusa és a lakosság kegyelettel tisztelgett a nagy király koporsója előtt.

II. Jagelló Ulászló – aki Mátyás után lépett a trónra – szintén megfordult Komáromban. A feljegyzések szerint 1510. augusztus 14-től 30-ig tartózkodott Komáromban, illetve a kitűnő levegőjű szigeten. II. Ulászló a kolerajárvány idején jött a folyóktól körülvevett Komáromba, remélve, hogy a járványos betegség itt nem fog pusztítani.¹⁴

⁶Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. Buda 1829. IV. 3. 283. old. – VÖ. Knauz Nándor: Monumenta ecclesiae Strigoniensis 1874. Az eredeti az esztergomi primitialis lelvéltárban van. II. Ulászló 1504. évi átirata szerint.

⁷Takáts Sándor: Lapok egy kisváros múltjából. Komárom 1886. 43. old.

⁸Gyulai Rudolf: Komárom vármegye és város. Történeti és Régészeti Egylet 1890. évi jelentése. Komárom 1891. 47. old.

⁹Takáts Sándor: I. m. 60. old.

¹⁰Uo. 71. old.

¹¹Uo. 73. old.

¹²Kecskés László: Komárom története. A Komáromi Városi Tanács kiadványa. 1978. 10. old.

¹³Baranyai József: Fejedelemjárás Komárom vármegyében. Bp. 1912. 118. old.

¹⁴Uo. 154. old.

A tragikus kimenetelű és következményű mohácsi csata után Komárom hadászati jelentősége szinte egyedülállónak vált. A három részre szakadt országnak azon a helyén állt, ahol a török hódoltság és a királyi Magyarország területileg találkozott. Végvár volt ekkor Komárom, hiszen Buda már török kézen volt. I. Ferdinánd felismerte a vár fontosságát – főként Bécs védelme szempontjából –, és nagyszabású erődítési munkálatokba kezdett.¹⁵ Ekkor épült fel az ún. Óvár, amiről a várkapu fölött látható emléktábla szövege tanúskodik.¹⁶

1555-ben építik ki Komárom várának ellenerődjeit. A Duna jobb partján épül fel a Szt. Miklós-palánk (a későbbi Csillagvár), míg a bal parton a Szt. Fülöp-palánk (a későbbi Vág-hídő).¹⁷ Különös másfél évszázad volt ez Komárom történetében. Véres csaták, ostromok és legendás párviadalok korszaka. A komáromi révbe vágva reggelente nemegyszer találtak lobogós kopját, kihívó levéllel. A hadi találkozásokról, bajviadalokról a század legismertebb költő vitéze, Balassi Bálint így ír:

*Ellenség hírére
Vitézeknek szíve
Gyakorta ott felbuzdul,
Sőt azonkívül is,
Csak jókedvéből is,
Vitéz próbálni indul...*

Majtényi László levélben könyörög a komáromi vár kapitányánál a bajviadal engedélyezéséért: „Jól érti nagyságod efféle bajviadal dolgát. Ha meg nem engedi öfelsége neki, az török azt nem hiszi, hanem gondolja, hogy meg nem mert vele vívnia, és oly kisebbséget teszen rajta, hogy jobb volna meghalta, hogysemmint élte.”¹⁸ Így aztán hol kapitányi engedéllyel, hol pedig anélkül, kiosont éjjelente egy-egy csapat „vitéz próbára indulni”, portyázni Buda alá. 1576. július 25-én a budai pasa ezt írja Bécsbe: „A komáromiak és a tataiak gyújtószerszámaikkal Buda körül olálkodnak, és sem nappal, sem éjjel ragadozásaik meg nem szűnnek az Buda körül való kertekből.”¹⁹ De a török is megjelent a komáromi vár előtt, hol zsákmányszerzés, hol pedig párviadal céljából. Az egyik várkapuba vágott kopján az alábbi levél volt olvasható (Csikvári Deli Hasszán írja Csegeley Ferencnek): „Azt kívánom, el ne röjtsed orcádat előttem, s ne csavarogj, hanem hadd lássuk egymás orcáját. Immáron esztendőtlől fogva elég az írás. Ha akarod nem léssen hozzá, azt is add tudtomra. Isten hozzád! Költ Fejérvárott, 1586. február 29.”²⁰ Paksy János komáromi főkapitány 1560. október 18-án a királynak a következőket jelenti: „Október 17-én éjjel egy török vitéz lobogós kopját szűrt a komáromi révbe. A kopja vasán törökül írott levél lógott, amit fölségednek küldünk: „Isten veletek jó komáromi vitézek. Köszönetünk után magunk szolgálatát ajánljuk. Minket Nagy Alyának hívnak és Budán lakozunk. Im mi szűrtük a kopját a komáromi partba. Aki az ott lévő vitézek közül a kopját felveszi, egy hónap alatt tudtunkra adja. A nevét is írja meg a tatai várba, hogy tudjuk, ki vette légyen föl a bajt. Egyebekben mi Nagy Alya mind az ott lévő uraknak, mind a vitézeknek jó egészséget kívánunk, szolgálatunkat ajánljuk. Isten veletek Komáromi vitézek.”²¹

Takáts Sándornak, Komárom híres krónikásának a tolla nyomán tengernyi vér és szenvedés vált ismertté. Érdemes idézni azt az általa feltárt diplomáciai jelentést, melyet Eytzing Pál konstantinápolyi osztrák követ küldött Bécsbe 1583. december 27-én: „Ma délbe jöttek meg a komáromi rabok. Negyvenegyen voltak, köztük 34 magyar naszádos. A szegényeknek társaik levágtott fejét is cipelniük kellett. Harminc fejet és három zászlót vittek a menetben... Mivel török vallásra egyik sem akart áttérni, valamennyit börtönbe vetették, s néhány nap múlva a kovácsok gályához vasalták őket.”²² A vitézek helytállása olyannyira megihlette Takáts Sándort, hogy külön monográfiában dolgozta fel a komáromi vitézek viselt dolgait A komáromi daliák a XVI. században címmel, amelyben így ír: „A komáromi

¹⁵Hóman-Szekfű: I. m. IV. 248. old.

¹⁶Beóthy László Zsigmond: I. m. 15. old.

¹⁷Borovszky Samu: Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város története. Országos Monográfiái Társulás, Bp. é. n. 459. old.

¹⁸Szénássy Zoltán: Takáts Sándor emlékére. Irodalmi Szemle. 1972. 10. sz.

¹⁹Uo.

²⁰Uo.

²¹Szénássy Zoltán: Komáromi Olympos. Madách. Bratislava. 1984. 113. old.

²²Uo. 115. old.

vitézek szépen megrótt koporsója is elporladt. A sírjuk fölé helyezett lobogós kopja is elrongyolódott. Nevüket egy ideig Komárom utcái őrizték – Csapó Pál, Huszár Mátyás, Nagy Mihály utca stb... Ma már csak a könyvtárak és levéltárak megsárgult lapjai tanúskodnak arról, hogy Komárom várának is megvoltak a maga daliás vitézei. A késői krónikás kötelessége, hogy a mai nemzedék méltó módon emlékezhesen a komáromi daliák fényes tetteire.²³

Az állandó harcok és ostromok közepette békekötés színhelye is volt Komárom. Előbb 1606-ban Rudolf magyar király és Ahmed török szultán kötött békét a város mellett, Zsitvatonél (zsitvatoroki béke), majd 1627-ben a komáromi szigeten folytatott tárgyalások után köti meg a magyar király és a török szultán az ún. szőnyi békét.²⁴

A török háborúk kezdetével Komárom az első ostromot 1527-ben állta ki. Ettől kezdve egészen 1683-ig meg-megújultak a török rohamok. Pálffy Miklós kapitánysága alatt például a török harminc támadást intézett Komárom ellen.²⁵ Az egyre erősödő török támadások további erősítési munkálatokat tettek szükségessé. Ekkor épült fel az ún. Új-vár 1673-ban, Lipót császár uralkodásának idején. Erről tanúskodik az Új-vár kapuja felett látható márványtábla.²⁶

Az Új-vár két oldalról a Dunára és a Vág-Dunára támaszkodik. Három kapuja van: az egyik a Dunára, a másik a Vág-Dunára, míg a harmadik nyugati irányban, a város felé nyílik. Az Új-vár lényegében az Öreg-várnak az elővédje, négyszög alaprajzzal. A vérépítés rendszere némi fent vet a Habsburgok korabeli szemléletére. Az Új-várat ugyanis úgy építették, hogy adott esetben ne csak a távolról támadó ellenségre tudjanak belőle tüzelni, hanem a városra is. Erről a sajnálatos jelenségről szól Zrínyi Miklós, aki 1663-ban, a nagy hadjárat során Komáromban és a Csallóközben is megfordult. A várat olasz mérnökök építették, ún. füles bástyákkal ellátva. A várfal minden egyes pontját, egy bizonyos szögből, védeni lehet. A kb. 50 méter széles vizesárokban pedig a Duna vize folyt a Vág-Duna irányába. Így a várat minden oldalról víz vette körül.

Komárom vára lényegében vízivár volt, bevehetetlenségét a folyóknak köszönhette. Nem állt égbé nyúló sziklacsúcson, de falai alatt olyan folyók találkoznak, mint a Duna és a Vág-Duna. Így építésénél különös gonddal ügyeltek a vízivárak építési szabályainak betartására. E célból Hollandiából hívtak mérnököt, Rogaerts Theodort, akinek nagy gyakorlata volt a vízi építkezésekben.²⁷ Zrínyi Miklós Siralmas panasz című művében így ír a komáromi várról: „Abból a findammentomból bánnak Komárommal és Győrrel, midőn úgy rendelték a bástyákat és azokon az ágyukat, hogy onnét a várost szintén úgy löhessék, és ronthassák, mint kívül az ellenséget... Mi érezzük, mi szenvedjük rév-komáromiak, győriek, hogy a tulajdon tavainkból kihányattunk meggyaláztunk és tapodtatunk.”²⁸

A napóleoni háborúk során ismét megnőtt a komáromi vár jelentősége. I. Ferenc uralkodása alatt az Új-várhoz északi irányban új erődítményvonalat húztak.²⁹ Az építkezés befejezését a Vág-kapu felett látható kronisztikon (évszámot jelölő zárókő) idézi: 1809. Ekkor került föl a vár északnyugati bástyájának fokára a Kőszűz, egy hölgyalak, ki jobbában koszorút tart. A szobor talapzatának szövege: nec arte – nec marte (sem csellel – sem erővel).

Hamarosan szükség is lett az újjáépített várerődre, mert az 1809-es győri csata után – Napóleon elől menekülve – Ferenc császár egész udvarával Komáromba jött. Másfél hónapig időzött itt; július 14-től augusztus 22-ig. Ekkor adta ki rendelkezését, melynek értelmében Komáromot tovább kell erősíteni, hogy a birodalom legerősebb támaszpontjává váljon, s képes legyen akár 200 ezer katonára befogadására is.³⁰

1745. március 16-án Mária Terézia a szabad királyi város rangját adományozta Komáromnak. Ezzel a város szavazati joggal rendelkező követet küldhetett az országgyűlésre. A magas városi rangért Komárom 70 000 forintot fizetett Mária Teréziának. A város magisztrátusa

²³Uo. 114. old.

²⁴Baranyai József: I. m. 164. old.

²⁵Hóman-Szekfű: I. m. IV. 224. old.

²⁶Beöthy László Zsigmond: I. m. 16. old.

²⁷Alapy Gyula: Komárom város és vár története (kézirat). Komáromi Járási Levéltár, 16. old.

²⁸Takáts Sándor: Hangok a múltból. Bp. é. n. 66. old.

²⁹Fülöp Zsigmond: Komárom. Unió Kiadó. Komárom. 1941. 31. old.

³⁰Takáts Sándor: Lapok egy kisváros múltjából. Komárom 1886. 173. old.

³¹Mária Terézia kiváltságlevele. Komáromi Járási Levéltár.

³²Beöthy László Zsigmond: I. m. 15. old.

ettől kezdve a következő szövegű pecsétet használta: SIGILLUM REGIAE LIBERAEQVE CIVITATIS COMMAROMIENSIS.¹

A komáromi várrendszer mai formáját 1844-ben nyerte el, V. Ferdinánd uralkodása alatt; ekkor építik ki a mintegy 6 km hosszú Nádorvonalat. Ez a 11 erődből álló rendszer a Vág-Dunától a Kis-Dunáig húzódik, és a várost is védelmezni tudja. Az utolsó erődláncot a monumentális Pozsonyi kapu zárja le. A Pozsonyi kapunak a Csallóköz felőli oldalán az alábbi felirat olvasható: FERDINANDUS I. AUST. IMP. HUNG. etc. REX HOC NOMINE V.

A kapunak a város felőli oldalán pedig az építés éve: MDCCCXLIV.²

Szénássy Zoltán

Ismeretlen adatok Vasvári Pál családjáról és életrajzáról

23 évesen halt hősi halált kora ígéretes történésze, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc szabolcs-szatmári származású főszereplője.¹ Kliót választván műzsájául, elhivatottan készült a történelmi pályára, de 1848 márciusától, mintegy másfél évre, a történelemnek nem csupán tanulmányozója és előadója lett, hanem alakítója, hőse is. Személye, sorsa egyévé vált 1848–1849 magyar történelmével.²

Vasvári kellő ajánlólevelekkel felszerelve 1843-ban a pesti egyetemre ment, ahol történelmet, filozófiát és fizikát hallgatott. Idővel, Horvát István történész jelentős hatására is, egészen a történelmi tanulmányoknak szentelte magát. Ráértett, hogy a modern kor felé tartó világában a történettudománynak fontos nemzeti küldetése van. Meggyőződése szerint ezzel kapcsolatos a Vasvári név felvétele is. Egy egész életre szóló programot fogalmaz meg 1847-ben, mikor Magyar Mihály könyvtárral meghirdeti a Történelmi Névtár tervét. Nevezetesen a magyar történelemben fontos szerepet játszó személyek életrajzának 25–30 kötetes sorozatát. E grandiózus terv eszméje *Életrajzok a magyar előkorból* című szépirodalmi igényű sorozat megírása során elérték meg Vasváriban. Irodalmi igényű beszélgetések *Fejér* néven történő közreadása nem okozhatott zavart, félreértést a szerzőséget illetően, a történelmi szakmunkákról ez nem mondható el. Vasvári is tudta, hogy a *Fejér* név jó és régi magyar családnév, melyet tehát nem szükséges magyarosítani, tisztában volt azzal is, hogy az archaikus hangulatú *Fejér* név nem cseng rosszabbul az *y/i*-re végződő új névnel. Megértette viszont, hogy jóval idősebb kortársa, szeretett mesterének, Horvát Istvánnak barátja, kora neves történésze *Fejér György* családneve alatt félreértés, áthallás nélkül nem adhat közre történelmi szakmunkákat. Azért sem, mert *Fejér György* (1766–1851) is a magyar középkorból publikálta 43 kötetes monumentális okmánygyűjteményét, s e tárgykörből írta történelmi tanulmányainak többségét is.

Vasvári Pál életműve töredékes és alig-alig áttekinthető arcképének sem ismerjük még minden vonását, árnyalatát.³ Bár jelentős résztanulmányok születtek, tudományos életrajza még nem készült el. A Vasváriról szóló tanulmányokban alig-alig találunk hitelt érdemlő adatot családjáról, eszmélkedéséről, neveltetéséről. Írásommal e sajnálatos hiányt szeretném, részben, pótolni eredeti levéltári források alapján.

Forrásaimban a *Fejér* ágon a XVIII. század közepéig tudok visszanyúlni. Vasvári nagypapa, *Fejér János* a Szabolcs megyei Gelse községben született 1746-ban. Felszabadított

¹*Vasvári Pál*: A márciusi ifjak egyike én valék. Válogatott írások, levelek, beszédek. Válogatta, előszóval, bibliográfiával és jegyzetekkel ellátta: Danyi Gábor–Simon András. Bp., 1988.

²*Takács Péter*: A történetíró Vasvári Pál. Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyháziensis. tom 8/A. 65–88. old.; *Fekete Sándor*: Vasvári Pál (1826–1849) Bp., 1951; *Takács Péter*: Vasvári Pál. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1976. 3. sz. 40–47. old.; *Hunyadi József*: Tiszabud története. Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban VIII. Nyiregyháza, 1980. 86–92. old.; *Takács Péter*: Vasvári Pál ifjúsága. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1975. 4. sz. 35–47. old.

jobbágyként kezdte meg tanulmányait az 1744-ben megnyitott munkácsi papképzőben. Bacsinszky András püspök szentelte pappá 1774-ben. A magyar, latin és ruszin nyelvet egyaránt jól ismerő papot püspöke a Szabolcs megyei Mándokra helyezi, ahol 1781-ig marad. Ekkor az Ung megyei Palágy községbe kerül, ahol 1797-ig tevékenykedik. 1797-ben foglalja el szülőfaluja parochiáját, ahol 1814-ig, nyugállományba helyezéseiig szolgált.⁴

Gelsei működéséről maradtak fenn levéltári adatok. 1797-ben magyar nyelvű levélben fordul Tarkovics Gergely hajdúdorogi parochushoz, Szabolcs vármegye és a Hajdú Kerület főespereséhez.⁵ A levél i-zése jellegzetes dél-nyírségi, hajdúsági vonás, melyet látjuk, fia is megőrzött. (Vö.: Függelék 1.) Egy 1809-es összeírás szerint a gelsei parochus az anyaegyházban magyarul, a filiákban részben rutén nyelven katekizál. Ebben az évben Gelsén 341 görög katolikus hívó élt. A hozzá tartozó két leányegyházban, nevezetesen Nyírmihálydiban 344, Szalmadon 129.⁶ Vasvári nagyapjának, Fejér Jánosnak szüleiről nem sikerült semmi lényegeset megállapítanunk. Mindössze annyit tudok, hogy 1720-ban nem írtak össze Fejér nevű adófizető jobbágyot Gelse községben.⁷ Vármegyei összeírásban csak 1758-ban találkozunk először Fejér családnévvél, nevezetesen Fejér György jobbágy nevével, aki feltételezhetően Vasvári dédapja lehetett.^{7/a}

A törökidulás idején elnéptelenedett Gelse községet egyébként az 1700-as évek első évtizedeiben ülte meg görög katolikus népesség, akik között feltehetően ruszinok és magyarok egyaránt voltak.⁸ 1715-ben mindössze három háztartást jeleznek a községből.⁹ Egy 1720-as Szabolcs vármegyei összeírás tiszta rutén településnek jelzi Gelsét.¹⁰ Rutének által lakott faluk az ismeri Bél Mátyás is.¹¹ A források által ruténnek jelzett népesség családnevei szinte kizárólag magyar képzésűek. Az 1720-as gelsei összeírás alapján egyetérthetünk Petrov orosz tudóssal abban, hogy a magyar neveket a török elől északabbra húzódott, s elruténosodott lakosok utódai is viselhették. A ruszinok magyar környezetben, magyaroktól is kaphatták családneveiket, melyek mellett esetleg továbbéltek a régi szláv nevek. Ennek azonban kicsi a valószínűsége, tömegesen pedig egyáltalán nem képzelhető el. A gelsei családnevek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a ruténnek jelzett népesség között jelentős volt a magyarok aránya, s elképzelhetően a rutén megnevezés gyakran csak a görög katolikus vallásra vonatkozott. Ezt látszik alátámasztani a nemzetiségi kérdés előtérbe kerülése előtt készült *Lexicon locorum* is, mely Gelsét olyan településnek mutatja, ahol a magyar nyelv dominál.¹² Egy 1780-as *canonica visitatio* szerint a falu görög katolikus

³Vasvári Pál válogatott írásai. Szerk. és a bevezetőt írta: *Fekete Sándor*. A nyomtatásban most először megjelenő kéziratokat közölte és jegyzetekkel ellátta *László József*. Bp., 1956; Vasvári Pál elfelejtett írásai. Szerk.: *Dányi Gábor-Kovács Andrásné-Simor András*. Bp., 1985; *Vasvári Pál*: Bús napok. Történelmi elbeszélések. Összeállította, az előszót, a bevezető tanulmányokat írta és a köteteket jegyzetekkel ellátta: *dr. Cselényi István Gábor*. Tiszavasvári, 1989; Vasvári Pál válogatott politikai írásai. Összeállította, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: *Fekete Sándor*. Bp., 1948; *Vasvári Pál*: Irányeszmék. Az előszót és a jegyzeteket írta *Szigethy Gábor*, Bp., 1989.

⁴Hajdúdorogi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: HPL) Fasc. 22. No. 47; Fasc. 14. No. 8; Fasc. 14. No. 12. Vö. még: *Bendasz István*: A hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegyéhez tartozó parochiakon működő lelkesek névsora a legrégebbi időktől 1949-ig. Sz. Veresmart, 1964.

⁵HPL. Fasc. 14. No. 8; Vö. HPL. Fasc. 14. No. 12.

⁶HPL. Fasc. 20. No. 25.

⁷Vö.: *Petrov Alekszej*: *Pregyeli ugorusszkoj recsi v 1773 g. po officialnim dannim*. Materiali iz Ugorszkoj Ruszi. VI. Sz. Pétervár, 1911. 320. old.

^{7/a}Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár IV. A. 1. 2102–2118. 1758. Nádudvari Járás.

⁸*Papp György*: Szabolcsi görögkatolikus parochiak. Vármegyei szociográfiák IV. Szabolcs vármegye. Bp., 1939. 136. old.

⁹*Veres Miklós*: Szabolcs megye népességi viszonyai a XVIII. században. Történeti Statisztikai Évkönyv, 1961–1962. Bp., 1962. 162. old.

¹⁰Vö.: *Acsády Ignác*: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XII., Bp., 1896. 123–126. old., 368–370. old.

¹¹*Bél Mátyás*: Szabolcs vármegye. Ford.: *Balogh István*. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténet-írás I–II. Szerk.: *Gyarmathy Zsigmond*, Nyíregyháza, 1979. 12–45. old.

¹²*Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum... 1773*. Bp., 1920. 226. old.; Vö.: Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár. Fasc. 35. No. 54. 1772. Nádudvari járás.

¹³HPL. Fasc. 5. No. 15. 1780; Vö.: *Udvari István*: Adalékok a XVIII. századi kárpátukrán hivatalos írásbeliséghez. XVIII. századi cirillbetűs kéziratok Szabolcsban. Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Szerk.: *Kunt Ernő-Szabadsfalvi József-Viga Gyula*. Miskolc, 1984. 141–144. old.

népessége ruténul és magyarul egyaránt tud, de az utóbbit részesíti előnyben.¹³ A községnek ekkor 560 lakosa van: 280 g. k., 23 r. k., 156 református.

Miután vázlatos képet nyertünk a Fejér családot értelmiségi pályára bocsátó faluról, kísérik nyomon id. Fejér Jánost. Id. Fejér Jánosnak több gyermeke születik, közülük ketten folytatják apjuk hivatását: János és Pál. Vasvári Pál apja 1786. január 25-én született az Ung megyei Palágy községben. Teológiai tanulmányait Pesten és Ungvárott végezte. 1813. december 12-én szentelte pappá Bradács János munkácsi segédpüspök, aki december 24-én apja mellé rendeli kiegészítő lelkésznek Gelsére.¹⁴ A pesti római katolikus szemináriumban abszolvált, frissen szentelt pap kooperatori kinevezésének egyik indoka, hogy apja mellett rítusa szertartásait jól begyakorolhatja. Id. Fejér János Bradács püspök 1814. május 24-én bocsátja el nyugdíjba.¹⁵ Fiát, Pált 1814. szeptember 14-én a Zemplén megyei Dámórcra vezeti ki.¹⁶ Fejér Pál csaknem hét évet tölt el a Szabolcs megyéhez simuló dél-zempléni községben. A lelkiismeretesen vezetett anyakönyv szerint két gyermek születik itt a Fejér családba: 1815. július 24-én Ágoston; 1818. november 7-én János.¹⁷ A hajdúdorogi esperesi tisztelet 1810–1827 között betöltő Bányay Antal esperes hozatja vissza esperességebe a már korábbról is ismert papot. A szerecsi születésű Bányay Antal esperesről nem felesleges itt megemlíteni, hogy kortársai szerint a szentmisét kivéve minden más istentiszteletet magyarul végzett, még a papi imákat is.¹⁸ Fejér Pál dámóci parochusként a következőket írja Bányaynak: „Nagy örömmel vettem kézhez főtisztelendősége levelét, hogy dolgaimat összeszedve a kánonilag megüresedett bűdi javadalomra való átköltözésemről gondoskodjak. Ezzel kapcsolatban kérem, ha főtisztelendőségét, vice-archidiaconus urat semmi nem akadályozná ebben, ne utasítsa el, hogy bűdi híveinket arra rendelje, értem és dolgaimért a húsvéti ünnepek utolsó napján 4 kocsit elküldeni ne mulasszanak.”¹⁹ Fejér Pál 1821. május 4-én költözött át Búdre. Erről magyar nyelvű levelében ő maga számol be Bányay Antalnak, jelezvén neki azt is, hogy erős lábtájásán kívül azért sem teheti nála személyes tiszteletét, mert a tavaszi veteményezéssel igen hátramaradt, mivel szántatlan találta tengeriföldjét és kertjét.²⁰ (Vö. Függelék I.) Figyelemre méltó a függelékben teljes terjedelmében közzétett levél aláírása: Fejér Pál, bűdi adminisztrátor. Látjuk, Fejér Pál nem nyert ekkor parochusi kinevezést Búdre, s nem nyert később sem.

Vessünk egy pillantást Búdre, Vasvári Pál szülőfalujára. Vasvári születésének idején a község túlnyomórészt görög katolikusokból álló népessége között két nyelv volt használatban: a magyar és a ruszin. 1822-ben Búdon 1019 görög katolikus lakos élt. A bűdi parochiához tartozó filiákban csak a magyar nyelv volt használatos.²¹ A magyar, rutén és latin nyelvet ismerő lelkész Búdon magyarul prédikál és katekizál, s ellátja az iskolaigazgatói feladatokat is.

Az eddigi szakirodalomban rejtélyesnek, megmagyarázhatatlannak találják Fejér Pál távozását Búdról, csodálkozva ezen azért is, mert a következő állomáshelynek vélt Nyírvasváriban kisebb jövedelmet feltételeztek. Fejér Pálnak azért kellett eljőnnie Búdról, mert a falu kegyura, Dogály János, nem járult hozzá parochussá történő kinevezéséhez. A falu papjainak és a görög katolikus eklézsiának a földesúrral való csatározása még a XVIII. század végére nyúlik vissza, amikor a királyi kamara helyébe új kegyúr, a görög származású és ortodox vallású földbirtokos lépett. Dogály János és fivére a munkácsi püspök és az akkori bűdi parochus, Lupess István akarata és tudta nélkül kisebbre vette a pap és a kántor által használt szántóföldet, kaszálót, kevesebb tűzifát engedélyezett vágni nekik a községtől, kenderföldet pedig egyáltalán nem adott egyikőjüknek sem. Dogály János egyéb kurtításokat is eszközölt a parochus, valamint a parochia kára. Így pl. báró Szentiványi József földesúr által 1755. esztendőben a bűdi eklézsiának adományozott szárazalmot esztendőnként öt forint taxával akarta megterhelni. Fejér Pál elődje feljegyzéséből tudjuk, „hogy a felséges kamara által kegyesen adott fölgyeik a parochusnak és kántornak voltak olyan helyeken, hol könnyen kárt nem vallhattak benne – tekintetes Dogály János Úr kiadta azokat a két járásba a nyomás szélén, ahol esztendőnként felére sem vehetik a Parochus és Kántor fölgyeiknek

¹⁴HPL. Fasc. 22. No. 43.

¹⁵HPL. Fasc. 22. No. 47.

¹⁶HPL. Fasc. 22. No. 43.

¹⁷Matrika parochiae Damocziensis... Kereszteltek, házasultak, halottak anyakönyve 1786–1865. Dámóc.

¹⁸Bendasz i. m.

¹⁹HPL. Fasc. 29. No. 41; Vö. még: HPL. Fasc. 30. No. 37; Fasc. 32. No. 18.

²⁰HPL. Fasc. 29. No. 41;

²¹HPL. Fasc. 32. No. 18. 18–22.

hasznát; mivel legfőképpen a földesuraság pásztoraik ledébolyák és potsékolják aztat.²² A földesúr és a püspökség vitájában az utóbbi Bányay Antal dorogi esperes képviselte. Bacsinszky rendelkezésére ő jelentette Dogálynak, hogy a „parochusnak hatalmában nincsen, az ecclesia malmát terh alá ereszteni, avagy addig volt parochiális földeket engedelem nélkül cambialni és felcserélni.”²³

A Helytartótanács ismételt felszólítására a bűdi parochia és templom patronátusa iránt 1824. január 27-én ugyan egyezség született. Bányay Antal, ekkor (1824. március 26-án) már Szabolcs vármegye főespereseként, immár többedszer, 3 parochusjelöltet terjeszt Bacsinszky püspök elé, hogy az mutassa be őket Dogály Jánosnak. „Tekintetes és Főtisztelendő Püspök Uram, Nekem mindig igen kegyelmes Uram! ... Azon az alázatos véleményen vagyok, hogy ezzel a göröggel való további vitatkozások és kényelmetlenségek elkerülése végett méltóztatásuk még nagyméltóságod is neki három változtathatatlan személyt bemutatni. ... Az én szavazatom a következő, első helyen javasolom Fejér Pált, a jelenlegi adminisztrátort, akit már jól ismerünk és tudjuk róla, hogy lelkipásztori teendőit buzgón végzi, természete szelíd, illedelmes és tisztességes.”²⁴ A hívek és a földesúr, a püspökség és a földesúr közötti vitában Fejér Pál bizonyára az előbbieket oldalára állt. Jelölését a földesúr nem fogadta el, így parochusi kinevezést Bűdre nem kapott. Ez tehát az igazi oka Bűdről történt eljövételének.

1826-ban Dogály János egyértelműen tudára adja Bányay Antalnak: „Én ez ideig mindig vártam a méltóságos püspök Eö nagyságától a praesentát, de még a legkevesebbet sem kaptam; egész tisztelettel kérem Fő Tisztelendő Urat, méltóztasson magát közbe vetni, hogy menél előbb a candidatiot megkaphassam és bennünket egy olyan férfiival kibé egész bizodal munkat helyhez tennék megnyugtanni méltóztasson. Mert valóba, a mostani adminisztrátor ural telységgel nem jöhetünk ki, maga curiozus természete miatt... Bűdön 1826. december 11.”²⁵

Miután tehát nyilvánvalóvá vált, hogy Bűdön nem nyerhet parochusi kinevezést,²⁶ Fejér Pál Bősörménybe pályázik, ahol 1827-ben kinevezést is nyer; Bősörménybe költöznek, csaknem 10 évet tölt itt el a Fejér család. Fejér Pál csak 1836-ban telepszik át családjával Nyírvasváriba, ahol 1851-ben bekövetkezett haláláig élt.

*Vasvári családjáról, iskoláztatásáról az eddigi kutatás alig tárt fel hitelt érdemlő adatokat.*²⁷ Vasvári Pál életrajzírója, Fekete Sándor és nyomában minden későbbi kutató eltúlozza Nyírvasvári hatását Vasvári Pál szellemi fejlődésében. Fekete Sándor szerint Vasvári Pálnak „korán meg kellett tanulnia, hogy a javak elosztása itt a földön korántsem egyenlő, s talán nem is egészen igazságos. De nemcsak ennyit tanult Nyírvasváriban. Itt kapta az első leckéket a hazafiságból is... Egy biztos: itt kezdte megsejteni a gyermek Vasvári, hogy a hazafiság titka nem is a közös vérben van, hanem valami egészen másban.” Fekete Sándor vélekedése szerint Vasvári Pálnak „Ökölbe szorul a keze, amikor portyázó német vasasokat lát faluja határában. Ilyenkor sejtí meg talán először, hogy magyarnak lenni szent kötelességet jelent, harcot az idegen elnyomók és megszállók ellen.”

Frissen feltárt adataink szerint Vasvári Pál eszmélkedése nem Nyírvasváriban, hanem Hajdúböszörményben történt. Vasvárirol eddig irt történészeknél, publicistáknál nem találunk adatokat 1848–49 hőse életének hajdúböszörményi korszakáról. Mészáros Károly önéletrajzában ugyan megemlíti, hogy Vasvári a „hajdúböszörményi orosz pap” fia, s öt gyermekkorában szavalásra tanította. Az 1974-ben közzétett önéletrajz Vasváriira vonatkozó adata azonban nem került be a szakirodalomba.²⁸ Láttuk, Vasvári apja, Bűd földesurával folytatott hétévi csatározás után, 1827 őszén nyert kinevezést Hajdúböszörmény görög katolikus parochiájára. Fejér Pál összeírása szerint Hajdúböszörményben 1834-ben 1219

²²HPL. Fasc. 27. No. 16; Fasc. 29. No. 41; Fasc. 38. No. 60. stb.

²³HPL. Fasc. 27. No. 16.

²⁴HPL. Fasc. 27. No. 16.

²⁵HPL. Fasc. 38. No. 60.

²⁶A Helytartótanácsot is megjárta ügy csak 1828-án zárult le, amikor a földesúr és az eklézsia, illetve a földesúr és püspökség között egyezség kötött. Ezt követően került Bűdre Nehrebcszky András parochus, aki 1864-ig parochuskodott a faluban.

²⁷A 2. jegyzetben említett szerzőkön kívül lásd még: *Láczay Magdolna*: Sorsok a múltunkból. Nyíregyháza, 1988. 187–188. old.; *Bene János–Takács Péter*: Három levél Vasvári Pálhoz. Szabolcs-Szatmári Szemle. 1989. 2. sz. 170–174. old.; *Probászka Ottokár*: Vasvári Pál. In: Élet igéi. Probászka Ottokár összegyűjtött munkái. 18. k. 287–290. old.

²⁸Vö.: Mészáros Károly önéletrajza. Bevezette, sajtó alá rendezte: *Csorba Csaba*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 23. sz. Debrecen, 1974. 47. old.

görög katolikus vallású lakos élt, ami a város összalakosságának mintegy egytizedét tette ki. A görög katolikus közösség a XVIII. század eleje óta bizonyíthatóan magyar nyelvű volt. A XVIII. század végén a hívek magyar nyelvű bibliát kérnek püspöktől, Bacsinszky Andrástól. 1806-ban készült kéziratos sematizmus szerint a görög katolikus közösség népgyűléseinek, prédikációinak nyelve magyar. A hajdúböszörményi görög katolikus anyaegyházhoz tíz filia tartozott, közöttük Debrecen is. Ez utóbbit azért tartottam szükségesnek megjegyezni, mert 1826-ban Debrecenben született Kecskés Antal, Vasvári Pál egyik legjobb barátja, bizalmasa, levelezőtársa.²⁹ Nyilvánvaló, hogy barátságuk itt kezdődött. A már említett Mészáros Károly debreceni tanulmányai idején egyébként a Kecskés családnál lakott.³⁰ Dámóci és bűdi működéséhez hasonlóan Fejér Pál lelkesítő teendői mellett Hajdúböszörményben is betöltötte a nemzeti (elemi) iskolaigazgatói tisztjét. Feladata itt is sokrétű volt e funkcióban. Évente küldött jelentést esperesének Hajdúdorogra a tanulók létszámáról, a tanított anyagról, a záróvizsgák eredményéről, az iskolaépületek állapotáról, karbantartásáról, bővítéséről, a tanító javadalmazásáról stb. Évente jellemezte a mintegy száz tanuló oktató tanítómestert, felügyelte a tanítás minőségét és eredményességét. Fia első tanítóját, Csobai Antalt jó erkölcsű, ésszerűen magyarázó, az oktatás módszereit jól ismerő pedagógusnak jellemzi Fejér Pál. A „tisztelendő parochus és iskolaigazgató úr fiát” Csobai Antal tanító úr értékeli: 1832/33-as tanév első félévében „keresztényi tudományokból” 1-ső osztályú, egyéb tudományokból „eminens” minősítést kap Vasvári (Fejér) Pál. (Vö. Függelék 2.)

Egyetérthetünk Takács Péterrel abban, hogy Búd társadalmi valósága, természeti környezete nem gyakorolhatott hatást Vasvári Pálra. Nyírvasváriban, ha hinni lehet az életrajzíróknak, s tényleg 1837-ben kerül el Nagykarolyba diáknak, s nem 1836-ban, mindössze egy teljes évet töltött el. A Fejér család 1836-ig élt Hajdúböszörményben, ekkor költözött át Nyírvasváriba, s nem 1827-ben, mint eddig hitte a kutatás. Vasvári Pál szellemi fejlődésének kezdetei tehát Hajdúböszörménybe nyúlnak vissza. Hajdúböszörményi görög katolikus tanító vértette fel részben azokkal az ismeretekkel, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy Nagykarolyban megkezdhesse gimnáziumi tanulmányait. A csaknem tízezres lakosságú hajdúváros, a Hajdú Kerület központja a maga nemzeti, társadalmi adottságaival, történelmi hagyományaival, sajátos demokratizmusával „a nyíladózó gyermeki értelem számára gazdagon szolgáltatotta a meglepetéseket”. A hajdúböszörményi évek kimutatható nyomot hagytak Vasvári Pál szépirői munkásságában is. Feltételezhetjük, hogy a gyermek Vasvárit, lelkipásztori teendői során apja elvitte a parochiájához tartozó filiális egyházakba is: Balmazújvárosba, Debrecenbe, Nádudvarra, Hajdúszoboszlóra, Püspökladányba stb. Meggyőződésem szerint így jelennek meg elbeszéléseiben, s nem a szülőfalu, Búd iránti szeretet megnyilvánulásaként a böszörményi, balmazújvárosi tornyok, a bortermő tokaji hegy, a Hortobágy stb.³¹ A további kutatásoknak kell pontosítani a Vasvárit ért böszörményi szellemi élmények hatását, nyomát eszmei fejlődésének alakulásában.

Vasvári Pál életrajzi adatai kapcsán a teljesség kedvéért még János nagybátyjáról kell szólnunk. Az eddigi szakirodalom szerint a Nyírvasváriban parochus Vasvári Pál apja testvére, Fejér János közelségét keresve ment családjával Nyíracsászáriba.³² Fejér János, Fejér Pál testvérenek életútja levéltári források alapján jól nyomon követhető. Fejér János Mándokon született 1774-ben, teológiai tanulmányait Ungvárott végezte; Bacsinszky András szentlele pappá 1799-ben.³³ Piricsei, nyírugosi paposkodás után 1814-ben Hajdúböszörménybe rendelik,³⁴ ahol 1823-ig működött. Egy 1814-es összeírás szerint id. Fejér János, Vasvári nagyapja és ifj. Fejér János, Vasvári nagybátyja egy esperességi kerületben szolgáltak:

²⁹Vö.: *Bene János-Takács Péter* i. m. 172–174. old.

³⁰Mészáros Károly önéletrajza... i. m. 21. 47. old.

³¹Vö.: *Vasvári Pál: Bús napok. Történelmi elbeszélések...* Nyíregyháza, 1989. 13. old.

³²Vö.: *Hunyadi József* i. m. 86. old.; Lácay i. m. 187. old.

³³*Bendasz* i. m.

³⁴HPL. Fasc. 22. No. 52; lásd még HPL. Fasc. 22. No. 12.

³⁵HPL. Fasc. 22. No. 12.

³⁶HPL. Fasc. 30. No. 18; HPL. Fasc. 32. No. 15; A kutatás nehézségeire lásd *Bencsik János: Művelődési viszonyok a Hajdúkerület megszűnéséig. Hajdúböszörmény története. Szerk.: Szendrey János. Debrecen, 1973. 526–529. old.*

³⁷HPL. Fasc. 29. No. 41.

³⁸Hajdúdorogi Esperességi Levéltára 1833. (további jelzet nélkül)

Gelsén, illetve Hajdúböszörményben.³⁵ Ekkor a böszörményi hívek panaszai alapján, melyek szerint elhanyagolta az iskolai tanítást, Pócsy Elek püspök Nyírpilisre rendeli, ahol 1845-ben bekövetkezett haláláig élt.³⁶ Vasvárinak nem a nagybátyja, hanem unokatestvére volt parochus Nyírcsászárban. Ez a Fejér János Piricsén született 1802-ben. Ungvári teológiai tanulmányok után 1829-ben szentelte pappá Pócsy Elek püspök. A Nyírcsászárból ismert Fejér János 1829-től 1879-ben bekövetkezett haláláig élt, illetve működött a Nyírvasvárral szomszédos községben. Vasvári Pál unokatestvére, immár a harmadik Fejér János élete, családi körülményei jól kutathatók a nyírcsászári parochiális irattárban.

Udvari István

Függelék 1.³⁷

Érdemem felett való Főtisztelendő Esperes Úr, Nékem különös tiszteletre méltó uram!

E folyó holnapnak 4-dik napján Búdre irkeztén minden szegénységemmel nagy kötelességemnek tartottam ennek utána minél előbb az Főtisztelendő Esperes Úrnak megjelenni, de attól az nehéz lábujjakkal egyáltalán megtiltott, úgy hasonlóképpen az tavaszi veteményezéssel igen hátra maradtam, szántatlan találtam tengeri földemet, kertemet, most tehát ezeken igen sietek. Egy essőt adott az Isten az kirisünkre, miolta itten vagyok Búdon, de az megáztatott fedetlen házomban, mellyről, hogy valami rendelést tétetni méltóztatson minél előbb, mind most, mind pedig legközelebb való személyes jelenléteben alázatosan esedezni szándékozom. Melyet jelentvén az házi népem alázatosan tisztelvén, magam pedig tapasztalat(t) szívességében ajánlván magamat vagyok. Búdon, Május 16-án 1821.

Főtisztelendő esperes úrnak alázatos szolgája Fejér Pál bűdi adminisztrátor.

P. S. El sem olvashatom, siet az alkalmatosság.

Függelék 2.³⁸

A tudományoknak tárgyai, melyek gyakoroltattak a Szabad H(ajdú) Böszörmény város G(örög)kath(olikus) nemzeti iskolában e folyó 1833 iskolai esztendőnek első felében.

1-ör A keresztény tudományokból az öreg vagy nagyobb formájú katekizmusból a hitről, a hitnek 12-ét ágazatirul, a reménységéről, a Miatyánk 7 kéréséről, a szeretetről, a tíz parancsolatokról és az anyaszent egyháznak öt parancsolatairul. Ezen kívül az imádságot magyar és orosz nyelven.

2-ör A szent írásbéli történetekből az Ótestamentumi történetekből a tizenharmadik tikkelytől fogva, a huszonnyolcadik tikkelyig magok szavaikkal tudják előadni az olvasók.

3-ör Az iskolai rendtartásból az első két fő részét.

4-er A helyesírásnak legfőbb reguláira oktattak.

5-ör Az orosz és magyar olvasó könyvből az olvasásban naponként foglalatostokdattak.

6-ör A foglalkók a betűk össze foglaltására hasonlóképpen oktattak.

7-er A betűismérők óránként gyakorta tanítottak, valamint a tábláról, úgy a könyvből is.

8-ör A számvetésből a számok kimondására némelyek a nevezetlen számok négy részeire ú(gy) m(int) az öszveadásra, kivonásra, sokszorozásra és az elosztásra tanítottak.

9-er Az írásban milyen előmenetelt tettek igen megmutatták önírásaik.

Csobai Antal mp. tanítóságában (1833)

Enying mezőváros és a Batthyány-uradalom (1806–1870)

Tanulmányomban a Batthyány család enyingi uradalmának legfontosabb időszakát tárgyalom. Hiszen herceg Batthyány Fülöp (1781–1870) agglégényként, gyermektelenül halt meg 89 évesen, így az elsőszülöttségi hitbizományt, a majorátust és a hercegi rangot a másik Batthyány-ág legidősebb fia (Batthyány Gusztáv), míg a hitbizományon kívüli birtokokat Batthyány Iván két lánya örökölte.¹

¹ *Sósskuty Tárnok Alajos*: A Batthyány hercegi s grófi nemzetség leszármazása 972-dik évtől 1874-dik évig. Nagy-Kanizsa, 1875. 39. oldal

Az uradalom szervezete

Az enyingi uradalom nem tartozott a hitbizományi birtokok közé, amíg azonban egy kézben volt az egész birtoktest – tehát utóljára hg. Batthyány Fülöp idejében – azokkal együtt kezelték.

Az örökösök közötti osztály után, 1871-ben, az enyingi uradalomból a nagyobb részt Batthyány Erzsébet, özv. gr. Draskovics Károlyné, a kisebb részt Batthyány Julianna, hg. Montenuovo Vilmosné örökölte. Később, 1895-ben, mindkét birtokrész nagyobbik részét gr. Csekonics Endre vette meg.²

Herceg Batthyány Fülöp a birtok igazgatását 1806-ban vette át.³ Igen gondos gazda volt, szeretett mindent tudni gazdaságairól: a legapróbb ügyekről is bőségesen referáltatott magának. A nagy szervezeti és a gazdálkodás szerkezetére vonatkozó határozatokat, az építkezések ügyét, az ún. „kegyelembeli” (nyugdíjak, jutalmak, segélyek) és személyzeti ügyek intézését mindig szigorúan magának tartotta fenn. Ritkán dicsért, ha meg tudták győzni, hajlandó volt döntéseit felülbírálni. A takarékoság mint erény lebegett a szeme előtt, amíg uradalmi gazdálkodásáról volt szó, a nagyobb befektetésektől, építkezésektől húzódozott. Az építkezések, beruházások elhúzódása végül sok esetben komoly gazdasági bajokat okozott. Embereivel azonban, egészen a cselédekig, nem volt szűkkeblű: igen sokat áldozott nyugdíjakra, nevelési segélyekre, sok esetben taníttatott ki tehetséges gyermekeket. Buzgón ügyelt tisztjei előmenetelére, az uradalmi helységek külsínére.

Az enyingi uradalommal ebben az időben együtt kezelt *gazdaságok* a következők voltak: Érd (ezt 1848-ban eladják br. Sinának), Kanizsa, Ludbreg, Inta, Németújvár, Körmend, 1848 után Bóly és Sellye. Az uradalmak egységes irányítását a Bécsben székelő főkormány végezte, élén a direktor állt.

1834–1837-ig az uradalmakat két–alsó kerületi és felső kerületi–praefecturára osztották. Enying ekkor az alsó kerülethez tartozott, melynek élén Mórocza Dániel praefectus állt. Az enyingi volt a legnagyobb területű a hercegi uradalmak között. Farkas Imre tiszttartó 1861. évi megfogalmazása szerint: „a szép Mezőföld középpontját foglalja el”. Enying korszakunkban az *anyaúradalom* központja volt. (Az előző században az uradalom középpontja Mezőkomáromban volt. Érdekeséggé említem itt meg, hogy még 1823-ban is hibásnak írják az „Enyingi uradalom” elnevezést, pedig ekkor már a tisztek többsége Enyingen lakott, a tiszttartóság is itt működött.) Az anyaúradalomhoz gazdasági körök elnevezéssel hozzátartozott a *Veszprém megyei részen* (1) az enyingi kör (Kabóka, Páta, Kustyán és Szentmihályfa-pusztá egy része), (2) a mezőkomáromi kör, amit később szentmihályfai körnek neveznek (Lajoskomárom, Hodos, Tisztavíz és Szentmihályfa-pusztá); a *Somogy megyei részen* (3) a faluhídvégi később péli kör (Falú- és Városhídvég, Oroszi-pusztá, Rebecz-pusztá, Pél és Csergerenda-pusztá); a *Tolna megyei részen* (4) a felsőnyéki kör (Felsőnyék, Horhi, Potol, Külfürged, Belfürged, Kollát), (5) a szálkai kör, a szekszárdi hegyen lévő szőlővel.

Az anyaúradalom kerületei a gazdálkodás igényeinek megfelelően változtak. Önálló körre szervezték Fürgedet, majd ketté is osztották, Kustyánban is ispánságot alakítottak ki. Némely pusztákat egy-egy időre bérbe adtak (Németegres, Horhi, Rebecz, Kenyérmező), majd a bérlet megszüntetése után újra majorságilag kezelték.

1830–1856 között bérelték a dinnyési pusztát a felsőörsi préposttól, amit ezalatt az idő alatt Németegressel és Szálkával együtt az anyaúradalom fiókgazdaságaként kezeltek. A németegresi gazdaságot 1836-ban a grófi Batthyány-ág ottani birtokának megvételével kiegészítették. A felsőörsi prépostságot egyébként a Batthyány család alapította, és Niklesz János halála után az eddigi enyingi plébánost, Köves Jánost választották felsőörsi préposttá. Ugyanígy bizonyos önállóságot élvezett a mádi szőlőgazdaság is, amit viszont 1863-ban eladtak, miután évtizedek óta ráfizetéses volt.

Az uradalom élén a *tiszttartó* állt, aki a praefecturák fennállása alatt a praefectuson keresztül, egyébként közvetlenül állt kapcsolatban a főkormánnyal. Korszakunk legjelentősebb tiszttartója Farkas Imre volt, aki 1830-tól várnagysági számadóként az enyingi körben már jelentős feladatokat kapott, majd 1841-ben kinevezték tiszttartóvá, s 1871-ig az uradalomnak az örökösök közötti felosztásáig töltötte be ezt a tisztséget.

² *Degré Alajos*: Enying – Fejér Megyei Történeti Évkönyv 16. kötet, 1985, 7–68. oldal

³ Külön jelzetek nélkül az enyingi Batthyány-uradalom iratait dolgozom fel a következőkben. Az uradalmi iratok a Fejér Megyei Levéltárban találhatóak. (F. XI. 61. I–XXX).

⁴ *Mezőföldi*: Az enyingi uradalom. Gazdasági Lapok, 1851. 1063–1068; 1131–1137. old.

A gazdálkodás szervezését a körökben az ispánok és segédszemélyzetük végezte. Az uradalomnak rajtuk kívül mérnöke, orvosa, és megyéenként ügyvédei voltak. A korszak legjelentősebb mérnöke Szeles József, legjelesebb orvosa 1848-ig Entz Ferenc, majd Wallenstein Ármin és Dicenty Pál voltak.

Az uradalom gazdálkodása az 1860-as évekig sikeresnek mondható. Fő jövedelmi forrásaik, a gyapjú és a gabona eladása a piac törvényei szerint váltakozó sikerrel ugyan, de némi nyereséget is termelt az 1850-es évek nagyobb beruházásainak fedezésén túl. A nyereséget azonban nem jól fektették be: nem fordították például valamely intenzív termelési ág (pl. takarmánytermelés, sertésenyésztés, tejelőtehenészet stb.) kialakítására, de még a puszták felszerelését sem fejezték be. Így aztán az 1860-as rossz mezőgazdasági évek panasztól hangosak: aszály, jégkár, a marhavész pusztítása miatt az uradalom már nem termelt jövedelmet, sőt csak adóhalasztásokkal, főpénztári előlegekkel és kölcsönökkel tudta termelését egyáltalán fenntartani.

1851-ben, az enyingi uradalom építkező korszakában a Gazdasági Lapok kétrészes cikket közölt az enyingi uradalomról. Írója „Mezőföldi” álnéven szignálta cikkét.⁴ Ezt a cikket hívom segítségül, hogy rövid sétát tegyünk az egykori Enyingen. A cikk az 1851. évi pesti terménykiállításon való részvétel kapcsán írja le az uradalmat. A kiállításon az enyingi 92 1/4 fontos búza emlékkoklevelet nyert.

Enying mezőváros képe

Első helyen a *katolikus templomot* említi, s hangsúlyozza annak uradalmi jellegét, hiszen – mint írja – az uradalom „személyzete háromszor fölözi az enyingi önálló polgárat katolikusságát”. Tehát a katolikusok többségét az uradalmiak tették ki a református városban. Pedig a herceg kifejezetten tiltotta az 1840–1850-es években a tiszteknek azt az elgondolását, hogy felvetelkor a katolikus cselédek számát igyekeztek szaporítani: „a felfogadandóknál mindig csak azoknak jó magaviselete, alkalmasok voltak, s egyéb tulajdonságaik vétesznek tekintetbe, elmellőzvé minden, ami vallásbeli megkülönböztetésnek és pártszövéseknek csak színét gyaníthatnák” – írják egy utasításban a tiszttartónak.

Az enyingi katolikus templom építése herceg Batthyány Fülöp legnagyobb kegyúri adománya volt uradalma számára. 1838–1840 között épült, 1841-ben szentelték fel. A felszentelési ünnepségre 300 vendéget vártak, akiknek teljes ellátásáról az uradalom gondoskodott. Még a fogadóban megszállók számláját is kifizették, és a helybeli jegyzőnek is megtérítették utólag a vendéglátást. A herceg levélben intézkedett arról is, hogy az „uradalom jobbágyságának és cselédségének 15–21 akó újbor és 20–30 forintot érő kenyér kiszolgáltasson”.

Az 1851-es cikk az „agg tábornok” azaz a régi kastély és az „ifjú hadsereg” összehasonlítása során nagy szimpátiával írja le a század első felében épült uradalmi házsort. „A katolikus templomhoz átellenben nyugatról van egy csinos utcza, abban cseréppel fődött rendesebb házak egyenes sora. E házak az uradaloméi, itt laknak a tisztek, itt a katolikus lelkész és iskola-tanító. Díszre e sornak az ez évben készült, még teljesen be sem végzett tisztartói lak.” Az említett mondatban több hasznos megfigyelés rejlik. Az első, ami joggal feltűnhetett a szemlélőnek a korabeli Enyingen, az egyenes utca, az utcafrontra fordított házakkal. Az uradalom a herceg határozott kívánságára ekkor már évtizedek óta vívta csendes háborúját a lakosokkal, a település „rendezése” érdekében. Egy 1823-ban készített uradalomleírás is csak ezt az egy rendezett utcát emelte ki: „két völgy között... zavart és sok utcákkal, a capitalis utcát ki vévén, amely 1810-dik esztendőben vétetett egyenes lineában, fekszik maga a nagy és roppant falu”. Am még az 1840-es években is csak kedvezményekkel lehetett némi eredményt elérni: minden építkező vagy tatarozó csak úgy kapott épületfát az uradalomtól, ha az uradalmi mérnök által készített szabályozási terv szerint végeztette el a munkát. Az uradalom mindenesetre elől járt a jó példával. Enyingi és kustányi 26 épülete mind pontos mérnöki terv szerint illeszkedett a falurendezési tervbe. De mi volt ez a 372 polgárházhoz képest? Szinte valóban csak az az egy utca volt rendezett, amit cikkünk is említ. Batthyány Fülöp pedig többször is adott a mezővárosnak területet új, már rendezett utcák nyitására. 1844-ben a legelőkülönözés alkalmával a régi szerűskertek területét adta át „hogy az enyingi belső fundusok zavart helyzetére nézve valamelyes szabályozás eszközölthessék”.

1851-ben a templomkert mögötti „királydombi” – másként „szemétdombi” – részt engedte át a város kérésére, ahol 14 új ház felépítését tervezték egy nyolc öl szélességű

utcában. Az átengedett terület 1 7/8 hold volt, a mellette fekvő vásártér területe viszont továbbra is az uradalomé maradt.

A széles, egyenes utcahálózat, az egységesen rendezett házak nemcsak és nem is elsősorban „csinosbulás” – ahogy akkortájt nevezték – miatt volt fontos, hanem a nagyon gyakori tűzveszélyek miatt is. A tüzek miatt fontos az idézett mondat másik megfigyelése is: hogy ti. az uradalmi lakok cseréptetősek. A parasztporták – és tegyük hozzá az uradalmi majorok épületeinek nagy része is – nádtetősek voltak. Persze ez az 1840-es években egészen természetes volt, hiszen pl. a fehérvári városháza fazsindelyes tetejét is csak 1848-ban cserepezték be. A tűzkárok utáni újjáépítésben az uradalom rendszeresen segített a károsultaknak, legtöbbször ingyen kaptak cserepet a ház újbóli fedésére.

1852-ben a város a herceghez fordult egy fecskendő vételéhez segélyért, amit meg is kaptak. A segély fejében az uradalom kikötötte, hogy „az előforduló tűzveszély esetében az uradalomnak segítségére lenni köteles a község”. Ez a kikötés mindenképpen jogos volt, hiszen az egész uradalomnak is egyetlen fecskendője volt még ekkor, az is éppen Enyingen.

Az enyingi úsztató és a juhászat

Vezetőnk, az 1851-beli cikk, most a kastély udvarán és az ún. „czifrakerten”, majd az akácültetvényen vezet délnek bennünket, az úsztatóhoz. „Enyingi úsztató! Tíz évvel ezelőtt hírért sem hallottuk. E vidék mocsáros, ingoványos, nádas vizállás volt; most közepén keresztül töltött, kemény kocsiút vezet, keletről mellette mesterileg készített száraz alapon a hármasepület; nyugatról tükrében egészen tiszta... tó fekszik. Az úsztató épületbe egy, e czélra készített gép, egyszeri nyomással az út boltján keresztül vezet az úsztatásra szükséges vizet...” Az úsztató építését és épületét méltán emeli ki cikkírő. Ez az enyingi uradalom ugyanis már a XVIII. század végén és azután is élen járt a juhnesítésben és a gyapjútermelésben. A juhászatot az 1830–1840-es években céltudatosan és hozzáértéssel fejlesztették, évente jelentős összegeket szántak arra, hogy ha kellett, Sziléziából vásároljanak selyemszűrő kosokat. Ebben a nemesítési folyamatban ért el kiváló eredményeket Farkas Imre, akinek tisztartói kinevezésében 1841-ben éppen az játszott döntő szerepet, hogy a herceg a juhászatot kívánta jövedelemtermelő ágazattá fejleszteni. Az uradalmi juhnesítés legfontosabb helyszínére a törzsök nyáj – a tiszta spanyol vérű állomány – elhelyezésére szolgáló pepineriába is elvezet cikkünk.

A pepineria a gazdasági major és a czifrakert mellett volt, elhelyezése mind munkaszervezési, mint állategészségügyi szempontból ideális. Ez volt tehát az uradalmi juhászat és főként a juhnesítés központja. A pepiner juhállományt igen gondosan kezelték, és nemcsak a már elmondottak miatt, hanem azért is, mert ez aratta az enyingi uradalom számára a legtöbb elismerést, ez volt a tisztartó „szemefénye”. „Hogy is ne? – írja cikkünk... – Övé a dicsőség, hogy a kényes juhnyájnak oly egészséges szállást készítetett, amely táncteremnek is megjárna, mindenkinek tetszését magára vonja, s az uradalomnak nagy dicsére szolgál”. Az egész uradalom évente átlagosan 24 ezer juhot telettetett, szinte minden majorban telet egy-két farka. A juhászat jövedelme az 1840-es években elsősorban az egyre több, az 1850-es években az egyre finomabb, tömöttebb gyapjú eladásából származott. Az aszályos, legelő- és takarmányhiányos 1860-as években viszont már nem tudták pótolni a gabonatermesztésben is kieső bevételeket.

Az uradalom gyümölcsöse

Cikkírónk kiemeli az uradalom fásítási programját. A legnevesebb uradalmi kertész Glokker Károly volt. Az ő keze munkáját dicsérte a már emlegetett „czifrakert” és az uradalmi szőlő („urak szőlője”) melletti 12 holdas gyümölcsös. „Hajdan azt híresztelték Mezőföldről, hogy fátlan pusztaság – menjen most akarki az enyingi uradalmi szőlőbe: már nem bodzafa, lapu vagy bürök, hanem a legdrágább gyümölcsfa-erdő kínálja meg hűvös árnyékával, érett gyümölcsével. Hajdan a somogyi ember a soproni német útszélen szedett almáját kétannyi tiszta búzáért cserélte Mezőföld gyümölcséhes asszonyának, most az isten adta termés télen-nyáron tölti a tarisznyákat...” A gyümölcsfa-nemesítés hosszadalmas munkáját már Entz Ferenc elkezdte mint uradalmi orvos a mezőkomáromi orvoslak

kertjében. Az 1850–1860-as években minden pusztán faiskolákat alakítottak ki, a 4 pusztai iskola melletti gyümölcsfaiskolákban pedig a gyerekeket a gyakorlati tennivalókra is kioktatták. Nemcsak a gyümölcsfákra fordítottak gondot: az „aléfák” és bokrok csemetéinek neveléséről a puszták, az erdei fák magról való vetéséről pedig az erdészeti faiskolák gondoskodtak. Cikkünkben is szó esik már a vetett, mesterséges pázsitokról, de csak az 1860-as évek nagy aszályai terelték a figyelmet a fűmagiskolák létrehozására. A legjobb, legellenállóbb fűféléket lepréselték, hogy mindenki megismerje őket, a megfelelő időben magot fogtak, és fűmagiskolákban 1/4 holdas parcellákba elvetették. Amikor megfelelő mennyiségű mag állt rendelkezésre, a kevés és rossz állapotú rétek hozamát igyekeztek ily módon növelni. A vetett réteket mérnöki tervek alapján kialakított csatornákkal öntözték.

Az uradalmi vízrendezés, híd-, út- és vasútépítés

Cikkünk igen lelkesült hangnemben, még nagyon sok szépet ír az uradalomról. Megfigyelései közül még csak a környék vízrendezését emeljük ki. Az 1851-ben született írás még csak arról számolhatott be, hogy „a Sió tengerén magas nádfalak közt száraz lábbal vezet által Somogyba” – az út... „Több ezer ölnyi széles limbusos nádtengeren, s a Sió öleket haladó mélyesű medrén által száraz utat, s azon hidakat készíttetni, ezeket a minden tavaszon, hóolvadáskor történni szokott áradások pusztításai ellen megóvni, jó karban tartani? Becsületes hozzáértés, igazi vastürelem... kell hozzá...” „Vashíd a Dunán, nagyszerű, bámulatos mű! De higgye meg nekem a nyájas olvasó, az ott a nagyszerű világban nem oly feltűnő, mint eldugott falusi kisszerűségben a Sió tengerén száraz töltés, poros út!”

Elkészült tehát a Sió-berken átvezető, és mellesleg az enyingi kört a Somogy megyében fekvő péli körrel összekötő töltésút, amelyet az uradalom az uradalmi községek közmunakészségével készíttetett el. Ez volt tulajdonképpen az első lépés a közlekedés megkönnyítésére. A környék vízrendezése, mint sokkal komplexebb, ezért nagyobb társadalmi erőket mozgató probléma, azonban már a század kezdete óta napirenden volt. Ide tartozott, mint az első magyarhoni, vízrendezési megoldás, a Sárvíz folyó szabályozása, azaz a Malom- és Nádor-csatorna létrehozása 1825–1827-től, majd a Kapos folyó rendezése, azaz a Zichy-csatorna megásatása. A már elvégzett munkákból logikusan következett a Balaton felesleges vizének levezetése s ehhez a Sió-csatorna megnyitása. Az említett munkák közül, bár az előbbieik sikere nagy részben a Sió-csatorna célszerű megásatásától függött, az uradalom az utolsó munkafázisban, a Sió-berek szabályozásában vett részt: annak igen tevőleges élharcosa volt és a munkákra igen sok pénzt, 25 987 oé. Ft 96 kr-t költött 1864-ig. Gyakorlatilag az uradalom bonyolította le a munkálatokat: a Sió-berki Társulat megbízásából toborozta és ellátta a munkásokat, a pénzt is az uradalmi számtartó kezelte. Természetes is ez, hiszen a Sió-bozót lecsapolásában az 1275 holdnyi bozotos területtel az enyingi uradalom volt leginkább érdekelt. A munkálatokkal több célt kívántak elérni: az eddig csak vízállásos, bozotos részen idővel jó réteket, később esetleg szántókat akartak nyerni, a szabályozott és hajózható Sió és Sárvízen a Dunáról nyíló vízi utat nyerni, ami elsősorban az építőanyag fel- és gabona leúsztatása miatt lett volna fontos. A Sió túl uradalomrészek jobb megközelítése már régóta égető probléma volt, de az emberek és állatok egészségesebb életterének kialakítása is célként lebegett a szemük előtt.

Az uradalom nem is engedett elképzeléseiből, így aztán az egyezkedések 1840 illetve 1847-től (a két útban lévő vízimalom, a veszprémi káptalan kiliti, illetve az enyingi uradalom mezőkomáromi malma kisajátításáról) 1862-ig elhúzódtak. Innentől, a harmadik malom, herceg Esterházy Pál ozoari 9 kerékű malma lebontásától már gyorsan haladtak a munkák. A Sió-csatornát 1863. október 25-én nyitották meg. Ettől kezdve nyilvánvalóvá vált, hogy a szabályozás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: a bozót időnként víz alá került, sőt a mezőkomáromi régi malom udvarán felépített gőzmalom környéke is gyakran víz alatt volt, az építőanyagot szállító dereglyék pedig csak Mezőkomáromig úszhattak fel a Sió. Ilyen körülmények között a hatalmas, költséges és a tájkép átalakítása, a környékbeli emberek gazdálkodása és közlekedése szempontjából máig ható fontosságú munkáért az uradalom, élén a tisztartóval nemhogy dicséretet nem kapott a főkormánytól, hanem egyre többször szerepelt a szemrehányások között.

Az uradalom hathatósan támogatta a Buda–Kanizsa vasútvonalnak a Balaton déli partján való vezetését. Jó két évbe teltelt, míg 1858-ban véglegesen megszületett a pálya kitűzése a

mezőföldi és somogyi birtokosok kívánalmainak megfelelően, a déli parton. E terv támogatására Batthyány Fülöp az érintett uradalmi területeket ingyen engedte át a vasúttársaságnak. Alig épült fel azonban a vaspálya, az uradalom ismét kiterjedt levelezésbe kezdett; most a vasútvonalhoz Tamásiból vezető déli országút ügyében. Az uradalom a Felsőnyéken és Enyingen keresztül Lepsényhez vezető út készítése mellett mozgósította megyei ügyviselőit, és a postaigazgatóságot is, hiszen az utat postátnak is szánták. „Ha a posta – írták 1861-ben – az uradalmon keresztül vitetnék az reánk nézve nagy haszonnal járna, miután ekkor utaink mindig jó karban tartatnának, s így a gabona szállításunk is könnyebben eszközölthetnék, és a lepsényi vaspálya állomáshoz, úgy a lepsényi postához is közelebb érnénk”.

A város és az uradalom kapcsolata

A Sió-szabályozással – és az ezzel kapcsolatos uradalmon belüli vízrendezési munkákkal –, a vasútépítés és az országútépítés támogatásával az uradalom hathatósan segítette Enying mezőváros fejlődését. Mindez a városban nagyobb forgalmat, nagyobb pezsgést idézett elő, amit az uradalom természetesen igyekezett is kihasználni. 1861-ben az enyingi országos vásárok mellett már hetipiacokat is kezdeményeztek. Minderről a tisztartó a következő jelentést küldte a főkormányának: „A Buda–Kanizsa vaspálya megnyitásával a gabonakereskedés vidékünkön is igen megélénkült, miért is indíttatva érzi magát a tisztség, az uradalom azon jogát, mely szerint országos és heti vásárokat tarthat, célszerűen felhasználhatni. Május hó 1-től kezdve az enyingi vásártéren minden szerdán gabona és egyéb terményekből, így különféle mesterember-készítményekből heti vásár fog tartatni.”

A város és az uradalom érdekei tehát a nagyobb horderejű kérdésekben természetes módon fonódtak össze. Persze a mindennapok sűrűlódási pontokat is jelentettek. Az uradalmi iratok gyakran szólnak a polgárok, azaz a volt jobbágyok uradalom-, illetve földesúrellel hangulatáról. Például amikor a herceg megszüntette az uradalmi tisztek természetbeni járandóságát és számukra csak készpénzbeli fizetést állapított meg, nemcsak az összeg kicsinyége miatt panaszkodtak, hanem azért is, mert a polgárok nekik a mindennapi élelmiszereket drágábban adják, mint a napi ára.

A szolgabíróóság enyingi léte idején, 1854–1861 között állandó az összetűzés az uradalom és az „álladalom” között. A közhivatalok (szolgabíróóság, börtön, adóhatóság) és a közhivatalnokok számára ugyanis a kastélyban béreltek helyiségeket, a bér összegével azonban rendszeresen adósok maradtak. A bajokat még tetézte, hogy Radó Dániel és Huszár Pongrácz után, akiket az uradalom jó embereinek ismert, Miklós Károly szolgabíróósága és egyénisége sehogyan sem tetszett az uradalomnak. Ahol csak lehetett, igyekeztek egymást akadályozni, vagy legalábbis borsot törni egymás orra alá. Erre bőségesen kínálkozott alkalom, hiszen a városnak rendszeresen kellett gondoskodnia pl. a katonaság elhelyezéséről, követválasztás megszervezéséről, s egyike sem tudta lebonyolítani az uradalom segítségével.

Az apró ellenségeskedések olyan fontos, közös célok véghezvitelét is akadályozták, mint például a tagosítás. Enying mezőváros határa 1858-ban Óhodossal, Pátával és Kabóka-pusztákkal együtt 14 850 hold volt (1200 öles holdakkal). Ebből az uraságé 7092 hold, a lakosoké 7758 hold, tehát a lakosságé 666 holddal volt több. Égetően szükséges volt, hogy a határ tagosítását véghezvigyék, de 1858-ban, már a felmérés után az ellentétek miatt a munkák abbamaradtak, s csak többévi szünet után fejeződtek be. Az ellentétek gyökere nyilván az uradalom konzervatív, feltétlen császárhű szellemisége és politikai állásfoglalása, illetve a megye és járás liberális-nemzeti beállítottsága közötti ütközés volt.

Ez így leírva súlyos ellentétnek látszik, pedig a nemzeti ügy támogatása korántsem volt idegen Batthyány Fülöptől és uradalmától. Csak néhány példát erre: 1853-ban a császár elleni sikertelen merénylet után (amit egy Libényi nevű, csákvári szabólegény követett el), továbbá 1854-ben az „apostoli felségek egybekelése”, illetve 1855-ben a császárné szerencsés születése miatt az uradalom hálaadó istentiszteletet rendezett. 1859-ben viszont büszkén írtak a tamási szolgabíróóságnak: „a német levelet nem értjük, tessék azt velünk magyarul tudatni”. Az uradalmi levelezés nyelve ugyanis 1841 óta a magyar volt. A herceg jelentős adományokkal támogatta a kórházak, iskolák, egyesületek munkája mellett a fehérvári Vörösmarty-szobor (1860), a szekszárdi Garay-szobor (1862), a Nemzeti Színház (1891), a Köztelek (1847), a Magyar Tudományos Akadémia (1852), a Pesti Casino (1852) felállítását, illetve működését.

Az uradalmi tisztek 1860-ban, Széchenyi István halála miatt gyászmisét mondatnak Enyingen és 1 hónapig gyászt viseltek. A támogatást kérők között persze bőven akadtak rászoruló és szerencselovagok is. 1867-ben például – és ezzel a mulatságos epizóddal szeretném írásomat befejezni – Szemes Antal szekszárdi francia nyelvmester 5 pengő forintot kapott „az előterjesztett névnap üdvözléért – ámbár Óhercegsége Pálnak nem hivatik”.

Demeter Zsófia

„Jókai szőlője”

Jókai Mór szabad idejében svábhegyi szőlőskertjében gondozta a maga ültette szőlővesz-
zőket. Beérés után a különböző fajtákat külön szüretelte hagyományosan, taposással,
mustgyűtő kosárból meregetve töltötte az édes mustot.

A Nagymihályban (ma Michalovce, Csehszlovákia) élő Mathiasz János, az író hetvenötödik születésnapjára új szőlőfajtát akart nemesíteni, hogy azt *Jókai-szőlőnek* nevezze el. A természet azonban közbeszólt, s az új fajta végül is egy évvel később, 1901-re készült el. A névadáshoz Mathiasz levélben kérte az író hozzájárulását, ebből idézek néhány részletet:

Az új szőlőfajta eredetéről írja:

„... Az újszülött származása: *Apja Chasselas Duhamel, francia eredetű, szép nagy s rozsdafoltos, fehér bogyójú, koránérő s bőventermő nemes csemegefajta. Anyja pedig Bronmer's Traube, német származású, elég korán érő, hirtelenszőke szépség, sajátos szőgyen-piros színű, kitűnő ízű, lágy húsú s kissé szagos természetű terméssel...*”

A levélre így válaszolt Jókai:

„Igen tisztelt kollégám!

Mint magam is szőlőművelő ember, nagy élvezetet találtam az Ön által létrehozott újfajta szőlőben, mely a jó tulajdonok egyesítésével van felruházva. Nagy büszkeségemet fogom találni benne, ha e remek szőlőfaj az én nevemet viselendi s a kitüntetést Önnek hálásan megköszönöm. Minden áldást kívánva Önre, maradok igaz tisztelettel.

Budapest, 1901. október 4-én.

Igaz híve
Dr. Jókai Mór.”

A Svábhegyet régebben Nyék-hegynek nevezték, de a XVIII. században betelepedett svábok vették birtokukba, azért a nép Svábhegyként tartotta nyilván. Mai neve Szabadság-hegy.
Strobel Árpád

„Jó szóval oktasd...”

József Attila és Buday György a vásárhelyi munkásotthonban

A hódmezővásárhelyi szervezett munkásság sokáig nélkülözte az önálló otthont. Szántó Kovács János idejében valamelyik társuk házánál jöttek össze, később a gyarapodó létszámú szakszervezeti csoportok kávéházakban, korcsmákban gyűléseztek, vendéglők különtermét vették bérbé.

Bár az otthonteremtés gondolata a századdal egyidős, a megvalósítást előbb az első világháború, a forradalmak, majd az infláció, a válság késleltette. A város szervezett munkássága (létszáma 1922-ben 1047 fő)¹ csak a hatóságokkal való hosszadalmas alkudozások után, súlyos bankkölsönt vállalva, önkéntes adományait és kétkezi munkáját is összehadva – hosszú évek, évtizedek után érezhette magát a sajátjában. Az 1931 őszi birtokba vett (teljesen csak 1932-ben elkészült) munkásotthon, a szociáldemokrata párt helyi székháza

¹ Hódmezővásárhelyi fiókleveletár 115/1922. eln. sz. irat
Ezzel az írással emlékezünk a költő születésének 85. évfordulójára (Szerk.).

nemcsak politikai, szervezeti központ, az első perctől kezdve természetesen otthona a munkáskultúrának is. Itt működik az 1920-ban alapított munkás dalegylet, s a szakcsoportoknak a harmincas években mintegy másfélezer kötetes közös könyvtára, az Otthon előadások, legális és illegális szemináriumok, eszperantó- és más tanfolyamok állandó színhelye.² Kortársak visszaemlékezéséből, Takács Ferencétől,³ Kovács Mihálytól,⁴ de a helyi sajtóból is tudjuk, hogy megfordult itt Möricz Zsigmond, Veres Péter, a vásárhelyi tartózkodásai idején állandó vendég – beszélgető- és sakkpartner – József Attila, aki sok megértő barátja talált itt.

1934-ben különösen hosszú ideig tartózkodott a költő a városban, leveleinek tanúsága szerint ebben az évben, március elejétől június végéig az egész tavaszt és a nyár elejét itt töltötte. Ez a vásárhelyi tavasz fontos időszak Attila életében. A munkásotthon-, meg a „Műverőm”-beli (Pákozdy Ferenc, Galyasi Miklós) barátaival folytatott sűrű beszélgetések, viták, olvasás, alkalmi fordítás mellett verset is írt, alapító tagként fölvetette magát a Tornyai Társaságba, de ami a legfontosabb, ekkor és itt születik a Medvetánc, ekkor készíti el, válogatja, rendezi sajtó alá válogatott verseinek gyűjteményét.⁵ Itteni barátai – főleg a versszerető, rendkívül művelt Takács Ferenc, a Szociáldemokrata Párt városi párttitkára, akivel különösen jó kapcsolatba került⁶ – biztatásukkal, őszinte érdeklődésükkel támogatták. Mint ismeretes, a Vásárhelyen összeállított, s innen június végén magával vitt kézirat fél éven belül, még az év karácsonyán megjelent a Révai Kiadó gondozásában. Az irodalomtörténeti tényen túlmenően azonban eddig ismeretlen volt, Takács Ferenc özvegyének jóvoltából csak mostanában került napvilágra, az a rendkívül érdekes adalék, hogy a kötetnek a pártszervezet, illetve személyesen Takács Ferenc által terjesztésre átvett (!) példányai kikhez kerültek, kik voltak a Medvetánc minden bizonnyal első vásárhelyi olvasói.

Kovács Mihály szerint a költő 1934 decemberében maga adta át új kötete eladásra szánt példányait munkásotthonbeli barátainak. „Közvetlenül újév előtt ismét fölbukkant” – olvashatjuk emlékezésében⁷ – „személyesen hozott egy jó nyalábot eladásra.” Bár az emléképp, a verseit adó garabonciás költő képe rendkívül vonzó, azt kell mondanunk, hogy hiteléhez sajnos kétely fér. József Attila nálunk való tartózkodásának időtartama, szakaszai ugyanis már meglehetősen ismertek, a téma kutatói (Péter László,⁸ Szigeti János) azonban nem tudnak arról, hogy a költő 1934 decemberében visszatért volna a városba. Takács Ferencné elmondása szerint a kötet megjelenésének híre Makai Ödönék által terjedt el a városban. (A Munkásotthon Szövetkezetet meg a Munkásbankot Makai munkahelye, a Kereskedelmi Bank patronálta, így ő is, de a bank másik igazgatója, Blancz Béla is jó kapcsolatban volt a helyi munkásvezetőkkel.) Takács Ferenc azonnal üzent a szerzőnek, küldessen egy csomaggal. A kollektív, 40 példány, csakhamar meg is érkezett. Néhány kötetet átadtak a Műverőmbe, hisz az ottani barátok: Faragó Sándor, Galyasi Miklós, Losonczy Endre, Pákozdy Ferenc is tudtak a könyvről, várták azt. A megmaradt példányokat Takács maga árusította az otthonba bejáratos szervezett dolgozóknak, a munkásdalárda tagjainak, vagy személyes ismeretség alapján ajánlotta olyan embereknek, akikről tudta, hogy érdeklődnek a kötet után, értékelik azt. Takácsné a következő személyekre emlékszik, akik ilyen módon hozzájutottak a frissen megjelent Medvetánc egy-egy példányához: Bodrogi János kőműves, az otthon könyvtárosa; Csanki Imre ács;

²A munkásotthon történetével kapcsolatban ld. az alábbi kéziratot: Beszámoló a szocializmus indulásáról – fejlesztéséről, a földmunkásság – majd később az ösztromunkásság szerveztségének mozgalmi segítségével Hódmezővásárhelyen. Posztós Sándor veteránharcos földmunkás életéből. Összeállította Posztós Juszitina. (1962.) Kézirat a Legújabb kori Történeti Múzeumban. Népszerű formában Rácz Lajos is foglalkozott a témával. = Csongrád megyei Hírlap vásárhelyi kiadása, 1987. július 16.; augusztus 10.

³Takács Ferencné (Hmv. Ady E. u. 32.) szíves szóbeli közlései

⁴Kovács Mihály: Az út kezdete. Visszaemlékezés, 15. rész. = Csongrád megyei Hírlap vásárhelyi kiadása, 1975. július 10.

⁵Szigeti János: József Attila Hódmezővásárhelyen. = Vásárhelyi Tanulmányok 8. 1977.

⁶Köszegfalvi Ferenc: József Attila és Takács Ferenc. = Honismeret, 1980. 2. sz.

⁷Ld. 4. jegyzet

⁸Péter László: József Attila Csongrád megyében. Időrend. = Somogyi-könyvtári Műhely, 1980. 1–2. sz.

⁹A levelet a címzett annak idején beragasztotta a Buday György–Ortutay Gyula: Nyíri és rétközi parasztnépek című kötet kötetáblájára és címlapja közé. A könyv a levéllel együtt (éppúgy mint a dedikált József Attila-kötet), Takács Ferencné jóvoltából, a Németh László Városi Könyvtár helyismereti gyűjteményében található.

Diószegi Ferenc kőműves; Juhász Béla, a helyi, szociáldemokrata Magyar Alföldbe verseket író szellemi inségmunkás; Kiss Terézia cipőfelsőrész-készítő; Kohán György, Kovács Mihály kárposztos; Müller Magda, az újvárosi gyógyszerész leánya; Papp Lajos dalárdatag (a mai költő, a Napjaink főszerkesztőjének apja); Porjesz Klára zenetanár; Posztós Sándor (volt direktórium tag), Süli Károly kőműves, a dalárda vezetője; Székely István ügyvéd; Zombori István, a Munkásbank vezetője. Aki nehezen nélkülözötte volna a könyv árát, annak ajándékba adták a kötetet, így például Juhász Bélának és az akkor már második éve itt élő Kohán Györgynek. Maga Takács dedikált példányt kapott József Attilától. A száz számozott példány közül a nyolcvannyolcadikba a következő ajánlást írta a költő: „Takács Ferencnek meleg barátsággal. Bp. 1934. dec. József Attila.”

A Medvetánc terjesztése mellett szép bizonyítéka a munkásotthonban folyó tudatos nevelőmunkának a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával való kapcsolat, illetve kiadványaik megrendelése is. E kapcsolat fölvétele, az ismerkedés az 1935. augusztus 25–27-i vásárhelykutasi, vásárhelyi írótalálkozó alkalmával történt. Ekkor – mint ismeretes – mintegy harminc író, publicista – köztük a népi írók java, Szabó Pál, Nagy Lajos, Féja, Illyés, Kodolányi, Sinka és mások – valamint néhány gazdasági középvezető, Simándi Béla és az olvasókörök meghívására háromnapos látogatást tett a kutasi tanyavilágban és a városban, hogy a valósággal szembesülve megoldást próbáljanak találni a nép bajainak orvoslására. A találkozón a népi írók mozgalmával rokon csoport, a szegedi fiatalok küldöttei, Buday György és Tomori Viola is részt vettek. A parasztok, munkások kulturális felemeléséért dolgozó, baloldali egyetemi csoport elnöke, a későbbi világhírű grafikus, fametsző Buday itt és ekkor jut el a munkásotthonba, ismerkedik meg Takács Ferencel. Találkozásukat, megismerkedésüket Budaynak a tanyajárás után tíz nappal kelt alábbi levele⁹ dokumentálja, egyben azt is bizonyítja, hogy József Attila mellett a szegedi fiatalok új értékeket közvetítő kiadványai, így például Radnóti Miklós első kötetei is, utat találtak, eljutottak a vásárhelyi munkásokhoz.

Igen tisztelt kedves Barátom, szíves elnézésedet kell kérnem, amiért csak most tudok eleget tenni a számomra nagyon kedves és főleg értékes vásárhelyi találkozásunk alkalmával tett ígéretemnek. Összeválogattam kiadványaink közül néhányat, melyek gondolom érdekelni fognak s ezeket megismerkedésünk emlékekül kérlek fogadd szeretettel. Mivel sajnos szerény keretek között működik mozgalmunk, valamennyiből nem tudok másodpéldányt küldeni az Otthon könyvtára részére. Ha azonban a könyvek egyik-másikat alkalmasnak látnád szélesebb körű megismertetésre s azt nekem szíves volnál megírni, megpróbálom azokból további példányokat küldeni.

Még egyszer hangoztatva, hogy a vásárhelyi útnak számomra egyik legnagyobb nyeresége éppen a Teveled való megismerkedés és higgadt, reális előadásod meghallgatása volt. Képviselő uram, vagyok törekvéseinket további szíves barátságodba és megértő jóindulatodba ajánlva őszinte igaz híved

Szeged, 1935. 9. 6.

Buday György

Kőszegfalvi Ferenc

A Balaton-felvidéki szőlőtermelés demokratikus hagyományai, a hegytörvények¹

A XVII–XX. sz. eleji szőlőtermelés jogi kereteit az írásba foglalt hegytörvények adták. A szőlőhegyeken ugyanis fejlett önkormányzat alakult ki, a szőlőingatlanok forgalmát, a művelés és általában a szőlőhegyi élet normáit országos és helyi szokásjog együttesen szabályozta, amelyeket a késő középkortól pontokba szedve írásba is foglaltak. Ezek a

¹Elhangzott 1988. augusztus 4-én Balatonfüreden, a Minőségi szőlőtermesztés a Balaton-felvidéken című rendezvényen, amelyet a Balaton-felvidéki Szőlő- és Bortermelők Egyesülése rendezett.

szabályzatok az évszázadok során kialakult népi jogszokást tükrözik és egyfajta viszonylagos „demokrácia”, valamint termelői azonosságtudat és érdekképviselőt megszervezett tanúként foghatók fel. A szőlőhegyek rendjének alapját ezek a fontos, ma már inkább csak levéltárakban megtalálható régi kéziratok okmányok jelentik. Okmányoknak nevezhetők, mert a hivatalos és hivatali élet tükrözése mellett a szőlőhegyen élők-dolgozók jogait és kötelességeit foglalták bennük össze.

Az első, és ma ismert legrégebbi hegyszabályzatok a XV. sz.-ból származnak. Ezek közé tartozik 1445-ből Sásony hegykönyve, a latin nyelvű vajnori 1460–1470 körülről, és a tordasi 1486-ból, valamint 1565-ből Nyulás és Nezsider szőlőhegyére vonatkozó is ismert. Sopron város szőlő- és szántóművelési szabályozása a XVI. sz.-ban keletkezett, 1629-ből Somló vásárhelyi oldalán a hantai prépostság szőlőinek hegytörvényekbeli szabályozása készült el. A guari és a Szent-György-i szőlő rendtartása 1643-ból ismert, majd 1653-ban a diás-voynarcvashegyi szőlőké is elkészült. A török hódoltság után, a nagymértékű újratelepítések révén a szőlőterületek megnövekedésével az új szőlőkre értelmezett szőlőhegyi szabályzatoknak a száma gyarapodott. Az egyházi és a világi földesurak kezén levő szőlőhegyek beültetésének szabályozása a szőlőtermesztők közös érdeke mellett azonban mindig a tulajdonos uraság érdekét is szolgálta.

A XVIII. sz. elejétől már a Balaton tágabb környékéről is szép számmal találunk hegyrendeleteket, hegytörvényeket. 1727-ből Kisbarát szőlőire, 1732-ben Ság-hegy szőlőire, 1733-ban a csereszegi szőlőkre, 1743-ban a Somló szőlősi oldalára, 1752-ben Csereszegtomajra, Badacsonytomajra és Monoszló szőlőire. 1756-ban szintén Badacsonytomajra, majd ugyancsak innen Csereszegtomajjal együtt 1769-ből találunk újabb hegytörvényeket, majd a lovasi szőlőhegyről 1769-ből, Örvényes német nyelvű hegytörvényei 1776-ból ismertek, Somlósásárhelyé 1803-ban, Balatonszabadié 1823-ban, Gulács-hegyé 1836-ban, Somló közös hegyrendelete 1866-ban, Csajágé 1870-ben, Kővágóórs–Révfülöp 1903-ban fogalmazódott meg.

Természetesen a hegyrendeletet alkalmanként (pl. új földesúr érkezése után), illetve sokszor évenként is megújították, ezért fordulhatott elő, hogy több évvel a korábbi kiadása után újra írásba foglalták őket, és bennük a szőlőhegyen élők, dolgozók és a szőlőt jogilag birtoklók gazdasági-társadalmi életfeltételeit is. Az egyre bővülő pontokban – sokszor barokkos cikornyasággal – szabályozták a szőlőhegyi társadalmi érintkezés normáit.

1848-ban a földesúri, nemesi előjogok eltörlésével a közteherviselés kivívásával és a dézsamagváltással – még ha ez el is húzódott és különösen fájdalmas pontja volt a szőlőtermesztésnek – a szőlőhegyi törvények is megváltoztak. Már nem a földesúr és a jobbágy, nem a nemes és a nemtelen alattvaló állt egymással szerződésben a közös szőlőhegyeken, hanem az egyenlő tulajdonjoggal rendelkező birtokosok, akik között születési előjogból adódó különbség nem állt fenn. Ezért ezekben a fogalmazványokban – még ha formája emlékeztet is a korábbi évszázadok törvényeire – már a valóban kölcsönös érdeken alapuló szövethatás csírája figyelhető meg. Az uradalmi tisztviselők, alkalmazottak ellenőrzési, beszámoltatási, büntetőjogi, felügyeleti joga megszűnt. 1848 után már csak az erkölcsi-szakmai súlyuk és tekintélyük dominált a szőlőhegyeken. Persze antidemokratikus szervezkedésre és hatósági akadékoskodásra még ezután is alkalmuk nyílt a kapcsolataik révén, a feudálkapitalista vármegyei adminisztráció és bürokrácia segítségével.

A szőlőhegyi társadalmi érintkezést megszabó rendeletekre azért volt szükség, mert a feudalizmus évszázadaiban a dunántúli szőlőhegyeken – ugyanúgy, mint az ország más területén is – a nem nemesi osztály tagjai nemesi jogú ingatlant szerezhettek. Ez azt jelentette, hogy a szőlőbirtokkal, a zsellér, a jobbágy-paraszt, mint sajátjával rendelkezett, azt szabadon adhatta-vehette, bár az uraság tulajdonjoga eközben érintetlenül maradt. Szorgalma, teremtő ereje fejében az általa létrehozott szőlővel adásvételi jog illette meg őt, ha a földesúrral történt megegyezést (dézsma, hegyvám, ajándék, rendszeres művelés, gondozás stb.) maradéktalanul teljesítette. A szőlő után a szolgáltatás állandóbb volt, így kevésbé volt kitéve a szőlő művelője, a szőlőtulajdonos földesura szeszélyének, mint pl. a szántó-vető paraszt. Ugyanakkor a földesúrnak is érdeke volt, hogy szőlőjét, szőlőhegyét rendszeren gondozzák, mert így állandó dézsmája abszolút és relatív mértékben is nőtt, hegyvámot pedig magasabb értékben kérhetett a teljes termésben, jó karban tartott szőlője után. A jobbágytelken kívüli szőlő a történettudomány korábbi megállapítása szerint is mindig fontos volt a jobbágyiség megélhetésében.

Á telken kívüli szőlő és irtványföldek esetében érdekes birtok-vagyonjogi kettősség állt fent. Míg a földesúr a tulajdonos mivolta miatt a termőföldet bírta – mint különleges

termelőszközt – addig munkája, szorgalma, valamint az eltelepített szaporítóanyaga értéke révén a szőlőtőkékkel, mint növényegyedekkel, a tőkét gondozó zsellér, jobbágy-paraszt rendelkezett, ezért is válhatott a szőlő adásvételi jogává. Schams Ferenc – a hangyszorgalmú, patikusból lett szőlészeti szakíró – is említi a reformkorban a somlói szőlők értékének becslésekor, hogy 1 hold jó szőlő 200 guldent is elért, vagyis 1 tőke ára 17 ezüstkrajcár volt.

Ez a különös helyzet elméletileg azt jelentette, hogy egymásra voltak utalva, vagyis a feudalizmusban egymás nélkül nem tudtak volna termelni. Gyakorlatilag viszont, ha nem volt megfelelő a zsellér, a jobbágy (akár munkája révén, akár az adószolgáltatás terén), akkor a földesúr bármikor kibecsültehetette, megválthatta a munkáját az osztályhelyzetéből fennálló területi tulajdonjog révén. Mindezen tulajdonviszonyokból levezethető mozgások éltették a szőlő adásvételi forgalmát, ami Észak-Magyarországon például már a XVI. században meglepően gyors ütemű volt. De Somló szőlősi oldalán is például Szabó Péter 1762. március 2-án elkeseredett, könyörgő hangú levelet írt gróf Zichy Istvánnak, mert a már 45 éve használt szőlőjét az uraság tisztartója 235 forintért elbecsülte. Írja is védekezésül, hogy „... Nagyságod hegy vámját minden visszálkodás nélkül, mindenkor be szolgáltatottam” – s ezért is nyomatékkal kéri vissza a szőlőt, már csak azért is, mert a megye bírái sokkal értékesebbnek tartották a szőlőt gondozott állapota miatt, és 300 forintra értékelték azt. Szőlőhegyén a földesúr is adhatott el szőlőt jobbágnak. 1713 áprilisában például gróf Zichy Imre, Böröcz Gergely nevű jobbágyának ad el szőlőt a szőlősi szőlőhegyen (oldal) a következő feltételekkel: a dézsma mellett évenként 5 vödör szőlőt, fél köből abrakot kellett beszolgáltatnia.

A szőlőbirtoklás viszonylagos korabeli szabadsága, a nagy múltú Balaton-felvidéki szőlőhegyen még inkább érvényesült. Önkormányzata volt a hegynek, választott előjárók, tisztségviselők irányították a hegy életét (bár a választásba a földesúr is beleszólhatott és természetesen az osztályviszonyok meghatározhatták a választást és a választható személyét is), képviselték a termelők érdekeit, esetleg még a földesúrral szemben is. Ugyanakkor az előjárók feladata volt a földesúr, vagy csak az urasági tiszttel tartott kapcsolatuk révén az uraság érdekeit is képviselni.

A Balaton-felvidéki szőlőhegyeken is viszonylagos demokrácia uralkodott. Ez azt jelentette, hogy a nemesi előjogúak egymás mellett művelték szőlőiket a városi polgárokkal, a jobbágyokkal és zsellérekkel. A megfelelő adó lefizetése után az eltérő vagyoni és osztályhelyzetű birtokosoknak egységesen a helyi szőlőhegyi törvények szellemében kellett élniük. A szőlőhegyen demokratikusan választott önkormányzati szervek szolgálták valamennyi birtokos érdekét. A szőlők művelésére, a bor forgalmazására hozott közös határozatok azonos eréllyel vonatkoztak a különböző társadalmi helyzetű szőlőhegyi birtokosra. A szőlőhegyi társadalom az önkormányzati, önrendelkezési rendszer egyik legmagasabb foka volt.

A hegytörvényekbe a minőségi szőlőtermesztés érdekében háromféle igényt, háromféle nagyobb téma területet fogalmaztak meg. Így az artikulusok tartalmaznak egyféle:

– társadalmi szerződést, általános és sajátos jogokat – kötelezéseket, az adózásokra, a hivatalos eljárások lefolytatására, a képviselői rendszerre vonatkozóan;

– átfogó és általános szakmai útmutatót a birtoklásra, a szőlőmunkára, a munkáltatás kérdéseire és ezen keresztül – nyugodtan mondhatjuk – a minőségi szőlőtermesztésre (az állandó gondos művelésre) nézve is;

– általános és sajátos együttélési, erkölcsi normákat, elvárásokat a szőlőhegyi élettel, munkával kapcsolatban. Ebben a témacsoportban a tízparancsolat tanait lehet világosan felismerni, természetesen a szőlőhegyi sajátosságok szem előtt tartásával.

Vizsgáljuk meg részletesen a fentebbiek alapján a hegytörvényeket. Elsősorban a választott tisztségviselőkkel, feladatokkal, hatáskörükkel kell megismerkednünk, hogy a minőségi szőlőtermesztésre való hatások világossá váljék előttünk. A tisztségviselők meghatározását azonban nehézzé teszi, hogy alkalmanként, koronként és szőlőhegyenként az elnevezésük nem egységes, változik. A terepgyűjtésen, visszaemlékezések során az utolsó 50–70 évben használt elnevezések kerültek elő, amelyek azonosak a XIX. sz. közepi rendtartások nomenklatúrájával. Ezek szerint fizetett tisztségviselők a Balaton-felvidéki szőlőhegyeken a *hegybíró*, a *jegyző*, és általában a *bat esküdt*, valamint a *hegypásztorok* voltak. Ezzel ellentétben, a nyugat-dunántúli és a korábbi, levéltári adataim nem egységesek a fentebbi elnevezés tekintetében. Somlón pl. az 1629-es hegyrendeletben hegyimestert és esküdteket találunk a vásárhelyi oldalon, az 1743-as hegyrendelet *hegybíró*t és *hegymestereket* említi a szőlősi oldalon, míg az 1803-as hegyrendelet *hegybíró*t, *esküdteket* és *szőlőpásztorokat*

nevezett meg a vásárhelyi oldalon. Ez utóbbi hegyrendelet tisztségviselő nomenklatúrája közelíti meg leginkább az 1864-es hegyrendeletét. Ez nem lehet véletlen, hiszen a legtöbb és leggazdagabb szőlőbirtokosokat a déli, vásárhelyi részen lehetett megtalálni, akik szava, tanácsa, nevezéktana, szójárása, döntő lehetett az új 1864-es hegyrendelet megszövegezésében, létrehozásában. A korábbi *hegymester* tisztségviselő név, a német *Bergmeister* fordításból származik, ami egész Nyugat-Magyarországon elterjedt. A tisztségviselők elnevezéseinek elhatárolása pusztán a nevek alapján – nem ismervén a név mögötti valós feladataikat – azért nehéz, mert a nagyobb, több birtokkal rendelkező földesuraknak valószínű keretszövegezésű hegyrendeleteik voltak, amelyeket elfogadtattak vagy mintának használtak fel a földrajzilag távolabb eső más szőlőhegyekben is. Így az elnevezések esetleg nem egyezhettek a helyi valósággal. Más nemzetiségű betelepülésénél is fennállhatott ez a névcseré.

A tisztségviselők felesküdtött közösség által megválasztott alkalmazottak voltak. Minden tevékenységükkel pártatlanságot, a szőlőhegyi közösség érdekét kellett képviselniük. Az esküjüket, fogadalmukat, ünnepélyes formában és alkalommal, hangos előolvasás után kellett hangosan elismételniük és fogadalmat tenniük a szőlőhegy gazdáinak (birtokosainak, művelőinek) közössége előtt. Somló hegyen a XVIII. sz. végén a XIX. sz. elején ez így hangzott:

Az Hegybéli Biráknak, Esküdtteknek, és Szöllő Pásztoroknak Hitek le-tétele formulája.

Én X. Y. esküszöm az tellyes Szent Háromságra, ki Atya, Fiu, Szent Lélek egy bizony Istenre, Boldogságos Szűz Máriára, és Istennek minden szenteire: hogy a minémű hegybéli Biróságot vagy Eskütséget, és hivatalt magamra felvettem, mostanság abban hiven, és igazán eljárók senkinek személyét nem tekintvén sem atyafiságot, sem szomszédságot, sem barátságot, sem félelmet, és adományt, hanem félre-tétvén mind azokat, valakit Kártételben titkon, vagy Nyilván éjjel- vagy nappal találók mind azokat ezen hűtömnök Kötelezése alatt leg-elsőben az Mélt. Uraság Tisztjének bémondom és magányosom véle semmiképpen nem egygyezek, ugy hasonlóképpen ezen hegyen levő Vinczellérekre és azoknak szorgalmatot Vigyázásokra, és Munkásokra igaz vigyázással lések, s ha valamellyik Kár tételben és hamis munkáltatásnál tapasztaltatnék annak meg büntetésére iparkodom mellyet ha megcselekedni el mulasztanám Szabad Büntetésre a Mélt. Uraság részéről magamat ajánlom és Kötelezem.

Isten engem ugy segéllyen és Istennek minden Szentye.

A szőlőpásztorok felfogadásakor a hegybírák a „Hegy igazságát”, vagyis a hegy jogát ismertették a leendő szőlőpásztorral, és munkája maradéktalan elvégzésére eskették meg. Az elismételt és fogadott esküvel kötelezte magát a szőlőpásztor, hogy csak a szőlőhegy érdekeit nézi, sem magát, sem rokonságát előnyökben nem részesíti. A szőlőpásztor fizetett, közösség által választott tisztségviselője volt a szőlőhegynek. Fizetését conventióban kapta már a XVIII. sz. végén. A szőlőpásztort hasonló feladatokkal ruházzák fel a XIX. sz. közepi új hegyrendtartások is, úgymint éjjel-nappal a hegyet őrizni, a visszaéléseket bejelenteni, tolvajt fogni. A szőlőpásztor általában az éró szőlőre vigyázott, nyártól a szüret végéig.

A szőlőhegy rendjére egész évben a *hegymesterek* vigyáztak. Az emberi visszaemlékezések időbeli határáig feladatuk a XX. sz. elején a vízvezetők gondozása volt, amit szigorúan ellenőrzött a hegybíró. A rosszul végzett munka esetén meg is büntethette a hegymestert. A hegymesterek hegyközségi fizetett alkalmazottak voltak, akiket tavasztól szüret végéig fogadtak fel. A hegyközség szövegeinek rendjére vigyázott, fegyvert viselt, amibe a töltényeket a *hegyelnök* adta. Ma hegymester, hegypásztor helyett a községi tanácsok fogadnak fel havi megállapított bérű *hegyőröket*.

A *hegybírók* a XIX. sz. első felében évenként többször is összehívták a hegyoldal birtokosait, és a szabályzatokat felolvasták az uraság tisztje előtt. Ilyen esetben, ha valaki nem jelent meg és akár otthonában, akár szőlejében találtak rá, megbüntették (1803.24.art.). A tisztségviselők választása évenként Szt. György napján történt, az uraság tisztje előtt. Ugyanakkor számolt be a hegybíró a hegyen történt bűncselekményekről is (1803.24.art.). Azt a szőlősgazdát, akit a hegyelöljáróság valamelyik tisztségébe választottak, de az a megtisztelő és felelősségteljes tiszttel nem akarta elvállalni – ha komoly oka nem volt rá – 4 forintba büntették a XIX. sz. elején, és az uraság tisztjénél kellett tisztáznia magát (1803.13.art.). A hegygyűléseken az uraság tisztje általában jelen volt. A szőlőhegy előljáróit megsérteni nem volt szabad, mert a hegy hivatalos személyei voltak. Ellenkező esetben a bírság fele az uraságé, másik fele a hegybíráké volt, és előírták, hogy a sértett előljárót „illendőképben tartozik meg követni a sértőt” (1803.3.art.). A XIX. sz. közepi új rendtartások a hegybíró feladatait az iratok gondozásában, a közmunka vezetésében, a költségek behajtásában és kezelésében, a büntetéspénzek és jövedelmek számon tartásában határozta meg. A közgyűlést évente kétszer kellett összehívni. Először május 1-jére, vagy ha ez a nap ünnepre esett, akkor az utána következőre. Somlón pl. a vásárhelyi szőlőhegy birtokosait a

somlóvásárhelyi városháznál, a többi szőlőhegy birtokosait pedig a szőlőhegyen hívták össze. A második közgyűlést a mindenkori szüret másnapján tartották szőlőhegyenként, a hegybíró által előre közölt időpontban, valamelyik hegybirtokos présházánál.

A közgyűléseken választották meg az állandó bizottmány tagjait, évről évre megállapították és kivetették a költségeket, a kérdéses ügyekben döntöttek. A közgyűlés mellett a hegybeli hatóság szervezetéhez tartoztak a fizetett tisztségviselők (hegybíró, jegyző, esküdtek, hegypásztorok), valamint az állandó bizottmány. Az állandó bizottmány tagjait háromévenként, fele arányban vidéki (extraneus), fele arányban helybeli szőlőbirtokosokból választották az őszi (szüreti) közgyűlésen. Az állandó bizottmány tagjainak számarányát a szőlőhegyek területi nagyságának egymáshoz viszonyítása szabta meg. Így Somlóvásárhelyről 14, Dobáról 10, Nagyszőlősről 12, Kisjenőről 2, összesen 38 bizottmányi tagot választottak az állandó bizottmányba. A bizottmány tagjai voltak – szintén az 1864-es új somlói rendtartás szerint – a mindenkori hegybíró, jegyző és a hegyesküdtek.

A hegytörvények – a demokrácia jegyében – a tulajdonjogtól függetlenül biztosították a szőlő gondos és rendszeres munkálását. Parlagot nem szabadott hagyni, nemcsak a pénzbüntetés, hanem a végleges kibecsültetés, a szőlőterület elvesztésének veszélye miatt is. A túlbuzgókat, az egymás füves határmegyéit, határköveit, árkait, csatornáit kapzsiságból elkapáló gazdákat szintén szigorúan megbüntették. Ezeknek a szőlőhegyi építményeknek és létesítményeknek ugyanis a talajerózió elleni védelemben, a mesgyéken való közlekedésben, a határviták megelőzésében és a vízelvezetésben volt óriási szerepük. A támfalak megbontását, a kövek elhordását szintén tiltották a rendelkezések. A fiatal telepítéseket különös gondnal igyekeztek védeni. A gyökeres bujtványok értéke és a bennük okozott kár utólagos megfizetésének összege mindig nagyobb volt, mint a simavessző – gyökértelen – szaporítóanyagé. A gondos művelés megkövetelése főleg a talajmunkákra, az évi metszésekre vonatkozhatott. A szőlők műveltetése – elsősorban a nem helyben lakó birtokosok érdekét figyelembe véve – a vincellérek és az időszakos bérmunkások felfogadása a helyi szokásokhoz igazodott. Azonban a munkáselecsábítást is büntették, az elfogadott megyei és helyi munkáltatási díjszabáson felüli juttatás szigorúan tilos volt.

A szüret meghatározott időben történt. 1848-ig, illetve az elhúzó dézsmamegváltás idejéig a dézsmálás miatt nem lehetett ennél a napnál előbb szüretelni. Ez a határidő azonban a különböző érésidejű fajtákat nem vette figyelembe: a vegyes fajtelepítések miatt a túl korán érők már a szüret idején rohadtak, a kései érésűek pedig még felérettek voltak. Természetesen ez a dézsmaborok minőségére, eltarthatóságára és eladhatósági esélyeire is kedvezőtlenül hatott.

A hegytörvények pontokba foglalt szabályai a borászati technológiára nem terjedtek ki, ilyen megkötéseket nem tartalmaztak. Ez is mutatja, hogy a dézsma vagy a hegyvám beszédhetősége miatt csak a termelési érdekegyeztetést tartották szükségesnek az egyházi és világi uradalmak. A bor értékesítésében azonban a szőlőhegyi birtokosok ismét együtt léptek fel a termőhely védelme érdekében. Így idegen borokat nem, vagy csak nagy nehézségek árán lehetett behozni, és a saját termelésű bort megelőzve kimérni. A számtalan pereskedés mutatja ennek a szőlőhegyi törvénycikkelynek a komolyságát. A borok helyi értékesítésében mind az uradalmak, földesuraságok, mind pedig a jobbágy-zsellér termelők közös érdekelt-ségi alapon álltak. Az már más kérdés, hogy a földesuraknak elsőbbségi joguk volt Szent Györgytől–Szent Mihályig (IV. 29–IX. 29.) a bort a környező kocsmákban kimérteni, vagyis éppen akkor, amikor a kistermelőknek a saját termelésű boraik már elfogytak télen, és a szőlőmunkáltatással együtt óriási kereslet mutatkozott meg tavasztól szüretig a borokra szomszédos torkokban.

A hegytörvények harmadik nagyobb közös témaköre – ami köré csoportosítható a tartalmuk – az általános és sajátos együttélési, erkölcsi normákat tartalmazza. Ebbe a témacsoportba természetesen a korabeli (XVII–XIX. sz.-i) élet értékítéletét megszabó tízparancsolat tanait lehet felismerni a szőlőhegyi sajátosságokra alkalmazva.

Ha a hegybírák 1848 előtt valamilyen törvényt hoztak, ítéletet hirdettek a helységbeliek felett, akkor azt előbb az uraságnak – vagy megbízottjának – kellett megmutatniuk „és annak helybenhagyása után végrehajtani”-uk a szőlőhegyen. A szőlők eladását, cseréjét hegykönyvbe vezették be, az urasági tiszt és az esküdtek jelenlétében. Ezért az adminisztrációért ellenértéként pénzt kellett fizetnie a gazdának. Egyes bírságotlanság – mint pl. a munkáselecsábítás – pénzbüntetést kellett fizetni, aminek egyik része a hegyközségé lett. A birtokeladásnál a rokonságnak elsőbbségi joga volt a vásárlásban, majd a szomszédokat kellett

megkínálni az eladó szőlővel és 15 napig várni a választ. Ha ezután sem jelentkezett senki vásárlási szándékkal, azután bárkinek eladhatta a szőlőjét. Ha a szőlőbirtok felosztásában, öröklésében vita keletkezett, a hegybíró nem határozott addig, míg a felek 100 pénzt le nem tettek. A további perlekedés az uraság elé került. Az idegen (extraneus), nem helybeli szőlősgazdát, ha az nem rendesen művelte a szőlőjét, az uraság – akié tulajdonjogilag a szőlőhegy területe – egy helybeli gazda részére kibecsülhette a szőlőterületet, megfelelő pénzösszeg letétele után.

Áldomásívás zárta le az adásvételt, amit a vásárló fizetett ki. Akik a szőlőhegyen valami rosszat tettek, azoktól a hegyemester „zálogba vette” a náluk lévő értékesebb eszközt, amit bizonyos bírság ellenében ki lehetett váltani. Somlón pl. a szőlősi oldalon az urasági kocsmában történtek a kiváltások. Szigorúan tilos volt káromkodni a hegyen. Ha valakit meghallottak, súlyosan megbüntették már a XVII. század elején is. Az általános káromkodási tilalmon túlmenően esetleg kitértek konkrétan is a gyakran használt káromlásra, pl. a „baszni” szót külön kiemelve, nyomatékkal tiltották említeni. A vásárhelyi oldalon a káromlás büntetéspénzét a plébános kapta, aki ezt az összeget a hegyen levő kápolnákra költötte.

A szőlőhegyi kápolnák búcsúja a védőszentek névnapján volt. Ilyen alkalmakkor a plébánia miséje után zászlókkal, egyházi jelvényekkel mentek a templomtól a hegyen levő kápolnáig. Útközben, általában a szőlők között, könnyörgő énekkel kérték terményeikre az áldást:

*Miatyánk Űristen
Hallgass meg minket
Áldd meg mezőnk és szőlőinket
Szentséges nevedben, kenyeret s bort kérünk,
Hallgass meg bennünket, kik Hozzád térünk
Miatyánk Űristen
Hallgass meg minket
Áldd meg mezőnk és szőlőinket.*

A XVIII. sz.-ban még külön zászlókat vittek a céhek is. A kápolnák előtt állt általában Szent Donátnak vagy Orbánnak, a szőlők védőszentjének szobra. Az egykor színezett, német határsról árukkodó szobrok a XX. sz. közepétől a kápolnáknak vannak elhelyezve.

Búzaszenteléskor a hegy felé fordulva a pap ismételten ugyancsak megáldotta a szőlőket. Külön imádkozott a hegy nagy értékű terméséért is. A termés érdekében még három *keresztjáró* nap volt 1945-ig például Somlón, amikor ugyancsak kimentek a hegyre.

Ha tolvajt fogtak a szőlőhegyen, vagy valaki legelésző marháját találták ott, azt át kellett adni a hegybíróknak. Ha futásnak eredt a szőlőtolvaj, a szőlőpásztornak puskalövéllel is szabad volt megállítani, de szigorúan vigyáznia kellett, hogy véletlenül se sebesítse meg, vagy meg ne ölje. Sikeres tolvajfogás esetén, nappal a szőlőpásztor 24 forintot, éjjel 48 forintot kapott a XIX. sz. első negyedében.

A kóborló marhák tulajdonosait már a XVII. század eleje óta súlyosan büntették. A legelésző állatok elleni védelem fontosságát az is mutatja, hogy 1743-ban például a Somló szőlősi oldalára vonatkozó hegyrendben a 7 pontból 4 csakis erre vonatkozott. Az éber vigyázásra szükség is volt, mert pl. egy 1752-es vizsgálat során derült ki, hogy a nagyszőlősi szarvasmarhái és sertései idegen birtokosok szőlői között kóboroltak, legelésztek. A szőlőpásztorok a behajtott, kóborló marhák után – melyek még nem tettek kárt – 10 „hajtó pénzt” számolhattak fel. Az okozott kárért nem egyforma volt a kimért büntetés: főleg az idegen, extraneus gazdákat bírságolták meg keményen.

Ha valamelyik gazdának kára keletkezett a hegybírákkal megbecsültették és az állatok tulajdonosával megfizették. Ha szántszándékkal hajtották a marhákat a szőlőbe, súlyos büntetést róttak ki az elkövetőre. Ha a marhát (amit éjjelre behajtottak) a begyűjtőhely udvaráról a gazda visszalopta, akkor súlyosabb büntetést róttak ki rá. Abban az esetben, ha nem lehetett az állatot behajtani, a szőlőpásztor agyon is löhette. A szőlőhegy közelében – általában szüret végéig – tilos volt a legeltetés, nehogy a hegybe tévedhessen a kóborló állat.

Nem volt szabad vadászni a szőlőhegyeken márciustól szüretig, életbiztonsági okokból. Szüret után is csak a nemeseknek engedélyezték, az ún. „adózóknak” már az 1514-es Dózsa-féle parasztháború óta tiltották, politikai veszélyességük miatt.

*

A szőlőhegyi törvények, rendeletek, artikulusok tehát átfogóan szabályozták a szőlőhegyek egykori életét és szolgálták az ottani rendet. Mindez természetesen a minőségi szőlőtermelés érdekében történt, hiszen az artikulusok közvetlenül és közvetve megteremtették a termelés keretét, a minőségi munka alapját. Úgy érzem, bizonyos alapelvek máig hatóan érvényesek ezekben a több évszázad alatt formálódott, csiszolódott, fejlett önkormányzatot és viszonylagos demokráciát mutató hegytörvényekben. Viszonylagos volt a demokrácia, mert akik létrehozták (világi és egyházi földesurak, városi polgárok – mint földesúr a város képében), sajátos és egyéni érdekeiket tartották előbbre – vagyis azt, hogy a tulajdonjogilag hozzájuk tartozó szőlőhegyeken a rendszeres és minél nagyobb mértékű dézsma, illetve hegyvám megfizetése érdekében rendszeres szőlőtermesztés történjék. A pontokba sorolt szabályok egyféle törvényes rendet teremtettek a szőlőhegyeken, ahol pedig – éppen a szőlő és bor különleges helyzete miatt – sok törvénytörtésre és antidemokratikus visszaélésre nyílt alkalom. A viszonylagos demokrácia ugyanakkor lehetővé tette a magyar társadalom előjogokból kizárt többségének az áhított szőlőbirtok megszerzését, és az ellentmondásoktól sem mentes, viszonylagos egyenrangú szőlőművelést a nemesi, polgári jogállású szőlőhegyi telekszomszédok között. Meg lehet tehát érteni azt a zsellért vagy jobbágyot, aki a jogi-gazdasági előnyök mellett a társadalmi hierarchiában betöltött helyét látta azzal emelkedni, hogy szőleje egy apátság, egy báró vagy más fő- és köznemesi birtokos mellett állt. A zárt hierarchikus életben jóleső oázisnak tűnhetett számára, ahol szíve mélyén elképzelhetőnek érezhette, hogy ő is születhetett volna szabad, nem adófizető, irigyelt nemesi előjogokkal rendelkező embernek. Ha küszködő életében erre gondolt és eljártszott a gondolattal, mindig szívesen és kíváncsian ment ki a szőlőhegyre, ahol egyéni szorgalma eredményeként élvezhette saját borát, számára párját ritkító ízét és bukéját.

Csoma Zsigmond

M. Kir. Téli Gazdasági Iskola, Csongrád

Arany- és ezüstkalászos gazdaképzés Magyarországon

Az arany- és ezüstkalászos mozgalom története kialakulásától kezdve szorosan kapcsolódott a mezőgazdasági szakoktatás történetéhez, szervezeti kereteihez, elsősorban az alsó fokú mezőgazdasági szakoktatáshoz. Ez alapvetően három alaptípusra osztható a két világháború közötti Magyarországon: mezőgazdasági szakiskolák, téli gazdasági iskolák és téli gazdasági tanfolyamok. Kezdetben, az 1920-as évek elején, még nem beszélhetünk mozgalomról, viszont a tanult gazdák száma az új intézmények és tanfolyamok létesítésével párhuzamosan szaporodhatott, így annak gyökerei a fenti szervezeti keretekbe nyúlnak vissza.

A földművelésügyi kormányzat szakoktatás-politikáját vizsgálva a rendelkezésre álló forrásanyag segítségével rekonstruálható a szakoktatás egész rendszere, s megállapítható, hogy ebben a struktúrában kiemelt szerepet kapott az alsó fokú mezőgazdasági szakoktatás. Ezt a modernizációs folyamatot a továbbiakban a jelvényrel ellátott, tanult gazdák

Magyarország mezőgazdasági szakoktatási hálózata 1942/43 telén
Intézmények a földművelésügyi miniszter kezelésében

mozgalma első szakaszának tekinthetjük, amelyben döntő érdemei vannak a földművelésügyi tárca szakembereinek. Szükséges az így kiépített, jól működő rendszer vizsgálata, mivel a mai mezőgazdasági szakoktatási rendszerünkben hiányzik a saját gazdaságát vezetni képes gazdák képzésének intézménye.

Az alsó fokú mezőgazdasági szakoktatás országos szervezése a közép- és felsőfokú intézetek majdnem teljes kiépítése után, 1874-ben, a kétéves tanulmányi idejű állami földművesiskolák létesítésével kezdődött. Célja kettős, a kisbirtokosok fiainak megtanítása az okszerű gazdálkodás fogásaira, másrészt pedig az, hogy gazdasági altiszteket képezzen a közép- és nagybirtokok számára.² A felnőtt kisbirtokosok képzésére a minisztérium 1898-tól, a földművesiskolák és egyes gazdakörök, mezőgazdasági egyesületek segítségével, 2-4 hónapos, *téli gazdasági tanfolyamokat* tartatott.³ Az alsó fokú mezőgazdasági szakoktatás harmadik eleme a *téli gazdasági iskolák* rendszere az első világháborút követően a kisbirtokos-társadalmat erősítő új intézményes formaként jelentkezett. A magyar gazdaság érdekeinek megfelelően sikerült megtalálni azt a formát, amely segítette az okszerű mezőgazdálkodás elemeinek a megismertetését, amit ebben a korszakban számos tényező indokolt. Szólnunk kell még ezzel a tudatos, kisgazda-társadalmat erősítő tevékenységgel egy időben történő *vitézi telkek* adományozásáról. Gazdasági szakoktatásukról a Vitézi Rend önkényi gazdaképző iskolája és a miniszter által kiküldött gazdasági tanárok gondoskodtak.⁴ Az alsó fokú szakoktatás részei a tejipari szakiskolák, a háziasszonyképző iskola, az alerdész, szőlészeti és borászati szakiskola.

¹Szávai Ferenc: Az arany- és ezüstkalászos gazdamozgalom története 1932-1942 között Magyarországon. Bölcsészdoktori disszertáció, 1989. ELTE BTK 23-53. old.

²A Somogy-szentimrei M. Kir. Földművesiskola Imertetője, 1929.

³A földművelésügyi szakigazgatás története 1867-1948. Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1970. 87-88. old.

⁴Baranya Megyei Levéltár (BML) A szentlőrinci Horthy Miklós Téli Gazdasági Iskola iratai (ASZHMGTI) 1930-1937, 111/1934 Szaich Dezső jelentése.

Témánk szempontjából a továbbiakban ezzel a három képzési móddal foglalkozunk.⁵ Az arany- és ezüstkalászos mozgalommal 1938-ig egy nyomon haladt a földművesiskola (1929-től mezőgazdasági szakiskola), amelynek lényeges fejlesztéséről korszakunkban nem beszélhetünk, mivel 1923–1924 telén kilenc működött az országban, 1942-ben pedig tíz.⁶

A mozgalom alapját jelentő gazdaképzés

A dualizmus időszakában működő *M. kir. Mezőgazdasági Szakiskolák* képzési célja kettős. Tanulói az ország különböző részeiről érkeztek, téli-nyári félévei voltak. Előkészítették magukat, mint a másik két oktatási típusé. Jelentős eltérést mutatkozott a szülők foglalkozásában. Az iskolát elvégző tanulók egy része uradalmakban, más részük saját gazdaságban helyezkedett el. Az arany- és ezüstkalászos mozgalom történetéből nem zárható ki, mivel az 1930-as évek közepéig ők is viselték a megkülönböztető aranykalászjelvényt. Csak az igazgatói értekezletek és a földművelésügyi minisztérium tárgyalásai során, saját önállósulási törekvéseik hangsúlyozására használták a Mezőgazdasági Szakiskolát Végzett Gazda címet.⁷

A mozgalom legszélesebb rétegét az idősebb gazdák részére rendszeresített *téli gazdasági tanfolyamot végzett „ezüstkalászos gazdák”* adták. A községek kérésre három hónapos időtartammal 1928-ban 13 tanfolyammal indult, 1932-ben 22, 1939-ben 117, 1940-ben 195 és 1942/43 telén pedig már 243 m. kir. téli gazdasági tanfolyam működött. A legnagyobbodott ország területén, Erdélyben az EMGE szervezésében további 40, az FM erdélyi kirendeltsége által 55, a Kárpátalján 13 hegyvidéki rövid, háromhetes, ruszin és szlovák nyelvű tanfolyamot tartottak. A miniszter gondoskodott a tanfolyamok számára az oktatóról és az ezüstkalászos gazdák jutalmazásáról. A 15–25 éves gazdák, 3–4 órás elfoglaltság mellett, 12–14 hét alatt, téli időszakban, díjtanulmányok mellett az alapfokú szakismereteket. A dologidő elmúltával a kisgazdaközösség, november 15-től február végéig, szívesen használta ki ezt a lehetőséget. Kezdetben ők is az aranykalászos jelvényt viselték, s miután sikeres záróvizsgát tettek, 1937-től nevezhették magukat „ezüstkalászos gazdák”-nak. A kormányzat jól előkészített, minőségében is igényes tanmenete szaktárgyakra lebontva 184 órában adott lehetőséget a szakképzésre, amiről csak az elismerés hangján szólhatunk. A tanfolyamot végzett gazdák a községeikben létrehozták az Ezüstkalászos Gazdák Köre-it, amelyek kialakították a későbbi összetartást, segítettek a gazdafeladatok megoldásában.⁸

Az arany- és ezüstkalászos gazdamozgalom története szempontjából a legjelentősebb intézmény a *téli gazdasági iskola volt*. A megszervezésükre német, dán, finn minták alapján került sor, az első iskola 1920 októberében jött létre Pápateszénre, gr. Jankovich Bésán Endre birtokán, Nagyatádi-Szabó István minisztersége idején. A következő évben Szekszárd követte, a szervezéssel Beszterczey Gábor pápai m. kir. földműves iskolai igazgatót bízta meg a miniszter.⁹ A leglátványosabb fejlesztési ütem ezen a területen mutatkozik a mezőgazdasági szakoktatásban, 1923/24-ben öt, 1931/32-ben kilenc, 1937/38-ban tizennégy, majd 1942/43 telén már 60 m. királyi és 4 felekezeti iskola működött.¹⁰ Mayer János második minisztersége idején folytatja az elődei által megkezdett fejlesztést, lehetőséget adva a nem állami kezelt iskolák alapítására, majd az Országos Szakoktatási Tanács létrehozásával is segítette ezen intézmények működését. A téli gazdasági iskola jellegénél fogva a legjobban igazodott a földműves-társadalom igényeihez. Öt hónapos téli féléveivel igen kedvelt iskolatípus volt a gazdaijak számára. A kétéves tanulmányi idejű oktatás lényeges eleme volt a saját gazdaság, amelyen a nyári időszakban tanáraik ellenőrzése mellett végezheték a tanulók gyakorlatait. A tanulók valamennyien az iskola működési körzetében éltek, így megvalósult az 1933-ban a miniszter által létrehozott téli gazdasági iskolák kebelében működő Aranykalá-

⁵A földművelésügyi szakigazgatás története: I. m. 212. old.

⁶BML A Szentlőrinci Mezőgazdasági Technikum iratanyaga (SZMT) 1941–1943. Kalászos Gazdák Évkönyve. Pécs. 1942. 399–400. old.

⁷Országos Levéltár (OL) Földművelésügyi Miniszter általános iratok (FM ált. iratok) K–184–1938–11–88836. Jelentés a Csermajori Mezőgazdasági Szakiskola 1937/38. évi működéséről.

⁸OL FM ált. iratok K–184–1938–11–280 64. A téli gazdasági tanfolyamok iratanyaga.

⁹BML A SZHMTGI iratanyaga 1913–1930.

¹⁰BML A SZMT összesítő kimutatásai és a Kalászos Gazdák Évkönyve, Pécs. 1942. 399–400. old.

szos Gazdák Körei-ben a kapcsolattartás. Mivel az iskola szaktanácsadó állomásként is működött, a végzett gazdák és a környék gazdaközönsége gyakran kereste fel kérdéseivel az iskola tanárait. Az iskola működési körzetében élő német anyanyelvű gazdák első helyen ismerték fel az okszerű gazdálkodás szükségességét és iratkoztak be ezen iskolákba.

Számításaink szerint az iskolatípus tanulóinak saját birtokátalaga a 20 kat. hold körül mozgott.¹¹ A tanított tárgyak legfontosabb csoportjait a gazdasági szaktárgyak, gyakorlati és közismereti irányú tárgyak alkották. A növénytermesztés, állattenyésztés mellett berendezéstant, gazdasági számvitelt, gazdaságügyi ügyirálytant tanultak, a közismereti tárgyak keretében az elfelejtett ismereteket újították fel. A gyakorlati tevékenység során háziipari tevékenységgel, kosárfonással, fafaragással foglalkoztak. Leventeképzés keretében az arra rátermettek segédoktatói képesítést szerezhettek. A 17–21 éves életkor jelzi, hogy elsősorban a fiatal gazdákat várták a téli gazdasági iskolákba. Sikeres vizsga és termelési versenykiállítás eredményeként végbizonyítványt és aranykalászos jelvényt vehettek át az ünnepélyes alkalomra kiküldött vizsgabiztostól.¹²

Mindhárom oktatási típus gyakorlati tárgyait az állandó tanerő okleveles gazdasági tanárai tartották, míg óraadóként főképpen felkésztek, orvosok, okleveles tanítók, képezített mesteremberek, katonák tevékenykedtek.

A mozgalom történetének második szakasza

A földművelésügyi kormányzat az általa létrehozott intézményekből kikerülő kisgazdák – de nem szigorúan csak a tanult gazdák – segítségével indította el és szervezte mozgalmát. A 10 405/1933. FM. sz. rendelet a téli gazdasági iskolákat végzett ifjakat az „Aranykalászos Gazdák Körei”-be tömöríti. Ezek a központi alapszabályok a 6. § h. pontjában megfogalmazták az „Aranykalászos Gazdák Országos Szövetsége” megalakításának a szükségességét.¹³ A másik fő irány 1937-től az Ezüstkalászos Gazdák Körei-nek képviselői. Ezen szerveződések nem a falu egészéből kiszakítottan, hanem a különböző gazdakörökkel párhuzamosan kezdődnek el. Ez utóbbiak is megfogalmazzák alapszabályaikban az országos szervezetük létrehozását. Az első kísérlet egy nagyobb jellegű összefogás létrehozására Baranya vármegyében történt, amelynek véletlenszerűségét számos tényező valószínűsíti.

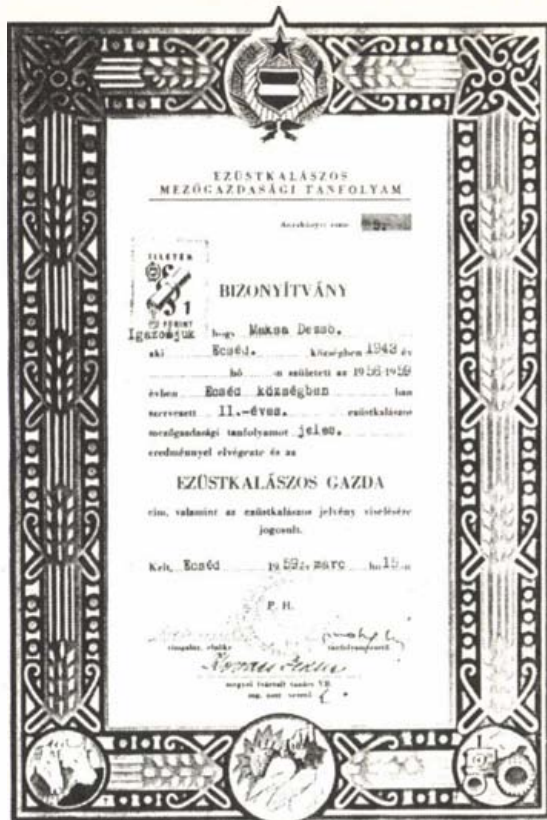
M. KIR. HORTHY MIKLÓS TÉLI GAZDASÁGI ISKOLA IGAZGATÓSÁGA
SZENTLŐRINC, BARANYA-VM.

Anyakönyvi szám : 33

Igazolvány.

Alulírott igazgatóság hivatalosan igazolja, hogy
Ambrus János-i lakos,
aki az iskola 2 éves tanfolyamáról bizonyítványt nyert, az iskola
..... számu »Aranykalász« jelvényt jogosan viseli.
Szentlőrinc, 19..... év hó n.
(P. H.)
L. J. J. J. J.
Igazgató.

LEVÉLTÁR F. 103/A. 123. SZÁMÚ 9503

ti.¹⁴ 1938. november 20-án alakul meg a Baranyavármegyei Aranykalászos Gazdák Egyesületének szentlőrinci körzete, számos támogatóval és ellenzővel.¹⁵ A kezdeti szimpátiát csökkentette a megyei közéletben a Magyar Élet Mozgalom pécs-baranyai zászlóbontása és a közeledő választások politikai harcai. A megyei vezetést megosztották a bekövetkező események, s a megyei szervezet megalakulása megmaradt. Az ország területi gyarapodása miatt sokan katonai behívót kaptak. A mozgalom szervezőjének, Vörös Vincének az Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara adott segítséget. Meghatározták a létrehozandó új egyesületnek a címét: Baranyavármegyei Arany- és Ezüstkalászos Gazdák Egyesülete, az Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara védnöksége alatt.¹⁶ A szervezőmunka a Dél-Dunántúlon sikeres volt, de az alsó-dunántúli arany- és ezüstkalászos gazdák szövetsége anyagi gondok miatt nem alakulhatott meg. Az országos szervezés gondolata egyre erősebbé vált, amit segített Vörös Vince országos márciusi körútja. Az 1940. április 3-án Budapesten tartott értekezlet lett a mozgalom első országos tanácskozása.¹⁷ A kalászos szövetség egy nagyobb összefogással kecsegtetett, azonban a jövő előre nem látott nehézségekkel jelentkezett.

¹⁴BML A SZHMTGI 1930–1937, 1939–1940 és OL FM ált. iratok K–184–1933–11–12851 (76093) Tanulók felvételi kérelmei, statisztikai összesítések.

¹⁵OL FM ált. iratok K–184–1938–11–31199. A Nagykorösi M. kir. Téli Gazdasági Iskola Értesítője.

¹⁶OL Belügyminiszteri (BM) ált. iratok K–150–1942–VII–5–191457. A Kaposvári Aranykalászos Gazdák Köre alapszabályai.

¹⁴Szávai Ferenc: I. m. 67–69. old.

¹⁵Szávai Ferenc: Ötven éve történt – Kalászos zászlóbontás Baranyában. Dunántúli Napló, 1988. november 10. 5. old.

¹⁶Az Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara igazgatói választmányi ülése. Kaposvár, 1939. április 21. Asztalos L.

¹⁷Vörös Vince: A kalászos mozgalom kezdetei. Agrártörténeti Szemle, 1984. 3–4. sz. 536. old.

A magyar parasztszövetség szakosztálya

Az országos szervezet zászlaja kibontva, megalakult Dunapataj községben az Ezüstkalászos Gazdák Egyesülete, amely egyik jelentős bázisává vált a mozgalomnak.¹⁸ 1941 elején bebizonyosodott, hogy a mozgalmat Budapestről kell irányítani, a szervezőiroda a Mária u. 29. szám alatt nyílt meg. A Gazdanevelés helyett a Kis Újság *Magyar Kalász* nevű melléklete lesz a mozgalom szócsöve. A földművelésügyi minisztérium a felvidéki események katonai behívásai következtében, az elhúzódó alkudozások során, az Országos Mezőgazdasági Kamarát bízta meg a további tárgyalásokkal, amelynek törekvése a kalászos szakosztály létrehozása volt, így a hivatalos érdekképviselőbe kívánta bevonni a fontos gazdaréteget. Az 1941. április 6-ra tervezett országos megalakulás a délvidéki események miatt ismét elmaradt. A területi gyarapodás során visszakérült területeken is elkezdődött a fejlesztés: Erdélyben 10 állami és 3 felekezeti, a Kárpátalján 2 és a Felvidéken 5 m. kir. téli gazdasági iskola, míg a délvidéki területeken 5 kezdeményezte meg működését 1942–1943 telén.¹⁹

A mozgalom jóval túllépte a szakoktatás kereteit, Vörös Vince az 1941. augusztus 20-án tartott értekezleten ismertette először a létesülendő Parasztszövetséget, s az előzetes megbeszélések követően megfogalmazódott a szakosztályi szövetség gondolata. A mozgalom történetének harmadik szakaszában, a Magyar Parasztszövetség 1941. szeptember 28-i megalakulásakor, jelentős számban vettek részt a kalászosok. A kamarával történő végleges szakítás során, ahol a kamara által készített alapszabály-tervezet két paragrafusának kérdésében nem tudtak megegyezni, a Parasztszövetség alapszabályának 20. §-a fogalmazta meg az arany- és ezüstkalászos gazdák szakosztályi szövetségének lehetőségeit.²⁰ A szakosztályi szövetség 1942. március 29-én alakult meg, fontos szerepe volt a Parasztszövetség helyi szervezeteinek kiépítésében és a műveltségterjesztő munkájában. Mivel a mozgalom szervezetszervezésével és szakudásával kiemelkedett a parasztság milliós tömegeiből, jelentős szerepe volt az eredmények meggyorsításában. Mintát adott a Parasztszövetségnek, ennek létrehozása előtt megfogalmazta a saját szervezetén keresztül létrehozandó egyetemes paraszti szervezet létrehozását.²¹ Az önálló kalászos szövetség és a kamarai kalászos szövetség szakítása után a földművelésügyi miniszter br. Bánffy Dániel az egymilliárdos, mezőgazdaságot megsegítő program keretében meghirdeti a decentralizációt, s a gazdasági eljárásokról a tisztségek betöltésénél elsőrendűen számított az arany- és ezüstkalászos gazdákra, akiknek egy kisebb része fel is vállalta ezt a tevékenységet.²² A másik részük a Parasztszövetség munkájában vett részt, végezte a szervezői-kulturális tevékenységet, megteremtve népfőiskolai továbbképzésüket és a közművelődési előadásokat. Az egymilliárdos programot tíz év alatt kívánták megvalósítani, amelynek keretében a téli gazdasági iskolák számát kétszázra, a tanfolyamokét pedig ezerre szándékoztak felemleni.

A Magyar Parasztszövetséget a német megszállást követően betiltották. 1945 után a téli gazdasági iskolákat átszervezték, az Aranykalászos Gazdák Köre működését felülvizsgálták. Az ezüstkalászos tanfolyamok az ötvenes évek végére lecsökkentek, majd teljesen megszűntek, de a téli gazdasági iskolát elkezdtek az oktatási kiegészítő követően még befejezhetők tanulmányaikat.²³ A földművelésügyi minisztérium által elindított *folymat* megszakadt, a mozgalom szervezeti és tevékenységbeli keretei megszűntek, így a lehetőség is, amely az eredményt hordozhatta volna.

Dr. Szávai Ferenc

¹⁸OL BM ált. iratok K-150-1941-VII-7-251766. az Ezüstkalászos Gazdák Egyesülete Dunapataj – alapszabály.

¹⁹BML A SZMT iratanyaga 1943-1945 109/1943. számú irat. Bővebben: Szávai Ferenc: I. m. 107-121. old.

²⁰Országos Széchényi Könyvtár. Arany- és Ezüstkalászos Gazdák Országos Szövetsége Alapszabálytervezet 1942. OL BM ált. iratok K-150-1941-VII-5-263868. A Magyar Parasztszövetség tisztikara és alapszabálya.

²¹Bővebben: Arany- és Ezüstkalászos Gazdák Könyve, 1943. Bp.; Történelmi Szemle, 1982. 2. sz. – Vörös Vince: Magyar Parasztszövetség, 1941-1944.; Szávai Ferenc magángyűjteménye. – *Dancs József*: Utak és állomások. Kossuth, Bp., 1978.

²²A mezőgazdaságfejlesztési törvény és munkaterv. Bp., 1943.: Magyar Föld, 1942. augusztus 27. 4-5. old.

²³BML A SZMT iratanyaga 1943-1945 111/1945; BML alispáni iratok 1103/1948. valamint Makra Dezső és Lajos 1959. március 15-16-án Ecséd községben kiállított „Ezüstkalászos Gazda” bizonyítványa.

Irodalmi emlékhelyek

Vörösmarty Mihály Emlékmúzeum

*„Születésem történt nemes
Fehér vármegye Nyék nevű
helységében...”*

A nemesi származású és évszázadok óta e tájon élő Vörösmarty család nem tartozott a vagyonos földbirtokosok közé. Idősebb Vörösmarty Mihály gazdatiszt volt a Nádasy-uralomban.

1800. december 1-jén megszületett a család harmadik gyermeke, két lány után az első fiú, Mihály, s a népes család számára már szűknek bizonyuló házból ekkor költöztek a mai emlékmúzeum épületébe. A költő gyermekéveinek emlékei ehhez a házhoz kötődtek, itt nevelkedett, ide járt haza a fehérvári gimnáziumból, később Pestről apja 1817-ben bekövetkezett haláláig. (Akkor a családnak a gazdatiszti lakást el kellett hagynia.) Érthető tehát, hogy amikor 1837-ben Garay János tudósítást és verset közölt Nyékről, és ezt az épületet tekintette Vörösmarty szülőházának, a költő nem tiltakozott. A ház képe – a belső udvar felől megörökítve – így kerülhetett rá a Vörösmarty Mihály Minden Munkái második kiadásának címlapjára is 1847-ben. Ez a magyarázata annak, hogy a későbbi évtizedek tudományos és ismeretterjesztő írásaiban a két épület gyakran felcserélve vagy azonosítva szerepel.

Vörösmarty Emlékmúzeum, Kápolnásnyék

A szülőház, mely a község területén állt, a II. világháború alatt súlyosan megrongálódott, ma már nyomaiban sem található. A lakóház Kresz Mária néprajzkutató nagylelkű ajándékként állami tulajdonba került.

Az emlékmúzeum 1950-ben, a költő születésének 150. évfordulóján nyílt meg. Az azóta már többször felújított kiállítás a XIX. század első felének hangulatát idézi. A szobák berendezése, a bútorok, a tárgyak olyanok, amelyekhez hasonlók Vörösmarty hétköznapi világát alkották. Mindenütt felirat emeli ki az eredeti relikviákat, amelyek a költő személyéhez vagy családjához kötődnek. Itt van Vörösmarty íróasztala, és egy hatfiókos, intarziás komód, mely a család hagyatékából való. Értékes és érdekes darab az a kobaltkék keretben apró pöttyökkel, virágokkal díszített tál, melynek hátoldalán a következő, tintával írott szöveg olvasható: „Ez a pecsenyéstál egykor Vörösmarty Mihályék háztartásában szolgált, tehát a nagy költőnek személyesen használt tulajdona volt. Mikor Vörösmarty Mihály 1855-ben mint már nagy beteg Pestre költözött, neje egyes apró holmikat eladott...”

A falakon a költő és Perczel Etelka portréja, metszetek Baróti Szabó Dávid, Berzsenyi Dániel, Czuczor Gergely, Virág Benedek és Széchenyi István arcképével. A dokumentumok között olvasható id. Vörösmarty Mihály levele, melyben szegénységi bizonyítványt kér a vármegyétől, hogy fia ösztöndíjban részesülhessen. Látható néhány lap a székesfehérvári gimnázium 1811/12. évi anyakönyvéből, és a II. grammatikai osztály névsora tanulmányi rangsorban. A vitrinekben Vörösmarty munkái, közöttük a Székesfehérváron megjelent A bujdosók és a Csongor és Tünde.

1866. május 6-án avatták fel Székesfehérváron az országos mozgalom eredményeként született első Vörösmarty-szobrot, Vay Miklós alkotását. A leleplezési ünnepséghez kapcsolódik a dokumentumok másik csoportja, többek között Arany János és Deák Ferenc levele.

A kerttel övezett épület előtt áll Vígh Tamás szobrászművész alkotása: Vörösmarty Mihály portréja.

Vajda János Emlékkiállítás

*„Oh lelkem gyönyörűsége,
Boldogságom menedéke,
Szülőföldem szép vidéke*

*Szép fiatal sűrű erdő
Illatot, bűbajt lehellő
Tündérek, csodák tanyája...”*

A váli erdőt tartotta a szülőföldjének, ide vágyott mindig vissza Vajda János, pedig Pesten született 1827-ben, és ott is halt meg hetven évvel később.

Apja, Vajda Endre, Ürményi József országbíró husárja volt Pesten, innen került Vábra uradalmi erdősznek. Vajda János néhány hónapos volt, mikor beköltöztek a „magányosan álló, nádfödeles” erdei házba. Népes családban – kilencen voltak testvérek – és festői környezetben nőtt fel. „Gyermekkoromat tartom életem legboldogabb idejének... olyan boldog és naiv voltam, mint Ádám a Paradicsomban. Valóságos Kánaán, Paradicsom, Eldorádó volt ez a hely.”

Tízéves korában a fehérvári ciszter gimnázium diákja lett, innen Pestre került, de szülei 1863-ban bekövetkezett tragikus haláláig, hosszabb-rövidebb időre mindig visszatért ide megnyugodni, megpihenni. A gyermekkoros vidéke, a váli erdő szépsége, hangulata, békeje költészetének fontos eleme maradt élete végéig.

Az erdőszházban 1955-ben nyílt először emlékkiállítás. Többszöri újrárendezés után – a legutóbbira 1985-ben került sor – jelenleg népi bútorok láthatók itt. A ház eredeti berendezéséből sajnos semmi nem maradt meg, a kiállítás azonban olyan bútorokat, használati eszközöket mutat be, melyek a XIX. században általánosan elterjedtek voltak, s amelyek között a Vajda család is élhetett.

A konyhában és a bal oldali kis szobában a bútorok hagyományos elrendezésben, a nagyobb szobában az egyes bútortípusok (láda, szublót, szekrény) fejlődési rendben láthatók. A ház falára a Vajda János Társaság helyezett márványtáblát 1934-ben.

A község központjában álló Ürményi-kastély első emeleti helyiségében a költő születésének 150. évfordulóján, 1977-ben nyílt emlékkiállítás. A terem falait az erdőről készült

Az egykori erdészház a váli erdőben

nagyméretű fotók borítják, mellettük az ide kötődő Vajda-versek olvashatók. Egy posztamensen a költő mellszobra, László Péter alkotása. A vitrinekben családi dokumentumok, kézirat- és levélmásolatok, újságok, könyvek. Érdekes az a levél, melyben Vajda Jókait kéri, hogy támogassa verseskötetének kiadását a Kisfaludi Társaság ülésén. A Vasárnapi Újság 1908. évi 39. száma a címlapon számol be Vajda János szobrának ünnepélyes leleplezéséről. A szobor Vál főutcáján, az Ürményi-kastély közelében áll. Holló Barnabás alkotása.

Gárdonyi Géza Emlékmúzeum

„Agárdon születtem, de... én már a bölcsőmben megkezdtem a vándorlást. Ha már egyszer Gárdonyiban kereszteltek, úgy gondoltam, hogy Gárdonyira kereszteltem a nevemet is.”

Az írónak születése helyéről nem lehetett tudatos emléke. Családjá mindössze két évet töltött Agárdpusztán. Ziegler Géza esztendő s sem volt, mikor a szabadságharc bukása után nyugalmát nem lelő apja továbbindult új munkahelyet keresni.

Gárdonyi Géza Emlékmúzeum, Agárd

Gelencsér Ferenc felvételei

A házat, amelyben 1863. augusztus 3-án megszületett, tanítólaknak szánták a Nádasdy grófok, akkor azonban az uradalom három iparosra, a gépészre, a kovácsra és a kőművesre lakott benne. Gárdonyi életrajzíró fia így idézte fel a szülőház egykori képét: „A téglafalban a déli oldalon három kis gyalulatlan deszkaajtó, és öklömnyi üvegszemes hat kis ablak. A ház második ajtaja a bejáró Zieglerék volt lakásához. Szűk kis előszoba. Szemközt konyha. Jobbra-balra egy-egy szoba”. A ház külseje nem sokat változott az elmúlt egy és negyedszázad alatt.

Az épület 1963 óta múzeum. A jelenleg látható kiállítás Gárdonyi Géza születésének 125. évfordulóján, 1988. augusztus 3-án nyílt meg.

A konyha berendezése, a bútorok, az edények a XIX. század második feléből valók. Ilyen lehetett Zieglerék konyhája. A nagyobbik szobában Gárdonyi életének legfontosabb dokumentumai és sok fénykép látható. Lapok, folyóiratok címlapjai, cikkek jelzik újságíró pályájának állomásait. Az Egerben végleg letelepedett, visszavonultan élő Gárdonyi élénk levelezést folytatott író- és költőtársaival, szerkesztőkkel, kiadókkal. Eredetiben olvashatók – többek között – Tömörkény Istvánhoz, Szabolcska Mihályhoz, Miklós Andorhoz írott levelei. Érdekesek anyaggyűjtő cédulái, titkosírásos feljegyzései. A kiállított dokumentumok sorát a Fejér vármegye Törvényhatósági Bizottsága, 1922. december 18-án tartott közgyűlésén készült jegyzőkönyv részlete zárja. A közgyűlés „elhatározza, hogy Gárdonyi Géza emlékét jegyzőkönyvében megörökíti, és a vármegye közönségének mélyen érzett gyászát a hátrahagyott család előtt jegyzőkönyvi kivonaton tolmácsolja. Utasítja alispánját, hogy annak az agárdi háznak, melyben Gárdonyi Géza született, emléktáblával való megjelölése iránt javaslatot tegyen”.

A lakás kisebbik szobájában a sokszínű, gazdag életmű dokumentumai kaptak helyet. Gárdonyi írt verset, drámát, elbeszélést, regényt. Olvasható itt Tolsztojnak című verse, a költő Gárdonyi ars poeticája. Láthatók drámakötetei, színházakkal kötött szerződésai, korabeli kritikák. Itt van az összes Göre Gábor-kötet egy-egy példánya, a Dante-kiadású életműsorozat, legfontosabb regényeinek német, bolgár, örmény, vietnami fordításai.

A kiállítás legértékesebb darabjai az egeri múzeumtól kölcsönkapott kéziratok. Egyik tárlóban a Hosszú hajú veszedelem, másikban a Szunyoghy miatyánkja lapjai, egy harmadikban Gárdonyi olvasókönyv-tervezete látható.

Németh László Emlékkiállítás

*„Író is úgy lettem, hogy
Szilasbálhás kiszólt belőlem...”*

Németh László Nagybányán született, de „választott szülőföldje” – apja szülőfaluja – Szilas. Itt töltötte vakációit a falu közepén lévő tágas parasztportán. „...az a ház ... gyermekkoromban számomra a boldogság szigetét jelentette... mint egyke a nagy, huszonnégy unokatestvéres családban itt kóstoltam a vidéki életet”. Gimnazista korában saját költeményeit szavalta a falu kaszinójában, fellépett műkedvelő színjátszókkal.

Műveinek jelentős része az itteni világ elemeiből épül fel. Itt készül a halálra a nagymama, a Horváthné meghal című novellájának hősnője. Ezzel az írással nyerte meg a Nyugat pályázatát 1925-ben, s ezzel avatta íróvá a legtekintélyesebb magyar folyóirat. Innen indul Boda Zoltán, az Emberi színjáték főalakja. Ide kötődnek legjelentősebb regényei, az Iszony, a Gyász, a Kocsik szeptemberben, drámái közül az Erzsébet-nap. A kötődés sosem volt egyoldalú: Szilas mindig egy kicsit sajátjának tekintette Németh Lászlót. 1965 őszén megünnepelték negyvenéves írói jubileumát, s egyre határozottabb formát öltött a Németh László-emlékház gondolata; az egykori Németh-porta megvásárlása és emlékházzá alakítása. Az író örömmel fogadta a szilasiak tervét, de mindig tiltakozott az épületnek személyéhez kötött „emlékhelye” formálása ellen. „...ne feledjük el, hogy ez tájtörténeti múzeum. Szilas múltja és jelene kerül bele, s nem én, s az én ügyeim egyedül...” – írta 1970-ben. A házat 1971-ben vásárolták meg az író unokatestvérétől, Németh Pétertől, és kisebb felújítás után községi könyvtárrá alakították. Ennek ünnepélyes átadásán 1974. május 1-jén, Németh László is részt vett.

Az épületen – mely 150–200 éves, szilárd alap és szigetelés nélküli, falai nagyobb részben vályogból épültek – hamarosan a romlás jelei mutatkoztak. A felújítási munkák hamarosan elkezdődtek, de a kivitelezés megkezdése után kiderült, hogy az épület állaga olyan mértékben leromlott, hogy annak felújítása – még az épület eszmei értékének figyelembevételével is – gazdaságtalan. Ekkor született a döntés: a házat le kell bontani, az eredeti külső forma és a „halószoba” eredeti méreteinek meghagyásával új szerkezeti elemekből újjá kell építeni. 1984. november 16-án sor került a Németh László Általános Művelődési Központ Klubkönyvtára, és a Németh László és Szilas című kiállítás megnyitására.

Az újjáépített Németh-porta, Szilas (1984. november 16.)

A család szóhasználatában „halószobá”-nak nevezett helyiségben rendezett kiállítás Németh László és Szilas kapcsolatát kíséri végig a gyermekkortól az utolsó látogatásig. Korabeli fotók láthatók a hajdani nagy családról, nagyszülőkről szülőkről, az író gyermek- és ifjúkoráról, a század eleji Németh-portáról. Érdekes Keserű Zsófia emlékkönyve, melybe a fiatal Németh László kedves emlékverset írt. Kiállításra került Németh Péter kézírásos füzet, melyben feljegyzések olvashatók az íróról, jellemzések a család tagjairól, arról, hogy telt Németh László egy napja Szilason. Láthatók a Tanú című egyszemélyes folyóiratának példányai, jegyzetekkel ellátott könyvei, s a szilasi múzeumnak 1974. május 1-jén dedikált életműsorozat kötetei. A novellák, regények, szilasi vonatkozásaira egy-egy kép utal. Az Iszonyt idézve Németh Péter és Szarka Emília esküvői képe; a Gyász megírására ihlető unokatestvér, Kertész Józsefné Pethes Zsófia fekete ruhás alakja. Németh László özvegyének ajándékként sajkódi házukból néhány bútor is látható. Ezek közül irodalomtörténeti szempontból talán a legértékesebb az az asztal, mely a ház teraszán állt, s amelyen jó néhány klasszikus mű íródott.

Horváth Júlia

Tájházak

A sukorói Néprajzi Ház

A Velencei-tó északi partján, a Velencei-hegység gránitsziklás juhlegelői, erdői és szőlői között találjuk a népi építészeti emlékekben gazdag Sukoró községet. Sukorón két évtizeddel ezelőtt még egész házsorokat láthattunk fehérre meszelt sárfalú, nádtetős házakkal. Ma is ilyen a Szilvás-sor, amely az 1848-as pákozdi csatát előkészítő haditanács színhelyéül szolgáló sukorói református templomtól indul a borjúvölgyi pincesoron keresztül a Meleg-hegy felé. A székesfehérvári István Király Múzeum itt rendezte be 1967-ben Fejér megye első szabadtéri néprajzi múzeumát, a Néprajzi Házat. A Szilvás-sor házaiban hajdan zsellérek laktak, a Néprajzi Ház is jellegzetes zsellérház. Egykori tulajdonosai legfeljebb egy hold szántófölddel és kis darab szőlővel rendelkeztek. Napszámosmunkából éltek, nyáron aratni, csépelni jártak a Mezőföld pusztáira.

A sárfalú, nádtetős ház koráról az első szoba gerendájába vésett 1863-as évszám tanúskodik. Az udvarról egy keskeny gádoron keresztül léphetünk be a nyitott kéményes konyhába, innen az első és a hátsó szobába. Ezekben a helyiségekben a ház eredeti, az utolsó tulajdonostól ránk maradt berendezését, bútorait, tűzhelyeit láthatjuk.

A sukorói Néprajzi Ház, 1989.

A konyha belső felére a boltozatos nyitott kémény borul, a ház valamennyi tüzelőberendezése ehhez kapcsolódik. Alatta jobb oldalon a rézüstben való főzésre szolgáló katlan és a hátsó szoba kemencéjének fűtőnyílása, balra a vályogból rakott, bádogsütős tűzhely látható. A tűzhelyen találjuk a régi sütés-főzés fontos eszközeit: a vasháromlábát, a háromlábú cseréplábast, a hatalmas, kétfülű, kívül mázatlan cserépfazekakat, az ugyancsak cserépből készült kacsasütőt. A konyha hátsó falát színes, keménycserép tányérok díszítik. Alattuk a vizespad és a fából készült hatalmas krumplynyomó áll. A konyha belső felét a külső pitvartól elválasztó falra, a nyitott kémény boltozatát tartó gerendára erősítették a fazekaspolcot. Rajta kisebb-nagyobb, belül sárgamázos, kívül mázatlan vagy sárga, barna, zöld csíkos tűzálló fazekak, belül sárga-, kívül zöldmázos tejeskőcsögek sorakoznak. A tűzhelyen és a fazekaspolcon látható edények a Dunántúl híres fazekasközpontjában, a közeli Csákváron készültek.

Az első szobában a festett sarokpad előtt a szőttes karácsonyi abrosszal letakart fiókos asztal áll. Felette a falon szentképek lógnak. Az ablaktól jobbra a virágosra festett ruhásszekrény helyezkedik el, ajtóin a *Szabó Erzsébet ANNO 1860* felirattal. A szekrény tetejére színes üvegporharakat, porcelánbögereket állítottak. A szoba jobb oldalán, a fal mellett húzódo két magasra vetett ágy előtt sorakoznak a kukoricacsuhéval befont székek és egy talpas bölcso. Az első szoba jobb sarkába a vályogból rakott tűzhely épült. A bal sarokban a korábban ruha tárolására szolgáló vésett és festett diszú láda, és a szintén kukoricacsuhéval befont ülőlapú karosszék kapott helyet.

A hátsó szoba sarkában emelkedik a konyhából fűthető, vályogból rakott, hasáb alakú kemence, a hozzá épített, főzésre szolgáló takaréktűzhellyel. Az ajtó mellett jobbra az apróbb tárgyak elhelyezésére szolgáló, falba mélyített *vaklik* érdemel figyelmet. A hátsó szoba egyszerű berendezése azt a világot tükrözi, amelyben a ház utolsó tulajdonosa, később gondnok, egy szegény falusi özvegyasszony, az 1960-as, 1970-es években élt.

A sárréti tájház Fülén

Balatonakarattya szomszédságában, Füle községben a Széchenyi utca 107. szám alatti népi műemlék házat 1985-ben állította helyre az Országos Műemléki Felügyelőség. A XIX. század első felében kosárirves árkádsorú tornáccal épült lakóház formailag a Bakony-Balaton-felvidék hasonló épületeire emlékeztet, elterjedésüket tekintve azoknak legkeletibb előfordulása. A hosszú ház mai formáját a régebbi első rész kibővítésével nyerte. Az utca felőli, korábbi épületrész szoba, konyha, kamra, istállóból áll. A hátsó, későbbi, a XIX. század második feléből való épületrész helyiségei: konyha, szoba, kamra és istálló. Az épület esetében a Dunántúlon, a Kisalföldön és az Északi-Középhegységben gyakori, több család által lakott hosszú házzal, közös udvarral van dolgunk. A fülei házban az 1970-es évek elejéig két család élt.

A két épületrész tüzelőberendezése, füstelvezetése is különböző volt. Az első rész kémény nélküli füstökonyhás házként épült, ahol a szoba ajtaja egészen az 1920-as évekig nem a füstökonyhából, hanem a tornácról nyílt. A második házrész konyhája már téglaboltozatú nyitott kéménnyel épült. A nyitott kémény alatt a kocka alakú kenyérsütő *nagykemence* és a kalács-, rétes-, hússütésre használt *kiskemence* ma is látható.

Az árkádsoros tornác miatt épületszerkezeti, a közös udvarból eredően társadalomnéprajzi szempontból figyelemre méltó házat a Fejér Megyei Tanács szabadtéri néprajzi múzeum számára állította helyre. Az épület első felében 1986-ban sárréti tájházat rendeztünk be. A berendezési tárgyak jelentős része a ház utolsó tulajdonosától került a múzeumba. Ezt egészítettük ki a Fülén és a Fejér megyei Sárrét községeiben gyűjtött tárgyakkal, elsősorban bútorokkal és textilekkel. A tájház berendezéséből főként a Polgárdiból való, keményfából faragott, *Kovács János 1832* feliratú sarokpad és a Soponyáról ide került, XIX. századi bögreszemes, zöldmázos, csákvári cserépkályha érdemel figyelmet.

Az épület második részében *Szőttesek és hímzések Fejér megyében* címmel rendeztünk kiállítást a székesfehérvári István Király Múzeum néprajzi gyűjteményének anyagából. Kiállításunkon a Fejér megyei takácsközpontokban, Polgárdin, Zámolyon, Lovasberényben, Tabajdon készült szőtteseket, a kenderfeldolgozás eszközeit, a takács céhemlékeket, valamint a XVIII–XIX. századból ránk maradt Fejér megyei hímzéseket mutatjuk be. A kiállított szőttesek közül különösen egy lajoskomáromi takács remekmunka érdemel figyelmet. Kendervászon törülközőbe piros pamutfonallal hat csíkot szőtt a remeklő takács.

A sárréti tájház Fülén, 1989.

A harmadik csíkba felirat került: *Bolbás, Dég és L.komáromi B. Takács Céh Remekje K. 1851.* A negyedik csíkban kétféjű sas mintát látunk. Utóbbi motívum gyakran feltűnik céhemlékeinken, mivel a legtöbb céh Habsburg királyainktól nyerte szabadalomlevelét. Ritkaságnak számít a kiállításon látható, 1829-ben nyomtatott takács tankönyv és mintakönyv. A takácsszerszámok sorában Báthori Benő tabajdi takács szövőszékét mutatjuk be. A kiállított hímzések közül a legrégebbi évszámú darab az 1735-ből származó bicskei úrasztalterítő. A laposöltéssel, szálszámolással és fehér lyukhímzéssel készült textíliák csoportjában párnavegeket, jegykendőket, fej- és vállkendőket mutatunk be Fülén, a sárréti tájházban.

A Palotavárosi Skanzen Székesfehérváron

Székesfehérvár műemléki jelentőségű területté nyilvánított Belvárosát körülölelő külvárosai közül a keleti, a Víziváros az 1960-as évek végen tűnt el. A nyugati, középkori eredetű Palotaváros bontását, vele párhuzamosan az új városrész építését egy évtizeddel ezelőtt kezdték el, és az ma is folyik. A földműves–iparos–kereskedő külváros lebontása irányította az István Király Múzeum kutatóinak figyelmét a városrész gazdag múltjának, hagyományainak feltárására. Kutatás közben merült fel a gondolat, hogy a városrész egy utcaszakaszát, a Rác utcában álló, 1771-ben épült görögkeleti templom (*Rác templom*) műemléki környezetét a bontástól megmentsük, s a helyreállított épületekben *élő skanzen*t (múzeumokat, kisiparos műhelyeket, boltokat, vendégházakat) rendezzünk be.

A székesfehérvári Rác-templom a Palotavárosi Skanzenben, 1989. (Lukács László felvételei)

Az első terv elkészítése után még évekig bizonytalannak látszott a skanzen megvalósulása. Számtalan, a skanzen mellett érvelő megbeszélés, újságcikk, tanulmány, előadás, rádió- és televízióműsor után a terv végül úgy valósult meg, hogy 1985-től egy-egy ház újjáépítéséhez sikerült megnyerni a város nagyvállalatainak anyagi és erkölcsi támogatását.

A Palotavárosi Skanzenben a Fejér Megyei Művelődési Központ, illetve a Népművészeti Egyesület kezelésében lévő *Mesterségek Házán* kívül közművelődési szempontból három épület, három kiállítás érdemel figyelmet. Mindhárom 1988-ban valósult meg. Elsőként a KIOSZ Fejér Megyei Titkársága szervezésében, a város és a megye kisiparosainak társadalmi munkájával épült újjá a *Kisiparos Emlékház*, ahol a Fejér megyei kisipar múltjáról rendeztünk kiállítást. A Fejér–Komárom Megyei Tejipari Vállalat által helyreállított és fenntartott épületbe egy országos szakgyűjtemény, a *tejipar-történeti állandó kiállítás* került. Az Ikarus Székesfehérvári Gyára által újjáépített Rác utca 11. számú házban nyitottuk meg a *Palotavárosi emlékek, Székesfehérvár-Palotaváros története és néprajza* című állandó kiállítást.

A kiállítás célja az 1975 óta végzett kutatások eredményeként bemutatni, hogy a lebontott Palotaváros a XVIII. század óta milyen szerepet játszott Székesfehérvár életében. Az épület belső berendezését, bútorait, szentképeit az utolsó tulajdonostól, Csikós Danicától már a kutatás során, 1981-ben megvásároltuk az István Király Múzeum számára. Az épületet 1986-ban az Ikarus Székesfehérvári Gyára a korábbi felmérések, fényképek alapján újjáépítette, majd átadta a múzeumnak. Újjáépítésekor megbizonyosodhattunk róla, hogy hátsó végfala vastag, tölgyfa talpgerendára épült.

A ház első szobáját és konyháját az eredeti bútorokkal rendeztük be, a hátsó szobában Palotaváros történetéről és néprajzáról készítettünk kiállítást. Bemutatjuk itt Palotaváros hagyományos társadalmi rétegeit, foglalkozási csoportjait, azok életmódját. Kiállítottuk a Palotavároshoz kötődő mesterségek (tobak, varga, csizmadia, cipész, szíjgyártó, csapó, szűcs, szűrszabó) szerszámaikat, céhemlékeiket is. A kiállítás negyedik helyiségében a *Dittrich-kalaposműhely* berendezése látható. Palotaváros híres, elismert kalapos dinasztiajának megalapítója az 1891-ben felszabadult Dittrich Ede volt, akit fia, István követett a műhelyben, amely korábban a Szömörce, majd a Csapó utcában működött egészen 1986-ig, amikor teljes felszerelése a múzeumba került.

Palotaváros két középkori külvárosból, a *Szigetből* és a *Rácvárosból* alakult ki. Története folyamán középkori eredetű utcaneveit megőrizte. Ilyen a Jancsár, Sütő, Halász, Rác, Tobak, Szömörce, Csapó utca neve. A Palotaváros északi részét képező Rácváros főutcája a Rác utca volt, amelyben a XVI. század második fele óta összpontosult mindaz, ami a szerb (rác) nemzetiség itteni történetéhez kapcsolható: a Rác-templom, a szerb iskola, a földművesek, iparosok és kereskedők háza. Értékes műemléke a Rác-templom, aminek külseje szerénységével, egyszerűségével, kis méretével tűnik ki a város többi templomához képest. Barokk stílusú, egyhajós, egytornyú épület. Keresztelő Szent János születése emlékének szentelték. A belső restaurálás során, az 1970-es években figyelemre méltó falképek bukkantak elő a sok gyertya égetésétől lerakódott évszázados korom alól: angyalok, proféták, szentek kara övezi a Jézus és Keresztelő Szent János életéből vett jeleneteket, evangéliumi történeteket.

A Belváros és a Felsőváros lakosainál szegényebb iparos, kereskedő, földműves réteg megtelepedése révén Palotavárosnak sajátos társadalmi alakult ki, amely külső megjelenésén, utcáin, épületein is visszatükröződött. Palotaváros iparos–kereskedő–földműves lakossága egy olyan külvárosi települést hagyott ránk, amely inkább falut, mintsem várost idézett. E település történeti és néprajzi emlékeit mutatja be az ide látogatók számára a Rác-templom műemléki környezetében kialakuló Palotavárosi Skanzen. A Palotavárosi Skanzent az Európa Tanács műemlékvédelmi bizottsága 1990-ben Európa Nostra-díjjal tüntette ki.

Lukács László

Avar kori arany övveret (Hornják László rajza)

Magyarléta várának utolsó ostroma

*Palkó Attila történelemtanárral beszélget
Beke György*

Palkó Attilával hozzáillő helyen kötöttem igazán ismeretséget, miután beszélgető viszonyban voltunk addig is. Lehet-e találébb helyszín egy régészeti merülő történelemtanár számára, mint egy hajdani vár környéke, ahol éppen a diákjaival és, régvoltak életének titkait kutatva? Sziklafalon álltunk, az egykori Torda-Aranyos megyei Magyarléta falu fölött. Mögöttünk zsongott a diákok nyári tábora, előttünk, szemben velünk – a völgykatlan másik partján – az omladozó vár falai. Mintha játékszer lenne, úgy tetszett onnan fentről. Viszonylagos épségben megmaradt várfalak, amelyeknek a tetején azonban bokrok, fűszálak jelezték, hogy a természet kezdte visszafoglalni a maga birodalmát az ember emelte kövektől. Palkó Attila éppen a sziklaszélre állt ki, onnan magyarázott, mintha idők hatalmas árkain, legalábbis évszázadokon hajolna át. Családi otthonában, egy csendes kolozsvári udvar végében gondolatban a létai táborhoz térünk vissza.

● **Hányadik táborozásod is volt az diákrégészeiddel?**

A tizenegyedik. Ebből négy ízben, 1968 és 1971 között a Bácsi-torokban ástunk Kolozsvár mellett, 1977 nyarán Tordaszentlászló határában, 1978-tól pedig nyaranta a Magyarléta fölött emelkedő Nagyköhegyen táboroztunk, minden évben három hétig.

● **Egy ilyen várnál a történelem messze századai csalogatják a képzeletet. De előbb a te életed szeretném jobban ismerni. Magad mondtad vagy írtad valahol, hogy minden régész történész is egyben, de nem minden történész régész. Te, aki végzettséged szerint a történelem tanára vagy, mikor kóstoltál bele a régészkedésbe? És hol?**

Várj egy keveset. Nehogy elsietve régésznek nevezd. A régészetet, mint a történelem segédtudományát, vagy most beszélhetünk önálló tudományágról is, csak a művelheti sikerrel, akinek megvan hozzá a kellő elméleti és gyakorlati felkészültsége. Meg kell mondanom, hogy bár szenvedélyem a régészet, soha nem tartottam magam hivatásos régésznek, s amit a tanulókkal együtt végzek, az is inkább csak régészkedés. A régészet ugyanis, mint tudományos élethivatás, egész embert kíván. Középkorai tanárkodás mellett erre csak korlátozott lehetőségem nyílik. Így is érdemes foglalkozni vele, mert egyik leghasznosabb iskolán kívüli tevékenységgé lehet tenni.

Hogy konkrét kérdésedre válaszoljak: első ízben 1950 nyarán Észak-Moldvában, Glavenesti Vechi és Corlateni faluk határában végzett ásásokban vettem részt. De már jóval előbb „kóstolgattam” ebből a tudományból, László Gyula közelében.

● **László Gyula professzor régézi munkássága erdélyi tájainkhoz is kötődik, miként az élete is a Székelyföldről indult. Mikor te, Palkó Attila egyetemi hallgató voltál, 1946-ban – a Világosság április 8-i híradása szerint – szemfüles diákok a Kövespad környékén két jellegzetes, IX. századból való magyar hajszorító karikát találtak, amelyek az ugyancsak ott felszínre került női koponya kellekei**

voltak. De hadd idézzem a korabeli újságot: „Már a múlt világháború előtt dr. Kovács István régész feltárt a Zápolya utcában egy honfoglalás korabeli temetőt. A temetőnek egyik jellegzetes sírját teljes egészében, minden mellékletekkel és a környező földdel együtt 1943-ban László Gyula egyetemi tanár ásatta ki és szállította be az Erdélyi Nemzeti Múzeumba. 1944 tavaszán a szomszédos Kalevala utcának megnyitási munkálatainál a földmunkák során hasonló sírok kerültek elő. Ezek közül is néhányat sikerült az Erdélyi Múzeumnak megmentenie a későbbi feldolgozás számára. Most végül, hogy a tavaszi olvadáskor a bevágott utca martja helyenként beomlott, újabb sírok, csontmaradványok és korjelző mellékleteik kerültek napfényre. Ezekből mentettek meg néhány jellegzetes darabot a diákok, és adták át szakértőknek.” Ott voltál-e a diákok között? Hol láthatók most az akkor feltárt leletek?

Előbb László Gyuláról, akit példaképemnek tartok, s akit egyetemi tanárként, valamint a Móricz Zsigmond Kollégiumban, az 1946 és 1948 között a Mátyás-szülőházban működött diákközösségben ismertem meg. Rendkívüli tehetséggel megáldott előadó volt, aki valósággal lenyűgözte hallgatóságát. Érdekesítő előadásai még a nem szakosokat is vonzották. Számunkra minden egyes órája élményt jelentett. Ehhez hozzájárult rokonszenves egyénisége, finom modora. László Gyulának köszönhetem, hogy felkeltette bennem a régészet iránti érdeklődést. Számomra igazi „csemege” volt *A honfoglaló magyar nép élete* című, egyik legértékesebb műve. Ez kedveltette meg velem a régészeti ásatást.

Az 1946-os kövespadi lelet, amit említesz, elkerülhette a figyelmem, ellenben a Régészeti Múzeum alagsorában kiállított – s ott ma is látható – Zápolya utcai leletet többször is megtekintettem, annál inkább, mivel közelebről is érdekelt az úgynevezett pogány magyarok lovastemetkezése.

● Otthonod egyik falán Fuhrmann Károly kolozsvári ötvösművész réztányérja, rajta díszítésű olyan helységek címei, hová életed kötődik. A kolozsvári magyar történeztudományprofesszorok szokása, hogy hatvanadik születésnapjukra ilyen emléktárgyakkal ajándékozzák meg egymást. Palkó Attila egy ideig szintén a kolozsvári Bolyai egyetem történelemtudományi katedráján tanított. Előzőleg aspiráns tanulmányait a Szovjetunióban végezte. Vettél-e részt már ott, a Szovjetunióban régészeti ásatásokon?

Nem, mivel az egyetemes középkor volt a szakom, s így a régészettel nem kerülhettem kapcsolatba. Viszont nagyon szerettem volna részt venni 1957 nyarán abban a néprajzi expedícióban, amelyet a Lomonoszov egyetem néprajzi tanszéke szervezett a Közép-Volga vidékére. Ott ugyanis alkalmam nyílt volna megismernem finnugor nyelvrokonainkat: a mordvinokat, cseremiszeket és votjákokat. Sajnos, a katedra vezetője csak néprajzszakosok részvételét engedélyezte.

● Milyen kapcsolatban maradtál kolozsvári volt egyetemi tanár kollégáiddal, miután a kényszer úgy hozta, hogy középiskolai tanár lett belőled?

Kapcsolatom velük természetesen továbbra is fennmaradt. Némelyekkel az állami levéltárban, másokkal a történeti intézetben elég sűrűn találkozom. Ezek a találkozások lehetőséget nyújtanak, hogy szakmai újdonságokat vagy más kérdéseket megtárgyaljunk. A velük való közvetlen kapcsolatoknak nagy hasznát vettem mind a levéltári kutatásokban, mind pedig a szülőfalumról készülő monográfia megírásában. Különösen sokat köszönhetek két olyan neves történészünknek, mint Imreh István és Egyed Ákos, akik szakmai ismereteiket szívesen osztják meg velem is. Nagy hálát érzek Kelemen Lajos iránt, aki a rá jellemző segítőkészséggel vezetett be az oklevelek világába. Ő ösztönözt a falutörténet megírására. Városlátogatások során megismertett Kolozsvár műemlékeivel.

David Prodan akadémikust a levéltárban ismertem meg. Bár nem tanított, mégis bizalommal fordultam hozzá, s hasznos tanácsaiért, gyakorlati útmutatásaiért vagyok hálás neki. Jakó Zsigmond professzor tanárom volt, tőle mindig segítséget, támogatást kaptam. Különösen nagy hasznát vettem *A gyalui vártartomány urbáriumai* című, példás tárgyilagosságú munkájának. Dani János levéltáros barátom a latin nyelvű oklevelek fordításában nyújtott nagy segítséget nekem.

● A szakirodalom mit és hogyan tart számon a régészet terén végzett munkásságodból?

Az ásatások, a táborozások eredményeit rendszerint a helyi sajtóban vagy a *Tanügyi Újságban* tettem közzé. Szaklapokban mindössze három közleményem jelent meg. Az 1962-ben feltárt női csontvázat és a vele együtt talált leleteket N. Vlássával együtt ismertettem a gyulafehérvári múzeum által kiadott *Apulum V.* kötetében. Megjelent egy beszámoló a Gradistea Muncelului-on végzett ásatásokról a szektoráról, amelyet én tarttam fel 1958-ban. Harmadik közlésem a *Studii și Cercetări de Istorie Vechi 4.* sorozat 1972-es, 23. kötetében jelent meg az Aranyos völgyében feltárt VII. századi avar leletekről. Sinfalván egy csontváz került elő, mellette egy ujas fibula és egy nyaklánc gyöngyei, Várfalváról egy koponyacsont, ezüst fülbevaló alsó része és két kisebb díszítménytöredék. A leleteket

Apáczai Ferenc kövendi kovács, lelkes régészeti gyűjtő mentette meg az 1970-es évek elején. A két lelet azért érdekes, mert első feltárt bizonyosság az avarok megtelepedéséről az Aranyos alsó folyása mentén. Az 1965-ös vajdaszentkirályi ásatás anyagát Kurt Horedt nem tette közzé, de az 1970-es smolenicei nemzetközi szimpozionon felolvasott közlésében belefoglalta, az én nevemet is feltüntette. Gyulai Pállal és Papp Ferencsel hármashasban tanulmányt jelentettünk meg az *Acta Musei Napocensis*-ban, 1983-ban, amelyben a létai várban működött hamis officinát mutattuk be. A pénzverde valószínűleg Zápolya János uralkodása idején létesült, az ő utasítására hamisították a pénzt.

● Hol közölhet egy romániai magyar régészeti kutató? Van-e egyáltalán olvasóközönsége? Nincsenek-e nehézségei a szaknyelvvel?

Közlési lehetőséget nyújtanak a román nyelvű központi szaklapok, a *Studii și Cercetări de Istorie*, a *Magazin Istoric*, a múzeumi kiadványok, Kolozsvárt az *Acta Napocensis*, Gyulafehérvárt az *Apulum*. Mivel magyar nyelvű régészeti lap Romániában nincs, legfeljebb a *Korunk* évkönyvei nyitnak teret ilyen témájú dolgozatoknak. Korlátozott lehetőségek kínálkoznak még a sepsiszentgyörgyi *Alutában* és a csikseredai *Acta Harghittensis*-ban. Ami a szaknyelvet illeti, a régésznek tökéletesen kell ismernie a román nyelvet ahhoz, hogy kutatásai eredményeit közreadhassa. Ugyanakkor a magyar szaknyelv jó ismerete az anyanyelvű közleményeinél elengedhetetlen követelmény.

● Miként támadt az az ötleted, hogy diákjaidat a kolozsvári 11-es, illetve újabb nevén 3-as liceumból, a hajdani piarista gimnáziumból, bevond a régészeti kutatásokba?

Középiskolába kerülve tanárnak, 1959-től állandóan foglalkoztatott az a kérdés: miként tudnám úgy megszervezni a tanulók iskolán kívüli tevékenységét, hogy ez nekem is szakmámba vágó elfoglaltságot nyújtson, kielégítse érdeklődési körömet, másrészt a tanulók számára is vonzó és hasznos legyen, hozzájáruljon alkotókészségük fejlesztéséhez. Eredményesnek bizonyult az általam megszervezett, iskolai szinten működő tudományos kör, amely abban az időben – ezt minden dicsekvés nélkül állíthatom – úttörő iskolai kezdeményezésnek számított, nemcsak Kolozsvárott. A havonta egyszer tartott összejöveteleken a diákok, szaktanárok iránítással, irodalmi, művészeti, történelmi, biológiai, matematikai, fizikai témákat vitattak meg. Több évi tevékenység után a tudományos körből különböző szakkörök nőttek ki, és a hangúly áttevődött ezekre. Így jött létre a történelemtör, amely a maga szakterületén kereste a tennivalóit. Arra törekedtünk, hogy diákjaink minél jobban megismerjék a várostörténetet, a műemléket, a hagyományokat. Vasárnapi kirándulásainkat vetélkedőkkel kötöttük össze, bejártuk a város környékét, a nyári vakációban pedig országos kirándulásokat szerveztünk. Megszületett a táborozás ötlete. 1959 nyarán 15 tanulóval mozgótábort létesítettünk, a következő évben 60 tanulóknak vett részt a ratosnyai sáttáborban, a Felső-Maros mentén. Emlékezetes táborozás volt a diákok számára, ha az akkor hetedikes Zörgő László, jelenleg mérnök, tizenöt év után elvitte oda a kisfiát, hadd lássa, hol volt a kürtös az apja. Maradandó élményt jelentettek a történelemtör évi összejövetelei, amelyeken a köri tagok léptek fel gondosan összeállított műsorral, az egész diákság és a tantestület előtt. Itt szerepeltek először azóta közismertté vált színművészek, Krizsvánszky Szidónia, Benczédi Sándor és Kovács Attila. Történelemtörünkben nemcsak humánszakos tagok voltak, ahogy hinni lehetne, hanem igen sokan a reálszakosok közül is.

Ezek az önképzési formák azonban mégsem tudták lekötni a diákság nagy többségét, csak kevésnek jutott cselekvő feladat, a többiek szemlélődők maradtak. Törtem a fejem, miként lehetne a diákokat nyári vakációban is konkrét szakmai képzésben részesíteni, de úgy, hogy szinte játéknak tekintsék. Elhatározásom végül is 1965 nyarán, a Vajdaszentivány határában végzett ásatásokon született meg. A Beng nevű határrezsben lévő őskori földvárra én hívtam volt fel Horedt professzor figyelmét, ő pedig megkért, szerezzek munkaerőt az ásatásokhoz. Sikerült is iskolás gyermekeket toboroznom feleségem szülőfalujából, a közeli Beresztelkéről. Ezek a gyermekek jól megállták a helyüket. Ekkor jutott eszembe, hogy az ásatásokba jól bekapcsolhatnám a diákjainkat.

● Miként már előbb is tetted, a Bácsai-torok feltárásakor...

Alkalmas kísérleti telepnek kínálkozott a Kolozsvár határában lévő Bácsai-torok, ahol a kőbánya végében még 1959-ben rábukkantunk egy őskori telephelyre. Itt 1960-ban Ferenczy István és Nicolae Vlása régészek vezetésével történelemszakos egyetemű hallgatók végeztek kötelező szakmai gyakorlatot. 1962-ben kellő felszereléssel megjelentünk a Bácsai-torokban. Ott folytattuk, ahol az egyetemisták abbahagyták. Minden cserép, csont óriási felfedezés volt számunkra. Noha a kunyhót már 1960-ban feltárták, látszott, hogy keleti sarkában feltűnően sötétfeketés, porhanyós a földréteg, s arról a helyről mind több edénytöredék és állati csont

került elő. Talán emberi csontváz is rejtőzhetik, gondoltam. El kell érnünk a megbolygatott réteget. Tenyerünket feltörte az ásó nyele, de ki törődött ezzel! Késő délután egyik jó humorú diákom elkiáltotta magát: „Né, milyen nagy csont, tanár úr!” Mindenki odatódult. Alig tudtam meggyőzni a diákjaimat, hogy sietséggel mindent elronthatunk. A legnagyobb óvatossággal igyekeztünk lefejteti a földet a mintegy két és félméteres mélységből előkerült csontról. Fokról fokra bontakozott ki előttünk a csontcsont, a behajlított alsó lábszárcsontokkal. Világos volt, hogy emberi csontvázra bukkantunk... Közben besötétedett. Éjszakára négy diákom vállalt őrséget a csontváz mellett, nehogy reggelig avatatlan kezek megbolygassák. Másnap az iskolában és a bentlakásban erről beszélt mindenki. Tudod, még az internátus kapusa, az öreg Tőkés bácsi is beleszólt a vitába, elhitte ő, hogy a csontváz nagyon régi, de azt nem, hogy megvan legalább hatezer esztendő.

Másnap délelőtt Nicolae Vlássával, a Régészeti Múzeum munkatársával sikerült felszínre hoznunk a csontvázat. Diákjaim nagy ügyességet és érdeklődést árultak el. Olyan is akadt, aki „ellógott” az órákról – a köri tagokat persze szabályosan elkéreztettem –, mert magaviseletjegyenek levonása árán is jelen akart lenni a nagy eseménynél. Ez volt az első olyan régészeti sikerélményem, amely kibékítette bennem a pedagógust a régésszel.

Most már komolyan fontolóra vettem a sátorozással egybekötött régészeti ásatások megszervezését. A tájat, a Bácsi-torok környékét is mintha egyenesen táborhelynek szánták volna. Mégis hat évnek kellett eltelnie, amíg 1968 júniusában a helyszínen megjelenhettünk.

● Miért csak ilyen későre?

Ezt kérdezték tanítványaim is a tábortüzeknél, beszélgetés közben. Persze, idő kellett ahhoz is, amíg magamban végképp „rendeztem” a dolgokat. Fülembe csengett László Gyula intése: „Az ásatás célja nem a szép tárgyak napfényre hozatala, hanem a földfedte történelem feltárása. Az ásatások során szinte fontosabb a tárgyak rétegeinek, kapcsolatainak, a tárgyak fekvésének megfigyelése, mint magának a tárgynak a kiemelése. A műkedvelő azonban csak a tárgyat látja, azt keresi. Ezért nem áthat más, csak felkészült szakember!” Vajon sikerül-e olyan gárdát kialakítanom a diákokból, amely meg tud felelni ennek a szigorú követelménynek? Vállalhatok-e egymagam ekkora tudományos felelősséget? Ha nekifogunk, nem lesz más választásunk, mint kilépni a műkedvelésből. A történelmet mint folyamatot kell megértenünk, tehát ki kell törnünk a tárgyak bűvöletéből.

● Néhány évig ásatok a Bácsi-torokban. Következő táborhelyetek Tordaszentlászló volt. Miért éppen ez a falu, Magyarlóna, Gyula közelében?

A Bácsi-torok feltárását 1971-ben befejeztük. Legjobb táborozó diákjaim ezután – Kovács Nemere riportterrel együtt – a Gyulai Pál régész által vezetett gyergyószárhegyi Lázár-kastély restaurálásában vettek részt. Én teljes erővel hozzáálltam a levéltári kutatásokhoz, hogy anyagot gyűjtsék szülőfalum, a Felső-Maros menti Magyaró monográfiájának megírásához. 1977-ben fordult érdeklődésem ismét a régészkedés felé, amikor az Erdélyi Történelmi Intézet a mi középiskolánkban megszervezte a múzeumbarátok körét. Gyulai Pál főmúzeumőr felvette velem a kapcsolatot, és arra biztatott, hogy az iskola történelemtörzsi tagjaival együtt – számuk egy-egy tanévben meghaladta a 350-et – szervezzünk régészeti tábor Tordaszentlászlón, ahol kiváló helyi munkatársakra találunk Boldizsár Zeyk Imre iskolaigazgató és Egri László matematikatanár személyében. Gyulai Pál Tordaszentlászló községnek és környékének kevésbé ismert régészeti múltját kívánta feltárni, hogy hozzájáruljon egy később megírandó községi monográfiához. A közeli Magyarfenesen késő neolitikus telepet tártunk fel. Tordaszentlászlón sikerült kiásnunk az egykori templom alapjait, s ezáltal a régi templomépítkezésekről gazdagíthattuk ismereteinket.

● Így érkeztek el Magyarlétára, ahol jó néhány nyáron át vertetek tábor a falu fölött, a Nagykőhavason. Tájéld be ezt a falut és környékét a földrajz s még inkább a történelem koordinátái közé.

Léta falu Kolozsvártól mintegy 30 kilométerre délre helyezkedik el, a Kis-Szamos völgyét az Aranyos völgyével összekötő régi útvonal mentén. A falutól négy kilométernyire, a Jára vize fölött emelkedő meredek sziklacsúcsra épült a vár. Elégéldugott helyre. De a közeli, alig egy kilométernyire lévő Nagykőhavas tetejéről, ahol tábor vertünk mi is, szemmel lehetett tartani az egész környéket. A vár azért épült, hogy biztosítsa az előbb említett útvonalat és védelmezze az itteni aranyosók munkáját. Feltehető, hogy valamikor nemcsak az Aranyos, de a Jára vize homokjából is mostak aranyat. A kutatók eddig nem sok figyelemre méltatták Léta várát. Csupán annyit tudunk róla, amennyit Csánki Dezső a középkori okleveles adatok lapján az első említésétől, a XVI. század elejétől leírt. A várra vonatkozó XVI. századi adatokat Kővári László egészítette ki, de ő nem járt a helyszínen,

rajzot sem készített róla. Jakab Elek érdeme, hogy 1877-ben tervrajzot és fényképet is készített a várról. De e leírásokból nem derült ki, hogy mikor építették és mikor hagyták el végképp a várat. Nem maradt fenn leírás magáról a várról és berendezéséről, a vár belső életéről. Továbbá választ szeretünk volna kapni a vár építésénél alkalmazott építészeti eljárásokról, az építkezés szakaszairól.

Magyarléta történetéről tudjuk, hogy kétszer is Erdély közigazgatási központja volt, mégpedig az 1241–1242-es tatárbetöréskor és 1586–1588 között, amikor Báthori Zsigmond kiskorúsága idején itt tartózkodott Gicz (vagy Géczy) János kormányzó. Az ő nevével kapta a vár később a Géczy-vár elnevezést. Kezdetül fogva királyi vár volt, a mindenkori erdélyi vajdák tisztsége alatt állt, illetve később az alvajdák itt látták el közigazgatási és igazságszolgáltatási teendőiket. A XVI. század elejétől a vár végképp a Balassik kezébe került, akiktől – mivel a Habsburgok oldalára pártoltak – 1562-ben Báthori István foglalta vissza a várat János Zsigmond fejedelem számára. Az őrség feladta a várat, de mikor a győztesek bevonultak, az elrejtett puskapor felrobbant, s felégette az erősséget. A rombolást azonban hamarosan rendbehozták, hiszen a későbbi időkben itt székelt Géczy János kormányzó. Majd a XVII. század elején, Basta uralma idején annyira megrongálódott, hogy többet nem hozták rendbe.

Kövári László egy adomát is feljegyzett Léta várával kapcsolatosan. Eszerint Géczy egy kolozsvári polgári nőbe szeretett bele, akit magához hozott a várba. A szép nőt a férje is szerette, de nem mert fellépni a rettegett híru Géczy kormányzó ellen. Egyszer azért mégis megemberelte magát, elment a várba. Géczy kérdezte, hogy kit keres. A kolozsvári polgár ravaszul válaszolt, hogy egy asszonyt, s két fülét. Géczynek tetszett a felelet, amit meg is értett: ha nem adja vissza a feleségét, ajándékozza neki három faluját, Asszonyfalvát, Alsó- és Felsőfület. „Géczy teljesítette a polgár kívánságát, ki ez órától gazdag leve.”

● Asszonyfalva meg a két Füle a létai vár birtokához tartozott?

Magyarlétahoz beláthatatlan erdőségek tartoztak, egészen a Bihari havasokig, és igen sok falu. 1456-ban sorolták fel először a vár alá tartozó falvakat: Léta, Szentlászló, Kisfenes, Hosdát, Borlátfalva – a mostani Románléta – Asszonyfalva, Alsófüle, Felsőfüle, Egres, Hagymás, Kékbükk, Szentkirály, Mogyorosság, Sűtmeg, Rákos. Gyulai Pál feltételezi, hogy Léta legelőbb nem is királyi vár volt, hanem a királyné jegyajándékához tartozott, ezért az egyik falu neve Asszonyfalva, s csak a XIV. századtól válik királyi birtokká. Persze, erre a pontos választ csak az oklevelek adhatják meg, vagy valamilyen utalás.

● Miként összegeznéd létai kutatásaitokat, a vár „utolsó ostromát”?

Öt nyáron át táboroztunk a Nagykőhavason. Kutatásaink során megállapíthattuk, hogy két szintet különböztethetünk meg az építkezésen, egy alsó és egy felső szintet. A felső szinten, a legmagasabb ponton állt az őregtorony a maga ódon falaival. Ez a vár legrégibb része, talán még a XI. vagy XII. században építették. Többemeletes lakótorony volt. Alatta terült el a váruddar, amit magas falak öveztek. A bejárat délkelet felé nyílt. Az alsó szinten állhattak az istállók és a raktárak. Az őregtorony közvetlen közelében talált helyet a szépen kifaragott kőtömbökből összerakott víztároló, amely valószínűleg a XIII. vagy XIV. században készült. Köveit valamelyik távolabbi kőbányában faragták ki, előre megadott méretűekre. Az őregtoronnyal és a víztárolóval egy szinten épült meg talán már a XII. században vagy a XIII. század elején az általunk palotának nevezett épületrész, amelynek hossza 17 méter, szélessége 7 méter volt, fölötté még egy vagy két emelet húzódott. Ez lehetett a vár kápolnája, s valószínűleg fontos összejövetelek helye. A XV. század második felében, a tűzfegyverek megjelenése után meg kellett erősíteni az északnyugati, az északi és a keleti részeket egyaránt. Ekkor emelték a keleti részen a bejárat mellett a hatszögletű bástyát. Északon a sebezhető részt elővéd-bástyával, az északnyugati részt pedig a fal megvastagításával erősítették meg, s ugyanakkor lőrészekkel látták el. A feltárások lehetővé tették, hogy megismerjük az építés különböző szakaszait és az építési technikát. Értékes létai leleteink: XI–XVI. századi edény- és csempetörmelékek. Az egyik XIV. századi csempén Szent László keretbe foglalt portréja, egy másikon sárkányölő Szent György látható. Böven találunk ágyugolyókat és harci fegyvereket. A vár északnyugati részében – mint említettem – a XVI. század első felében pénzhamisító műhely működött. Előkerültek az olvasztótégelyek, harapók, csipeszek. Továbbá XV–XVI. századi pénzerméket és kis hangszert, dorombot találtunk. Művészettörténeti szempontból feltűnően értéku Barlabási Lénárt alvajda címere, amely reneszánsz díszítésű ajtó- vagy ablakkeret fölött volt elhelyezve. Róla azt is tudjuk, hogy 1500–1520 között látta el az alvajdai tiszteket, a vár is az övé lehetett. Kolozs megyében ez a legrégibb reneszánsz kori emlék. Entz Géza, a híres műtörténész nagy elragadtatással csodálta meg az értékes leletet. Hadd egészítsem ki a leltárt a megtalált

nagyszámú vaddisznógyárral és bölényszarvval, ami mutatja, hogy a vár urai mennyire szerettek vadászni.

● **Mi maradt még feltáratlanul? Mit nem „hódított meg” diákseregged Magyarlétára várának utolsó „ostromán”?**

Hátra van még a várudvar és a váron kívül a déli oldal feltárása, az ott rejtőzködő leletek meggyőződés szerint sok mindenben perdöntő fontosságúak lehetnek... De, sajnos, jól mondtad... 1983-as táborozásunk Léta utolsó „ostroma” volt. 1984-ben nagy kedvvel készültünk, már indultunk volna, amikor – hadd maradjak meg a katonai kifejezésnél – „lefújták” az egészet.

(Szomorúan bólintok. Palkó Attilának nem kell tovább mondania, tudom magam is, tudja egész Kolozsvár. Tanügyi és nemcsak tanügyi fölöttes hatóságokban támadt fel a kételkedés: miért is járnak a 3-as magyar líceum diákjai táborozásra Magyarlétára? Jöjjenek el az elvtársak, győződjenek meg személyesen, felelték a líceum tanárai... Nem elszigetelődés ez? – támadt a további gyanú. Eddig csak magyar diákok tanultak a hajdani piariban, így a válasz, összeszokott diákok, ismerik egymást, barátok, könnyebben megy velük... Eppen ez az elszigetelődés! Erre Palkó Attilának sorra járták a kolozsvári román líceumokat, nagy nehezen találtak jelentkező román partnereket... Majd máskor, már késő – most ezzel az érveléssel odázták el az illetékesek. A sátrak, felszerelések, régészszerszámok 1984 nyarán megbolygatlanul, bántó csendben maradtak a líceum régészeti szertárában...)

● **Közöltél-e már valamit szakfolyóiratokban a létai ásatásokról?**

Eddig még keveset. 1979-ben a régészek XIII. összefüvetelén, Nagyváradon Gyulai Pál barátom, aki a létai ásatások egyik irányítója volt, rövid beszámolót tartott feltárásainkról. Ez az előzetes jelentés nyomtatásban is megjelent a nagyváradi múzeum kiadásában. 1983-ban az *Acta Musei Napocensis* hasábjain Gyulai Pállal és Papp Ferencsel együtt román nyelvű tanulmányt közöltünk a létai várban hamis pénzeket verő műhelyről. Az egész anyagot monografikus formában – az ásatások teljes befejezése után – magyarul, Gyulai Pállal és Kovács Nemerével szeretném feldolgozni.

● **Régészet és élő népművészet egymástól nagyon távolinak tetszenek. Összekapcsolhatja őket egyazon ember – Palkó Attila – érdeklődése, kutatása, hivatásos, hivatásos idők fölött. A neolitikumig elhaladó tanár újra meg újra visszatér szülőföldjére, Magyar faluba és környékére, mintegy az emberi munka, küzdelem és szépségvágy folytonosságát igazolva évezredek leletek feltárásával, középkori vár kutatásával és a népművészeti értékek összegyűjtésével. Az érdeklődés mostanság a gyűjtő felé fordult, hogy megjelent Portik Irénnel és Zsigmond Józseffel közös kötetet, a Felső-Maros vidéki varrottasok.**

Harmadik gimnazista koromban, enyedi diákként, 1939-ben az *Ifjú Erdély* felhívására összegyűjtöttem az időjárásra vonatkozó magyarói babonákat, jóslatokat, tapasztalatokat. A negyvenes évek elején, minden biztatás nélkül, szülőfalum református temetőjében összegyűjtöttem a sírfeliratokat. Hatvanéves feliratot is találtam akkor. Sajnos, ez az anyag a háborúban elveszett, később tudtam csak valamelyest pótolni. Ugyancsak a negyvenes években, K. Kovács László kolozsvári néprajzos egyetemi tanár biztatására, akivel időközben megismerkedtem, leírtam a magyarói temetési szokásokat. Ezek a szokások egy családi tragédia folytán közel kerültek hozzám: 1941-ben meghalt 17 esztendőes öcsém. Kovács professzor a tőlem kapott anyagot felhasználta *A kolozsvári hóstátiák temetkezése* című összefoglaló művében, amelyből egy példánnyal megajándékozott. Román anyagot fordítottam neki a Radnai havasokban folyó juhászatra vonatkozóan. A néprajz tudományával és a szakszerű gyűjtéssel csak 1946-ban, egyetemista koromban, két kiváló etnográfus, Gunda Béla és dr. Kós Károly irányításával ismerkedtem meg. Eljártam velük gyűjteni Györgyfalvára, és a nyári szünidőben falumban végzett gyűjtéseimben igyekeztem hasznosítani az ott szerzett tapasztalatokat.

● **A történész Palkó Attila bizonyosan azt is kiderítette, hogy szülőföldjén meddig nyúlik vissza időben a szálán varrott keresztzemesek hagyománya? És honnan a motívumok? Vannak-e köztük jellegzetesen helyiek? Hímeznek-e még ma is szülőfalud és a környék asszonyai, leányai?**

Legrégibb írásos emlék a Felső-Maros vidéki hímezésekre 1599-ből maradt fenn, Nagyfülpösről, ahol az Abosfalvi Radvánczi István ingó javairól készült inventáriumban szerepel „három varrottas vánkos héjastól”. Az 1633-ban készült beresztelki úrasztali kendő két díszítőelem formái és szerkezeti hasonlóságot mutat ma is meglévő magyarói mintákkal. A hímezőelemek kidolgozása és szerkezeti felépítése jól kiforrott hímezésgyakorlatról tanúskodik. Egy másik fontos adatunk 1720-ból való, az unokai úrasztali abrosz piros és kék díszítőelemek, amely a legrégibb keresztzemes szálán varrottasunk. Tehát a hímezés négy-száz éves múltja tekint vissza, de igazi virágkorát a jobbágyfelszabadítás után érte meg.

A magyarói hímzésekre századunk eleje óta többször felfigyeltek, a két háború között olyan híresek voltak, hogy a tengeren túlra is eljutottak.

Van-e ma is hímzés Magyarán? Hétköznap délután ma sem tartozik a ritkaságok közé a kapu elé, a padra vagy a sánc martjára letelepedett varróasszonyok ifjabb, középkorú vagy idősebb nemzedéke. Sőt, miután a sajtó, a tévé népszerűsítette a régi hímzsmintákat, újból keletjük, divatjuk támadt. A motívumok főleg mértani szerkezetűek, ezek a régebbiek, mintegy 50 minta maradt fenn belőlük. De régeinek tekinthetjük a növényi díszítésű mintákat is: tulipános, szegfűs, makkos, gránátalmás, sajió vagy pünköszi rózsás elnevezésű mintákat, amelyeken reneszánsz hatás ismerhető fel. Jellegetesen magyaróinak mondhatjuk a mértani szerkezetű kicsi rózsás mintákat, hasonló variánsokkal másutt eddig nem találkoztam. A minták – miként Erdély más vidékein is – az udvarházak közvetítésével kerültek a magyarói varróasszonyokhoz, akik természetesen a maguk ízlésének és helyi hagyományának megfelelően alakítottak rajtuk. A magyarói minták kapcsolatot mutatnak a gyergyói, kisküküllői és szilágysági hímzésekkel is.

● Ezen a beszélgetésünkön is többször említetted Zsigmond József nevét, aki néprajzi gyűjtéseid társszerzője, elmaradhatatlan munkatársad. Kicsoda ez a Zsigmond József?

Ahogy mondtad, legközelebbi munkatársam, és nyilván barátom. Magyarán született ő is. Már az elemi iskolában kitűnt rendkívüli képességeivel. Őt tartották az iskola legjobb matematikusának. Katona korában – a tűzéreknl szolgált – csakhamar őrmesteri rangot ért el. Háromesztendő hadifogsága idején jól megtanult oroszul. Hazatérése után magánúton elvégezte a faiparit. Néhány évig a Magyar Népi Szövetségben tevékenykedett, majd a szövétai faipari kombinát igazgatója lett, utóbb pedig pártaktivista Marosvásárhelyen. 1968 óta dolgozunk együtt Magyaró történetének és néprajzának összeállításán. Mivel gyermek- és legénykorát megszakítás nélkül Magyarán töltötte, a helyi népszokások egyik legjobb ismerője, ezért is választottam munkatársamul.

● Egész beszélgetésünk alatt motoszkált bennem az a gondolat, hogy a sokoldalúság, ami Palkó Attilát jellemzi, miként befolyásolhatja gyakorlati, tanári tevékenységét? Gátol-e vagy serkent, és ha igen, miben?

Kétségtelenül segíti szakmai munkámat. Egy történelemtanárr csak akkor tehet eleget kötelességeinek, mint az új nemzedékek tudományos, erkölcsi nevelője, ha intézményes tanulással, de éppen úgy önképzéssel is, állandóan lépést tart a haladással és kielégíti a folyton növekvő pedagógiai igényeket. Minden történelemtanár számára elengedhetetlennek tartom az egyéni kutatáson alapuló tudományos tevékenységet. Csak így tehetjük a történelmet igazán tudománnyá, amely a társadalmi haladás ügyét szolgálja, s nem ködös mítosz, így érthetjük meg mélyebben a szülőföld, országrészünk és a világ történelmének sokrétű, bonyolult folyamatát. Persze jó lenne, ha minden tanár meg tudná teremteni magának az elmélyült kutatáshoz szükséges feltételeket, több szabad időt tud(na) szakítani egyéni vizsgálódásokhoz is. Magam megteremttem ezeket a feltételeket, nem különleges szerencse folytán, hanem mert mindig szenvedélyesen szerettem a munkámat.

Az 1988–1989. évi honismereti-helytörténeti pályázat díjazottjai

A pályázatra összesen 220 pályamű érkezett összesen kilenc megyéből és a fővárosból. Igen tanulságos, és bizonyos mértékben a honismereti munka kiterjedtségét is mutatja, hogy a különböző megyékből mennyi pályamunka érkezett.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye 81 db (36,8%), Budapest 4 db (1,8%), Csongrád 8 db (3,6%), Győr-Sopron megye 78 db (35,6%), Nógrád 9 db (4,0%), Szabolcs-Szatmár 8 db (3,6%), Jász-Nagykun-Szolnok 10 db (4,5%), Hajdú-Bihar 3 db (1,4%), Veszprém 7 db (3,2%), Heves 12 db (5,5%).

A díjazottak. Felnőtt: I. díj: *Németi Gábor* (Hatvan); II. díj: *Kiss József* (Jászfényszaru), *Rácz Sándor* (Pápa); III. díj: *Dobossy László* (Ózd), *Vass Tibor* (Debrecen), *Nagy Lajos* (Mesterszállás), *Zugor Ferenc* (Balatonfüred).

Ifjúsági. I. díj: *Dobsai Éva* (Karcag); III. díj: *Viktor Anette* (Miskolc), *Nagy Ákos Levente* (Sopron), *Csizmazia András* (Sopron), *Harangi Zsuzsa* (Eger).

Tárgyjuttalom. Felnőtt: *Kovács Károlyné* (Ózd), *Hollósy B. Sándor* (Bp.), *Tilai Mária* (Győr). Ifjúsági: *Viktor Anette* (Rudabánya), *Csuzda Adrienn* (Rudabánya), *Bakos Beatrix* (Sopron), *Marák Márta* (Győr), *Varga Mónika* (Eger), *Gulyás Mónika* (Jászárokszállás).

Dicséret. Felnőtt: *Jakab László* (Debréte), *Dr. Kovács Károlyné* (Ózd), *Dobossy László* (Miskolc), *Agoston István* (Miskolc), *Dr. Szabó Lajos* (Taktaszada), *Szénási Gyula* (Bp.), *Kovács Lajos* (Szeged), *Dr. Bertha Árpád* (Sopron), *Veszprémi György* (Győr), *Forgács János* (Győr), *Gábris Frigyes* (Győr), *Várszegi György* (Bátonyterenye), *Görbedi Miklós* (Tiszalök), *Györi József* (Turkeve).

Hogyan alakítottak téeszcsét a Tolna megyei Majoson 1951-ben?¹

1951. február 27. szerdai nap volt. Az öcsém, Lőrincz Vilmos még előző nap lejött Dúzs községből sógoromhoz, Miklós Gáborhoz, hogy a ganyét kihordja az udvarból. Reggel hozzáfogott a munkához, de nem volt megfelelő szekere, így elment szekeret kérni. Először Gergely Tamáshoz ment, erre azt mondja Tamás, hogy ő is eljön ganyét hordani, azután György Bélához ment szekérért, az is inkább jött a saját szekerevel segíteni, és úgy reggelibe kaláka alakult, rendes *ganyézó kaláka* lett belőle. Györfi Lajos a fiával, Dezsóvel, Szóts Ferenc, Kajtár Ferenc és még többen; megkezdődött a ganyéhordás, az udvar tele lett szekervel, mi is odamentünk a feleségemmel együtt, én a szekervel, lovakkal hordtam a ganyét. Sógorom, Gábor, juhász volt, volt egy Mihály nevezetű bojtára, és annak egy Lőrinc nevezetű barátja. Ez a Lőrinc Pap Mihálynál lakott. Legények voltak, csak hiányzott a sütnivaló a fejükből, nem voltak teljesen normálisok, azok rakták a ganyét a szekerekre. Még jöttek többen segíteni, az idő jó volt.

Már ha kalákáé fejlődött a mai nap, akkor kell gondoskodni ételről meg italról is, hogy hangulatosabban menjen a munka, legyen az asszonyoknak is mit dolgozzanak. Voltak a sógoromnak szép süldő disznói, megfogtunk egyet levágni. Szóts Ferenc lett a böllér, mindjárt leszúrta a disznót és hozzáfogott feldolgozni, estére legyen kolbász is meg hurka a kalákavacsorához. Így mindenki dolgozott, meg közben ittunk is egy-egy pohárkával. Kora délután volt, és kifogyott a ganyé az udvarból. Az emberek a szekerekkel elmentek haza, csak azok maradtak, akik a disznóval dolgoztak, de meg lett mondva, hogy vacsorára mindenki eljöjjön. Sógorom, Gábor gondoskodott, hogy elég innivaló legyen estére, sör, pálinka meg bor. Minden idejében elkészült, berendeztük az asztalokat és az asszonyok megterítették. Gyülekezni kezdtek a kalákás vendégek, és úgy sorban helyet foglaltak az asztal mellett. Sógor Gábor először pálinkával fogadta, kínálgatta őket, amíg a levest behozták, akkor elkezdődött az evés és közben a sok beszéd, ami a kalákában szokás. Egy asztalnál ültek Györfi Lajos a fiával, Dezsóvel, Kajtár Ferenc, György Béla, és úgy beszélgettek. Mi egypáran el voltunk foglalva az étel felszolgálással. Szóts Ferenc, ahogy vége lett a vacsorának, bement a szobába és leült az asztal mellé, úgy szundikált. A disznóvágásba nagyon kifáradt, a kelleténél többet ivott is. A többiek még maradtak az asztalnál és beszélgettek. Nem tudom, honnét jutott eszébe Györfi Lajosnak, hogy még valamit kellene játszani is, avval a két legénnyel felkelt az asztal mellől. Volt a szobában egy hokkerli szék, elővette a szoba középebe, letett egy forintot a földre és azt mondta a legénykéknak, azé lesz a forint, aki a széken áthajol és a szájával felveszi a forintot. Hozzá is fogott mind a két legény, Mihály is meg Lőrinc is, egymás után próbálgatták felvenni a forintot, de sehogy sem sikerült felvenni egyiknek sem. A ház földes volt és így a legények addig nyalták a földet és a fogaikkal

¹Részlet a szerző életrajzi írásából, amellyel 1984-ben első díjat nyert az Önkéntes Néprajzi Gyűjtők pályázatán. Az eredeti kéziratot *Kóka Rozália* gondozta. (Szerk.)

harapták, hogy tiszta maszasosak lettek. Sokáig nézegettük, hogy melyiké lesz a forint. Már tizenegy óra volt, de nem sikerült sem Mihálynak, sem pedig Lőrincnek felvenni a forintot. Közben megittak egy-egy pohárával és úgy játszódtak tovább. Én hagytam a nézegetést és a feleségemmel elmentünk haza, lefeküdtünk.

Korán reggel felkelek, még sötét volt, akarom a villanyt felkapcsolni, de sehol nem ég a villany. Így gyertya mellett kellett megfejni a teheneket és korán reggel vittem a tejet a csarnokba. A járdán haladva hallom, beszélnek, hogy éjjel fél tizenkettőkor autókarambol történt és három ember életét veszítette. A csarnokban is mindenki erről beszélt, az autószerencsétlenségről. Bányászautó volt, jött Nagymányokról és amikor ért volna a faluba, Majosra, ott van egy kisebb kanyar, az autó nekiütközött egy kőnek, utána egy fának, aminek az ágai mind leverték a vasvázat az autóról, amire a ponyva rá volt húzva és azok a vasak agyoncsapkodták a bányászembereket. Akkor még olyan kezdetlegések voltak a bányászautók, ponyvával voltak lefedve.

Hazajöttem a tejszarnokból és én is megnéztem az autószerencsétlenség színhelyét. A falutól nem messze volt. Sokan voltak kíváncsiskodni, az eperfának le volt dörzsölve a kérge, az ágai pedig letörölve, de már sem a halottak, sem pedig az autó nem volt ott. Csütörtök nap volt, én elmentem ki a méhekhez és ott dolgoztam egész délután két óráig, akkor jöttem haza. De már az ávósok és a nyomozók ott voltak, hogy én is menjek kihallgatásra a bikaistállóhoz, ott tartotta a nyomozó rendőrség a kihallgatásokat, aki csak valamit tudott a karambolról.

Az ávósok meg a nyomozók még délelőtt tíz órakor megérkeztek. Legelőször a tanácsházához mentek és azt kérdezték, hogy hol volt a faluban nyilvános előadás az este, bál, vagy lakodalom, vagy kalákaféle. Ez után tudakolóztak a tanácselnöktől. Nem messze a tanácsháztól a szomszédban lakott sógorom, Miklós Gábor és azt mondta a tanácselnök, hogy ott volt a kaláka és ott volt ivás az este. Erre az ávósok meg a nyomozó rendőrség mind odamentek a Miklós Gábor házához és mind összegyűjtötték azokat, akik szerdán este részt vettek a kalákavacsorán. Mindenki arra a helyre kellett üljön, ahogy az este volt és mindent el kellett mondjanak, hogy étel közben miről beszélgettek egymás közt. Hangszalagra vették és úgy ahogy ültek, lefényképezték. A kapunál ór állott, nem volt szabad sem ki-, sem bejönni a kapun, csak azok, akik részt vettek a kalákában. Úgy ahogy ültek az asztal mellett, sorra hangszalagra vettek mindent. Györfi Lajos meg a fia, Dezső egy asztalnál ültek, Kajtár Ferenc meg a két legényke, Mihály és Lőrinc. Most már egyenként kezdték kihallgatni őket, mindenáron rá akarták beszélni, hogy Györfi Lajos suttozta a fiának, hogy menjen és a követ húzassa a lóval az útra. Oda, ahol az autó kell jöjjön. Az asztalnál akik ott ültek, mindenki tiltakozott, hogy ilyen suttozás nem volt. Akkor kényszerítették Györfi Lajost, hogy hajoljon a fiához, mint az este csinálta. Lajos tiltakozott, hogy ő ezt nem csinálta. Akkor odamentek a másik asztalhoz, ahol egyedül Gergely Tamás ült, hogy hallotta-e, mit suttozott Györfi Lajos a fiának. Addig a két legénykét külön vallatták, hogy azok mit mondjanak, Gergely Tamást pedig körülfogták, hogy miért van egyedül az asztal mellett. Ő pedig mondja, hogy az este ketten voltak Lőrincz Vilmossal és ketten beszélgettek, nem figyeltek oda, hogy Györfi Lajos mit beszél a fiával. Akkor kérdik, hogy Lőrincz Vilmos most mér nincs itt. Tamás mondja, hogy elment haza Dúzsra, még ma, korán reggel. Akkor mentek a harmadik asztalhoz, ahol Szóts Ferenc volt, ő ugyan, mint előző este, szundikált az asztal mellett és azt mondja, hogy ő egész vacsora alatt aludt és nem tud semmit, hogy mit beszélgettek az emberek az asztalok mellett. Most megint szorosabban kezdték faggatni a két legényt, Mihály meg Lőrincet. Sorra kerültek az asszonyok is és még Szóts Boldizsár is, aki szintén ott volt a kalákában. Azok nem tudtak semmit csinálni, semmit mondani, csak hogy fél tizenkettőkor elaludtak a villanyok. Végül a Lőrinc gyereket bírták rávenni, hogy ők ketten csinálták Dezsővel, mondják azt. Ki is oktatták, hogy mondja el, milyen formában történt a kő odahúzatása az útra. Akkor mindjárt odamentek Györfi Lajos lakására és kivették az istállóból a lovat és a ló után kötöttek egy nagy követ. Dezsőt felültették a ló hátára, Lőrinczel pedig vezették a lovat. Fel a hosteléken, a kerteken keresztül, húzták az országútra és húzatás közben többször lefényképezték. Így két kőből állott a karambol színhelye. Ez történt csütörtök délelőtt, délután pedig a bikaistálló melletti rendőrpihenőn folytatódott a kihallgatás.

Amikor engemet is kihallgattak, fölmentem a bikaistállóhoz és bekopogok a rendőr ügyeletes szobába, csak egyedül volt a százados. Nagyon finoman kérdezgetett, hogy hívnak, hány éves vagyok, voltam-e katona és hol szolgáltam? Én szép lassan elmondtam, hogy igen, voltam katona, de csak román katona, kiképzést Lugoson kaptam, a Kilences

Csendőrezrednél, a Második Batolimba. Utána pedig Temesváron voltam több mint két esztendő az ezredirodánál „kompania depozit”, ott töltöttem az életem legszebbik felét, utána meg Fultucsénbe helyeztek, ahol állandóan, két évig, 1939–1940-ben mindig katonászkodtunk, legtöbbit civil ruhában. Akkor azt mondja nekem a százados: tudom, hogy nem bűnös és a tettes is megvan, de mondjon el mindent, ami volt a kalákában, és hogy történt a karambol. Mondom a századosnak, azt tudom, hogy mi történt a kalákában, de karambolról nem tudok semmit mondani, én csak reggel tudtam meg, hogy azon az éjszakán karambol történt, amíg a kaláka tartott. Akkor rám szólt az a százados erélyesen: kitől hallottam. Reggel mentem a tejszarnokba és ott mindenki a karambolról beszélgetett. De mondjak nevet, hogy ki volt az, aki először szólott a karambolról. Én erre azt feleltem, hogy mindenki, nagyon sokan voltak a tejszarnokban, még a nevüket sem tudom megmondani. Ezzel a kihallgatást befejeztük. Még voltak néhányan, akik vártak a kihallgatásra. Én örvendtem, hogy ilyen simán megúsztam a kihallgatást.

Györfi Lajost meg a fiát összekötözték és úgy vitték Szekszárdra, bezárták a börtönbe. Hol az egyiket, hol a másikat vezették elő és vallatták őket két héten keresztül.

Közben újból gyűlést csináltak a faluban, amit a mozhelyiségben rendeztek, Szentes Antalnál, hogy megalakítsák a téesz. A gyűlésen megígérték, hogy ha az egész falu belép a téeszbe, akkor szabadon bocsátják Györfi Lajost és a fiát, Dezsőt. Így alakult meg az első típusú téesz, méghozzá kettő. Az egyiknek az elnöke Borsos Ferenc, a másiknak pedig Kiss János. 1951. március 15-én hazaengedték Györfi Lajost meg a fiát, Dezsőt is. Dezső a téesz megalakulása előtt már bányász volt, az apja, Györfi Lajos sem sokáig dolgozott a téeszben, ő is elment bányásznak.

Lőrincz Imre

A paraszti gazdálkodás felszámolása Szentkirály községben és környékén¹

Szentkirály Árpád-kori eredetű település. A tatárjárás után letelepedett kun lakossága a XVII. század végén, a 15 éves háború idején költözött be a nagyobb biztonságot nyújtó Kecskemétre. A pusztává lett, majd tanyákkal benépesülő Szentkirály 1952-ig a város közigazgatásához tartozott. A Lászlófalva néven önállóvá váló község régi nevét egy 1957-es sikertelen kísérlet után 1987-ben szerezte vissza.

Szentkirály mezőgazdaságból élő, középparaszti jellegű község volt. A „hosszú 50-es évek” agrárpolitikája alakította át gyökeresen a helyi társadalmi és birtokviszonyokat. A magángazdálkodást felszámolni igyekvő állami akarat és a hagyományos paraszti élet- és gazdálkodási formát megőrizni kívánó gazdatársadalom konfliktusa legélesebben az 1959–1960-as tsz-szervezés idején jelentkezett.

Az előkészítő műveletek

1956 után a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésének a kérdése egy időre lekerült a napirendről. A Kádár-kormány 1956. november 27-i felhívása még teljesen a parasztság szabad elhatározására bízta a gazdálkodási mód megválasztását. Az MSZMP 1957. július 27-én meghirdetett agrárpolitikai tézisei, bár még nem központi feladatként, de a mezőgazdaság fejlesztésének fő irányvonalát a „korszerű nagyüzemi gazdálkodás” fokozatos kiépítésében jelölték meg.

A távlati célokból 1958 végére napi feladatok lettek. Az MSZMP KB decemberi ülésén a tömeges kollektivizálás újrakezdését és gyors befejezését határozta el. Eddigi parasztpolitikáját taktikainak minősítette, és az egész párt- és államapparátus legsürgősebb feladatává tette a mezőgazdaság átszervezésének lebonyolítását.

¹Részlet a szerző A termelősövetkezeti mozgalom története Szentkirályon című munkájából. (Szerk.)

A kecskeméti járás területén 1959 elején kezdődött el az agitációs kampány, amelynek irányítója a járási pártbizottság volt. Az 1958. évi decemberi kb-határozatot először a járási párt-nagyaktíva, majd a járási tanács-vb tárgyalta meg, és kidolgozták a magángazdaságok elleni harc stratégiáját, a szervezési tervet, mely szerint 1959 végére 31 új tsz-t kellett alakítani 1750 taggal és 13 160 kat. hold területen.

Először a szervező-agitációs bázist kellett megteremteni. A szervezésbe bevonhatónak tartották mindazon szektoroknak a dolgozóit és szervezeteknek a tagjait, akik közvetlenül vagy közvetve a pártállamtól függtek. A tervszerűen a járás „...rendelkezik olyan aktívahálózattal...”, hogy a beütemezett tervet végre tudjuk hajtani: 65 pártszervezet: 1097 tag, 67 KISZ-szervezet: 2000 tag, 10 földműves-szövetkezet: 1000 tag, tűzoltótörszervezet: 685 tag, pedagógusok: 486 fő, tsz-tagság: 1478 tag, járási tanács dolgozói: 60 fő, községi tanácsok dolgozói: 247 fő, járási tanácsstag: 60 tag, községi tanácsstagság: 870 tag, községi nőtanácsok: 733 fő, községi népfrentbizottságok: 300 fő, állami gazdaságok dolgozói: 1000 fő, mezőgazdasági gépállomások dolgozói: 290 fő, permeterüzem: 100 fő.² Ebből a 10 ezres „merítési bázisból” kellett a gazdákat meggyőző agitátorokat, az ún. „népnevelőket” kijelölni.

A tavaszi szervezési kampány során azonban csupán 893 községi és 68 járási „aktíva” dolgozott. A szervezés irányítóinak tapasztalniuk kellett, hogy „...nem sikerült a tsz-mozgalom ügyét társadalmi ügyé tenni.”³ A potenciális agitátorok tömegei nem voltak hajlandóak az együttműködésre, hisz többségük maga is gazdálkodó volt. A helyi vezetők és a párttagoktól várták el elsősorban, hogy személyes példamutatásukkal is agitálva belépnek a tsz-be, vagy felajánlják földjüket. A gazdatudat azonban erősebb volt bármiféle, gyakran csak szavakban létező meggyőződésnél: „Nem mutatnak példát a párttagok. Van a községben (Kunbaracs) két párttag, akik a földosztó bizottság tagjai is voltak, kaptak az államtól földet, most anyagiilag jól állnak, és hallani sem akarnak (arról), hogy a tsz-be belépjenek.”⁴ „Kerekegyháza községben 87 párttag van. Ebből 27 kimondottan földműves, de többségüknek is van földje. Egyetlenegy sem lépett be a tsz-be.”⁵

A községi vezetők közül a kihelyezett káderek – az MSZMP 500 ilyen vezető falura küldését határozta el 1958 decemberében – voltak a legaktívabb harcosai a tsz-szervezésnek. A helyi gazdatársadalomhoz kötődő, gyakran egyénileg is érdekelt vezetők általános hozzáállása a passzivitás volt, amit csak a községnek a szervezésben ún. súlyponti községgé nyilvánítása idején kényszerültek feladni: „Vannak olyan vezetők, akik passzív magatartást tanúsítanak, mint pl. Izsák községben a vb elnökhelyettese és a vb titkára, akik kijelentették, hogy nincs módjukban e területen (a szervezésben) ténykedni. Mindkettőjüknek haladékokat adtunk, hogy helytelen szemléletüket számolják fel... Ha úgy látjuk, hogy ők azok, akik gátolják az előrehaladást, javaslattal fogunk élni funkciójukból való visszahívásukra.”⁶

A községi tanácsstagok, akik a tanácsülésekről való nagyszámú távolmaradásukkal eddig is megkérdőjelezték a helyi hatalmi szervek népi jellegét, most már tömegesen „szabotálták” a szinte csak a tsz-szervezéssel foglalkozó üléseket: „Ágasegyháza községben arra a tanácsülésre, mely a tsz-mozgalom kérdéséről tárgyalja, éppen csak eljöttek a tanácsstagok, ezek nagy része is nem a parasztokból tevődött össze. A megjelent paraszttanácsstagok egyáltalán nem szóltak hozzá a napirendhez... Nem szabad a tanácsstagokat a (tanácsstagi) beszámolókat során magukra hagyni, egy-egy vezető (segítsen munkájukban)... azért, hogy a megfelelő álláspont alakuljon ki.”⁷

Az agitációs munkára a tsz-tagokat lehetett talán a legnehezebben bevonni, hiszen ők is áldozatai voltak a korábbi akcióknak, és ők ismerték a legjobban a tsz-ek belső életét, a hangoztatott elvek és a valóság közötti különbséget. A rosszul működő, mérleghiányos tsz-ek létezése már eleve ellenagitáció volt.

A „meggyőzés” gyakori formája volt a tsz-látogatások szervezése. Minden járásban volt egy-két „kirakat-tsz”, ahol állami hitelekkel nagyobb beruházásokat hajtottak végre, és ezeket, mint a tsz-ekre általában jellemzőt mutatták be a látogatásra kijelölt egyéni gazdáknak.

²Bács-Kiskun Megyei Levéltár (BKML XXIII. 302. Kecskeméti Járási Tanács vb-ü. jkv. 1959. II. 23.

³Uo.

⁴Uo. 1959. III. 10.

⁵Uo.

⁶Uo.

⁷Uo.

A tagok számára anyagi jólétet teremtő tsz-ek képét nem mindig sikerült hitelessé tenni. A látogatás koreográfiáját nem tervezett esetek megzavarhatták: „Alaposan meg kell szervezni a tsz-látogatásokat, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy a látogatások során több olyan tsz-tag nyilatkozik felelőtlenül, akik maguk sem ismerik az ottani helyzetet, s nem meggyőzően beszélnek a tsz munkájáról. Vita merült fel pl. a ballószögiek esetében, hogy mennyit kaptak egy munkaegységre...”⁸

Általános volt a panasz a géppálmások és a Permetező Gépgyár dolgozóinak, illetve a társadalmi szervezetek tagjainak a szervezésben kifejtett aktivitására is. „Bebetés” előtt a „népnevelők” megfelelő „kioktatást” kaptak. Az agitációs érvrendszer alapját az országosan terjesztett, központilag összeállított kiadványok és a Népszabadság megfelelő cikkei alkották. A „fejlettebb tulajdonforma” propagáloinak csak igen kis része lehetett meggyőződve érveinek igazáról, többségük kényszerből vállalta el ezt a feladatot: „A helyi népnevelőkre azt mondják (a gazdák), tudják, hogy úgy küldik őket, nem maguktól jönnek...”⁹

Az így kijelöltek közül sokan csak formálisan látogatták a beszerzendő parasztszaládokat, vagy elhanyagolták a szervezést: „A népnevelők közül is voltak, akik igyekeztek félrehúzódni, s napközben is többit közülük a kocsmában lehetett látni.”¹⁰ „Tapasztalat, hogy egyes népnevelők csak esznek-isznak a dolgozóknál, de népnevelő munkát nem végeznek.”¹¹ Ellenőrzésükre többször is javasolták a járási szervek, hogy a községek vezessenek nyilvántartást arról, hogy ki hány gazdát szervezett be naponta.

„Kikerülhetetlen sorscsapás”

A fokozatosság elvének feladása alapjaiban tette kérdésessé az önkéntesség elvének betarthatóságát. A parasztság számára a tapasztalatainak ellentmondó ígéretek és elméletek nem jelentettek mozgósító erőt. Ezzel a tömeges szervezés elindító is tisztában voltak, így a meghirdetett agitációs kampány nem épülhetett az önkéntesség tiszteletben tartására, hanem csak az erőszak különböző fokozataira.

Az erőszak nem csupán, és nem elsősorban fizikai kényszerítést jelentett, hanem sokkal inkább *lelki nyomást*. Az 1950-es években lezajlott tsz-szervezések emlékei, továbbá az a tapasztalat, hogy a központi kormányzat csak időlegesen támogatja a magángazdálkodást, majd igyekszik lehetetlenné tenni azt, lényegesen megkönnyítette a szervezők munkáját. *A parasztságban azt a tudatot akarták megerősíteni, hogy ellenállásuk rengeteg szenvedéssel és kellemetlenséggel járhat, de teljesen reménytelen.* A félelem és a kilátástalanság lett az a két alapérzés, amelyből a jövődől tsz-ei felépültek.

A szervezés a főbb mezőgazdasági munkák idején – késő tavasztól kora őszig – legtöbbször szünetelt, hogy a termelésben ne okozzon fennakadást, de az év többi részében folyamatos volt, ha nem is azonos intenzitású a járás minden községében. A legtöbb reménnyel biztató településeket súlyponti községeknek nyilvánították, és a szervezők nagy részét odairányították. A tömeges rajtaütésnek ez a taktikája vezetett a legnagyobb eredményre.

Az agitációnak különféle formái voltak: az egész községet érintő nagygyűlés, ahol főleg járási elvtársak tartottak beszédet; az egy-egy tanyakörzetben élők számára általában a tanyai iskolában vagy a gazdakör épületében megtartott kisgyűlés. A leghatásosabb az ún. házi agitáció volt, melynél 2–3 „népnevelő” személyesen kereste fel a gazdát a tanyáján vagy a falusi házában.

A kollektivizálás 1958-tól kezdődő szakaszában – az eddigiektől eltérően – általánosan elfogadott elv volt, hogy a szervezést a helyi gazdatársadalom magatartását meghatározó, legtekintélyesebb gazdákna kell kezdeni, akik belépését követni fogják a többiek is. Ez az elv a gyakorlatban kiválóan bevált. Igaz, hogy a nagygazdák belépésének példaértéke nem azon alapult, mintha a helyi parasztság meggyőződött volna a szövetkezeti gazdálkodás előnyeiről, a belépő „kulcsemberek” *az önállóság elkerülhetetlen feladásának lettek a jelkepei.*

⁸Uo.

⁹Uo.

¹⁰Uo. 1960. I. 19.

¹¹Uo. 1959. III. 10.

A nagygazdák meggyőződésének egyik alapérve az volt, hogy az elsőként belépők a tsz-szervezetben is megőrizhetik azt a szerepet, amit a helyi társadalomban eddig elfoglaltak. Végül a sokáig ellenállóknak is fel kell adniuk a magángazdálkodást, de nekik addigra már csak a cselédszerep jut.

A régi hierarchia átmentésének az ígérete a parasztság más rétegeinél épp a belépés ellen hatott: „Tiszakécske községben... kisemberek felvetették, hogy a vezetők megint a nagyobb gazdákkal foglalkoznak. Korábbi időkben ezek a kisemberek a nagyobb gazdákhöz jártak dolgozni, s majd a tsz-ben is ők dirigálnak.”¹²

A kintmaradás lehetőségének teljes feladásáig a gazdák különféle ellenállási technikákkal próbálkoztak. A szervezők elleni erőszakos fellépésre ritkán került sor, az önvédelem eleinte éppen a nyílt összeütközés elkerülésében jelentkezett. Erre a szétszórt tanyavilág nagyobb lehetőséget nyújtott, mint a zárt falusi település. A gazdák távol tartották magukat minden olyan összejöveteltől, amely tsz-agitációvá alakulhatott. A házhoz jövő szervezők elől pedig egyszerűen elbújtak. Ha mégsem lehetett megakadályozni a találkozást, legtöbbször felígéréssel, a döntés elhalasztásával próbáltak időt nyerni: „Sokan a dolgozók közül az agitáció során elmondották, hogy őszre hajlandók belépni. Most, amikor elbük tesszük a belépési nyilatkozatot, hogy írják alá őszre, kiderül, hogy egy részük egyáltalán nem akar belépni.”¹³

Az idősebbek korlátozott munkaképességükre hivatkoztak, és arra, hogy a bérbe kiadott vagy hozzátartozóik által művelt föld megélhetésük egyetlen forrása. A reményvesztés utolsó stádiumában éledt fel a „menteni, ami menthető” ösztöne. A gazdák megpróbálták értékesíteni mindazt, amit a tsz-be való belépés esetén elveszítettek volna. Csökkentették a kocaállományt, megszorodott a szabálytalan fakitermelés, leálltak a szőlők telepítésével.

Az ellenállás feladása, a belépési nyilatkozat első között történő aláírása a gazdaközösség szemből szegyennek számított: Kerekegyháza községben a „...géppálmás próbálta a környékén lakó egyénileg dolgozókat beszervezni, egy be is lépett a tsz-be. Utána azonban úgy nyilatkozott, hogy ne mondják meg a többieknek, hogy ő belépett... Tapasztalat, hogy a parasztok egy része fél egymástól. Azt mondják, hogy a rokonság megharagszik, megveréssel fenyegettek egyeseket, s ha megkérdezzük tőlük, ki fenyegette őket, nem mondják meg.”¹⁴ A félelem és a szegyenérzet csak a belépések tömeges megindulása után szűnt meg, ekkor már a csatlakozást az egész közösséget érintő, kikerülhetetlen sorscsapásnak értékelték.

Az egyéni gazdálkodás feladásának tragikumát, a gazdák hangulatát jól tükrözik azok a hírek, remhírek, melyek az átszervezés alatt levő falvakban gyorsan elterjedtek: „Tiszakécske községben a tsz-be való belépés miatt 11 ember felakasztotta magát...”¹⁵

A falvak teljes kollektivizálása után a gazdák többsége még évekig reménykedett abban, hogy az eddig megszokott mechanizmus szerint, a kényszerrel létrehozott tsz-ek 1953-hoz és 1956-hoz hasonlóan felbomlanak.

„Megszűnik az egyéni szabadság”

Szentkirály területén 1959 elejétől kezdődött meg a tsz-ek szervezése. A községi tanács a felsőbb utasításoknak megfelelően tsz-fejlesztési bizottságot alakított, és egyénekre lebontott tsz-fejlesztési tervet készített.

Mivel 1960 decemberéig a község nem szerepelt a látványosan és gyorsan termelőszövetkezeti községgé alakítandó települések listáján, a szervezés csak lassan, helyi agitátorok bevetésével folyt. A régóta és jól ismert emberek nem tudtak a parasztszerepet tsz-be kényszerítő, személytelen hatalom képviselői lenni.

¹²Uo.

¹³Uo.

¹⁴Uo.

¹⁵Uo.

¹⁶Szentkirályi Községi Tanács irattára (SzKT) tü. jkv. 1959. III. 14.

¹⁷Uo. 1959. X. 17.

¹⁶Uo. 1959. III. 14.

¹⁷Uo. 1960. VI. 11.

A gazdák erős ellenállása következtében 1960 elejére csak kb. 30 személy határozta el, hogy új tsz-t alakít, oly módon, hogy a közös gazdálkodást csak össze kell kezdiük meg, és abban a reményben, hogy addig is a tsz-nek járó kedvezményben részesülnek.

A sikertelenséget tárgyaló tanács- és vb-üléseken a fenyegető kijelentések mellett a gazdák vonakodásának valós okaira is felhívták a figyelmet: „...egyes parasztokat a tsz-be való belépéstől az tart vissza, hogy ott megszűnik a magántulajdon, megszűnik az egyéni szabadság... és szabad idejük is szabályozva lesz... Továbbá az, hogy (olyan) tsz-be nem akarnak belépni, amelynek adóssága van az állammal szemben.”¹⁶

Nagyon ritka volt az olyan eset, amikor a tanácstag nyíltan gazdaválasztói nevében és érdekében szólalt fel a tanácsülésen. Az 1959. évi októberi tanácsülésen az egyik tanácstag kijelentette, hogy „...ő mint a nép küldötte... a választók akaratát képviseli... és ennek alapján elmondja, hogy a körzetében lakó egyéni dolgozók tartózkodnak a tsz-be való belépéstől, és jelenleg biztosabbnak látják jövőjüket az egyénileg folytatott gazdálkodásban.”¹⁷

Ugyanez a tanácstag egy korábbi ülésen a nagyüzemi gazdálkodás megteremtésének akadályát a községben a következőkben látta: „...környezetében a mezőgazdaság átszervezése azért nem megy, mert igen változatos a földterületek összetétele, minősége, minek alapján nem alkalmasak a nagyüzemi gazdálkodásra. Elmondja, hogy ő 17 kat. holdon gazdálkodik, s a földterületén kis táblákat kijelölve külön-külön tud egy-egy növényféléseget, illetve kalászoszt termelni.”¹⁶

1960 nyarán egyre biztosabbá vált, hogy hamarosan Szentkirály teljes átszervezésére is sor kerül. Elterjedt a hír, hogy augusztus 20-ra be kell fejezni a község kollektivizálását. A szervezést irányító hatalom működésére igen jellemző az az érvelés, amellyel egy megyei tanácstag a községi tanácsülésen próbálta a hírt megcáfolni: „A tsz-szervezéssel kapcsolatban elmondja, hogy a tanácstagok azt nem jelenthetik ki határozottan, hogy mikor lesz Lászlófalva átszervezve, egyelőre csak annyit, hogy azt megfelelő időben, a párt határozata alapján közölni fogjuk a tanácstaggal és a vb-vel, akik... tudomására hozzák a lakosságnak. Tehát azt nem állíthatjuk, hogy Lászlófalván ebben az évben történik az átszervezés, mivel erről értesítést még senki sem kapott.”¹⁷

Minden külön értesítés nélkül a gazdák magatartását sok területen már a közeli kollektivizálás, az önálló gazdaság feladásának veszélye határozta meg. Sokan nem fizették rendszeresen az adójukat, arra gondolva, hogy amúgy is elvesztik az adó alapjául szolgáló földet, és a belépéssel együtt az adóhátralékukat is eltörlik. Kevesen kötöttek szerződést hizlálásra, hiszen a tsz-be való belépés esetén ennek nem látták értelmét.

1960 december elején kezdődött meg végül Szentkirályon a tömeges szervezés, Izsákkal, Lakitelekkel és Nyárlőrincsel egyszerre. A 4 községben összesen 4422 családot és 36 321 kat. hold területet kellett beszervezni, hogy termelőszövetkezeti községekké alakuljanak. 206 „népnevelő” agitált a községben, közülük 158 volt vidéki. A házról házra járó csoportokat a helyiek „csonttörő brigádnak” nevezték el.

A kampány beindítása előtt tanácsülést tartottak a községben, mely határozatban kimondta, hogy a „...még egyénileg dolgozó parasztok (vállalják), hogy elsőnek lépnek be, és a belépett tanácstagok személyes példamutatással nyújtanak segítséget. A tanács a párt és a kormány határozatával egyetértésben elhatározta, hogy Lászlófalva községben a mezőgazdaság szocialista átszervezését 1960. december 31-re be kell fejezni”. A 14 egyénileg gazdálkodó tanácstagnak csak a fele jelent meg az ülésen, a határozat nélkülük született.

A december 31-i tanácsülés már a szervezés eredményeit értékelte. A december 24-ig tartó átszervezés alatt 4 új tsz alakult 1227 taggal 8735 kat. hold területen. Az Új Élet Tsz magába olvasztotta az Úttörő Tsz-t, ezenkívül Új Tavasz, Búzakalász és Kossuth néven alakultak tsz-ek. A meglevő Alkotmány Tsz-szel együtt a község területén 5 tsz lett.

52 gazda nem írta alá a belépési nyilatkozatot, ezek beszervezését továbbra is „központi feladatként” kezelték.

Farkas Gyöngyi

TÁRLAT

*Reneszánsz kályhacsempe
Mátyás tatai palotájából
(Kuny Domokos Múzeum, Tata)*

Mátyás kedvenc vitéze, Bajnai Both András faragtatta a bajnai templom szentségtartó fülkéjét.

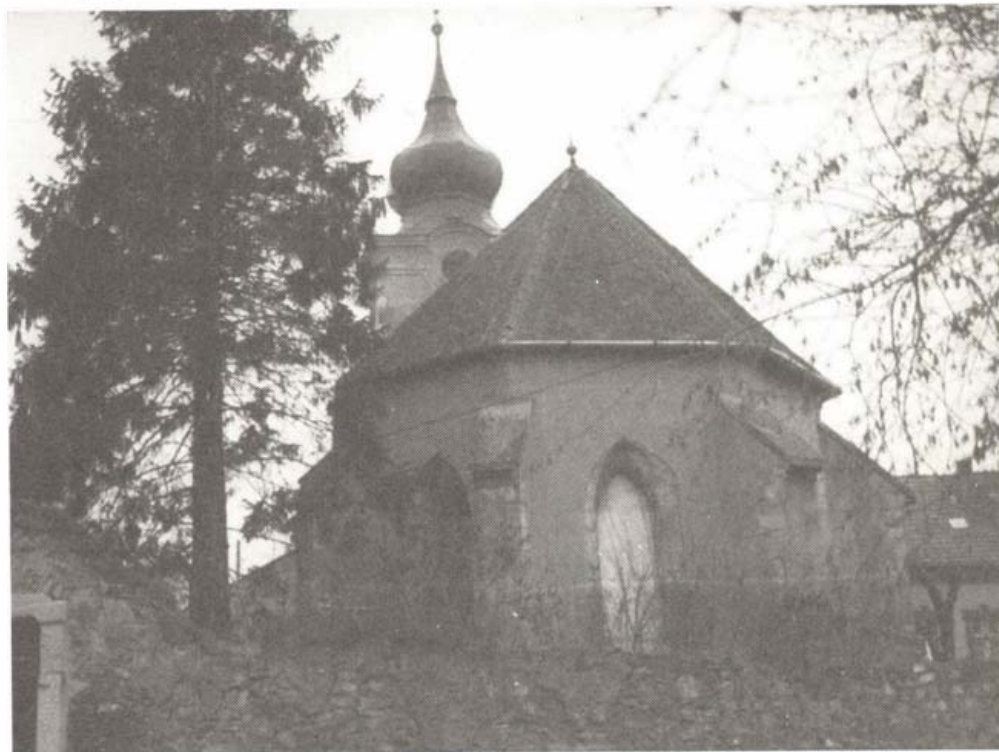
Mátyás király emléke Komárom megyében

Mátyás korabeli (valószínűleg 1484-ből való) pálcaműves ajtókeret a bajnai római katolikus templom oldalában.

Lovagalakos
kályha
a tatai palota
„Lovagtermében”,
restaurálva.

Az egykori híres borvidék központja, Neszmély (ma Almásneszmély része) Mátyástól kapott mezővárosi kiváltságokat. A község temploma is ekkor épült, jelenleg a református templom szentély-apszisa.

Háraszti Norbert felvételei

Török Fáti, a leányrabló pribékasszony kínvallomása, 1648.

Magyar származású volt?

A pribékekről a régi magyar történelmi írások és forrásművek számtalan szórványadatot hagymányoztak ránk a török időkből. Férfiak és nők, ifjak és vének, magyart és törököt szolgálók egyaránt akadtak közöttük. Takáts Sándor, a török kori mozaikok legismertebb közléteveje harmadszáz oldalas tollrajzot szánt a bemutatásukra.

Valószínű, hogy e délszláv eredetű kifejezéssel még a XIV. század utolsó harmadában ismerkedtek meg a magyar király, I. (Nagy) Lajos katonái a déli végeken és a Balkán északi térségein. A szerbhorvát „pribeg” összetett szó valahonnét átfutót, átmenekülőt, átállót, átszökőt, vagyis szökevényt jelentett. Mivel a korai török időkben, a Mohács előtti másfél évszázad folyamán a magyar seregek gyakorta harcoltak a Balkánon, s a XIV–XVII. században sok szerb, horvát, bolgár és egyéb délszláv katona és fizetetlen önkéntes is beállt soraikba, bizonyos, hogy a pribék kifejezés az ő közvetítésével, valamint a balkáni kereskedők, diplomaták, hadifoglyok révén terjedt el hazánkban.

A hódoltság idején a pribék gyűjtőszót egyként használták a mohamedán és a keresztény árulók, a kémek, a szökevények megjelölésére, mint ahogy a portyák kalauzolására vállalkozó útmutatók tekintélyes részét is ők adták. Vagyis valamilyen módon, mindahányan a török–magyar végvári élethez, a „vitézli rendhez”, a katonáskodáshoz kötődtek. S mivel a hadakozás a férfiak mestersége volt, a pribékek túlnyomó többsége is közülük került ki. Azonban pribékké vált nőkről, asszonyokról is maradtak fenn szórványos adatok.

Az egyik ilyen hódoltsági pribékasszonyt Takáts Sándor megemlítette pár sorban. Úgy tűnik azonban, hogy kissé felületesen olvasta el a Musztafa budai hodza – a török várórség fizetett, mohamedán vallásánitója – feleségével, a magyar irat által „Török Faty” gyanánt említett pribék nővel kapcsolatos információkat, mivel rövid ismertetésében több pontatlanságot is elkövetett. Így például téves az az állítása is, miszerint ez a Fáti – eredeti, török néven: Fatime – születésére nézve magyar származású volt.

A pribékek viselt dolgairól jobbra csak néhány szórványadat, esetleg pusztán a nevük maradt az utókorra, így a „török” Fáti kétoldalas vallatási jegyzőkönyve, részletessége miatt, különösen értékes a számunkra. Kitűnik belőle, hogy a Felvidék északnyugati részéből került el Budára. Minden felföldi cinkosa, sőt árván élő testvérnénje is szlovák nevet viselt. Ily módon, noha nem ismerjük a pribékasszony eredeti, keresztény nevét, szinte bizonyosra vehetjük, hogy nem magyar származású volt, hanem szlovák. Ez egyértelműen kiderül saját kínvallomásából, amit a XVII. század közepén vetettek papírra Érsekújváron. Ezt a felettebb érdekes dokumentumot teljes tartalmi hűséggel, de mai helyesírással közöljük az eredetiről, melyet a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratára őriz.

Török Fáti vallomása

Anno 1648 die 29 aprilis. A nemzetes és vitézli Bossányi Gábor újvári substitutus (helyettes) kapitány parancsolatjából gyűltünk be néminemű Török Fáty nevű asszony törvény szerént való szolgáltatására. Mely asszonynak kezében praemanibus (keze ügyében) tapasztaltott két leány és egy asszony gyermekestől. Egyik leány árvai, másik galgóczi, az asszony negyedi, mely asszonynak fassiójára (vallomására) tettünk ilyen deliberatiót (határozatot):

Deliberatum est (határozottatott)

Mivel maga szabad akaratjából nem tagadja az ő cselekedetét, de hogy ennek előtte tett latorsági kinyilatkozzanak, ítéljük, hogy elsöben megkínzasszattassék, azután horogban vetettessék.

Fátinak, a pribékasszonynak tortúráján (kínzás alatt) tött vallása:

Az első ura Budán Musztafa aga volt, és meghalván, azután Musztafa hodzsza vötte el. Az első uránál esztendeig volt, a hodzsza uránál öt esztendeig volt.

Az oroszfaluiaknak a török ura, Musztafa tihaja bég küldte ki leánkák(at) lopni. A visegrádi felsővárosban lakik az ő török úr(uk).

Az orosz Golyvás, alias (másként) Fekete Andrásnak parancsolták a törökök, hogy égesen mindenütt. Száz forintot ígért volt azért neki. Árvából, Felsőkubinból egy asszont vitt el, ott törökké tette. Az orosz ember mind a két útjában kint volt vele, az asszont pedig Korponára vitték alá. Harmadszor is volt kinn, s akkor is vele volt az orosz ember, de akkor semmit sem vihettek. Kémségben küldték ki az orosz embert, hogy minden várakat s városokat megnézze s megkémlelje. Hogyha gyermekeket vihetnek be Törökországba, háromszáz forintot ígértek a törökök nekik. Negyedszer is volt kinn, mindenszer egy-egy gyermeket vitt be Tótországba.

Korponán lakik áruló Kohut fia Petis nevű, ez a basa tihaja(já)jához jár be Budára. Hatszor volt kinn Magyarországon lopni, a hat útban tíz embert vittének el. Korponáról harmat, a többi Felsőkubinból vitték. A basa tihaja(já)ja negyven forintot adott költséget útra neki. Mikor kijött, Korponára jött, a Kohutnak feleségénél, Soffiánál szállott. Annak a fia is, Pál tudta, hogy gyermekeket jár ki lopni.

Hat forintot is adott nekik; az asszony, Soffia is tudta. Galgócon vagyon áruló Uklík Janó nevű, az adta most neki a leánt is. Hat rész gyoicsot is adott neki, futtat a feleségére Jánosnak, Susánnának. A leánka meg tudja mondani, micsoda János. Maruson is Tót Pál áruló, sárga szakállú vagyon. Óbudán is áruló Horváth Pál vagy György, nagy ember. Korponáról Kohut mind feleségestől, öccstől, fiastól kísérté besztercebányiaknak, s tudták nyilván, hogy gyermek(et) lopni járnak. Az a Kohut benn a városban lakik. A néném, Soffia, aki Árvában lakik, az is tudta a gonoszágot.

A tortúra (kínzás) után

Mikor Budáról kibocsátták az orosz emberrel, 20 keszkenőt, négy ludat, egy kék övet, 11 rész veres tafotát, 12 sing gyoicsot adtak nekik. A tafotát Kohut feleségének adta.

A pribékasszony sorsa

A keresztény származású, de mohamedánná lett pribéknő „Tótországban” látta meg a napvilágot, valahol Korpona–Felsőkubin–Galgóc–Árva térségében, talán az utóbbi helyen, hiszen a néneje, Zsófia (Szofja) továbbra is ott élt. Mivel a két török férjénél összesen hat évet töltött el, feltehetően 1642 táján lett pribékké, áttérve az iszlámra. Minden bizonnyal fiatal és szép lehetett, hiszen máskülönben aligha vette volna el feleségül egy előkelő török lovastiszt, egy aga (kapitány). Alighanem a 1620-as évek elején születhetett, s vallatáskor még innen volt a harmincon. Keresztény rokonai közül csak nénjét említi, a Thökölyek fészkeből, Árvából.

Meglehet, hogy 1642-ben (esetleg valamivel előbb) hurcolhatták el a török portyázók Korponáról vagy környékéről, s így került Budára. Mindkét mohamedán férjét, az agát és hodzsát is, Musztafának nevezték. A XVI. századból részletes zsoldlajstromok (mevadzsid-defterek) maradtak fenn a budai vilajet területéről, viszont a hódoltság második feléből már nem rendelkezünk ilyenekkel, s mivel keresztény iratok sem említik őket, azonosításukra nincs mód. Az aga bizonyára 1643-ban halt meg, talán erőszakos halállal, egy portya során. Azóta, fél évtizede, a Fatime (magyarosan: Fátí) nevet kapó pribékasszony egy hodzsza feleségként folytatta kárhuzatos tevékenységét.

Mégpedig önként, a saját jószántából, hiszen akár a legelső felvidéki útján visszatérhetett volna a keresztény vallásra, jelentkezvén a korponai magyar várőrségnél. Ő azonban hasznosabbnak vélte a keresztény gyermekek, kislányok elrablását, akikért török megbízói 300 forintot fizettek. A budai pasa helyettese, Musztafa bég megbízásából kelt útra, összesen hat alkalommal. Cinkostársai segítségével tíz embert, főleg kislányokat hurcolt el Budára. A tihaja (helyettes) bég utolsó útjára 40 forint útiköltséggel látta el, továbbá különféle árukkal. A pénz és a kereskedelmi cikkek nemcsak megélhetésre kellett, hanem ebből vesztegette meg büntársait is. Az árukkal egyúttal küldetése igazi célját is lelezhette, hiszen a tafota, a gyoics, a ludak és a keszkenők segítségével afféle jámbor, batyuzó-vásároszó kofaasszonynak adhatta ki magát. Ilyen minőségben pedig feltűnés nélkül barangolhatott a Vágtól nyugatra eső területeken, alaposan felderítve a terepet, becserkészve leendő, gyanútlan áldozatait.

Valamikor 1648 áprilisának végén fogák el a korponai magyar várőrség katonái. 1648-tól a drámairó egyik őse, sztrigovai és kelecsényi Madách Gáspár volt Korpona várának

főkapitánya. A vallatási jegyzőkönyvből nem derül ki, miképpen tudták lefűlelni negyedmagával, úgymint két kislánnyal, meg egy asszonnyal és a gyermekével (tán a fiával).

A korponai helyőrség vezetői jelentették a pribéknő elfogását felettes parancsnokságuknak. Korpona az érsekújvári (másként: bányavárosi) végvári határőrvidékhez (generális főkapitánysághoz) tartozott. Ennek Forgách Ádám gróf volt a generálisa. Távollétében a helyettese, Bossányi Gábor kerületi alkapitány (bányavárosi vicegenerális, egyben Érsekújvár várának helyettes várkapitánya) rendelte el az áruló asszony haditörvényszék elé állítását. A seregszék összetételét a vallatási jegyzőkönyv nem tartalmazza.

A magyar törvényszék az elfogott, tettenért pribékekre, a „törökös” hazaárulókra már a XVI. századtól halálbüntetést szabtak ki, mégpedig kínzással, vallatással egybekötve. Így járt el a korponai hadiszék is, melynek tagjai tortúrára (megkínzásra), majd vallomása után az egyik legszörnyűbb halálnemre, horogba vetésre ítélték a lánykarabló pribékasszonyt. Jóllehet a rémült áruló nő már kínzás előtt, szabad akaratából is vallott, majd a tortúra után úgyszintén adott egy kiegészítő információt, bírái nem találtak enyhítő körülményt számára. Egy irgalmat nemigen ismerő kor rendkívül szigorú törvényei és szokásjoga szerint ítélték, melyet azonban csak napjaink embere érezhet igen kegyetlennek, hiszen a török időkben hasonló módon jártak el a szemben álló felek hatóságai Sztambultól Bécsig mindenütt.

A megbízók és a cinkosok

Fáti asszony vallomása megerősíti azt az általános tapasztalatot, miszerint a pribékek bűntársaik segítségével, megbízóik anyagi támogatásával folytatták üzelmeiket. A pribékasszony kárhozatos tevékenysége éppúgy békebontásnak, a sokat hangoztatott (de soha be nem tartott) „szent frigy” durva megsértésének minősült, mint a szűnni nem akaró rablóportyák. Ezekből Korponának úgyszintén bőven kijutott: például alig 7 hónappal Fáti elítélése előtt, 1647. szeptember 24-én egy nagy török sereg csapott a város alá. Egy magyar vitézt agyonlőttek, 43 katonát és polgárt elfogtak, továbbá elhajtatták a város 400 tehénből álló gulyáját, pásztorostól. Meglehet, Fátinak és cinkosainak keze benne volt e sikeres török rablótámadás előkészítésében is...

A pribéknő kivallatása napvilágra hozta azt a jól ismert tényt, hogy a legfelső török tartományi vezetés urai nemcsak tudtak a békebeli jószomszédi viszonyokkal összeegyeztethetetlen – az 1642-es szőnyi békeszerződésben tételesen is tiltott – emberrablási akciókról, hanem voltaképpen ők szervezték, biztatták, pénzelték és bátorították ezeket. Olyannyira, hogy Fátit például a magyarországi török főkormányzó, a budai vezírpaşa helyettese, Musztafa tihaja bég küldte a Felvidékre kislányokat rabolni. Ezt tette a pribékasszony mindkét férje, a katonatiszt és a vallási tanító, a hodzsa-paptanárs is. A mohamedán világi és egyházi vezetés tehát egyaránt érdekelt volt a portyák és az emberrablások szüntelen folytatásában, a magyarországi határvédelem és a hátszország erőinek állandó bomlasztásában, a békeszólamok leple mögül, a háttérből irányított „kis háború” mindenkori fenntartásában. A török béke csak amolyan „farkasbéke” volt, melynek során keresztényből mohamedánná lett törökös „farkasok”, pribékek és pribékasszonyok is előszeretettel ragadozták a mögöttes vonalak magyar, szlovák, német, ukrán és más népességét.

A pribéknő bűntársai Visegrád környéki magyarok, továbbá felvidéki szlovákok voltak, Korponától Galgócig, Árváig, a lengyel határig. Egyik legvakmerőbb cinkosa az orosz Golyvás Fekete András volt, aki az 1640-es években háromféle módon gyengítette önnön hazája határvédelmi erejét és hátszágát. Egyrészt török megbízói parancsára gyűjtőkatásokat vállalt a Felvidéken, melyekért száz forint júdáspénzzel jutalmazták. Másrészt kémkedésre is felhasználták, a magyar várak és városok felderítésére. E pontos, helyszíni beszámolók alapján, többnyire a keresztény területekről elszármazott pribékek kalauzolásával törtek rá az utakon a török portyázók a magyar városokra, palánkokra és falvakra, hatalmas veszteségeket okozva évente mind emberekben, mind pedig anyagi javakban. Harmadszor, a golyvás orosz pribék is előszeretettel űzte az emberrablást, mégpedig az asszonyok és a kislányok tekintetében. Összesen négy utat tett meg közösen Fátival, akinek az egyik legaktívabb segítőtársa volt. Szerencséjére 1648-ban visszafelé már nem kísérte el, esetleg időben ellillant, így (egyelőre?) elkerülte a horogbavetést. További sorsáról nem ismeretes egyéb adat.

A másik agilis bűntárs egy korponai szlovák, Kohut Péter volt, egész családjával. Ő alighanem szintén kereskedőként, esetleg vásároszó iparosként folytatta üzelmét. Ugyancsak a budai pasa helyettese küldözgette emberrabló útjaira: Korponáról három, Felsőkubinból hét szerencsétlent hurcolt el Budára. Egész familiája tudott gyalázatos üzelméről, melyekbe beszervezte öccsét, Pál nevű fiát, és saját feleségét, Zsófiát is. Házuk bent, Korpona városában volt. A pribékasszony náluk szállt meg lánykarabló gyűjtőútjain. Hat forint júdaspénzt vetett oda nekik, sőt Zsófi asszonyt még tafotakelmével is lekenyerezte utolsó útján. A korponai vitézek alighanem ezt a közeli bünszövetkezetet leplezték le s fülelték le a leggyorsabban, rögtön Fati vallomását követően.

Galgóc mezővárosban is egy szlovák áruló, Uklik Janó volt a pribéknő cinkostársa, mégpedig a feleségével, Zsuzsannával együtt. Uklik adta Fati kezébe utolsó útján az egyik kislányt is, aki a pribékasszony vallomása szerint közelebbi felvilágosítással szolgálhat róla. A lányka kiszolgáltatásáért az Uklik házaspár hat rész gyoicsot kapott. A Felvidéken még a beszercebányiaknak is volt valamilyen, közelebbiről nem ismert kapcsolatuk az emberrabló bünszövetkezettel. Továbbá a lengyel határ mentén, Árva várában élt a pribékasszony szlovák néje, Szofja (Zsófia), aki úgyszintén tudott Fati bűnös üzelméről.

Még két hódoltsági mezővárosban is voltak cinkosai, úgymint Nagymaroson, Visegrád átellenében, továbbá a török tartományi székhelytől kissé északabbra elterülő Óbudán. Maroson Tóth Pál, egy sárga szakállú pribék működött, Óbudán pedig egy Horváth nevű. Őt felületesebben ismerte a pribékasszony, csak azt tudta róla, hogy nagy darab ember, de arra már nem emlékezett pontosan, hogy Pál vagy György-e a keresztnéve?

A szálak tehát messzire vezettek, Budától Árváig: egyetlen pribéknő lefogásával tucatnyi magyar és szlovák helység (főleg mezőváros, palánkváros) neve merült fel, a bűnrészes családtagokkal együtt, ugyanannyi cinkostárssal. Amennyiben idejében lecsaphattak rájuk, sorsuk nemigen különbözhetett a pribékasszonyétól. Áruló – emberrabló, gyűjtogató, kémkedő – magatartásukat haszonleső, anyagiassz szemlélet motiválta, melyeken kívül feltehetően egyéb, gazdasági-társadalmi és szubjektív tényezők is szerepet játszottak, ezekről azonban nem rendelkezünk közelebbi támponttal.

Mindamellettt Fatime pribékasszony hiányosságaiban is nagybecsű kínvallomása értékes információkkal bővíti ismereteinket a XVII. századi pribékség hazaáruló tevékenységéről, közte a felvidéki kislányok elrablásáról a török hódítók számára.

Dr. Fenyvesi László

Források, irodalom: *Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára*. Tört. 2r. fol. 78. Korpona városától beküldött XVII. századi levelek. Nr. 82., 2 o. Korabeli másolat, aláírások és hitelesítés nélkül. (Korpona), 1648. IV. 29. „Török Faty” hadiszéki vallatása, Bossányi Gábor érsekújvári vicegenerális parancsára. – *Takáts Sándor*: A pribékek – *Uő*: Rajzok a török világból. I. Bp. 1915. 303–335. old. (Fátiról: 326–327. old.) – *Matunák Mihály*: Korpona várkapitányai. Korpona, 1901. 89. old. (1640-es évek: 40–41. old.) – A „törökösség” modern értékelése: *Szakály Ferenc*: A gyöngyösi ispotály-per 1667–1668-ban (A „törökösség” fogalmának értelmezéséhez) = *Archivum*, 1981. 10. k. 5–25. old.

Balassa János, a magyar sebészet úttörője

A XIX. századot méltán nevezik a sebészet évszázadának. A XVIII. század végén a sebészképzés reformot élt át és ez kiválóan előkészítette a talajt e század újabb ugrásához, mely három tényezőre vezethető vissza: a *narkózis*; az *antisepsis* és *asepsis*; végül a *mesterséges vértelenítés módszereinek kidolgozására és elterjedésére*. Ezek hatására a sebészet elméleti része is bővül, a különböző országok sebészei a műtétek tökéletesítésére és a műtétannak merészebbnél merészebb eljárásokkal való gazdagítására töreksenek. Minden ország bővelkedik zseniális sebészekben: Larrey, Dupuytren, Lisfranc, Nelaton, Cooper, Syme, Diffenbach, Langenbeck, Tiersch, Billroth, Volkmann stb. Velük egyenrangú a magyar sebészet iskolateremtő nagy egyénisége, *Balassa János*.

1814. május 5-én született a Tolna megyei Sárszentlőrincen. Atyja evangélikus lelkész volt, ő maga „hat testvére közül a második szülött”. A kis, Sió-parti falu a tudós születése idején színmagyar volt. Gyakran látogatta a balsors, pl. 1821-ben egy hatalmas szélvihar során a falu 71 háza leégett, 21 ember is odaveszett. *Csepregi Béla* helytörténész, evangélikus lelkész adatai szerint 1814 és 1832 között a falu halottainak a száma évenként 72 és 288 között ingadozott. Az átlagos életkor a tudós születésének évében 19 év volt, 1832-ben is csak húsz év. A gyermekhalandóság aránya 58–75%. Aligha vitatható, hogy a növekvő ifjú szociális érzékének és felelősségének kialakulásában, a pályaválasztás irányításában a sok oldalról nyomorgatott magyar testvéreinek szenvedése döntő tényezőt jelentett. Sok vérhas-, kolerajárvány mellett tizedelte a falut a nyomor, a tudatlanság, az egészségügyi ellátás teljes hiánya is. E meghatározó élményekhez egy nagy empátiakészségű, a mindig mások segítségét előtérbe helyező család légköre társult. Mindez találkozott a magas intellektussal és ez egyértelművé tette az orvosi hivatás felé való fordulást.

Az *előiskola* kitűnő volt. Abban az időben Sárszentlőrincen kiváló egyházmegyei középiskola működött, nem véletlen, hogy az alföldi Petrovics család is ide íratta be Sándor nevű gyermekét. Ez az iskola híres volt arról, hogy a tanulóifjúságot magyar nyelven, magyar szellemben neveli, a haza értelmiségi szolgálatára. Balassa János három évig járt e falak közé, majd Sopronba, Pozsonyba került, és mindvégig kitűnő eredményt produkált. Orvosi tanulmányait Pesten kezdte, majd három elméleti év után a gyakorlati évekre Bécsbe ment, hol 1838-ban elnyerte az orvosdoktori és szülésztudori oklevelet. 1839-ben megkapta a bécsi Műtőintézet egyik ösztöndíjas állását, pedig magyar volt és protestáns. Tanársegédi állást azonban már nem kapott, megélhetése is veszélybe került. Több állásra pályázik, ezek között Tolna vármegye állása is szerepel. Kiváló műtősebészi képességeire, növekvő hírnevére való tekintettel Schuh professzor mellé kinevezik tanársegédnek. Sokat foglalkoztak kórbonctani problémákkal, állatkísérletekkel, új műtéti eljárásokat dolgoztak ki, többek között itt végezték az első szívburokcsapolást. A professzor legjobb barátja Skoda volt, a nagy hírnév belgyógyász, a fizikális diagnosztika zseniális úttörője. Hatása a fiatal sebészekre is megtermékenyítő volt. Emellett mindkét professzor muzikális, minden művészet iránt fogékony, humanista életelvű orvosvezető és tanítványaik is ilyen szellemben neveltek. Balassa egy évig volt ezen iskola tagja, majd 1843. március 21-én meghívták a pesti Kóroda rendes tanárának. Néhány napot Párizsban töltött, mielőtt elfoglalta új állását, előre készülve arra, hogy tanszékét Európa-hírűvé tegye. Ez sikerült is, joggal tekinthetjük Balassa János negyedszázados tanári működését az első magyar sebészszakma fejlődésének idejének.

Részt vesz a *politikai életben* is. Az első felelős magyar minisztériumban a közoktatásügyi miniszter, báró Eötvös József, az orvosi tanításügy előadójaül és az egyetemi orvosi kar igazgatójává Balassát nevezi ki. A szabadságharc bukása után a reakciós egyetemi tanárokból létrejött igazolóbizottság joggal mondhatta Balassáról: „A bukott politikai párthoz kezdettől fogva fennállott belső kapcsolatai és érzelmei miatt erősen gyanús, a forradalom ügyével való rokonszenve terhére szól.” 1849-ben két hónapra bebörtönzik. Tanszékét csak 1851-ben nyeri vissza. Míg katedra nélkül volt, kétszer hívták Bécsbe, de ezeket az ajánlatokat visszautasította. Az ezt követő 17 évben, amely még megadatott neki, új műtéti eljárások tökéletesítésével, kidolgozásával betegek ezreit gyógyította meg, sebészek tucatjait képezte ki. 1868. december 9-én, háromnapi szenvedés után, 54 éves korában, perforált féregnyúlány-gyulladás következtében hal meg.

Balassa János igen erős magyarságtudattal büszkélkedett. 1853-ig szakmai közleményeit német nyelven publikálta, a kor szellemének megfelelően. A szabadságharc után az önkényuralom az önálló magyar kulturális törekvéseket, így a tudományos életben a magyar nyelv használatát üldözte. Ezért 1853-ban, Balassa könyve – *A bassérvöl* – szakmai értékein túl, hazafias tetteik is számítot. Egyébként, ha áttekintjük dolgozatait, hihetetlen sokoldalúsága a legfeltűnőbb. Azt kell mondanunk, hogy a sebészetből leszakadt kisebb szakmák szinte mindegyikében maradandót alkotott, e tudományágak is első nagy mesterüknek vallhatják. Mégis legkedvesebb műtétei a plasztikai sebészeti beavatkozások voltak. Fogékony volt minden új iránt. Vannak adatok, melyek arra mutatnak, hogy először ő használta a *fényképezést*, mint új oktatóeljárást. Ő operált először *éternarkóziában* Magyarországon (USA: 1846. október 16., London: 1846. október 21., Pest: 1847. január 11. – más adatok szerint február eleje!). Sikeres és boldog ember volt, életét a kitüntetések és a társasági, akadémiai elismerések sem kerültk el. Híre Európa-szerte ismertté vált. Méltatói kivétel nélkül megemlítik, hogy ha külföldi orvostudósok Pesten jártak, nem mulasztották el, hogy megcsodálják technikai virtuozitását, mellyel – *Lumniczer Sándor* szerint – csak az angol

Fergusoné vetekedhetett. És ez a virtuóz sebész, nagyszerű klinikus úgy érezte, hogy a teljes önmegvalósítást úgy érheti el, ha a magyar népért, a *magyar egészségügyért* latba veti óriási szakmai tekintélyét, e téren is elévülhetetlen érdemeket szerezve. A továbbiakban röviden áttekintjük azokat a *szervezési feladatokat*, köz- és népegészségügyi problémákat, melyeket Balassa János sikerrel oldott meg, illetve melyek megoldásában – munkatársaival együttműködve – sikerrel vett részt.

Balassa János a börtönből szabadulva, maga köré gyűjtötte barátait, köztük Markusovszky Lajost, Bokay Jánost, Korányi Frigyeszt, időnként Semmelweist és másokat. Hetente egy ízben összeültek és megtárgyalták a magyar egészségügy továbbfejlesztésének kérdéseit. Éz volt a híres *Balassa-társaság*, mely névadója halála után is a magyar egészségügy fejlődésének fontos katalizátora, meghatározója maradt. E társaság felismerte, hogy az orvostudomány fejlesztése, az egészségügy szempontjából milyen fontos az orvosi *könyvkiadás* és egy magyar nyelvű orvostudományi *folyóirat* megszervezése. Bugát Pál *Orvosi Tár* című lapja 1849-ben megszűnt, ezt pótolandó indult meg az *Orvosi Hetilap* – Markusovszky Lajos vezetésével és Balassa hathatós támogatásával. Balassa János viszont közvetlen irányításával és elnöklétével hozta létre – angol mintára – „*az első magyar könyvkiadó társulatot*”. Amikor ennek célját megfogalmazza, a következőket mondja: „*Czélünk óriási mérvű és haladású szaktudományunknak vívmányait szemmel tartva azoknak legjobbjait nyelvünk tulajdonává tenni, s ez ennek folytán keletkező és könnyebben megerősödő honi szaktudományos életünkben azon eleven mozgalmat előidézni, mely a tökéleteshez való jutásnak kútfeje.*”

Másutt kifejezi, amikor az *angol orvosok* helyzetével hasonlítja össze magyar társaiét: „*Ha ők, a kifejlett irodalmú hatalmas nemzetnek fiai úgy cselekszenek, mennyivel inkább kell nekünk ezt tennünk, kik kevesen vagyunk, s az európai népcsoportok között elszigetelten állunk.*” Majd így folytatja, sugallva a megoldást: „*Gyöngye és tétova műnyelvünk erős és egyöntetű egészségre kell váljon.*” A buzdítás, a szervezés nem volt eredmény nélküli, a társulatnak egy év után 622 tagja volt. Ez hatalmas lendületet adott a korszerű tudományos ismeretek elterjedésének. Balassa 1865-ben 100 aranyat ajánlott fel egy *pályamű* nyertesének, hogy önálló kutatómunkára sarkallja fiatal pályatársait.

Balassa János *egészségpolitikai* tevékenysége az 1860-as évek elején bontakozik ki. 1860-ban a csak németül előadó professzorok elhagyják a pesti egyetemet, az egész magyar nép egészségügyét átalakító célkitűzések és eszközök egy szűk körben már megfogalmazódtak. Most már a gyakorlati megoldás a közvetlen cél. Balassa 1861-ben javaslatot dolgoz ki Pest vármegye egészségügyi fejlesztésére. Később, három társszerzővel – az előbbi munkát alapul véve – emlékiratot szerkesztenek, „*az országos közegészségügyi és orvosi ügy rendezése tárgyában*”. Ezen alapelvető művekben megfogalmazódnak olyan maig érvényes nézetek, melyeket néhány idézetvilágítunk meg: „*... az egészség fenntartása érdekében... az ébredő emberiségnek előbb túl kellene emelkednie a középkor szülte elveken, irányokon és nézeteken, fel kell szabadítania a lelkiismeretet és meggyőződést, teremtenie tudományt, azután pedig elfoglalnia ezen meggyőződés és tudomány követelte tért a polgári, egyházi és politikai élet körében.*”

„*Míg a népek emberi méltóságuk és szellemi szabadságuk visszaszerzése végett élethalálra küzdeni kényszerültek, addig nem volt és nem lehetett érkezésük, sem tudományuk az egészséges élet törvényeit, s ezen élet nemzetgazdasági becsét kutatni vagy ennek föltételei létesítéséről gondoskodni.*” – Így fogalmazódnak meg az egészségügy, a politika, a gazdasági élet összefüggésének alapvető és ma már egyértelmű tézisei. Mi szükséges ezek megvalósulásához?

„*Biztosítva kellett lenni előbb az államban a jogoknak... az államnak védő intézménnyé; valódi közületté kellett alakulnia: a vagyonnak, kényelemnek, műveltségnek elterjednie, a békének becses malasztá válnia, a tudománynak az ép és kóros élet törvényeit kikutatnia... s magát a társadalmat is mint természeti jelenséget bűvárlati körébe vennie kellett, hogy a családok, községek és népek egészségére vonatkozó természettörvények felismertessenek és az állam által felkaroltassanak.*”

Melyek az *egészség alapvető feltételei*: kultúra, szabadság, jogszerűség, tudomány, közműveltség és vagyon. Mi ez, ha nem annak megfogalmazása, hogy a modern társadalmak egészségügyi esélyegyenlősége, eredményessége elképzelhetetlen kulturális, gazdasági és politikai feltételrendszerek megvalósulása nélkül?

Az *általánosságok* el nem engedhető megfogalmazásán túl az emlékirat konkrét intézkedéseket is fogalmaz a kormány számára; Így: 1. A közegészségügy kapjon katedrát az egyetemen; 2. Az egészségtan tanítását minden oktatási intézményben vezessék be; 3. Az

ország egészségügyét átfogó törvény rendezze; 4. Az egészségpolitikai törekvéseket szakértői testület fogja össze.

Az egészségpolitikai feladatokat, melyeket a kormányzat számára javasoltak, a következőkben lehet összefoglalni. Ezek megvalósulásával hazánk egészségügyi fejlődése olyan kereteket kapott, melyek lényeges vonásai ma is meghatározóak: 1. A közegészségi és államorvostan művelésére saját kiképzés szükséges; 2. A megyékben, városokban, községekben szerveztessenek egészségügyi bizottságok; 3. Kívánatos egy „községi orvosi rendszer” létesítése, mely a gyógyításon túl járványügyi és felvilágosítási feladatokat is ellátja; 4. Megyéenként orvostörvényszéki főorvosok alkalmaztassanak; 5. Meg kell szervezni a szülésznői hálózatot; 6. Az egyetemi intézetek mellett ki kell építeni a közkórházak rendszerét; 7. Meg kell szervezni a fürdőintézetek hálózatát.

E javaslatok eredménye egy *Országos Közegészségügyi Tanács létrehozása lett*, ennek elnökéül *Balassa Jánost* kérték fel. Ő a felvetések megvalósulását nem érthette meg, lényeges elemei több mint 100 évig meghatározó keretei lettek a magyar egészségügynek.

Balassa János zsenialitása nyomot hagyott olyan kérdéseken, mint egy kórház működésének szabályozása, vagy a szakmák egymást kiegészítő működtetése. Erőteljesen szorgalmazta új klinikák építését és új szakmák egyetemi oktatását. Nevéhez fűződik az orvostanhallgatók oktatásában a gyakorló év bevezetése. Hangoztatta, hogy az oktatás széles alapokra helyezendő. Támogatta, hogy a közkórházak sebész vezetői docentúrákat pályázzanak, ezáltal bekapcsolóssanak az oktatásba. Ezzel megvetette az oktató kórházak manapság kiteljesedő rendszerének elméleti alapkövét.

Többen leírták, hogy a XIX. századi magyar egészségügynek két zsenije volt. *Balassa*, ki vezette és *Semmelweis*, ki megelőzte korát. Úgy tűnik azonban, hogy *Balassa* egészségpolitikai nézetei, munkássága szintén messze megelőzte a kor nézeteit. Maradandó életműve szerves része lett az európai sebészet fejlődésének, szervezőkészsége, magyarságtudata, szociális érzéke pedig a magyar egészségügy fejlesztésének meghatározó személyiségévé avatta.

Tolna megye vezető kórháza évekig viselte *Balassa János* nevét, ennek visszaállítása el nem oldható feladat.

Dr. Gesztesi Tamás

Az alsólendvai nyomda 1889–1947 között

A XV. század derekán a német Johannes Gutenberg találta fel a modern értelemben vett könyvnyomtatást. Néhány évtized alatt Európa legtöbb nagyvárosában elterjedt és óriási hatása volt a tudományok, az irodalom és a művészetek fejlődésére, s mint ilyen az egyetemes emberi kultúra legjelentősebb tényezőjévé vált. A XVI. század derekától a hazai nyomdászok jobbára mint vándoriparosok művelték ezt a mesterséget. Így került 1573-ban Alsólendvára Hoffhalter Rudolf vándornyomdász is. Az akkori nyomda működését Tantalics Béla dolgozta fel *Alsólendva kulturális emlékei* a XVI. század második felében című könyvében.¹ A következő századokban társadalmi és politikai okok miatt a kis vidéki városokban teljesen megszűnt a nyomdászat. Így volt ez Alsólendván is: 1574-től 1889-ig, tehát több mint háromszáz éven át Lendván nem volt nyomda. Csak az oszmán birodalom végleges legyőzése, az 1848-as szabadságharc, a hűbéri rendszer végleges felszámolása hozott újabb lehetőséget a nyomdák fejlődésére.

Alsólendva emelkedése, fejlődése csak 1867 után kezdődik, amikor Magyarországon az osztrák elnyomatást alkotmányos élet váltja fel. Lendva ezután lett a nagy kiterjedésű, 104 települést magába foglaló járás központja. Miután központi székhellyé vált, 1872-ben járási bírósági székhelyet kapott. Ugyanekkor kezdte meg működését a polgári iskola is. Az Alsólendvai Takarékpénztár 1873-ban alakult és ugyancsak ebben az évben jött létre az önkéntes tűzoltóegylet is. A járási közjegyzőség 1876-ban kezdte meg működését, a csendőrség pedig 1884-ben. Posta- és távírdahivatal már 1832 után volt Lendván, pénzügyőrség 1852, adóhivatal 1854 óta. Az „Alsólendva vidéki phylloxera és peronospora ellen védekező egyesület” 1892-ben alakult meg.

Alsólendva látképe

A városban már 1872 előtt is volt katolikus és izraelita népiskola, polgári olvasóegylet, közegészségi szolgálat, gyógyszerár, hordómérték-hitelesítő hivatal. Mint járási jogú városban gyors ütemben kezdtek letelepedni orvosok, járásbírók, ügyvédek és egész sor különböző hivatalnok.

Az értelmiség számának szaporodása új lendületet hozott Lendva életébe. Ebben az időben kezdődött meg a gazdasági fellendülés is. Növekedett az iparosok száma és fejlődésnek indult a kereskedelem is. 1890-ben Alsólendvára berobogott az első vonat, amely újabb fejlődésre serkentette a várost. A kiegyezés utáni időszak, a járási hivatalok alakulása, a városi értelmiség szaporodása, a kereskedelmi felvirágzás, a tőke szorgalmazása, a vasútépítés, a politikai pártok tevékenysége, a fokozódó művelődési igény, mind-mind lehetőséget nyitottak, illetve szűkséget támasztottak a nyomtatott szó iránt.

Így indult újra, több mint háromszáz év után, a nyomdászat Alsólendván. Az új lendvai nyomdát 1889 januárjában alapította Kardos Gábor, akinek Keszthelyen is volt nyomdája. Az alapítás évétől számítva 1947-ig megszakítás nélkül volt nyomda a városban. Az innen kikerült termékekből a továbbiakban csak azokat emelem ki, amelyek társadalmilag tartósabb értékűek és művelődési szempontból is történelmünk szerves részei. A teljességet nem vállalhatom, hiszen a lendvai nyomda termékeiről – tudomásom szerint – eddig még nem készült kimutatás.

Kardos Gábor lendvai nyomdájában 1889. január 12-én látott először napvilágot a helyi újság, az *Alsó-Lendvai Híradó* nevű, vegyes tartalmú hetilap. A felelős szerkesztő Pataky Kálmán, később pedig Vachott Károly volt. A hetilap 1889. évi 1–51. számai és az 1890-es év 1–48. számai a budapesti Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében megtalálhatók. A hetilap nem egészen két évet ért meg, azután ismét megindult a hetilapkiadás, ezúttal *Délzala* címmel. Az újság társadalmi, közművelődési és gazdasági kérdésekkel foglalkozott, és egyúttal a helybeli és a járási hatóságok, az alsólendvai községi és közjegyzői egylet és az Alsólendvai Vidéki Takarékpénztár Rt. hivatalos közlönye is volt. Hetenként egyszer jelent meg, a felelős szerkesztője Némety Mihály lett. A lap *Délzala* néven 1897. május 16-tól 1989

¹Székely András Bertalan is foglalkozott ezzel a nyomdász családdal: *Honismeret* 1987. 2. 16–17. old. (Szerk.)

végéig jelent meg, néhány példánya a muraszombati tanulmányi könyvtárban, és saját gyűjteményemben is megtalálható.

A lendvai nyomda 1898-ban Balkányi Ernő nyomdász tulajdonába került és ott is maradt egészen 1947-ig, amikor a nyomdagépeket leszerelték és Ljubljánába vitték. A csaknem hatvan éven át működő Balkányi nyomda közművelődési szempontból is jelentős szerepet játszott.

A Délzala megszűnt, s helyette újra az Alsó-Lendvai Híradó jelent meg, mégpedig 1899 januárjától 1919. július 20-ig megszakítás nélkül. A lapkiadással egy időben a Balkányi nyomda 1898-tól könyvnyomtatást is vállalt, ezenkívül névjegyek, eljegyzési és esketési kártyák, meghívók, gyászjelentések és a közhivatalok használatára szükséges nyomtatványok is készültek itt.

A Balkányi nyomdából 1910-ben két, helytörténeti szempontból is fontos füzet került ki: az *Alsólendva hegyközség rendtartása*, amely a lendvahegyi szőlősgazdákra és szőlőkre vonatkozó szabályokat tartalmazza. A másik füzet *Alsólendva nagyközség birtokosságának Szervezési Szabályai és Legelőrendtartása*. Az első füzet 36 pontban, a második 22 pontban írja elő a szőlősgazdák és a legelőbirtokosok jogait és kötelességeit.

Balkányinak 1906-tól 1918-ig Muraszombatban is volt nyomdája. Ebben a nyomdában is magyar nyelvű kiadványok készültek, többek között *A Muraszombati M. Kir. Állami polgári fiúiskola Értesítője* nevű évkönyv és a *Muraszombati és Vidéke* című társadalmi és gazdasági hetilap néhány száma. A Muraszombati Járási Gazdák Szövetsége *Gazdasági Értesítő* című, havonként megjelenő lapjából 1911-ben, 1912-ben és 1913-ban a Balkányi nyomdában készítették néhány számot.

Az első világháború után, amikor vidékünk az új államközösséghez került, az alsólendvai nyomda új helyzetbe jutott. A magyar nyelvű kiadványok nyomtatása megszűnt. A tulajdonos azonban nem tétlenkedett és átállt a szlovén nyelvű nyomdászatra, már 1921-ben a *Novine* nevű lapot nyomtatta. De a magyar nyelvű kiadványok készítése sem szűnt meg teljesen, jóllehet volt néhány éves kiesés. 1926. január 10-én jelent meg a *Népújság* nevű politikai és társadalmi hetilap a Balkányi nyomda nyomtatásában. Ebben az időben több hetilap is készült ebben a nyomdában. A *Naše Novine-politični-gospodarski in kulturni tedne* nevű hetilap 1926 májusában jelent meg az evangélikus és a katolikus lelkészek közös szerkesztésében. Ugyanebben az évben látott napvilágot magyar nyelven a *Néplap* című politikai és társadalmi hetilap is, ugyancsak evangélikus és katolikus lelkészek szerkesztésében.

Ebben az időben a Balkányi nyomda nemcsak újságok nyomtatásával foglalkozott, hanem folyóiratokkal és naptárokkal is. Az 1930-as évek elején kétnyelvű nyomtatványokat is készítettek, amelyek többnyire plakátok és különböző rendezvények meghívói voltak. A második világháború éveiben a Balkányi nyomdából többségében csak magyar nyelvű nyomtatványok kerültek ki, közöttük rendszeresen az Alsólendvai M. Kir. Állami polgári iskola Évkönyvei. 1942-ben hagyta el a nyomdát az *Alsólendva múltja és jelene* című történelmi összefoglaló.

A lendvai nyomda 1944-ben, a zsidók internálásával, állami igazgatás alá került. Wirth Károly ügyvezetésével a nyomda már csak időnként működött. A nyilasok hatalomra jutása után, 1944 végén, megkezdték az előkészületeket egy nyilasmozgalmat propagáló hetilap elindítására. Az újság Göcseji Őrszem-hungarista-politikai hetilap címmel jelent meg. A felelős szerkesztő Kaj István volt (nem muravidéki) és 1945. január 10-től március 24-ig tizenkét száma került ki a lendvai nyomdából.

1945 után a lendvai nyomda csak alig valamivel több, mint két évig működött, és a gépeket Ljubljánába szállították. A felszabadulást követő időszakra vonatkozólag – egy kivételével – nem sikerült jelentősebb kiadványokat találnom. Ezt az akkori lendvai járási közigazgatási hatóságok készítették, és *Petletni plan za razvoj narodnega gospodarstva*. OLO Lendva 1947–1951 címmel látott napvilágot.

Ez a történelmi körkép csak azokkal az alsólendvai nyomdából kikerült kiadványokkal foglalkozott, amiket sikerült felfedeznem. Ennek ellenére túlzás nélkül állíthatom, hogy az újabb lendvai nyomda fennállásának ideje alatt, tehát 1889-től 1947-ig, fontos művelődési szerepet töltött be vidékünkön, tekintet nélkül arra, hogy milyen társadalmi-politikai rendszerben működött. Mindazok számára, akik vidékünk történelmi múltjával akarnak megismerkedni, a lendvai nyomda kiadványai fontos útmutatóul szolgálhatnak. Hasznos volna, ha az említett kiadványokat részletesebben is feldolgoznánk, ha másképp nem is, hát az egyetemisták történelemszakosai szemináriumi dolgozatban.

Varga Sándor

A hegyaljai kuruc felkelés (1697)

A másfél százados török hódoltság megszűnésével az ország egysége helyreállt, de a török kiűzéséért igen nagy árat kellett fizetni. A török igát a Habsburg-elyomás váltotta fel.

I. Lipót császár és kormánya elérkezettnek látta az időt, hogy Magyarország különállását megtörjék és az országot beolvasszák az osztrák örökös tartományok sorába. Ennek megfelelően a bécsi udvar Magyarországot meghódított tartományként kezelte. I. Lipót császár az abszolút uralom megerősítésére törekedett, mert a korábbi évek eseményeinek a tapasztalataiból úgy vélte, hogy „... a forradalomra és nyugtalanságra hajló magyar vért” megszelídíteni csak úgy lehet, ha elnyomják.

Az országra, de elsősorban a szegénységre nehezedett súlyos állami és katonai terhek megérlelték a Habsburg-uralom ellen irányuló újabb kuruc felkelések feltételeit. A bécsi udvari kamara 1696-ban 2 millió forint adót vetett ki az országra, melyet a császári katonaság a jobbágyokon kívül a nemesség alsóbb rétegein is behajtott.

Thököly Imre Erdélyből történő kiszorítása után Magyarország területén több mint egy évtizeden át nem volt nagyobb méretű Habsburg-ellenes küzdelem. A parasztság hol itt, hol ott fellázadt ugyan az idegen zsoldos hadak ellen, de szervezetlen felkelésüket hamar elfojtották. Az 1703-ban bekövetkezett Rákóczi-szabadságharc kibontakozásáig csak az 1697. évi, Hegyalján lezajló kuruc felkelés jelentett nagyobb arányú ellenállást a császári hadak ellen. A háborús terhek roppant növekedése Magyarország lakosai között óriási elkeseredést váltott ki, s ezt a hangulatot Thököly megbízottjai eredményesen használták fel, különösen Felső-Magyarország területén. S miután a „kurucok” már évek óta nem terheltek a lakosságot adóval, minden baj egyedüli forrásának a császári seregek jelenlétét látták.

Az országos elégedetlenség először a Bodrog menti Hegyalján lobbant lángra. A kuruc felkelés főszereplői, a „szegénylegények”, foglalkozás és megélhetés nélkül maradt katonaviselt emberek voltak. A felkelés élére a Thököly seregében szolgált, regéci származású „talpas kapitány”, Tokaji Ferenc állt, aki már végigküzdötte a korábbi csatákat is. Tokaji a felkelés kirobbanása előtt a Regéc környéki erdőkben szervezte, toborozta a sereget a császári hadak ellen. A felkelés második embere Szalontai György, a Zemplén vármegyei Végardó község bírája volt. Jelentős szerepet játszott a hadieseményekben az egyházból kiközösített református prédikátor, Kabai Márton is.

A hegyaljai kuruc felkelés 1697. június 30-án, a sátoraljaújhelyi vásáron robbant ki. A vásári sokadalomban elvegyült kuruc szegénylegények váratlan rajtaütéssel leszámoltak a vásárosokat dézsmáló császári zsoldosokkal és a labanc urakkal.

Tokaji Ferenc július elsejei keltezéssel egy kiáltványt bocsátott ki Felső-Magyarországon, Thököly nevében. Ebben a kiáltványban felhívta mindazokat, akik szeretik a hazájukat és szabadságukat, s szabadulni akarnak az idegen elnyomás alól, hogy késedelem nélkül fogjanak fegyvert s gyülekezzenek a táborba.

A felhívás eredményes lett, órák alatt oly nagyszámú katonaság gyülekezett össze, hogy még aznap éjjel meghorhanták Tokaj és Sárospatak várát. II. Rákóczi Ferenc egy későbbi beszámolója szerint mindkét várat a hajnali órákban foglalták el. A sárospatakit egy rosszul befalazott, kirohanásokra tervezett kapun keresztül vették birtokba, Tokajt pedig, „...miután lajtorják odatámasztásával megmászták, a vigyázatlan és gondtalanul pihenő őrség felkoncolásával foglalták el.”

A kezdeti sikerek után a felkelők arra számítottak, hogy II. Rákóczi Ferenc a felkelés élére áll, s ezzel elérhetik a Habsburg-uralommal elégedetlen felső-magyarországi nemesség és polgárság csatlakozását. Ugyanakkor azt is figyelembe vették, hogy a török szultán támadása által lekötött császári hadvezetés nem tud majd nagyobb erőt bevetni a mozgalmuk elfojtására. Számításaik azonban nem váltak be. Rákóczi Ferenc, aki mint Sáros vármegye főispánja magyarországi birtokain tartózkodott, ebben az időben még nem vállalt közönséget a kurucokkal. S nehogy a bécsi udvar gyanúját kihívja maga ellen, Bécsbe menekült. Ugyanakkor Schlik Lipót császári tábornok lovasezrede, útból visszafordulva, váratlanul a felkelőkre tört. A kurucok, amikor hírül vették a császári lovasok közeledését – a korábbi gyors sikerektől felbuzdulva – az ellenség elé mentek. Az ütközet Harangod-pusztán zajlott

le. A mintegy hétezer főnyi császári seregnél a felkelők nagyobb számmal voltak ugyan, de „...harci mesterségben és jártasságban jóval gyengébben”. Nagyobb részük lándzsával, kaszával, botokkal volt csak felfegyverezve. A harci vágától égő, elkeseredett felkelők „nagy tüzzel” nekimentek a németeknek, s kezdetben megíngatták a soraikat. A lelkesedés azonban hamar alábbhagyott. Rövid idő múlva a csatatérre érkezett Deák Pál huszárezrede, aki katonáival hátulról támadta a felkelőket, s a harapófogóba került kurucok hamar szétszóródtak a szervezeten támadó császári katonaság nyomásától. Rövid ideig tartott a csata. A menekülők a pataki és a tokaji várban húzódtak meg mindaddig, amíg ezeket július 20-án, illetve 23-án Vaudemont herceg katonái el nem foglalták.

Az életben maradt kurucok egy része Tokaji Ferencel a környező hegyekben bujdosott, más részük a temesvári török őrséghez menekült. Később a kassai őrség Barkóczy gróffal és a nemességgel egyesült csapata szórta szét a hegyekben rejtőzködő kurucokat.

Ősre Magyarország és Erdély területén már nem volt számottevő Habsburg-ellenes fegyveres erő. A törökkel kötött karlócai béke egyelőre pontot tett arra a küzdelemre is, amit a magyarság egy része már több mint másfél évszázada folytatott a Habsburg-uralom ellen. A nyugati kortársak azonban úgy látták, hogy a felszabadító küzdelem ezzel nem ért véget. A korabeli nyugati források így írnak e korról: „Ez egy olyan ország, ahol a népek nincsenek hozzászokva ahhoz, hogy sokáig nyugalomban maradjanak. ... szinte bizonyosak abban, hogy a török közvetve vagy közvetlenül támogatni fogja őket. Ez elég számukra ahhoz, hogy az első alkalommal fegyvert fogjanak, amikor úgy érzik, hogy erre okuk van.”

A török segítség azonban egyelőre elmaradt, s a felvidéki kurucok sem tudták folytatni a küzdelmet. Belső áruslás következtében Tokaji Ferenc a császáriak kezére került, s a még harcoló kurucok kivonultak az országból, Thököly táborához csatlakozva.

Az újabb, nagy lázadásra mintegy hat évet kellett várni, amikor is 1703-ban a Tiszaháton kirobbant a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc.

Molnár István

A poroszlói Atlantisz

A kiskörei vízi erőműhöz csatlakozó „víztározó”-tő kialakításával 127 négyzetkilométer, a Balaton ötöde nagyságú terület került a víz alá. A tó 40 km hosszú, legszélesebb része Tiszafüred és Poroszló között 6 kilométer. Maximális duzzasztás esetén 400 millió köbméter víz tárolható benne. Átlagos mélysége 2,5 méter.

A tavat a Tisza természetes hullámtérén alakították ki, részben a régi gátrendszer megerősítésével, részben új gátszakaszok építésével. A terület, melyet csak a nagy áradások alkalmával öntött el a Tisza, a kiskörei duzzasztómű üzembe helyezésével, állandó víz alatti területté vált.

A felduzzasztott víz ereje elsősorban az erőművet működteti. A tó vize ezenkívül távolabbi mezőgazdasági területek öntözésére ad lehetőséget, a nagykunsági és jászági fűcsatornán keresztül 240 ezer hektár földet lehet öntözni. Folyamatban van a tó melletti települések, Tiszafüred, Poroszló, Kisköre és Abádszalók üdülőjellegetének fejlesztése is, s így fokozatosan átalakul, megváltozik a táj képe.

A táj átalakulásával szinte együtt tűnik el annak története is. Már csak a legöregebb emberek emlékezete őrzi azt a szívós küzdelmet, melyet az itt élt parasztemberek folytattak azért, hogy az elmúlt századi Tisza-szabályozás után, virágzó mezőgazdasági termőterületté fejlesszék az árterületet.

Szülőfalum, Poroszló a víztározó északi részén fekszik, s az elárasztás alkalmával határának majd fele része, kb. 10 ezer kat. hold föld került a víz alá. A Tisza szabályozása előtt – mezőgazdasági szempontból – szinte hasznavehetetlen volt ez a terület. Állandóan víz járta, s csupán sás, nád és más vízínövény termett benne. A Tisza szabályozása után viszont megváltozott a táj képe. A nagy árvizek megritkultak, s elvonulásuk után a termékeny iszappal borított területen üde, zöld mező sarjadt, a folyó- és patakpartokon pedig fű- és nyárfaerdők nőtek. Amikor aztán a poroszlói parasztlak fokozatosan megvásárolták földesuraiktól ezt a területet, szorgalmas munkájuk nyomán jó termőterületté vált az árter.

Az első földvásárlás 1873-ban történt. Károlyi István gróf, a poroszlói határ egyharmadának akkori tulajdonosa eladta itteni birtokát. Sok földje lehetett más községek határában is, mert az eladáskor a szájhagyomány szerint azt mondta a parasztlaknak, hogy neki ez a birtok annyi, mint az i betű fölött a pont, ha van úgy is jó, ha nincs úgy is. A poroszlói parasztlak

merészen belevágtak a vásárlásba és negyvenéves, hosszú lejáratú hitel segítségével megvásárolták a 2800 kat. hold nagyságú birtokot, melynek fele része a tiszai árterületen volt. Előző tulajdonosáról *Károlyi-rétnek* nevezték el a területet.

A következő birtokvásárlás 1887-ben történt, amikor két tiszafüredi birtokostól megvették a 250 kat. holdnyi *Hordód* nevű határrészt. Utána sorrendben 1905-ben vásárolták meg a Kassai püspök 2000 magyar holdnyi birtokát a *Csapóban*. 150 koronába került holdanként, melynek egyharmadát azonnal, kétharmadát pedig 50 éves, hosszú lejáratú hitel formájában kellett kifizetni. Ugyanebben az évben még egy másik birtokot is megvásároltak, Graefl Andor poroszlói földesúrtól megvették a Tisza tülso oldalán lévő 100 kat. holdnyi *császlódi* birtokát.

1909-ben az egri káptalan adta el a Kis-Tisza melletti *Porongon* fekvő 70 magyar holdnyi birtokát. Ezt is megvásárolták a parasztok holdanként 300 koronáért.

Az első világháború után az akkori kormányzat kötelezte a nagybirtokosokat, hogy a világháborúban részt vett nincstelen és kevés földű parasztnak adjanak át egy bizonyos részt földbirtokokból. Ezen az úton 800 kat. hold földhöz jutott a poroszlói szegényparasztság, melynek kb. fele része az árterületen a *Nagyréten*, *Alsóréten* és a *Cserőháton*.

A többi birtokvásárlás már az 1930-as, 1940-es évekre esik. 1936-ban Hankár Antalnéól vásároltak a *Nagyréten* 1500 kat. hold földet. A vásárlásban közreműködő ügyvéd nevére *Wagner-rétnek* nevezték el ezt a területet. A vételár kat. holdanként 500 pengő volt, melyet 6%-os kamattal, négy részletben kellett kifizetni.

Az utolsó birtokvásárlás 1940-ben történt, amikor Graefl Andor földesúrtól a *Szartoson* 252 kat. holdat, Boborynéől és Fáynéól pedig 70–70 hold rétet vásároltak meg.

Még egy évszázad sem telt el egészen a Tisza szabályozása után, a poroszlói rét több mint fele már művelők birtokában volt, s részben ennek eredménye, hogy a poroszlói kisgazdák az egyéni gazdálkodás korában jómódúak voltak.

A réti földek megvásárlása elsősorban az állattenyésztés szempontjából volt nagy jelentőségű, mert a jobbgyfelszabadulás alkalmával a parasztság tulajdonába került földekhez réti föld nem tartozott. Kaszálóhoz csak béreltel juthattak. A *Csapóban* lévő kaszálónyilasokat már a terület megvásárlása előtti években is bérelték. A bérelti díj 8–12 korona volt holdanként, minőség szerint. A terület egyik felét a poroszlói, másik felét füzesabonyi parasztok bérelték. Évenként megcserélték a bérelt területet. A cseréknél a poroszlóiak jártak jobban, mert a füzesabonyiak kezén megjavult a kaszáló. Ők ugyanis nem „borotválták” le úgy a kaszával a mezőt a sarjú kaszálásánál, mint azt a poroszlóiak szokták, s így jobb mező nőtt a másik évben az ő kaszálásuk után. A megvásárolt réten kitűnő takarmányszéna termelt, ami fellendítette az állattenyésztést. Meg is szaporodott a szarvasmarha- és a loállomány már az első vásárlás után. Kardos Lajos 88 éves volt gazdacseléd így érzékeltette ezt az 1950-es években, amikor a témakörből néprajzi gyűjtést végeztem: „Csala Gergé kisgazdának 52 db marháját hajtottunk be beszoruláskor a legelőről.” Ez a századforduló táján történt.

De nemcsak széna termelt a réten. A hátsabb helyeket feltörőgették és tavaszi kapásnövényeket, főleg kukoricát termeltek benne. A jó minőségű, nevesebb réti földeken még száraz időjárás esetén is, kitűnő kukoricatermés volt. Előfordult ugyan az is – tízévenként egyszer-kétszer –, hogy nyáron is kiöntött a Tisza és elvitte a termést. Ezt a kockázatot azonban vállalták a parasztok, mert árvízmentes években többszörösen pótolta a rét az időnkénti nyári áradások okozta terméskiesést.

A folyó és patak menti magasabban fekvő homokos talajon már a vásárlás után megkezdtek a gyümölcsfák ültetését. Legelőször a *Károlyi-rét rilági*, *szartosi*, majd *sarokeréti* részén, azután a *Hordódban*, majd a *Csapóban*, a *Porongon* és az *Alsóréten* alakítottak gyümölcsös-kerteket. Kezdetben komolyabb terv és szakértelem nélkül ültették a gyümölcsfákat. Főként szilva- és almacsemeteket ültettek. Veres, Bódi, Besztercei szilva- és a szívósabb sóvári almafajták voltak az úttörők. Ezek jól díszlettek a nyirkos, homokos talajokon és túrték az időnkénti árvizeket is.

Az 1930-as évek elején kedvezően és jó áron lehetett eladni az almát. A termelőnek csak le kellett szedni a fáról a gyümölcsöt, a kereskedők a helyszínen felvásárolták és elszállították. Ez nagyon fellendítette a poroszlói almatermelést. De hozzájárultak ehhez azok a szakelőadások is, melyeket a mezőgazdasági szakiskolából meghívott előadók tartottak a gyümölcs-termelőknek. Az előadások hatására ez idő tájban megalakult a Poroszlói Gyümölcstermelők Köre, mely meleg otthona lett a gyümölcstermelőknek. Téli estéken meghittent elbeszélgettek – sokszor éjfélig is – a gyümölcstermelés fejlesztéséről. Szaklapokat, könyveket olvastak,

tanfolyamokat szerveztek. Megszervezték a gyümölcsfák kártevői elleni védekezést, a régi gyümölcsök megújítását, új gyümölcsök telepítését.

1934-ben sikeres gyümölcskiállítást rendeztek, melyen a poroszlói Jonathán, Aranyparmen, Húsvéti rozmaring, Sárga szépvirágú, Batul, Kanadai renet és még más almafajták országos hírűvé váltak. A kiállítást három nap múlva felvitték Budapestre is, a Gyümölcsstermelők Egyesülete által rendezett országos gyümölcskiállításra, ahol a poroszlói alma minden tekintetben kiválónak bizonyult.

Az 1930-as években – mint serdülő gyerek – a nagyapám csapói gyümölcsöskertjében magam is részt vettem az almaörzés és -szüretelés munkáiban. Szép napok voltak azok, szinte még most is érzem a patakparti füzesek, az érő alma és szilva illatát, mellyel telítve volt a levegő. Pár évvel később pedig már önállóan telepítettem be a porongi földünk félholdnyi felét Jonathán, Aranyparmen és Húsvéti rozmaring almacsemetekkel.

Az alma mellett jelentős volt a szilvatermés is. A Besztercei szilvából lekvárt főztek a háziasszonyok, a Veres és Bódi szilvából pedig pálinkát főztek a gazdák és úgy értékesítették.

Az Eger-patak, a Kis-Tisza és Nagy-Tisza partján nőtt fűz- és nyárfaerdők tulajdonosaik tüzelőszükségletét elégítették ki. A csapói közbirtokosság a birtok megvásárlásakor a Tisza partján lévő erdőt közös tulajdonban hagyta és az Erdőfelügyelőség irányításával 10 éves forgórendszerben termeltette ki. Így minden évben vágásra került egy-egy nyilas. A tűzifát alkalmas téli napokon kitermelték és hazaszállították. Kora tavasszal – amikor még szünetelt a mezőgazdasági munka – szétfűrészelték, elhasogatták és takaros kis kazlakba, boglyákba rakva száradt a fa a következő télig.

A gyorsan és egyenesre növe Kanadai nyárfákból, melyek az 1930-as évek táján honosodtak meg nálunk, deszkát fűrészeltettek, amit kerítés készítésére, gazdasági épületek építésénél használtak fel. Magam is készítettem ilyen deszkából kerítést, mely kátránnyal beitatva, jól tűrte az időjárás viszontagságait.

A csapói Tisza-part homokos lapályán jó minőségű fűzvesző termett, melyből télen a gazdaságban használatos kasokat és más vesszőmunkákat készítettek. Ugyancsak ez a lapály adta az építkezéseknél használt kitűnő tiszai homokot is. A rétet tehát bőségesen meghálálta új tulajdonosaik szorgalmát és fáradságát.

Az emlékezet meghajlik az előtt a hősi erőfeszítés, vállalkozó kedv, szorgalom és szívós munka előtt, mellyel a poroszlói parasztság önerejéből megvásárolta földesuraitól ezt a kb. 5000 kat. holdnyi területet és a vadvízes, használatlan földet bőségesen termő, művelt területté fejlesztette. Mindez azonban már a múlt emléke. Az alkotók, a „hétköznapi szürke hősei” többségükben már ott nyugszanak a poroszlói felvégesi és alvégesi temetőben, a terület nagy része pedig víz alatt van.

Víz alá süllyedtek a táj történelmi emlékhelyei is: az a töltés, ahol Petőfi Sándor utazott Poroszlóról Debrecen felé, 1847. május hó 13-án, melyről az *Úti levelek* III. részében számol be; a Tanácsköztársaság 39-es dandárának harctéri nyomai a Tisza-parton; a II. világháború tankcsapdái és lövészárkai. De elborította a víz gyermekkorunk kedvelt játszóhelyeit a Cserőháton, az ottani sportpályát, melyen izmainkat edzettük, s oly sok szép napot eltöltöttünk ifjúkorunkban.

A táj lakói fájó szívvel vették tudomásul 1972-ben a területnek az állam részéről történt kisajátítását és elárasztását, hiszen a poroszlói határ lelkétől kellett megválniuk. Benne feküdt elődeik befektetése, nemzedékek szorgalmának, verejtékes, fáradságos munkájának eredménye.

Nekik azonban ezt csak tudomásul kellett venniük, nem kérdezték meg tőlük hozzájárulnak-e, beleegyeznek-e? Beleegyezésük nélkül döntöttek a rétet sorsa felett.

Elkeseredésüket csak fokozza, hogy azt kell tapasztalniuk, a rétet elárasztása nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A környék talajvízszintjének emelkedése miatt, olyan alacsonyra tartják a tározó vízszintjét, hogy a kivágott fák újra hajtanak. Japánakác bozótosok nőnek a vízből kiálló terület részein, sás, nád és más vízinövény lepi el az alacsony vízszintű részeket, s így mocsarasodik, iszaposodik és elvadul a táj.

Szemük előtt válik olyaná, mint elődeik idejében, 1860-ban, a Tisza szabályozása előtt volt.

Kovács Károly

Húsvéti pászkaszentelés

Hajdúdorogon

A húsvétra történő felkészülés, a böjt nélküli időszak lezárását jelentő farsang utolsó vasárnapját követő hétfőn kezdődik, húsvét előtt hét héttel. A farsangvasárnap utáni hétfőt a gazdaasszony és a felnőtt lányok azzal kezdték, hogy minden edényt kisüroltak, mert kezdetét vette a húsvéti nagyböjt. E műveletre azért volt szükség, hogy még véletlen se maradjon zsír az edényeken, mert az a böjt megszegését jelentette volna, amely „halálos bűn”. Ezt követően húsvétig csak napraforgóolajjal főztek.¹ A napraforgót még a legszegényebb család is megtermelte, vagy részes munkával megkereste.² Akinek földje nem volt és nem vállalt „részes” munkát sem, az megvette a napraforgómagot és abból üttetett olajat. A napraforgóolaj mellett másfajta olajat nem is használtak, sőt csak hallomásból ismertek.³

A farsangi mulatozás után, a nagyböjt idején végig csend volt, szünetelt a szórakozás, a vidámság, de annál gyakrabban jártak templomba. Húsvét előtt, nagyhéten érte el tetőfokát az ünnepre való készülődés. A hét első felében folyt a tavaszi nagytakarítás. Rendszerint kívül-belül kimeszelték a házat. Kívül mindenképpen és túlnyomórészt fehérre. Nagyszombatra már kívül csak a ház töve-húzása, ereszalja-tapasztás és sárgafölddel történő felmosása, átkenése, belül pedig a „házfőgyinek” (ház földje, földpadló) felmosása⁴ maradt hátra.

Közben nagycsütörtöktől szombatig a húsvéti kalácsot, a pászkát is kisütötték. A *pászka* szó héber eredetű, de tartalma más, mint a „zsidó pászkáé”. A mi esetünkben a pászka az ünnep legfontosabb kelléke, egy nagy, kerek, a család nagyságától függően 25–50 cm átmérőjű kalács. Érdemes szót ejteni a pászka készítéséről. A pászka úgy készül, hogy a pászkaütő háziasszony *cök*-öt kever: liszt, élesztő, langyos tej és cukor meghatározott mennyiségét nagy fakanállal összekeveri és – általában sütőteknőben – kelni hagyja. Ha megkelt, lisztet szítál még hozzá. E célra csak első osztályú lisztet⁵ lehetett felhasználni. A lisztből a cök hozzáadásával kovászt készítenek, ha ez megkelt (hólyagosra) az egész lisztmennyiséghez ismét langyos tejet, cukrot, sőt adnak, összekeverik és kelni hagyják. Amíg a tészta kel, előkészítik a tepsiket. A tepsi egész belső felületét zsírral *átkenik*. Előkészítik a tojást is a nyers tészta felületének átkenésére, mert tojással bekelve szép piros – sárgáspiros – lesz a kalács a sütés után. Ha a teknőben megkelt a tészta, szertartásosan elkezdik a pászka készítését, de mielőtt hozzákezdenek, a háziasszony keresztet vet és „Uram segíts, én Istenem” fohászt mond. A pászkát csak kerek, rovátkázott (hullámvonalas) tepsibe teszik.

Első művelet: a tepsi közepére helyeznek egy lepénytésztát, ez jelképesen Krisztus teste, ezután egy négyágú fonatot készítenek és az előbb elhelyezett tésztát ezzel körbefogják. Ez a töviskoronát jelképezi. Ezután két négyágú fonat készül, és a már elhelyezett tészta keresztbe rakják, ez a kereszt jelképe. Most egy kétágú fonattal az egész tésztát körbefogják, ez a teljessé tétel vagy beszegés. Befejezésül előkészítenek öt kis tésztát, amelyből rózsák készül. A rózsát úgy csinálják, hogy liszttel kissé keményítik a tésztát, majd az elnyújtás után csíkot vágnak belőle (kb. 6–8 cm × 12–16 cm). A csík egyik oldalát bevagdossák, összetekerik, és a pászka középpontjára, illetve a keresztet jelképező tészta végeire helyezik el, Krisztus öt sebéit jelképezve. Volt olyan szokás, hogy a virágvasárnapján szentelt barkából

¹E hagyomány még az 1930-as, 1940-es években is élt. Tulajdonképpen a II. világháború módosította, változtatta meg kényszerűségből e szokást. Nem véletlen, hogy a környező hajdúvárosok lakói a dorogiakat „olajosoknak” gúnyolták. Persze a dorogiak sem maradtak adósok, mert viszonzásképpen a nánásiakat szalmás, a böszörményieket „ürgések”-nek csúfolták.

²Harmados, vagy negyedes kukorica, napraforgó megmunkálását vállalták. A termés harmad- vagy negyedrésze lett a munkavállalóé.

³Tökmagolaj, repceolaj.

⁴A ház földjének ünnepek előtt minden esetben tejföl sűrűségű „sárgafölddel” (agyaggal) „mos-ták” (kenték) fel meszelő vagy rongy segítségével.

⁵A malmokban őrléskor különválasztották a finom nullás, első illetve másodosztályú lisztet és külön a korpát.

Pászkaszentelési szertartás a templom kertjében

egy kis darabkát letörtek és a pászka tésztaíjába dugták sütés előtt, ez a szeget jelképezte. A pászka elkészülte után készítik a többi kalácsot, már kevésbé szertartásosan, de azért ennek is megvan a rendje. Előbb a hosszú kalácsot, majd a mákos és diós kiflit (beigli), végül a *pupuskákat* készítik el. Egy hosszú tepsibe (nagy tepsibe) 6 db pupuskát helyeznek el.⁶ Ebből visznek kóstolót a rokonokhoz vagy a szomszédba, és ebből kapott egyet az imádkozó koldus, de a kondás és a csordás is, aki a húsvét és karácsony napján kihajtáskor zsákba gyűjtötte a neki szánt ajándék pupuskát. Ha gyermek volt a családban, vagy a szomszéd gyermeknek akart kedveskedni a háziasszony, a kaparek tésztából madár formájú kiskalácsot készített, ügyesen formálva az ülő galambra emlékeztető, hegyes csőrű, bors-szemű kalácsmadarat.

Amíg a háziasszony a pászkat készíti, a családfő vagy a felnőtt legényfiú befűti a kemencét. A fűtés az egyik legfontosabb művelet, ez esetben szinte mindig férfimunka. Ha *kifűt* a kemence, az *elitővel* lezárják néhány percre a kemence tűzterét, „hogy leszálljon az öble”⁷, majd egy libatollat benyújtottak a kemence terébe, s ha nem pörkölődik meg nagyon a toll, akkor berakják a tepsiket. A húsvéti pászka nem maradhatott nyers, de nem szabad megégetni sem. Ezzel kapcsolatban bizonyos történeteket ma is mesélnek. Például Szücs Györgyné, Hajdúdorog, Tópart utcai lakos elmondja, hogy „édesanyjának szomszédja – már régen volt – szentelés után ahogy megszegette – felvágta – a pászkat, láthatóan nyers, tésztás maradt a közepe. Erre a nyers tésztát kivette az asszony, elnyújtotta és lángosnak kisütötte láng előtt. A kemencéből történő kiszedéskor a forró tészta szét pattant, szinte kirobbant és megégette a szomszédasszony arcát.” Mint tanulságot vonja le ebből Szücsné, hogy „szentelés után már nem lehet kemencébe tenni a pászkat, mert az Isten megbünteti azt, aki nem veszi komolyan a lehetést.”

A kisült pászkat és kalácsot tiszta, fehér, vasalt kenyérsütőruhával beterített asztalra rakják és ugyancsak tiszta, fehér abrosszal terítik le.

A kalács – pászka – sütésével szinte egy időben készül az egyéb szentelni való étel előkészítése, főzése: sonka, kolbász, vaj, só, esetleg töltött bárány, reszelt ecetes torma, no és a tojást, amelyből 11 db-ot helyeznek a kosárba, „Krisztus minden tanítványának 1 db-ot, kivéve Judást”. Az ő részére nem szenteltetnek tojást. A pászka kosár kelléke még egy üveg bor (nem bolti).

A pászkaszentelés minden esetben a templom kertjében történik. Igen színes, látványos szertartás. A látványt fokozza a nagypénteki temetési szertartástól – a pászka szenteléséig közreműködő, a szertartáson tevékenyen részt vevő, majd a temetéstől a feltámadásig „koporsóőrző Krisztus-katonák” szereplése. A Krisztus-katonák fekete ruhát, csizmát, betúrt Bocskai-sapkát utánzó kucsmát viselnek. Századunk első felében, ha valamilyen ok miatt nem volt önként jelentkező Krisztus-katona – ez ritkán fordult elő –, akkor a városi előjáróságnál alkalmazott csendkatonák¹⁰ őrizték a koporsót, látták el a Krisztus-katonák szerepét.

A pászkaszentelés után az egész család egyszerre reggelizik. A pászkat minden esetben a családfő szegte meg, közös vagy egyéni imádság után.¹¹ A megszegetés előtt háromszor keresztet vetett (rajzolt) a pászka aljára a kenyérvágó késsel. (A kereszttrajzolás kenyérszegetés-nél is szokás volt.) A közös étkezést általában egy korty szentelt borral kezdik (ez családönként változhat). A szentelt ételből csak az ehetett, aki húsvét előtti napokban gyónt és áldozott. Az étkezés utáni maradékot állattal nem szabad megetetni. A gondosan összegyűjtött tojás héjat, csontot, pászka morzsát vagy elégették, vagy elásták a ház tövébe. „A ház tövébe elásott szentelt ételmaradék megvédte a házat a bajtól, villámcsapástól”. Van olyan hiedelem is, amely szerint „ha a pászka morzsát elássák, vagy ha az véletlenül kerül a földbe, hét év múlva kikel, virág lesz belőle, tovább terjed, és minden évben virágzik. Ez a pászka morzsavirág”.¹² Több asszony meg is mutatta – mind ugyanazt a növényt – a pászka morzsavirágot, amely településünkön ilyen néven közismert.

A nap hátralévő része rokonlátogatással telik el. Húsvét másnapján locsolódní¹³ mennek a fiúk, férfiak. Utóbbi időben már a 4–5 éves fiúgyerekeket is vitték az apák locsolódní a lányos házhoz. A gyerekek piros tojást kaptak, de a pénzt is elfogadták. A legényeket megkínálták étellel, itallal. A gyerekek a kapott tojással *cucáztak*. Ez nem más, mint két gyerek a kapott piros tojás végét összekocintja és az győz, akinek a tojás héja sértetlen maradt, nem tört be, nem repedt meg. A győztes elnyerte a törött tojást. A legény, ha már

⁶ A pupuska kis fonott kalács, kétágú fonatból készült.

⁷ Kiegyenlítődjék a kemence melege.

⁸ A pászka kosár hántolt fűzfavesszőből készül, díszítő fonásmintákkal. E kosarat más célra nem használják, legfeljebb nagymosáskor a tiszta, mosott ruhát viszik fel a padlásra kiteríteni.

⁹ A feltámadási szertartás nagyszombaton éjfélkor kezdődik. A temetési szertartástól a feltámadási harangozás helyett kótálnak (egy nagy fakereplő helyettesíti a harangot).

¹⁰ Csendkatonák a városházán (községháza) szolgálatot teljesítő egyenruhás hajdú volt 1945-ig. *Dankó Imre*: Magyar Nyelvőr LXXXII/1958. 492. old.

¹¹ Általában egy Miatyánkot mondott el a család felállva, a családfő, de inkább a háziasszony kezdeményezésére.

¹² Mezősi Mária és Szücs Györgyné elmondása szerint.

¹³ Máshol: locsolkodni.

Nagypéntek: temetési körmenet

vőlegény volt, vagy „járt a jányhoz” (udvarolt a lánynak) csak a családjához tartozó lányt, vagy lányokat locsolta meg, aztán ment a szíve választottjához, esetleg még annak a barátnőjét locsolhatta meg. A még „szabad” legények kötetlenebbül jártak locsolódni. A locsolódó általában verset, vagy köszöntőt mondott, de mindenképpen engedélyt kért a locsolódásra. Akár gyerek, akár felnőtt, ha bement egy lányos házhoz, úgy köszönt, hogy „Feltámadt Krisztus”, egyébként húsvét napján ma is ez a köszönés. A válasz: „Valóban feltámadt.” Ezután elmondta a verset:

*Húsvét másodnapján mi jutott eszembe
Cifra vízipuskát vettem a kezembe
Elindultam véle piros tojást szedni,
Adjátok hát lányok, ha nem sajnáljátok
Kész a rózsavízem, mindjárt porá áztok.¹⁴*

A locsolódás kelléke még az 1930-as években is tiszta víz, vagy jó szagú szappannal szagosított rózsavíz volt. A kölnivíz csak az 1940-es években terjedt el Dorogon. Régen vödörrel, kannával locsolódtak a legények az udvarban lévő kútból vagy a közkutaknál. A – későbbi – rózsavízzel, kölnivel való locsolódás úgy történik, hogy a legény, miközben egymás után háromszor kereszt alakban öntözi meg a lányt, annyiszor mondja, hogy „Feltámadt Krisztus”. A lány válasza: „Valóban feltámadt”.

Húsvét harmadik napján a lányok locsolódtak. Ez már nem volt olyan általános, de az 1930-as, 1940-es években még elég gyakori volt. Elsősorban a családban, a rokonságon belül és a szomszéd kimerült, későn ébredő legényeit frissítették fel, gyakran álmukból riasztva a felnőtt lányok. A harmadik napi leány locsolódás már kevésbé volt szertartás az előbbihez képest. Ez már inkább játék volt, viszonzása az előző napi locsolódásnak. A család közös reggelije után (amely szentelt étel) a család felnőtt tagjai templomba mentek, a délután rokonlátogatással telt el. Este pedig a fiatalok bálba mentek. Ezzel el is múltak a várva várt húsvéti ünnepek. Élményeikről még sokáig – néha évek múltán is – beszélgettek az emberek.

Mezősi József

¹⁴Porá = nagyon megázott, csuromvizes lett.

A fehérvári vásárok marhahajcsárjai

Az egyik településről a másikra, leginkább a városokba vagy onnét lábon hajtott jószágok kísérőiről, a viszontagságos sorsú *hajcsárokról* az 1930-as évektől szellemi életünk több jeles egyénisége emlékezett meg – költői vagy tudományos igénnyel. A pásztorcsaládból származó Sinka István Hajcsárok búcsúja és Öreg hajcsár beszél hajnali induláskor című verseiben örökítette meg őket.¹ A szegények életét a maga teljességében ábrázoló Kiss Lajos ismert könyvében külön fejezetet szentelt a napjaikat hol keservesen, hol könnyelműen töltő *marhahajcsároknak*.² Az utóbbi évtizedekben pedig a vásárok néprajzának avatott kutatója, Dankó Imre foglalkozott személyükkel, tevékenységükkel.³ A Magyar Néprajzi Lexikon mégis azt rögzítette, hogy a hajcsárokról keveset tudunk.⁴ A megállapítást a magunk részéről a dunántúli hajcsárookra vonatkozóan érezzük részben igaznak. Gunda Béla ugyanis személyes élményei nyomán a mezőföldi hajcsárokról bár rövid, de szemléletes leírást adott.⁵

A Dunántúl keleti felének legjelentősebb vásáros központja századokon át Székesfehérvár volt. Az egykorú leírásokból megállapítható, hogy *állatvásárai*, azon belül *marhavásárai* hajdan országos jelentőséggel bírtak. Fényes Elek 1851-ben írta, hogy a megyeszékhely „Országos vásárai főképp szarvasmarhára, aztán lovakra és sertésekre nézve nagy fontosságúak”.⁶ Wekerle Sándor a millennium évében állapította meg: „A fehérvári országos vásárok az e nembeli sokadalmaik legnagyobbjai közé tartoznak... A lóvásárokkal egyidejűleg tartott marhavásárok is igen élénkek. Ezek sem helyi jellegűek, hanem a helyi és megyebeli tenyésztést és szükségletet nagyban meghaladó fontosságúak. Főleg magyar-fajta marhákat, különösen ökröket sokat hajtának ide az Alföldről, sőt Erdélyből is.”⁷ Ugyanezen időben a város közgazdasági előadója évi jelentésében ekképp fogalmazott: „Az állatvásár, különösen annak lóforgalma gazdagnak mondható, bár sokkal több az eladó, mint a vevő... 1895-ik évben eladatott összesen 13 862 drb szarvasmarha”⁸

Árnyaltabb képet festett, a vonzaskör csökkenéséről számolt be a helyi lap tudósítója az I. világháború előestéjén: „Bár a gazdasági, ipari, de különösen a kereskedelmi élet erős föllendülésével kapcsolatban mindenfelé indokolt hangok hallatszanak a vásárok alkonyáról, egy két nagyobb centrumban még mindig élénk üzlet fejlődik ki az országos vásárokon, különösen az állatvásárban. Így van ez nálunk is, dacára annak, hogy a hajdani híres lóvásároknak nyomába se léphet a mai forgalom, mely inkább csak a városra és környékére vonatkozik”.⁹ Az első nagy világegés után, a forgalom további visszaesése ellenére még mindig azt lehetett mondani, hogy Székesfehérvárnak „igen jelentékenyek ló- és marhavására”.¹⁰ S tartott mindez 1945-ig.

A nagyforgalmú vásárok mindenütt létrehozták sajátos életmódot folytató, jellegzetes figuráikat, kik közé tartoztak a *marhahajcsárok*. A régi századok hajtóinak, *hajdúinak* kései utódaira, az állatokat terelő¹¹ marhahajcsárookra a vasútvonalak kiépítése után is, egészen 1945-ig igényt tartottak. Hiszen a lábon hajtást a jószág még mindig jobban elviselte, mint a

¹Sinka István: Az élők félnek, Bp. 1939. 19. old.; Hontalanok útja Bp. 1943. 25. old.

²Kiss Lajos: A szegény emberek élete I–II. Bp. 1981. I. 303–309. old.

³Dankó Imre: A gyulai vásárok, Gyula, 1963; A hortobágyi hídi vásár. In.: Műveltség és Hagyomány XV–XVI., Debrecen, 1972–74. 207–223. old; Koldusok, hajcsárok, falu bolondjai. In.: Múzsák 1976/3. 34–38. old.

⁴Katona Imre: Hajcsár. In.: Magyar Néprajzi Lexikon II. Bp. 1979. 395. old.

⁵Gunda Béla: Vándorok a pusztán. In.: Fejér Megyei Szemle 1983/1. 7–18. old.

⁶Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára I–IV. Pest, 1851. II. 9–10. old.

⁷Wekerle Sándor: Fejérmegye. In.: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen XIII. Bp. 1896. 553. old.

⁸Diaballa György: Évi jelentés. In.: Székesfehérvár és Vidéke 1896. március 24. 3. old.

⁹Vásári forgalom. In.: Székesfehérvár és Vidéke 1912. augusztus 27. 2. old.

¹⁰Révai Nagy Lexikona XVII. Bp. é.n. 458. old.

¹¹Dankó Imre: Árucsera és migráció. In.: Árucsera és migráció. A Miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XVIII. Miskolc, 1986. 11–20. old.

fuvaroztatást. Így a századforduló és a II. világháború közé eső mintegy fél évszázad székesfehérvári és Fejér megyei vásárainak is nélkülözhetetlen vállalkozói voltak. Jórészt a 30 és 50 év közötti, nincstelen, lerongyolódott szegényemberek táborából kerültek ki. Napszitta, szélfúta, sovány és piszkos férfiak voltak, akolyan *ország csavargói*. Családjuktól vagy teljesen elszakadtak vagy alig találkoztak velük. Csak a *mai napnak élő* embereknek tartották őket, nagy becsülettel senki előtt nem bírtak.

Hol vásárt tartottak, ott rögvest feltűntek. Több megyére kiterjedően jól tudták a vásárok idejét, helyét, ismerték egymást, azután a vásározókat, a rendszeresen kereskedő parasztokat, a mézárásokat, a kúpeceket, a cenzárokat, a kereskedőket. A ruházatról, viseletről tüstént látták, hogy ki milyen foglalkozású, vagyoni helyzetű, illetve melyik vidékről, faluból jött, tehát kinél milyen esély van a hajtasra, a rövidebb-hosszabb távú, idejű munkára, a keresetre. Már korán reggel megjelentek a *vásártéren*, ólalkodtak a nép között, figyelték a forgalmat, ki ad, ki vesz, lesték a lehetőségeket. Ha látták, hogy valahol komoly alku folyik egy vagy több állatra, mindjárt közelebb húzódtak. Eladó és vevő egyezségkötésekor pedig azonnal ott termettek, felajánlották szolgálatukat, mondván: „Majd én elhajtom ám!” Bő beszéddel, hízelkedve dicsérték magukat, megbízhatóságukat. Fogadkoztak, hogy kellő gondnal és olcsón elhajtják az állatot, útközben etetik-itatják, vigyázzák. Igyekeztek nagy állatszeretetről meggyőzni az új tulajdonost. A hajcsárok közt ugyanis rendszerint harc, küzdelem folyt a szolgálat elnyeréséért. A lehetőségek szűkössége esetén *rágértek* egymásra, hogy olcsóbban *elvezetik* az állatot, mint a másik. Több ajánlkozó közül a választás mindig arra esett, akit a gazda már ismert, aki többször hajtott neki állatot. Voltak akik hosszú időn át ugyanazt a hajcsárt *fogadták föl*. Díjazásuk, a *hajcsárpénz* az állatok számától és a távolságtól függött. A megbízó paraszttal, mézárossal, kereskedővel e tekintetben is gyorsan létrejött a megállapodás. Nagy ritkán, ha nyoma sem volt a társak konkurenciájának, a hajcsár azonnal *fölcsapta a díjat*. „Nem hajtom el tíz pengőér, adjon tizenkettőt!” – követelte. Egy-egy hajcsár igyekezett két-három állatot *eválónyi* (elvallalni), de más lehetőség híján eggyel is beérte.

A parasztemberek az állatok adásvételét *áldomással* is megpecsételték. Ilyenkor a hajcsárnak szintén jutott egy-egy pohár bor vagy fröccs. Díjazásából némi előleget szokott kialkudni, melynek egy része ital formájában ugyancsak gyorsan lecsúszott a torkán. Ahogy mondták, a „hajcsárnak előre is attak egy kis pénzt; ha tíz pengőér válóta a házavezetést, akkor két-három pengőt”. A hajcsárok a tapasztalatlanabb gazdákkal megpróbálták a teljes összeget kifizettetni, de a megbízó rendszerint tudta, hogy akkor igencsak aggódhat állataért. Történetek keringtek egy-egy előre kifizetett hajcsár nemtörődőségéről, arról, hogy a következményekkel mit sem számolva félúton miként eresztette el a rábízott jószágot, melyet azután a tulajdonos falvak során át kereshetett.

A megbízás után a vevő mindig átadta a hajcsárnak a marhalevelet, a *passzust*, mellyel igazolni lehetett az állat tulajdonosát, valószínűsíteni a birtokláshoz való jogosultságot, bizonyítani a jó irányba haladást. Hajtás alkalmával ugyanis mindenki köteles volt magával hordani a marhalevelet, különben a csendőr, a rendőr vagy a pénzügyőr feltartóztathatta.¹² Másik oldalról az állat tulajdonosa úgy biztosította magát, hogy a hajcsár igazolványát, papírját elkérte, magához vette, s csak az állat rendeltetési helyére érkezéssel szolgáltatta vissza.

A rissz-rossz ruházatú, kalapos, bakancsos hajcsár kezében *furkósbottal*, oldalán *tarisznyával*, benne *dohányosacsckóval*, *tűzszerszámmal*, némi elemózsiával, nyakában esetleg egy *kötéllel* jelent meg a vásárban. *Ustorát* zsebre gyűrte, hogy alkalomadtán egy ágat vágva máris legyen neki nyele. Kutyát nem tartott, de bicskája – mint minden állattal foglalkozóknak – neki is volt. Ilyen felszereléssel vette át a szarvasmarhákat. Az egyes-egyedüli állatot kötélén vezette, esetleg maga előtt hajtotta. Ha kettőt-hármat bíztak rá, azokat szarvuknál fogva egymás mellé kötötte, s a szélső kötelét tartva irányította valamennyit. Településeken kívül vagy továbbra is vezette vagy hátulról hajtotta a marhákat. Gond akkor adódott, ha valamelyik nem akart haladni. Az azonos irányba, az egyazon faluba, városba hajtók ezért *összeszövetkeztek*, társultak egymással. Mindegyik összekötötte a maga 3–3 szarvasmarháját, úgy mentek egymás után. Előre mindig az került, kinek állatai nem akartak menni, társa így tudott a hajtásban hátulról segíteni.

A hajcsárkodást a hagyomány mellett természetesen alapvetően befolyásolták a múlt század végén hozott különböző szintű jogszabályi rendelkezések. A közutakról és a vámokról szóló 1890. évi I. törvénycikk 109. §-a határozta meg az állattulajdonosok, illetve a hajcsárok számára a hajtás alapvető szabályait. Egyedüli állatokat pályán vagy féken

kellett vezetni, kisebb állatcsoportok csak az út felerészét foglalhatták el, szabadon hajtott állatcsoportnál (nyáj, csorda, farka stb.) pedig akár a szemből, akár a hátulról érkezőnek lehetővé kellett tenni a megállás nélküli haladáshoz az útnyitást. Az előírások betartására kellő számú állatvezető, hajcsár alkalmazását írta elő a jogszabály.

Az országos hatállyal rendelkező törvénycikk végrehajtására a helyi viszonyok figyelembevételével megszülettek a részletesebb szabályozást adó partikuláris normák. Fejér vármegye törvényhatósági bizottsága 1894. december 29-én alkotott szabályrendeletében az 1890. évi I. tc. 109. §-ának hatályát kiterjesztette a megyebeli községi közlekedési és közdülő utakra is, de bizonyos eltéréssel. Nevezetesen az egyedüli állatot féken vagy pányván az ilyen utakon csak akkor kellett vezetni, „ha az állat tulajdonosa vagy az, a ki hajtja tudja, hogy az állat az embernek életére, testi épségére veszélyes tulajdonságokkal bír”. Egyébként tehát szabadabban lehetett hajtani.

A főváros területére – már a törvénycikk előtt – részletes szabályozást alkottak a budapesti rendőrfőkapitány 5156/fk. I. 1889. sz. rendeletével. Többek közt előírta: egyesével hajtott marha röviden tartott kötéllel vezetendő; egy csoportba három marhánál több össze nem köthető és minden csoporthoz külön hajtó alkalmazandó; „marhahajtsár” csak 19 évesnél idősebb, a marhahajtó utakat ismerő férfi lehet; részeg, s e rendelet megsértése miatt többször büntetett személy hajcsár nem lehet; hajtás közben a marhát el nem hagyhatja. Pontosan körülírta a rendelet a fővároson belüli hajtás útvonalát és időhatárait, kiemelten foglalkozott a budai oldalon fekvő fehérvári vámtól történő hajtással. Fejér megyében az alispán 1889-ben jelölte ki a 35 marhahajtási útvonalat.¹³ Nyilvánvaló, hogy a csaknem analfabéta hajcsárok – kik Budapestre is hajtottak – a fenti jogszabályok szövegét nem olvasták, de tartalmáról lehetett némi fogalmuk, s többé-kevésbé eszerint jártak el. Betartatásáról, ezáltal bizonyos fokú megismertetéséről a hatalom, a hatóságok emberei gondoskodtak. Különösen érzékelhető ez az egyedüli állatok településen belüli vezetése, illetve a szarvasmarhák hármásával összekötése esetében.

Joggal feltételezhetjük, hogy a főkapitányi rendelet nem véletlenül maximálta háromban az állatszámot. Székesfehérvár környékén az általános paraszti vélekedés is az volt, hogy egy ember ennél több állattal nem bír. Gondos gazda nagyobb számú állatot egyetlen hajcsárra nem bízott, másrészt a hajcsár sem vállalt a limiten túl.

A fehérvári vásárok marhahajcsárjai egy-egy alkalommal 50–100–150 km-es távolságra terelték a rájuk bízott jószágot. (Mozgásuk végsősoron 5–6 megyére terjedt ki, ma az egyikben, holnap a másikban tűntek fel.) A naponként megtett út több tényezőtől függött. Az állatok számán, fizikai, egészségi állapotán túl mindenekelőtt meghatározta az időjárás. Nyáron gyorsabban, télen lassabban haladtak. Jó időben éjszaka is mentek, útközben legeltettek. Zordabb, hideg éjszakákon viszont behúzódtak az útbaeső *beszálló vendéglő* vagy *kocsmá* istállójába. Ha egy újabb vásár napja közelgett, jobban *iparkodtak*, máskor ráérősebben bandukoltak. Útközben rájuk hárult az állatok etetése, itatása, védelme, szükség szerinti gyógyítása. A marháknak meglehetősen sovány táplálék jutott ilyenkor. Legeltették velük az útszéli, árokparti fűvet, melyen kívül leginkább az embernek, állatnak pihenőhelyet, fedelmet biztosító *beszálló vendéglőknél*, *kocsmáknál*, az istállóba *bekötés* után kaptak némi étket, jobbára kukoricaszárt. Ezért nem járt fizetség a kocsmárosnak, aki rendszerint azt is megengedte, hogy az állatok alá szalmát terítsenek. Am ami piszkot éjjel a tehének csináltak, azt a hajcsár volt köteles reggel kivinni. Némelykor a gazda pénzén és utasítása szerint a szálláshelyen egy-egy köteg szénát is vettek az állatoknak.

A hajcsárok kocsmákban, boltokban vagy kéregetve *kosztóták magukat*. Pénzüket – amit tartott – inkább itatra, a *kocsmára költötték*, az étel másodlagos maradt. Hajtás közben az útjukba eső falvak lakóitól, főleg az ismerős gazdáktól kéregettek. Sokszor csak azon éltek, amit így kaptak. Nyáron könnyebben elváltak, mert mint mondták, „minden szederfa eltartotta” őket. Mikor fejőstehenet hajtottak, kifejték, megitták a tejt vagy eladták a kocsmárosnak pár pohár borért. A vendéglőket, a könnyebben vagy nehezebben járható, hosszabb-rövidebb utakat, a pihenő- és átkelőhelyeket jól ismerték. Hálóhelyül nyáron az útszél, a bokoralja, a kazal vagy a boglya töve; télen az istálló, a fészter, a kocsmá maradt

¹² Révay Miklós–Laky Imre: Rendőri Lexikon Bp. 1909. 764. old.

¹³ Lukács László: Vándoralakok, vándormunkások és a területi munkamegosztás Kelet-Dunántúlon. In.: Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve XX. Székesfehérvár, 1983. 185–199. old.

nekik. Az éjszakákat félálomban töltötték, ügyelve a jószágra. A tisztálkodásra nem sokat adtak, ahol érték, kútnál vagy pataknál mosakodtak meg egy kicsit.

Általában napokig tartó hajítás után vitték haza az állatokat, melyek akkorra eléggé összeestek, megtörttek. A tulajdonos azonnal átvizsgálta a jószágot, nem beteg-e, nem károsodott-e, nincs-e összevertve. Igaz, a kár felfedezésével sem sokra ment volna, mert a hajcsárok semmiért nem kívántak felelni, és semmijük sem volt, amiből téríthettek volna. A hajcsár közben főtt ételt kapott, fölvehette járandóságát, azután mehetett Isten hírével. Rendszerint inkább maradt, legalább egy éjszakára, hogy végre nyugodtan pihenjen. Mikor nem esett közeli időpontra újabb vásár, maga ajánlkozott a parasztgazdának vagy a mézsárosnak: „Itt maradnék egy pár napot dógózni!” Ha kellett a munkáskéz, elfogadták: „Hát itt maradhat, valami dógót majd adok, az istállóba megalhat.” Aztán főleg a ház körül ténykedett, fát vágott, vizet hordott, kitrágyázott, szecskát vágott, takarmányozott; esetleg mezei vagy szőlőbeli munkára vették igénybe erejét. Munkájáért pénz nem kapott, csak úgy fizették, „amit megevett – megivott”, és a hálóhelyet adták neki. Asztalhoz nem engedték, félték, hogy férget, tetvet kapnak tőle, így a küszöbön vagy a konyha sarkában evett. Pár napi, egyheti munka után útjára bocsátották, de akkor még *elkönyörgött* magának egy-két viseleti darabot: „Adják oda azt a ruhát, ugye köll az má maguknak!” Agyonhasznált inghez, gatyához, nadrághoz, kabáthoz jutott így hozzá.

A hajítást teljesítve, a megbízó házáat elhagyva a hajcsárok indultak a következő vásár felé, s – ahogy egész életükben – megint úton voltak. Pénzük fogytával újfent koldulásra kényszerültek. Itt is, ott is adtak nekik egy karéj kenyeret, aztán ha tele lett a tarisznyájuk, vitték a kocsmároshoz, jó részét eladták némi italért. Próbáltak a vendéglősöktől munkát kérni, pár napig maradni, így újra ételhez, italhoz jutni.

Sokszor lerészegedtek, mert a dohányzást megelőzve legfőbb szenvedélyük, örömük az italozás volt. Ilyenkor meggyűlt a bajuk a hatóságokkal. A székesfehérvári sajtó 1906. február 23-i hírközlése is ezt bizonyítja. „Nikli Pál 38 éves helybeli és Weisz Mihály 32 éves polgári marhahajcsárt részegen vitték be tegnap a rendőrségre, hol botrányt okozó részegségért 12–12 órai elzárásra ítélték őket”.¹⁴

A falvakon áthaladva betértek az ismerős gazdákhöz, iparosokhoz, érdeklődtek, hogy mennek-e a vásárra, nincs-e elhajtanivaló. Ha adtak nekik egy ebédet vagy *otthálhattak*, már jól jártak. Nyáron könnyen odébbálltak, télen nehezebben mozdultak.

A vásároknak befolyásuk volt a településszerkezetre: a vásárterek környékén kialakultak a kereskedelmi létesítmények, ide helyezték az állattartáshoz kapcsolódó műhelyeket, itt álltak a szórakozóhelyek.¹⁵ A hajcsárok a vásáros helyekre érve ezen a tájon tanyáztak le, várva a következő sokadalmat, remélve, hogy addig is, ezen a fertályon némi keresményhez juthatnak.

A Dunántúl keleti térségében, a jelzett korban élő marhahajcsárok tevékenysége – számos azonosság mellett – több tekintetben különbözött alföldi társaiktól, illetve a régebbi időktől. Hiába keresnénk itt a nagy csoport állatot, netán csordát, gulyát terelő hajcsárokat. Az állatszámmal együtt kevesebb az együttműködők száma, kisebb a mozgástér. Hiányoztak a hajcsárdinasztiák, nem öröklődtek *firól fira* az állattartási ismeretek. A szarvasmarhákhoz jórészt annyit értettek, amennyi a hajtáshoz kellett. Mélyebb ismeret és anyagi fedezet hiányában ők nem kupekedtek. A társadalom perifériájára szorultak, szűkös keresményükből éppen csak megélték, általában mégsem váltak gonosztevéökké. Egymás között némelykor verekedtek, de másokkal szemben erőszakos bűncselekményt ritkán követtek el. Kisebb-nagyobb lopásoknak viszont részeseivé váltak. Az 1912. októberi székesfehérvári vásáron Krausz Sándor nagydémi (Veszprém m.) hajcsár, mint notórius vásári zsebmetsző Tímár Károlyné peremartoni (Veszprém m.) lakostól akarta pénztárcáját elemelni. Ugyanakkor kísérelt meg Magyarics Ferenc dunaszerdahelyi (volt Pozsony m.) hajcsár egy inotai (Veszprém m.) földműves kárára; a 12-szeresen büntetett Lódi Ferenc radnalippai (?) hajcsár pedig többek ellen lopást elkövetni. Mindegyik tettést elfogták. A hajcsárok társadalmi

¹⁴Székesfehérvári Friss Újság. 1906. február 23. 2. old.

¹⁵Dankó Imre: A gyöngyösi vásárok, piacok néprajza. In.: Egri Múzeum Évkönyve XI–XII., Eger 1973–74. 287–308. old.

¹⁶Székesfehérvár és Vidéke. 1912. október 21. 3. old. és október 23. 2. old.

¹⁷Székesfehérvári Friss Újság. 1906. február 21. 2. old.

¹⁸Székesfehérvár és Vidéke. 1916. február 16. 2. old.

¹⁹Sinka István: Hajcsárok búcsúja. In.: Az élők félnék. Bp. 1939. 19. old.

helyzetét jellemző adalék, amit Krausz Sándorról feljegyeztek: se háza, se gyereke, s ült már öt évet.¹⁶

A hajcsárok általában tisztelték munkaadójuk tulajdonát, tőlük nem loptak. Bár akadt példa a rájuk bízott állat elidegenítésére, árának elköltésére. 1906 telén Csörgei János pátikai (Fejér m.) marhakereskedő a veszprémi vásáron négy üszőt vett, melyeket Cauner Lajos pátikai hajcsárra bízott, hogy hajtsa haza. Cauner azonban útközben olcsón, 480 koronáért eladta az állatokat, az összeget pedig az utolsó fillérig elverte. Bár szökni próbált, a rendőrség elfogta.¹⁷

Koruk előrehaladtával, erejük fogytával, életük alkonyán a hajcsárok koldusbotra jutottak. A nekik szükséges néhány falatot úgy kéregették össze, esetleg megpróbálták elemelni. Az I. világháború idején nyilván a különösen szűkös állapotok vitték rá Székesfehérváron a 86 éves egykori hajcsárt, Kovács Jánost, gúnynevén *Pityi Palkót*, hogy a vásártér melletti egyik épület, a Széna tér 5. sz. ház padlásáról egy bödön zsírt ellopjon. Tettét tagadni próbálta, de vesztére egy inas látta, mikor az edényt a vásártér egyik hidacsckája alá rejtette.¹⁸

A kódiássá, kuldússá lett hajcsárok életük fogytáig vándoroltak, végigjárva korábbi ténykedésük színtereit: a vásáros, piacozó falvakat, városokat, kocsmákat, vendéglőket. A halál is sokszor útközben, a határban vagy útszéli csárda istállójában érte őket. Elhantolásukról rokon híján rendszerint az a település gondoskodott, melynek területén végleg megpihentek.

Az ő emléküket is őrzi Sinka István szép verse, melyben a hajcsárok többes szám első személyben énekelték meg elmúlásukat¹⁹:

Búcsúzunk hát ... és utánunk,
esték és emlékek sírnak...
Testvér, te! – bárki fia, akárki légy! –
ha majd utunkat járod,
vess a nyomunkra virágot.

Gelencsér József

Az isztiméri „szent asszony” nyomában

A néprajzi kutatás igen fontos feladata a paraszti közösségekben élt és élő, abból valamilyen adottságuknál, tehetségüknel fogva kiemelkedő, környezetük ízlésére, folklórrepertoárjára, hitvilágára is hatással bíró népi egyéniségek, specialisták tevékenységének feltárása és vizsgálata. Különösen érdekes az olyan nagy hatású személyiségek felkutatása, akiket a környezetük szinte természetfeletti erővel ruházott fel, s még életében valóságos szentként tartott számon.

Székesfehérvártól 25 km-re, északnyugatra fekvő, német nemzetiségű Isztiméren is működött egy ilyen szent asszony, akinek életéről és tevékenységéről igyekeztem adatokat gyűjteni szóbeli visszaemlékezések, valamint sajtó- és levéltárbeli dokumentumok alapján. Kutatómunkám kiindulópontja Barna Gábornak Mészáros Mihályról, a csépai szent emberről és halottlátóról szóló részletes tanulmánya volt, amelyben leírja, hogy Mészáros Mihály a halála előtt, akárcsak a többi halottlátó, valakinek átadta a tudományát. Ezzel kapcsolatosan a következő olvasható Barna Gábor tanulmányában: „Azt is megmondta, hogyha ő meghal, akkor egy lány lesz aki majd őutána beszél. Iszcimér (Isztimér) volt a falu neve, ez Várpalota mellett van.”¹ A fenti említés kapcsán indultam el az isztiméri lány emlékének felkutatására, s az összegyűjtött adatokból megpróbálom körvonalazni egyéniségét, tevékenységét és megítélését. Stohl Anna, vagy ahogyan az isztimérik emlegetik, szent asszony, szent Anna, unsere Mutter Anna, heilige Nani mám’ az anyakönyvi bejegyzés szerint 1851. április 8-án született és 1919. február 4-én halt meg Isztiméren. Apja Stohl Mátyás, anyja Ház Trézsi. A család a falu nyugati (felső) részén, a „kisházaiak”, zsellérek által lakott területen élt. (Jelenleg a Köztársaság u. 159. sz. ház.)

Anna, mielőtt földöntúli képességeit szerezte volna, az elbeszélések alapján, sokat betegeskedett, az orvos is többször járt nála. A hagyomány szerint 13 éves korában azt

mondta a szüleinek, hogy olyan lesz, mintha meghalt volna, de ne temessék el. Ezt követően három nap, s három éjjel feküdt élettelenül. Itt jegyezném meg, hogy valamennyi halottlátóról szóló munkában azt olvashatjuk, hogy a természetfeletti képességeket szerzett férfiak vagy nők egy hétig vagy három napig voltak a tetszhalál állapotában. Az isztiméri Stohl Anna is hasonlóképpen szerezte a tudományát. Míg felravatalozva feküdt, a falubéli asszonyok az ágya mellett imádkoztak, s az imádság hatására harmadnapra „feltámadt”. A felébredésével kapcsolatosan Isztiméren úgy emlékeznek, hogy míg feküdt, fehér ruhába öltöztették és a testét papír szentképekkel borították. Miután harmadnapra életre kelt, egyenesen a temetőbe ment, ahol az Urjézusról prédikált, s ezalatt a szentképek csodálatos módon nem estek le a ruhájáról.

A tetszhalotti állapotból való visszatérés után szerezte Anna a halottlátó képességét. Az isztimériek szerint a falubéliek ritkán jártak hozzá, hogy halottaik felől érdeklődjenek. Inkább a környékről, elsősorban Balinkáról, Guttamásiból keresték fel idős asszonyok, de jöttek a távolabbi Tolna és Baranya megye falvaiból is. Isztiméren sokan boszorkánynak, „csábítónak” tartották, ám a többség még ma is szent Annának emlegeti, s nagy tisztelettel beszélnek róla. A halottjuk túlvilági hogyléte felől érdeklődőket az általa építtetett, a szőlőhegy tövében ma is álló kis kápolnában fogadta. A gyászolókat tájékoztatta elhunyt szeretteik kívánságairól, tolmácsolta nekik a halott kéréseit, amely többnyire imából és misemondatásból állt. Anna segítségét nemcsak a megholtakkal kapcsolatosan vették igénybe, hanem betegség esetén is hozzá fordultak tanácsokért és gyógyírért is. Egyik adatközlőm rokona például súlyos vesebetegségben szenvedett és a hozzátartozói Anna véleményét kérték, hogy érdemes-e vállalni a költséges operációt. Anna tanácsára a műtét mellett döntöttek, s a beteg teljesen meggyógyult. Anna maga is foglalkozott gyógyítással, a visszaemlékezések szerint gyakran szedett különféle gyógyfűveket, s a maga által készített keverékekből szívesen adott a rászorulóknak.

Sok értékes adatot ismerhetünk meg Stohl Annáról, unokaöccse, Franz Stohl leveléből, aki 1988-ban halt meg Kölnben. Halála előtt két évvel írott soraiban részletesen válaszolt nagynénjével kapcsolatos kérdéseimre. Franz Stohl 13 éves volt, amikor Anna meghalt, visszaemlékezései mindenképpen hitelesnek értékelhetők. Úgy emlékszik, hogy Anna köztiszteltben álló asszony volt, mindenki az isztiméri szent Anna néven ismerte, és mindenki tudott gyógyító- és természetfeletti képességeiről. Szerte a környékből, főleg Tolna megyéből jöttek hozzá az emberek beteg gyerekeikkel, s Anna a maga készíttette orvoságokkal, kenőcsökkel gyógyította őket.

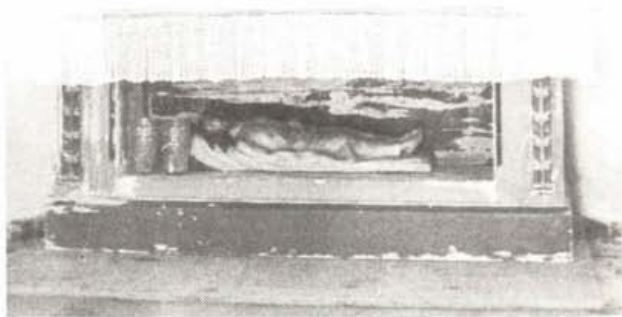
Anna tetszhalott állapotára is emlékszik, az általa hallott elbeszélések szerint is három napig volt tudattalan állapotban, az orvosok már lemondtak róla, de nem temették el, mert meghagyta, hogy fel támadni. Ezzel kapcsolatosan egy rendkívül érdekes adatot közöl, ugyanis leírja, hogy Annát újraéledéséig a bíró és a csendőrség őrizte. Arra is emlékszik Franz Stohl, hogy nagynénje rendszeresen részt vett a csatka-i búcsún, ahol Jézusról prédikált és mindenki őt akarta hallani. A halottlátásért, tanácsokért és gyógyításért a visszaemlékezők szerint semmiféle fizetséget nem kért. A hozzá fordulóknak önként honorálták tevékenységét pénzzel, illetve naturáliákkal. Mindezt alátámasztják Franz Stohl sorai is. A székesfehérvári püspöki levéltárban több misealapítványról szóló dokumentum található, amelyek szerint Stohl Anna kisebb-nagyobb összegeket ajánlott fel a hozzá forduló halottaiért és ezenkívül jelentős pénzt adományozott egyéb egyházi célokra is. A fentebb már említett, az isztiméri szőlőhegy tövében álló, Jézus Szíve tiszteletére emelt kis kápolnát és a mellette lévő keresztet ő építtette a múlt század végén. Érdemes ezzel kapcsolatban idézni az akkori isztiméri plébános, Janky Ede a fehérvári püspökhöz címzett sorait. A levélből nemcsak a kápolna építéséről, hanem Stohl Anna életéről, egyéniségéről is sokat megtudhatunk.

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr! Krisztusban Kegyes Jó Atyám!

Alázatos tisztelettel van szerencsém jelenteni Méltóságodnak, hogy Stohl Anna ezelőtt isztiméri, jelenleg budapesti lakosnő, ki a múlt évben egy kis kápolnát építtetett a melyben Méltóságod kegyes engedélye folytán sz. mise áldozat is mutatottat be a Mindenhatónak, azt tapasztalván, hogy csekély kiterjedése miatt az oda siető ájtatoskodókat befogadni nem képes, arra határozta magát, hogy azt megnagyobbíttatja. Midőn ezen szándékát velem közölte, én azt az ajánlatot tettem neki, hogyha már áldozatot akar hozni azon célból, hogy a kápolna teresebb legyen, úgy sokkal célszerűbb lenne a meglévőt nem megtoldani, hanem inkább egészen lebontani, és helyébe egészen újat és pedig nagyobb kiterjedésűt és igazán kápolna alakút állíttatni. Ő elfogadta ajánlatom és fölkerít az építés vezetésére. Szívesen vállalkoztam a megbízásra, és igyekeztem az volt, hogy Isten nagyobb dicsőségére és Jézus Szent Szívének tiszteletére egy csinos és izléses kis hajlékot állíttathassak fel. A kápolna most már készen áll,

Stohl Anna sírja az isztiméri temetőben, 1990. (Varró Ágnes felvételei)

A kápolna belülről, 1990

szilárd anyagból alkotva és diszesen felékítve, még kis tornyocskával és benne haranggal is ellátva. Az isteni szolgálathoz szükséges mindennemű felszerelés meg van, és pedig megannyi jó minőségű és diszes tárgyak. A jámbor lélek, ki egy isztiméri zsellér embernek a leánya, úgyszólván mindenét föláldozta, hogy az isztiméri zselléreknek is, kik a község felső részén együttlaknak, legyen a közelben kis templomuk, kápolnájuk, hol ájtatosságukat együttesen végezhessek! Most boldognak érzi magát, hogy szándéka megtestesült. Midőn mindezeket Méltóságodnak becses tudomására hozni sietnék, alázattal esedezem, kegyeskedjék megengedni, hogy ezen új diszes kápolnában is a sz. mise áldozat az Úrnak bemutatassék, és egyúttal ezen kápolna általam – ha akadály nem jön közbe – jövő vasárnap vagyis Mária sz. neve ünnepén miután ezt óhajtának a jötevők, megáldathassék! Megjegyzem, hogy előbbi kápolnára tett ötven forint alapítvány erre tétetik át, és úgy nyilatkozott előttem Stohl Anna, hogy míg ő él, nem fog elfeledkezni a kápolnáról, és ha netalán halála bekövetkeznék, akkor is gondoskodik, hogy tehetsége szerint annak fönntartására valami hagyatéka fordíttassék. Midőn tehát kérvésemet megújítanám, mély tisztelettel vagyok Isztiméren, 1894 évi szeptember 4-én Méltóságodnak kézcsókoló engedelmes fia Krisztusban

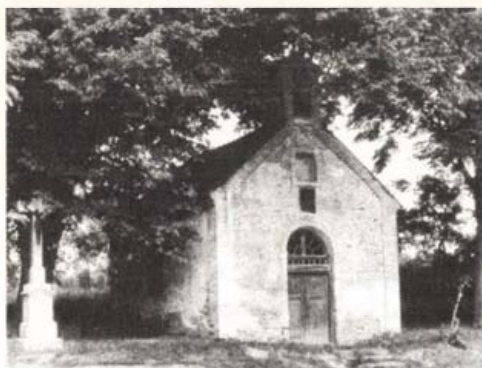
Janky Ede isztiméri plébános

Az idézett levél jó áttekintést nyújt a kápolna újjáépítésének körülményeiről. A kápolna történetével kapcsolatosan itt jegyezném meg, hogy csaknem száz évvel az újjáépítést követően 1989-ben, az akkor már szinte romokban álló kis épületet ismét rendbehozták Stolmár Jánosné, Nyugat-Németországban élő asszony anyagi támogatásával.

Visszatérve Janky Ede plébános levelére, Annáról szóló sorai arra engednek következtetni, hogy az egyház meglehetősen toleráns magatartást tanúsított földöntúli tevékenységével szemben, tekintettel nagylelkű, egyházi célokat szolgáló adományaira és jótékony cselekedete-

¹Barna Gábor: Mészáros Mihály, a csépai halottlító. In.: Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből. II. Eger–Szolnok 1982. 335–364. old.

²Székesfejervár 1874. 34., 213. old.

Stohl Anna által állíttatott kápolna és kereszt az isztiméri szőlőhegy tővében, 1985

A kápolna az 1989-es felújítás után

teire. A korabeli sajtó ezzel szemben gúnyosan és élesen támadta az isztiméri szent asszony tevékenységét. A Székesfehérvár című lap egyik rövid tudósításában ez áll:

Egy isztiméri parasztlány bolondítja még mindig a népet a vidéken. A leányról azt hiszik, hogy prófétanő. Legközelebb Duna-Bogdányba jött. Alig hogy a gőzhajóból kilépett, máris seregesen tódult a könnyen hívő falusi nép ezen fehérmegyei isztiméri prófétanő lakására. – A prófétanő csak 21 éves, szép leány, neve Stoll Anna, a svábok „Unsere Mutter Annának” hívják. A nép az Isten által választottnak tartja és azt mondják, hogy a papok is tanulhatnának tőle, sőt el van terjedve a hit, hogy már csodákat is tett. Az asszonyok között van nagy pártja, s ezek fenyegetik a papokat is, nehogy az „Unsere Mutter Anna” ellen beszéljenek.²

E rövid hírből is kitűnik, hogy Anna prófétálkodásával nem maradt szülőfalujában, hanem távolabbi vidékeken is prédikált Isten dicsőségét hirdetve. Szónoki tehetsége – amint az újságicikk is utal rá – rendkívüli lehetett, hatásos beszédeit áhítattal hallgatták.

Saját halálával kapcsolatosan a hagyomány szerint azt jövendölte, hogy a sírján mindig nyílni fog a fehér liliom, ám ez a szép, romantikus látomás már csak emlékezetben igaz. Az isztiméri temetőben lévő sírköve előtt csak fű és gyom nő. Szent életének, gyógyító tevékenységének máig élő emlékei bizonyítják, hogy Stohl Anna egyike volt kora és környezete nagy hatású népi egyéniségeinek.

Varró Agnes

A gyermekvárás és a születés népszokásai, hiedelmei Csóron

Fejér megye nyugati peremén fekszik Csór, a 8-as főútvonal mentén, Székesfehérvár és Várpalota között. Határában háromféle táj találkozik: a Mezőföld, a Sárrét és a Bakony. A táj természeti viszonyai meghatározták a nép életét. Régen pákászok, csikászok, halászok, vadászok, pásztorok, szénégetők lakták. Ez utóbbi emléket őrzi a Szenes erdős völgye. Később az erdők kiirtásával, a mocsarak lecsapolásával nőtt a szántóterület. Ekkor már földművelő-állattenyésztő parasztok szorgoskodtak a határban. Virágzott a molnármesterség, és többféle kézműves-iparos is akadt, akik egyúttal a földműveléssel is foglalkoztak. A lakosság magyar anyanyelvű, katolikus és református vallású napjainkban is.

Ha a mai sokrétű társadalomban az ősi műveltség gyökereit keressük, elsősorban az ősfoglalkozást folytató rétegek múltbeli szokásait kell figyelemmel kísérnünk.

Csóron is, akárcsak hazánk többi falujában, a paraszti életforma megszokott rendjétől elválaszthatatlanok voltak az emberi élet nagy fordulóihoz fűződő hagyományok: a bölcsőtől a sírig.

A teresség

A gyermek szeretete mindig erősen élt a mi falunk népében. A családalapítás célja a gyermekáldás volt.

Már a lakodalmi jókívánságok között elhangzott:

*Engedje az Isten, mához esztendőre
Mulassunk e helyen víg keresztelőbe!*

Nemcsak azért szültek, hogy legyen szeretetüket kire pazarolni, hanem azért, legyen életüknek folytatója, aki tovább viszi a családi nevet. Gyakran a keresztnév is öröklődött. Csóron Dékányéknál hagyományos az eléggé ritka Vince név, Csernáéknál a Benjámín, Tizeréknél a György, Szekereséknél pedig az első fiú mindig Ferenc.

A reformátusok szeretik a bibliai neveket: Péter, Pál, János, Eszter. A katolikus családoknál sok a József és Mária; Marich gróf pedig a Dávid nevet viselte.

A módosabb parasztnál azért is kellett az utód, hogy legyen segítség a mezei munkában, legyen, aki a vagyonnak: földnek, háznak továbbra is gondját viseli és megőrzi.

Századunk elején váratlanul elhalt egyetlen legényfiát – akinek már alsó-, felső ruháját is elkészítették a nőüléshez – így siratta a bánatos anya: „A sok ümög, ... a sok gatyá... *Hát, ez a ház kié lesz?!*” Bizony, a vagyon megőrzése, gyarapítása nem volt utolsó gond! Idős Dékány Vince így vitte hírül feleségének második fiúunokájuk születésének híreit: *Lesz már kaszás, kettő!*

Csóron az egyke nem volt szokásban. Akadt ugyan pár család, ahol csak egy gyermek született, de ez ritkaságnak számított. Szívesen várták az *új vendéget*, így nevezték a kis jövevényt. Emlékszem a napra – 1933-ban –, amikor ifjabb Nagy Szabó István boldogan újságolta szüleimnek: „Vendégünk érkezett!” Örültek, hogy a család új taggal – majdan segítő kézzel – gyarapodik.

Az utódról való gondoskodás fontos feladata volt a menyecskének, és ennek a követelménynek legtöbbször meg is felelt. Állapotát ameddig lehetett, szemérmesen titkolta, de az éles szemű anyós egy-kettőre észrevette, hogy *változása* van a fiatalasszonynak. Ha szédült, hányt vagy, ha *kívánós* volt, csakhamar kitudódott, hogy a *kicsi bántja a nagyot*.

Terhességét természetes dolognak tekintették. A munkát továbbra is éppen úgy el kellett végeznie, mint annak előtte. A leggazdagabb parasztnál volt legnehezebb sora a várandós asszonynak, mert a sok föld és jószág gyors munkatempót diktált, megállni nemigen lehetett.

Azt tartották, a munka nem árt meg, de a *szemmel-verés* vagy a *rácsodálkozás*, az már igen! Különféle babonás szokások betartása kötelessége volt az állapotos asszonynak. Azt hitték, ezzel a születendő gyermek életét, egészségét védik.

Vigyáznia kellett, hogy rá ne csodálkozzék valamilyen szörnyre, csúfságra, mert akkor a magzat is ilyen lesz. Temetésre menni, esküt tenni, tanúskodni sem volt ajánlatos, úgy vélték, ez is ártalmas. Az se jó, ha viselős asszony tart keresztvíz alá csecsemőt, szerencsétlenség származik belőle mindkettőjükre. Padlásra sem volt szabad felmennie. Nem azért, mintha attól féltették volna, hogy leesik a *lajtergyárul* – hiszen néha még az asztag tetejére is felengedték –, hanem a köztudatban az a hiedelem élt, nem jó a ruhaszárító kötelek alatt mászkálni áldott állapotban levő asszonynak, ha erre nem vigyáz, akkor szülés közben a magzat nyakára csavarodik a köldökszínőr és megfojtja.

Ne legyen kívánós, mert ez hátha meglátszik a fia fején. *A várandós asszonyt – ha valahova ment, és ott éppen ettek – mindig megkínálták, hogy el ne vesse a picikéjét!*

Főleg a gyümölcs alakú anyajegyekre mondták, hogy az megkívánás miatt keletkezett, vagy ha a terhes anyát véletlenül megdobták szederrel, eperrel, cseresznyével, és az hirtelen odakapott, azt tartották, akkor a gyermekem gyümölcsformájú folt keletkezik. Szomszédunkban az áldott emlékü Tóth néniem (Tóth Ferencné Németh Örsze, sz. Csőr, 1883) az ornyergén, a szemöldöke alatt babszemnyi fehér anyajegy volt. Kislány koromban, amikor megkérdeztem tőle, hogyan került az oda, a következő történetet mondta el: „Mikor szüleim fiatal házások voltak, babot *csépjűtek* a *szűrűben*. Édesapámnak jókedve volt, és csak úgy játékból egy babbal szemközt dobta édesanyámat, az pedig hirtelenében odakapott. Nemsokára megszülettem én, és a bab ott volt a képepen. *Azúta is viselem!*”

Azután elmesélte, ha ő nem vigyázott volna rám, már akkor is, amikor még a világon sem voltam, lehet, hogy most egy nagy fekete szeder éktelenkedne az arcomon. Édesanyám is említette, hogy mikor engem hordozott, nagyon megkívánta a szedret. Udvarunkban, a kút mellett volt egy fa. Nagy szemű, fekete szeder termett rajta. Mivel állapotos asszonynak

erősen nyújtózkodni nem szabad, anyám egy kampósbottal lehúzta az ágakat, és jóízűen eszegette a mézédés gyümölcsöt. Tóth szüle éppen átnézett a kerítésen és elszörnyülködött:

– Mit csinál, lelkem, galambom?! Ha egy szem fekete szeder rá talál esni az arcára, az majd meglátszik ám a kisbabán!

– Jaj, kedves Tóth néni, el sem hiszi, majd elepedek érte!

– Tanítónő létére nem tudott valami rangosabb gyümölcsöt, citromot vagy narancsot megkívánni?! Éppen ezért a vacak szederért áhítózik?

– Igen – erősködött édesanyám – majd meghalok érte!

– Az már baj! Kár lenne egy ilyen szép fiatalasszonyért! De majd segítünk a dolgon. A mi udvarunkban szép, fehér szeder terem. A kisebbik fiammal szedetek belőle, és küldök át mindennap. Azt nyugodtan megeheti! Nem ám úgy, mint a feketét!

Ettől kezdve Tóth Ferikének – kilencéves volt akkor – rendszeres napi feladata lett a fára mászás, és egy literes bögrét mindig teleszedett fehér szederrel „nekünk”.

Édesanyám sokat emlegette, hogy az micsoda finom volt és soha életében olyan jól nem esett, mint *akkor*. Se előtte, se utána rá sem nézett a szederre.

1923 októberében jól fejlett, egészséges, szép *fehér bőrű* gyermekként jöttem a világra. Azt mondták, a fehér szedertől!

Legalábbis Tóth szüle, meg a többi öregasszony szentül állította és el is hitte!

A kemencefűtésnél is igen kellett vigyáznia a terhes asszonynak.

„Vizler Ferencné, Botos Mária néném arcán nagy, piros folt viritott – mesélte Dénes Gyuláné Tizer Juliánna (sz. Csór, 1905). Mikor az édesanyja viselő volt vele, megcsapta a láng az arcát, amint kihúzta a kemencéből a paraszat. De én is majdnem megjártam kemencefűtésnél, amikor úgy voltam a Bözsike lányommal! Megégettem az ujjamat. Édesanyám látta, mi történt, és rögtön rámkialtott: Nehogy magadhoz nyúlj! – De már késő volt a figyelmeztetés, mert én abban a pillanatban a combomhoz kaptam. Amikor megszületett a kisleány, rögtön megvizsgáltuk. Hát, az égett ujjam nyoma vörös anyajegy formájában ott volt a combján. Mái is meglátszik.”

A kis jövevénynek idejében elkészítették a kepengéjét, ki-ki a maga módja szerint.

Legtöbb helyen 4 ingecskét és ugyanannyi kisrékelt. Egy-két fejkötőt, köldökfásit két darabot, ennek különösen nagy fontosságot tulajdonítottak. Négyszögletes pólyavánkost legalább egy váltás huzattal és szép, cifra pólyakötőt. A pelenka rongyból volt, régi „parget” alszósoknyákat szabdaltak fel erre a célra.

Jó előre felkérték a komákat is, legtöbbször a lánykori barátnőt vagy a legénykori cimborát házastársával együtt. Az első világháború előtti időkben hajadont vagy nőtlen embert nem hívtak meg keresztiszülőnek, de később már igen.

A komaság megtiszteltetésnek számított, és még a rokonságnál is szorosabb kapcsolatot jelentett.

A szülés

Ha eljött az asszony *ideje*, ágyba fektették, és elküldték a bábáért. De azért a rokonságból is segédkezett egy-egy hozzáértő öregasszony vízmelegítésnél, fűrésztésnél. A férfiakat ilyenkor messze parancsolták, mondván, hogy ők már megtették, ami tőlük tellett.

Ha soká tartott a vajúdas, egyszerű házi gyógymódokat alkalmaztak: forró lábvizet, ülőfürdőt, vagy vödörbe meleg pipitérfőzetet öntöttek, és arra ültették a leendő anyát, hogy gyorsabban tájuljanak izmai.

Pap Ferencné 1942-ben 36 órát vajúdott, mert a gyermek arccal jött. A baba – Jezsó Ambrusné Györök Mária (sz. Csór, 1907) – csipet törött borsot tett egy papírra, az asszony orra alá tartotta, és ráparancsolt, hogy szippantsa föl. Ettől az anya hatalmasokat tüszögött, köhögött, krakogott, ezáltal a baba kiszabadult szorult helyzetéből és megszületett.

A jó babaasszonyt minden háznál megbecsülték. Mindennap, amikor fűrésztelni jött, illető jó ételekkel megkínálni, a *paszitára* meghívni, és a szokásos pénzbeli fizetség felül még természetbeni ajándékokkal is megjutalmazták. De, aki ezt nem tehetette, azt is rendszeren ellátták a szülésznők.

A régi bábák szülés után egy nehéz, háziszöttes lepedőt vízbe mártottak, és a kismama hasára tették, hogy az izmok jól visszahúzódnak, ne maradjon pocakja. Miután az újszülött köldökét elkötötték, megfürdették, hasát befászlították, hogy *ki ne sírja a köldökét*. A köl-

dökszinórt, amikor leszáradt, a kötővel együtt el tették, és a gyermeknek kb. két éves korában odaadták játszani, és figyelték, ki tudja-e bogozni. Úgy vélték, ha ez sikerül, akkor a lány jó varró, a fiú ügyes fúró-faragó lesz.

„Mind a három leányomnak el tettem – mesélte Dénes Gyuláné – mindegyik kibontotta a csomót, és valóban ügyes kezűek lettek.” Szabó Józsefné, Hári Erzsébet is (sz. Csór, 1909) érdekes szokásokra emlékezett vissza: „Ha a gyermek nyitott tenyérrel született, azt jósolták, pazarló lesz, ha ökölbe szorított kézzel jött a világra, akkor bíztak benne, hogy takarékos lesz. Ezt öreganyámtól (Hári Andrásné Szurok Erzsébet, sz. Csór, 1854) hallottam, aki igen sokat adott a régi babonákra. Édesanyámra is megharagudott, mert amikor a Julink született (1902), nem engedte meg neki, hogy a liba lábát bemártsa az első fürdővizébe. Abban az időben nagy volt a szegénység, sokan jártak mezétláb. Azt hitték, ha az újszülött fürdővizét megérinti a lúd talpa, akkor nem lesz fázós, *vizestetős* a lába, nem szenved majd a hidegtől.”

A gyermekágyas asszony

A gyermekágyas menyecskének a leendő komaasszonya és a rokonok jó, tápláló ételeket vittek ébredre, hogy minél előbb felerősödjön. Ez volt a *komatál*. Tartalma az idők folyamán nem sokat változott. Kosárba tették, fehér szakajtóruhával letakarták, és úgy vitték végig a falun, hogy mindenki lássa. Az utcán járókelő asszonyok összesúgtak; „Most viszik a Szekeres Zsófiának a komatálát!” A kosárban szép, rózsás, literes porcelánböggrében – a *komacsészében* – jó, erős, húsleves volt, mellette töltött tyúk, rétes vagy kuglóf. Később a húsleves mellett tejfeles paprikácscirke volt csőtésztaival – ez nem olyan nehéz, mint a galuska –, a sütemény pedig piskóta volt. A távolabbi rokonok, ismerősök uzsonnát vittek, madártejet vagy borlevest, esetleg citromos teát kuglóffal, forgácsfánkkal.

Amíg a kisbabát meg nem keresztelték, a katolikus családoknál rózsafüzért akasztottak a pólyakötőre, hogy így védjék a rossz szellemektől.

A keresztelés és az egyházkelő

A keresztelés legtöbbször vasárnap délelőtt, ritkábban délután történt a templomban. A törvénytelen gyermeket – néha ilyen is akadt – a reggeli könyörgések alkalmával keresztelték, kerülve a nagyobb nyilvánosságot.

Ha több komát hívtak, akkor ezek a csecsemőt felváltva vitték a templomba, illetve hozták haza. A szertartásnál a kereszt szülők mindnyájan ott álltak a keresztelőkútnál, de csak egy tartotta a pólyást.

A pap előtt fogadalmat tettek, hogy a keresztény hitet megtartják, és a gyermekkel is megtartatják. Azután a lelkész kiszolgáltatta a sákramentumot: „Zsófia, keresztellek én téged az Átyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében!. Ámmen.”

A néphit szerint, nem szabad a gyermekről *letörölni a keresztvizet*, mert akkor hamar meghal, hanem csak fehér zsebkendővel kell felitatni a nedvességet. Ha a kicsi sírt a szertartás alatt, megállapították: „Jó énekes lesz belőle.”

Amikor a komák hazaértek a gyermekkel a templomból, egy kis mondókával köszöntöttek be. A reformátusoknál így: „Meghoztuk a megkeresztelt kisededet! Növekedjék szüleinek, kereszt szüleinek örömmé és az Anyaszentegyház javára!” A katolikus családoknál pedig ezt mondták: „Elvittük a kis pogányt, itt hozzuk a megkeresztelt bárányt.” A keresztelőtakarót azután minden háznál a tükörre akasztották. Miért? – Az okát már nem is tudják. – Szokás!

A kereszt szülők – eleget téve az illendőségnek – mindig megajándékozták a csecsemőt. Régebben nem nyíltan, hivalkodva, hanem paraszti szemérmetességgel, titkolózva tették. A kislánynak arany fülbevalót, a fiúnak pénzt dugtak a pólyájába. A szülők számítottak erre, így a rejtett ajándék sohasem kallódott el.

A *paszita*, a keresztelői lakoma legtöbbször délben volt. Csak a komák és a legközelebbi rokonok vettek rajta részt, 10–15, legföljebb 20 fő. De nehezen várt gyermek vagy fiú utód esetén, ha nagy paszítát akartak, kis lakodalomnak beillő vacsorát captak.

A vendégek meghívása az édesapa feladata volt. A keresztelő előtt pár nappal tisztességesen felöltözött, ellátogatott az illetékesekhez és felkérte őket, hogy vasárnap délebedre, vagy este hétkor vacsorára jöjjenek el: „Tiszteljének meg bennünket, ne vessék meg szerény hajlékunkat!”

A paszita étrendje hasonlított a komatáléhoz, csak bőségebb volt. *Húsleves* – a mi vidékünkön az igen kedvelt *lúdgévevel*. Ez sodrófával vékonyra nyújtott, téglalakúra szelt levestésza, melyet papálcikával takácsbordán rövid csötésztaá hengerítenek össze. *Pörkölt rizzsel*, régebben tarhonyával vagy galuskával. *Töltött tyúk*. *Diós-mákos rétes* vagy kalács és fánk.

Az 1940-es években már a gyermekágyas asszony is asztalhoz ült. Ezt azonban régebben csak akkor tehetette, ha már volt *egyházkelőben*. Ugyanis szülés után – amint felépült – úgy illett, hogy első útja a templomba vezessen. Amíg ez meg nem történt, asztalhoz nem ülhetett, az utcára ki nem léphetett semmiféle céllal.

A paszitan a felszolgálat a nagymama és a rokonság végezte. Természetesen bor is volt az asztalon, mert az hozza magával a jókedvet, meg hát inni is kellett az újszülött, az ifjú anya, a büszke apa, keresztszülők, nagyszülők egészségére. A borban mindig volt nóta, harmonikás is akadt, így hát vígan dalolgattak: *Kicsi vagyok én, majd megnövök én...*

vagy:

Mikor engem körösztüni elvittek,

Elfelejték a komák a nevemet.

Körösztanyám odásúgta a papnak:

Körösztüjje legény (leány) csalogatónak!

A keresztelés utáni napokban került sor az „egyházkelőre”. Így nevezték azt az eseményt, amikor a gyermekágyas asszony *felkelt*, kiment az utcára, és első útja a szentegyházba vezetett. Itt az úrasztalához járult, és a lelkész segítségével imádkozott, megköszönte, hogy szerencsésen átesset a szülésen, hálát adott, hogy ember született a földre: „Hálát adok neked, édes jó Istenem, szerető atyám a Jézus Krisztusban, hogy nem nézvén méltatlan voltomat, a szülés veszedelmei között kegyelmesen megtartottál, gyermekágyamban is atyai gondviselésed szárnyaival takargattál, és erőmet, egészségemet visszaállítottad. – Fogadd kegyesen szívem háláját, s adj erőt, hogy ezt ne csak szóval, hanem cselekedettel is megbizonyíthassam, anyai tisztemet híven betölthessem, gyermekemet a Te félelmedben, a Te dicsőségedre felnevelhessem, hogy kit fájdalommal szültem, lehessen anyai szívem öröme, dicséretére mindvégig teelötted! Hallgass meg engem nenyei atyám, szent fiadért, a Jézus Krisztusért! Ámmen.” – (Pap K. Ödön ref. lelkész imakönyvéből.)

A katolikusoknál a menyecske csak a padban imádkozott magában, nem fennhangon, és nem *egyházkelőben* volt, hanem csak az egyháznál.

A gyermek óvása

Az édesanyának gyermeke érdekében továbbra is vigyáznia kellett magára. Nem volt szabad puffasztó ételeket fogyasztania, mert úgy vélték, tejétől szélgörcsöt kap a csecsemő, ha pl. babot eszik. Ügyelt, meg ne fájzék a melle, mert *meghül a teje*, és azt a baba sínyli meg.

A kisdedet is különféle tilalmak óvták. Éjszakára nem volt szabad kinffelejteni pelenkáját vagy egyéb ruhadarabjait, mert akkor *elveszti az álmát*. Tükörbe sem nézhetett két éves koráig, hogy kancsal ne legyen. Körmét nem volt szabad ollóval levágni, mert akkor a néphit szerint *lopós* lesz. Ezt elkerülendő, anyja rágta le kicsinye körmét egy éves koráig. Nem volt szabad a kisbabát megcsodálni, megdicsérni, főleg olyan személynek nem akinek összenőtt a szemöldöke. Szemverés ellen úgy védtek, hogy a nők *megpökötték*: „Phü, phü, jaj, de csúnya vagy!” Így talán majd nem fog tetszeni a szellemnek, és nem viszi el. A *férfiember*, amikor megnézte a gyermeket, kalapjával megütögette a pólyavánkost: „Szem ne ártson!” – mondogatta.

Ha sokat sírt a csecsemő, ráfogták, hogy szemmel verte meg valaki. Gyorsan beledobták egy bögre vízbe – a szentháromság jegyében – három szem parazsat. Ha ez leült a pohár fenekére, bizonygatták, hogy valóban szemverés érte a kis csemetét. Gyorsan megmosdatták a szenesvízzel: „Az Atyának, Fiúnak, Szentlélekistennek nevében”, és az édesanyja ingével megtörölték, hogy a szentháromságon kívül az anyai szeretet is oltalmazza. Szemverés ellen azt is hasznosnak vélték, ha valamelyik alsóruháját fordítva, azaz visszajáról adták rá a kicsire.

Ha a gyermek megijedt valamitől *ónyát* (ólmot) öntöttek neki. Ennek Szabó Kata néni és Tenke Rozi néni volt nagy mestere az 1920-as, 1930-as években: kanálban, tűz fölött ólmot olvasztottak. A gyermeket lefektették, letakarták vászonlepedővel, egy tál hideg vizet tartottak föléje, és rostán át ebbe öntötték a forró ólmot. Ilyenkor valami szöveget is mormoltak az öntőasszonyok, de olyan halkán, hogy más meg ne értse, el ne lopja a tudományukat. Hegedűs Rozi néni szerint emígyen szóltak: *Árto, rontó szellemek, innen messze menjetek!!...* A hideg vízben az ólom megkeményedett, és különféle formát mutatott. Nézegették, találgatták, mihez hasonlít. Ráfogták: kutya, liba stb. – ettől ijedt meg a kicsike, de most már nem lesz semmi baj, mert az ólomfigurát három napig a vánkosa alá teszik.

Szabó Jóska 1932-ben megijedt a csóri búcsúban a körhintas cigánytól. Kétéves volt akkor, és az édesanyja elmondása szerint, sírt éjjel-nappal. Mónár Lidi néni *ónyát* öntött neki. „Nem láttátok?! – forgatta a kezében a kihült ólomdarabot – éppen olyan, mint az a cigány! Még a hosszú bajca is láccik nekije!”

Ha kisebb fokú volt az ijedtség, nem vesződtek ólomöntéssel, hanem csak ráparancsoltak a kis szepegőre: „Ergye hama! Pisájjá!” Ez mindenestre megkönnyebbülést eredményezett.

A gyermeket – de még gyakran a felnőttet is – betegség esetén különféle eljárásokkal *kuruzsolták*. Nem volt pénz doktorra, patikára, de hosszú időn át orvos sem volt a faluban.

A kis Bözsike 1914-ben sárgaságba esett, ötéves korában. „Körösztyánynak, Nagy Szabó Sándornénak *köllött* vennie számomra egy sárga szalagot. Erre ráhúzták Csikesz Lidike arany jegygyűrűjét, és a nyakamba kötötték. De ez nem volt ám öleg! A fehérvári piacon – mivel nekünk abban az évben nem termett – vett édesanyám egy igen nagy sárgarépát. Ezt fúróval kifúrták, madzaggal körülhurkolták; levágtak a hajamból egy fűrtöt, és beletették, azután felakasztották a nyitott kéménybe a füstre, hogy így eltávozzék belőlem a betegség szelleme. A sárga szalagot pedig a gyűrűvel együtt három hétig viseltették velem. Ma már biztos vagyok benne, hogy a sok hókuszpókusz nélkül is meggyógyultam volna, de akkoriban a kutyaharapást szőrível, a sárgát sárgával kuruzsolták.”

Az 1920-as évek után már nem alkalmaztak ilyen „gyógymódokat”, de azért továbbra is védtek, óvták gyermekeiket a maguk módján. Nagyon vigyáztak arra, hogy amikor már a kis csemete kinőtt a pólyából, és az első gatyácskát vagy kis szoknyát varrta számára az édesanyja, addig fel ne keljen ültőhelyéből, míg teljesen el nem készíti, mert ha abbahagyja munkáját, gyermeke későn lép házasságra.

„Az unokám már 26 éves – panaszkodott Dénes Gyuláné – és még mindig nem akar megnősülni! Mondtam is neki, biztosan sűrűn felugrált anyád a székről, mikor az első gatyádat varrta!”

Régen ilyen hiedelmek között cseperedtek fel az apróságok a mi falunkban. A legtöbb babona nem ártott, nem is használt, őseiktől évszázadokon keresztül átvették és utódaiknak továbbadták. Századunk közepéig a hagyományokhoz való ragaszkodás igen erős volt, és az élet minden területén jelentkezett.

A hiedelmek elfeledése

Ma már a régi szokások feledésbe mennek. Felvilágosult szellemű fiataljaink csak nevetnek a babonákon, és megdöbbennek azon, hogy a régiek mennyire nem tartották be a higiénia követelményeit. Nincs már szükség *ónyaöntésre*, *szenes vízre*, hiszen ezeket az eljárásokat részint a szegénység szülte.

Napjainkban megvalósult a betegellátás, a kórházi szülés. Az életszínvonal emelkedése lehetővé tette, hogy a falu népe is szép babakelengyét vásárolhasson. Nincs már köldökfásli és rongypelénka!

A komaság is sokat veszít jelentőségéből. A keresztszülők szinte kivétel nélkül a rokonságból kerülnek ki, nem akarják emberi kapcsolataikat kiszélesíteni. Újabbán keresztelekor a kisdéd apja, anyja is kiáll a keresztelekút mellé a fogadalomtétel alkalmával. Komatálat ritkán küldenek, vagy ha küldenek se így nevezik. Egyházi keresztele helyett néha névadó ünnepet rendeznek. Utána csak megvendégelik a meghívottakat, és nem *paszitát* tartanak.

Természetes, hogy a régi paraszti életforma megszűnésével a szokások is megváltoztak, de múltunkba ötvöződve részei népünk történelmének.

Kisariné Pap Kovács Magda

Vázás nádfalú épületek a Drávaszögben

„Nagyon valószínű, hogy 1147-ben, amikor Babenberg Ottó... átutazott Magyarországon... az általa megfigyelt *kevés faház és még kevesebb kőház* az előkelőbb városi réteg lakásaira vonatkozott... Általában mind a városi, mind a falusi lakokat silánynak minősíti és azt írja, hogy főleg *nádból* vannak... „Jeni Palánkot a törökök 1596-ban alapították a Sárvíz fahídjának őrzésére... Lakóházaiknak többségét földbe süllyesztették, falazatuk sövényből vagy *nádból* készült... Evlia Cselebi... Építőanyagként egyedül Mohácson és Szekcsőn (ez Dunaszekcső) említ *nádat*, aminek bátran hitelt adhatunk.”¹

E gondolatébresztő sorok ösztönöztek arra, hogy kutassak a vázas nádfalú építmények után. Két támpontom volt: 1. Pozsár István, kopácsi halász, *zakotált* falú² halásztanyája,³ és 2. Acsai János⁴ szavai az ötvenes évekből: *Szép házat építettem Sarokerdőn... Nádból volt a fala is. Becsapkodtam sárral, betapasztottam, Éva⁵ meg kimeszelte szép fehérre... Télen jó meleg volt odabenn,⁶ nyáron meg hűvös...*

Induljunk el először a kopácsi nádfalú építmények felderítésére!

Kopácsi adatközlőim szerint⁸ a vázas nádfal úgy épül, hogy fél sukk⁹ vastag *ágasokat* ásnak le a falak irányában. Az oszlopokra három pár *pót*-ot¹⁰ szegnek és ezek közé szorítják be a nádfalat. A páros husángokat több helyen dróttal összeszorítják, majd a nádfalat polyvával kevert sárral kívül és belül betapasztják. Egyik adatközlőm arra is emlékeztetett, hogy egy *tót*¹¹ család a kopácsi faluvégen *zakotált falú* házat épített, amikor a negyvenes évek végén a rét-ből kiköltözött. Állítása szerint *Marosék olyan zakotált házat építettek, amelynek nem csak a fala, hanem a padlása¹² is zakota volt...* A padlason egy sukk vastagon volt a föld és ezt *letopolták*¹³. Emlékeztet Sipos Lajos szoba-konyhás nádfalú házára is, amelyet az 1960-as években bontottak el. Azt is állítja, hogy nagyapja a sepsei hegyen a szőlőjükben olyan nádfalú kocsiszint épített féltetőre, amelynek falai nádból voltak, de csak a falak belsejét tapasztotta be.

Kutassunk ezután a valamikori, a réten épült nádfalú építmények után!

Az 1876-os árvíz¹⁴ után a főhercegi uradalom¹⁵ bácskerteszi bérlőknek adta ki az egykori árterületen található *bibichátakat*, mert *szántógépekkel* ezeket nem tudták megművelni. A Szigetben, Eblényháton, a Kerületben, Bátszigetben és Sarokerdőn a század első felében kb. száz család élt.¹⁶ Az 1926-os árvíz¹⁷ig minden család *korcos*¹⁷ épületben lakott, de az *árvíz után*

¹Zentai Tünde: A dél-dunántúli parasztház középkori történetéről. ARATOR 1987. MNT Bp. 141–143. old. (Kiemelések: P. A.)

²A *zakotált fal* = *betapasztott nádfal*. Eredete az ósláv *koto* – *ház* genitivus alakja a *za kotou*. Pataky András: A nád és a nádfalú házak. Magyar Képes Újság (MKÚ) 1989. 43. old.

³Lábadai Károly: A kopácsi vízi élet. Újvidék 1987. 59. old.

⁴A néhai Acsai János feleségem nagyapja volt.

⁵Földrajzi név Várdaróc = Vardarac közigazgatási határának keleti részén.

⁶Acsai János felesége.

⁷A szobát banyakemencével fűtötték. AR szóbeli közlése.

⁸Kettős Áron (KR 61 éves), Pozsár István (PI 66 éves), Kern Istvánné Acsai Rozália (AR 71 éves).

⁹Kb. 15 cm.

¹⁰*Pót* = *husáng*. Kopácsi tájszó.

¹¹Drávaszögben csak a bácskertesieket (Kupuszina = Kupusina) nevezik *tót*-oknak.

¹²Födém.

¹³*Ledöngölték*, kopácsi tájszó.

¹⁴Pataky András: Töltések és árvizek. MKU. 1989. 44. sz.

¹⁵A bellyei uradalom azóta két részre oszlott, a Belye Mezőgazdasági és Ipari Kombinátra és a Kosutnyak Vad- és Erdőgazdaságra.

¹⁶A magyar családnevek mellett a jellegzetes bácskerteszi családnevek szlovák eredetűek. Íme néhány: Anitics, Buják, Gerhud, Hodovány, Janovics, Klájó, Lehócki, Miklóscics, Pópé, Szmolenicki, Stefanovszki, Viszmeg stb. A laskói Molnár Pál (75 éves) közlése. (MP)

¹⁷*Korcos* = *nádfalú*. Vö. Új magyar tájszótár *bekorcol* tájszavával.

¹⁸A *vertfal* Drávaszögben *tömöttfal*.

10–15 család vertfalú¹⁸ házat épített. *Éregápá igyeskézi ember volt, mestere volt a korcos háozáknak*¹⁹, Csere Jánosnak hívták, és sok családnak segített nádfalú házat építeni.²⁰

Acsai János nádfalú háza kb. 10 öl hosszú és két öl széles volt. A sarkoknak és a nyílászáróknak megfelelően a ház hosszában a déli oldalon 11 db, az északi oldalon 7 db, a hat keresztfalon még 8 ágas volt elhelyezve. A függőlegesen beásott oszlopokra vízszintesen és arányosan három pár *erdei léc*²¹ volt részegelve. Ezek közé szorították be a nádfalat. Ezt a betapasztott nádfalat Kopácson *zakotált fal*-nak, a rétben *korcos falnak*, s az építményt *korháznak* nevezték.

Az építmény helyét megisztították a fűtől és a gyökerektől. Éles kapával és lapáttal fél sukk mélyen a földet eltávolították, illetve egyenesre képezték ki.

Az oszlopoknak fél sukk vastag akácot, a *vóró-nak*,²² a gerendáknak és a szarufának nyárfát vagy fűzfát használtak. A nádfalat tartó vízszintes husángok kőrismaládból²³ készültek. A faszegeket vastagabb akác szívéből faragták.

A *szerfát*²⁴ nem faragták ki, csak ott fűrészeltek és vésték bele, ahol arra szükség volt. A nádat tartó husángokon kívül minden épületefát megisztították a kéregtől vonókéssel, ugyanekkor vágják le a kiálló csomókat is. A faszegeket éles baltával faragták ki szárazabb akácból. A nádkéveket éles baltával szabták megfelelő hosszúságúra, 'másfél öl'-re úgy, hogy a vékonyabb végét vágják le. Régebben a nád megkötésére hasított fűz vesszőt, később drótot használtak.

Az oszlopok vastagabb végét *jó két sukk*-ra szabad tűzön megégették, mert a fa a földben, de különösen a *föld színében megrehül*,²⁵ *ott ahol a levegő meg a víz is éri*. Az oszlopok helyét kikarózták öles, fűzkarókkal, és ezeket *benézték*, miután irányukat kifeszített kenderfonallal már előbb meghatározták. Legelőször az épület sarkaira ásták be az oszlopokat, *rugós ásóval jó két ásonyom mélyre*. Ezután került sor a többi oszlop elhelyezésére. Miután szemmel megállapították, hogy jó irányba kerül az oszlop, beföldelték, de csak azután *tömték*²⁶ be, miután függővel megvizsgálták, *hogy függőlegesen áll-e*. A *döngölésre olyan öles akáchusángokat alkalmaztak, amelyeket félkézzel fel tudtak emelni*. *Egy-két ilyen tömöfa*²⁷ elegendő volt. Hogy az oszlopok meg ne mozduljanak, az oszlop körül a ledöngölendő földet néha meg is öntözték – különösen akkor, ha a böjti szél nagyon kiszáritotta. Miután az oszlopok már szilárdan álltak kb. 2 m magasságban elfűrészelték őket.

Koszorúgerendákat csak azokra az oszlopokra helyeztek, amelyek a ház hosszára voltak. Mivel a keresztfalak közepén is oszlopok álltak, az ide lefektetett mestergerenda is tulajdonképpen koszorúgerenda volt. A kissé megfaragott oszlopok tetejére a koszorúgerendát kissé befűrészelték és kivették előbb, csak azután helyezték rá, és befűrt faszeggel rögzítették. A mestergerendát is ugyanúgy rögzítették mint a koszorúgerendákat.

Az ajtókeret szemöldökfáját a koszorúgerendához, a szárfákat a megfelelő távolságra helyezett oszlopokhoz rögzítették faszeggel. A küszöb olyan magas lett, amilyent az ajtókeret megkívánt. Az ablakkereteket a már megszikkadt, betapasztott nádfalba vágják be. Alul a kivágott falra szélesebb vízszintes deszka került, hogy legyen helye a virágnak. Az ablakszárfa másik három oldalára kívül is belül is falra simuló deszkákat szegtek. *Égyszerű kis ablakok voltak. Olajfestékkel zöldre vagy világoskékre festették be. (M. P.)*

A keresztgerendák kb. háromölesek voltak. Az északi oldalon egy sukkra, a délin három sukkra álltak ki. Mert itt takarta a tető a *gangot*. Ezeket a keresztgerendákat kovácsolt és hegyes ácskapcsokkal rögzítették a koszorú-, ill. a mestergerendához.

¹⁹ A bácskertesiek régi nyelve tulajdonképpen szlávosan beszélt magyar nyelv. Főbb jellegzetességei: *a* helyett *ā* minden esetben, *ā* helyett *aó* v. *ó*, *ö* és *ō* helyett *e*, ill. *é*, *ű* és *ū* helyett *i*, ill. *i*. Már a nagyapák sem tudtak szlovákul.

²⁰ Általában a rokon 3–4 család v. a tanyaszomszédok fogtak össze a házépítésnél. *Az öreg Csere már nem dolgozott, csak mutogatott, hogy mit hogyan kell. (MP)*

²¹ *Az erdei léc* tulajdonképpen *nyilegyenes husáng*.

²² *Koszorúgerenda*.

²³ *A kőrismalád = sűrűn magról kelt nyilegyenes husángok. A malád szó az ósláv mlado = fiatal szóból ered. A malád szó Drávaszögben általános.*

²⁴ *Épületefa*.

²⁵ *Megrothad*.

²⁶ *Döngölték*.

²⁷ *Tömöfa = döngölőfa*.

Az oszlopok irányában a földet fél sukk szélesen és egy sukk mélyen kiásták. A vízszintesen elhelyezett kőrishusángokat kovácsszeggel rögzítették a belső oldalon az oszlopokhoz. Három sor ilyen husángot szereltek föl.

Az első nádmarkot tövével lefelé az árokba helyezték és laposra faragott fával odaveregették az oszlophoz, majd hasított vesszővel vagy dróttal a középső husángthoz kötötték, de nem túl szorosan. A második nádmarkot tövel felfelé az első marokhoz és a kőrishusángthoz varrták. Így forgatták a nádmarkokat, amíg el nem készült a fél sukk vastag nádfal. Ezután szegelték föl a külső husángokat párhuzamosan a belsővel. A belső és a külső husángot jól *összeszorongatták* dróttal vagy hasított vesszővel, de most már mindhárom sorban.

A koszorúgerendára a keresztgerendák közé kis nádkévéket kötözték. Ezek olyan vastagok voltak mint a keresztgerendák.

A keresztgerendákra a padlásán rétegesen és *forogatva* nádmarkokat raktak és arra vigyáztak, hogy a földem nádja alul a gerendák között sima legyen. A fél sukk vastag nádföldémre egy sukk földet raktak és ezt jól ledöngölték, hogy a padlás sima legyen. *Szép sárga földet kerestünk a Csarnya partjában, és azt hordtuk be a házba, és jól lesúlykoltuk simára.*²⁸(AR) Ledöngölték a falak tövét kívül és belül is.

A nádfalakat kétszer tapasztották. Először *vastagabb*,²⁹ miután megszikkadt *vékonyabb*³⁰ polyvás sárral. Az időjárástól függően a második tapasztásra az elsőt követően egy-két nap múlva került sor. A farészeket nem tapasztották be. Akkor meszelték be, amikor a falakat is.

A tapasztáshoz polyvás sárt készítettek. Két lapát apró agyagos földhöz – mert a homokos nem jó – egy villa polyvát kevertek. Ezt a keverést két ember végezte, hogy a már előre elkészített, egy sukk mély gödörben a polyva és a föld jól elkeveredjen. Ehhez a keverékhez annyi vizet öntöttek, hogy lábban taposáskor a sár ne ragadjon rá a lábára. Túl sok vizet sem volt szabad önteni, mert akkor a polyva ragadt rá a taposó lábára. A sár akkor volt jó az első tapasztásra, ha a kaparól leejtve nem folyt széjjel.

Az első tapasztásnál kézzel *csapkodták* rá a sarat a nádfalra úgy, hogy a fal aljáról haladtak fölfelé. Miután az első vastagabb tapasztás megszikkadt, 1–2 nap múlva került sor – hígabb és jóval kevesebb polyvás sárral ugyancsak kézzel végezve ezt a munkafolyamatot is – a második tapasztásra. De most már úgy *simították* be kézzel az első tapasztás repedéseit és gödreit. *Apám olyan szépen besimította a falat! Olyan volt mint a tükör!* (AR)

A sárvakolat addig szikkadt, míg nem kezdett el *pirulni*, s amíg apró repedések nem keletkeztek rajta. Ha szél fújt gyorsabban, ha esős idő volt nehezebben száradt. Itt meg kell jegyezni, hogy sem a tapasztásra, sem a földem leföldelésére nem kerülhetett addig sor, amíg a tető nádból el nem készült.

Az első meszelés hamuval és homokkal dúsított mésztejjel történt. Az arány kb. 5 l mésztej, két *összemarék* homok és ugyanannyi hamu. Ez az anyag a megszikkadt falon befogta a repedéseket, még a ház farészein is. Miután megszáradt az első meszelés, ezt követte a második, de most már tiszta mésztejjel. *Olyan fehér volt a házunk, hogy éjjel is már messziről világított.* (AR)

Acsai János házat három család építette 1927-ben. Három férfi, három nő és négy tizenéves gyerek. Az épület szobából, konyhából,³¹ kamarából, istállóból és kocsiszínból állt. Az utóbbi nádfalát nem tapasztották be, földémje sem volt. Teteje fél nyeregretető. Az építkezés megszakításokkal tavasztól ősziig tartott, mert közben kertészkedni is kellett és hetente egyszer a termékeket a piacra – Eszékre – is el kellett vinni. Az eszéki *zsidók*³² szívesen hiteleztek, még pénzt is adtak kölcsön, de Acsaiék minden tartozásukat már a következő év végére megfizették.

A házépítést a férfiak egymástól tanulták és egymás kárán okulva fejlesztették tovább a mesterségbeli tudásukat. A falak betapasztását leginkább férfiak végezték, de asszonyok is segítettek, ha szükség volt rá. A meszelés kizárólag az asszonyok feladata volt.

A faanyagot az építkezést megelőző télen vágták. Az uradalom jutányosan adta. Olcsóbban mint a falusiaknak. A kőrishusángokért és a nádért nem kellett fizetni, mert úton-útfélen volt belőle elég. A nádvágást február végére be kellett fejezni, mert utána a nádasokat föléggették.

²⁸Ledöngölni. Drávaszögben az oszlopokat a gödörben *meztömik*, a földfelületeket *lesúlykolják*.

²⁹Sűrűbb.

³⁰Ritkább.

³¹A *korcos házaknak* nem volt kéménye. A *konyhának* nem volt plafonja. A *füst a padlásra ment*.

³²Eszéki kereskedők a XX. század első felében.

³³Balassa M. Iván: Épületfalak, Bp., 1973.

Az építmény vázát tavasszal kell megépíteni, mert ilyenkor a fa még él és könnyen megmunkálható. A kérge is könnyen lejön. Ha megszárad az akác, a vasszeget sem lehet beleverni. Áprilisa tető alá hozták az építményt, hogy mire az áprilisi esők megjönnek, bent nyugodtan lehessen dolgozni. Május végére már lakható volt a szoba, s mire a tél beállt az istálló is be volt meszelve.

A réten utoljára Koleszár Péter épített lakóházat a negyvenes évek elején. 1948-ban neki is le kellett volna bontani, de *mindhármukat meggyilkolták*, a házukat meg *rájuk gyújtották*. Ő volt az utolsó bérlő a réten.

A visszaemlékezések alapján állíthatjuk, hogy a Drávaszögi falvakban egykor nemcsak istállók, pajták, de *zakotált* lakóépületek is voltak.

A bellyei uradalom tágas rétjein a XX. század első negyedében kb. száz *korcos* falú ház állt, amelyeket bácskertes-i földbérlok építettek. A visszaemlékezésekből kiderül, hogy itt istállók, kocsiszínek, baromfiolák is ilyen módszerrel épültek. Vajon a bácskertes-i diaszpórákban, a Mohácsi-szigeten, a Siklós környéki Tótföldön épültek-e *korházak*?

Ma már ilyen épület nincs. A leírtakat adatközlőim visszaemlékezéseiből igyekeztem összegyűjteni, *Balassa M. Iván Vázás sövényfal* című kérdőíve alapján.³³

Pataky András

Hadifogsági emlék

Both-Soós Pista csellója

A szombathelyi Smidt Múzeumban jelentős hadifogolyemlékek találhatók. Közülük kiemelkedő példány egy cselló, amit 1947/48 telén Both-Soós István székely tanító, tartalékos zászlós készített a gorkiji kormányzóságban lévő monasztirkai táborban (CCCP Pf. 74.). A csellót Katona László szombathelyi társunk hozta haza 1948-ban, és a család hagyatékából 1971-ben került a múzeumba. Vonója elveszett és csak egy eredeti húr maradt meg rajta. A több ezer km-es utaztatás és az elmúlt 41 év nyomokat hagyott rajta, de 1989 karácsonyára újjászületett és fel is húrozták. A Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága nyújtotta hozzá az anyagiakat.

A hadifogság rendszerint hosszú távollétet jelent az otthonról, bizonytalanságban és reménységben. Az elzárttságban a hiányos tájékoztatás miatt minden elejtett szóba kapaszkodó fogoly állapotát így jellemzi Örkény István: „Szállongó hírekből, elejtett szavakból többnyire a véletlen szeszélyéből lassacskán mégis kirajzolódott egy kép: annak a képe, hogy miképpen élt, mit érzett és gondolt Istennek ez a legelesettebb gyermeke, a hadifogoly”. „Mondj valami jót, mondj valami RH-t (rémhír). Nem baj, ha nem igaz, csak jó legyen.” (Így vigasztalták egymást.)¹

Voltak keleti és nyugati fogságok. Rosszak és kevésbé rosszak (mert jó hadifogság nincs), de mindenhol egyformán a bizonytalanság, az otthonért való aggodás uralkodott el a lelkeken. Az ettől való szabadulást az elfoglaltság keresése segítette elő.

Szervátius Jenő kolozsvári szobrász Németország északi részén volt fogságban és ha valami anyaghoz jutott (agyag, deszka, flexit), azonnal alkotott. Fogolytársa, Székely János író 1955-ben írt, Egy láda anyag című versében így emlékezik:

Mindent beléje gyúrtunk
Mi csak szívünkben rejtett
Bánatot, mely éget
A hosszú rettegésből
kimentett emberséget.
A reményt, mely sarkallt
De cserbenhagyott folyvást
A jobb idők reményét,
Az emberi mosolygást.

Ezt a verset keleten is írhatták volna, mert a mi csellónkba mi is belegyúrtunk mindent: kortörténetet, keservet és reményt.

¹Örkény István: *Lágerek népe*. Bp., 1981. Szépirodalmi Kiadó. 15. old.

Az általam ismert hadifogoly-visszaemlékezések közül a mi táborunkról részletesen írt Gallyas Ferenc és Lajos Árpád.² Én ezeket nem ismételnem vagy folytatni akarom, hanem az 1947/48 telén Monasztirkán visszamaradt 150 magyar tiszt életéről és a gyönyörű zeneszerző szám létrejöttéről emlékezem.

1946 őszén kerültem az oránki kolostortáborba, majd 1947 telén ennek ikertáborába, Monasztirkába. Egy erdő szélén lévő, részben földbe ásott, 36 barakkból állt a tábor, benne román, német, magyar hadifoglyok és internált polgári egyének (vörös spanyolok és ezek hozzátartozói). A barakkot egy kártyaként használt fakéregre rajzolt képen láthatjuk.

1947. szeptember 12-én a 600 magyar tisztből 450-et hazaszállítottak, de 150-nek a „továbbszolgálat” jutott, ami legalább még egy évet jelentett. A visszamaradtok a társadalom minden rétegéből valók voltak, ténylegesek és tartalékosok; anyaországiak, erdélyiek, felvidékiek és délvidékiek; vezérkarikák, hadbírák, csendőrök, rendőrök és „fasiszták”. Az utóbbit itthonról írták nekünk. Új emberek kerültek egymás mellé és újból össze kellett rázódnia. Ez nem ment hamar és könnyen. Egy barakkban 108-an voltunk 12 erdélyi társunk a németekkel, törzstiszteink pedig a románokkal kerültek össze. Lassanként kezdtünk beletörődni az újabb kényszerhelyzetbe és fel kellett készülni a zord télre.

Első ténykedésünk az volt, hogy egy nagyobb méretű keresztet ácsoltak össze asztalosaink, amelynek négy oldalára magyar, román, német és orosz nyelven rávéstük, hogy elhalt bajtársaik emlékére állították az élők. Ezt a keresztet szeptember 14-én, a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén vittük ki a tábor melletti kis temetőbe, ahol elhalt bajtársaink pihentek.

A tábor fenntartásához szükséges munkák (favágás, fahordás, élelembeszerzés, hótakarítás stb.) elvégzése után jutott még idő másra is. Ezt kulturális tevékenységgel, mozgással, faragással, nyelvtanulással és élmények elmesélésével töltöttük. De soha annyit nem beszélünk idehaza az evésről, mint a fogságban. Sokan ételrecepteket jegyeztek fel a *kása* elkészítésének módozatairól.

Barakkunkban volt két hegedű és egy gitár. Zola sokat gitározott, az erdélyi Hóra Jancsi (becenevén Paganini) hegedűhúrokon cincogott környezetének bosszúságára. Közben a tömeg szívta a mahorkát és a füsttől nem lehetett átlátni a barakkon. Később a zenészek is összeszoktak és a három hangszerrel édes-bús magyarnótákat játszottak.

Minden héten előadás hangzott el tudományos témákról, néprajzról, Erdélyről, a csángókról, háborús élményekről, utazásokról stb. Köztünk volt Galambos János római katolikus és Koszta István református tábori lelkész, így minden ünnepen istentiszteletet

A cselló felújítás előtt

A barakk rajza a fakártyán. Koppel Miklós reprodukciója

A cselló feje

A felújított cselló

tartottak. Galambos páter részére miseruhát és egyéb kellékeket is készítettek fogolytársai. Ezek is hazajutottak és jelenleg a sárospataki római katolikus egyházi gyűjteményben találhatóak.

A klubnak nevezett barakkban volt két hegedű és egy bőgő, amit néha elhoztunk a szállásunkra, de ez a románoknak nem nagyon tetszett. Mi ezt beláttuk, hiszen tízszer annyian voltak, mint mi. Így merült fel egy cselló készítésének a gondolata. De ki tud ilyet csinálni? Ekkor jelentkezett Both-Soós Pista (Szentegyházásfalú–Udvarhely megye) s így szólt: Hegedűt már csináltam, csellót még nem, de megpróbálhatom.

Az elgondolásból elhatározás lett. De jöttek a kérdések. Miből, mivel, hogyan? Itt az erdő szélén, egy méterre a földben, akarat, tudás és idő volt, de szerszámokat és anyagot elő kellett teremteni: asztalos-, kovács- és lakatosműhely volt a táborban, vas, acél és fadarabok is akadtak. A szakemberek vajúkéseket, vésőket, satukat készítettek, a faanyagot pedig a barakklejáratok oldalából „bányászták” ki. A barakklejáratok ugyanis 6–8 cm vastag fenyőpallókkal bélelték, és ezek közül választottuk ki a legmegfelelőbbet. Egy ilyen fenyőpallóból lett a tető, míg a hát nyírfából készült. A nyírfa pallót 6–8 cm széles stafnikból enyvezték össze az asztalosok, köztük Zöld Gábor erdélyi tanító, aki jelenleg Vasváron élő nyugdíjas tanár.

December elején kezdte meg a munkát Both-Soós Pista és január végén elkészült a cselló. Amíg ő vájta a pallókat, az asztalosok elkészítették a sablont (a formát), amelyre rákényszerítették az oldallapot is. Ezt ragasztott lemezből (furnír) hajlították meg. A nyakat és a fejet, továbbá a kulcsokat Sámbockréthy Imre bácsi (alezredes) faragta szilfából. A fejet Katona László és dr. Zólyomi Lajos tervezte meg. Az utóbbi rajzban is szemléltetett. A fogakat marha (vagy teve)-csontból Benyovszky Győző szászados (Szeged) készítette. Különböző csontfaragás egyik házi iparág volt a táborban. A konyha mellett nagy halomban volt a sok csont és körülötte a faragók a hidegben majd megfagyva vasfűrészszel fűrészelték ki a faragásra alkalmas darabokat.

A cselló feje egy dühös vicsorgó ördögfej (csort), mint jelkép „Valakire” emlékeztetni akart.

A húrokat német hadifogoly gépkocsivezetők Gorkij városából hozták. Az elkészült alkatrészeket, valamint az összeállított csellót hipermangánoldattal színeztük, konzerváltuk és margarinnal kentük be. A vonót Soós Pista készítette. A szükséges lőszórt a szomszédos kolhoz lovaitól szereztük be.

1948 január utolsó napjaiban megszólalt a zeneszerszám és csodálatos hangja 150 magyar szívét dobogtatta meg. De később a németek és a románok köréből is sok vendég érkezett, attól kellett tartani, hogy a priccsek leszakadnak.

Az emberi agyakban elraktározott dallamok és hangjegyek kottákba rendeződtek és a Kálmán Imre-operettekéből, valamint Kacsóh Pongrác János vitézének dalbetéteiből három önálló estet is rendeztünk. A kvartett tagjai dr. Benedek István, Nagyvárad (hegedű), Csifó Csaba, Budapest (hegedű), Katona László, Szombathely (cselló) és dr. Zólyomi Lajos,

A cselló készítőjének „névjegye”. Magyarul: Készítette Both-Soós István hadifogoly az Úrnak 1948. évében Monasztirka falai között társainak gyönyörűségére. Az iratot és a rajzot dr. Zólyom Lajos készítette.

Budapest (gítár). Méltó társuk volt a magyar származású, de német állampolgárrá lett Frau Richter, a Mancsi, aki a dalbetéteket énekelte. Ő a berlini magyar konzulátuson dolgozott és mint diplomatát hozták ki „tanulmányútra”. Férje önként követte őt.

Ez a kis együttes szívet melengető tavasz volt a télben és hozzájárult fogságunk nehéz napjainak elviseléséhez. Magam is szervezője voltam a téli szórakoztatásnak és az előadás-sorozatnak, mint barakkfelelős (sztársi). Így nem volt nehéz elkerülni a súrlódásokat, tudomásul venni a kényszerű együttélés szabályait. Ezek voltak az igazi emberformáló idők.

De nemcsak zenei élet pezsgett barakkunkban. Voltak, akik nyelveket tanultak, idegen nyelvből fordítottak. Szász Tibor hadnagy (Sepsiszentgyörgy) kiválóan megtanult oroszul és a Csendes Donból naponta fordított részleteket. Gerő János zászlós (Léva) és Katona László főhadnagy (Szombathely) Hakon Milke: Im Lande des Condors című könyvét németből fordították le. Ezt a fordítást 237 oldalon leírtam, de hazajövetelkor (1950) elvették tőlem a könyvet. Benedek Pista egy román regényt ültetett át magyar nyelvre, amit 1948-ban még sikerült hazavinnie. Különben a hazai magyar könyvnek igen nagy értéke volt. Szinte belebetegedtem, amikor egy „zabrán” megszabadítottak a kenyérért és dohányért vett könyvemtől. A könyv szívemhez nőtt, mert volt reáliskolai tanárom, Fábian Gyula írta, Hej Rákóczi, Bercsényi, Bezerédj... volt a címe.

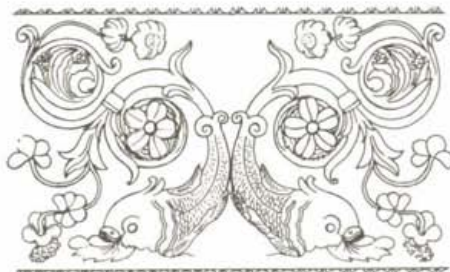
Így telt el az idő 1947/48 telén Monasztirkán. 1948 áprilisában egy másik táborba szállítottak át bennünket, de az 1300 román tiszt még ott maradt, pedig ők még 1943-ban, Sztalingrádnál estek fogságba. Az új táborból 1948 októberében Katona László kalandos körülmények között vitte haza a csellót Szombathelyre. Most, 1989 decemberében felújították és húrokat is kapott. A megkopott, hipermangános festés helyett lelakkozták. Úgy látszik, hogy felújítója, Kiss János hangszerjavító jó munkát végzett.

A Smidt Múzeum igazgatónőjével együtt úgy tervezzük, kisebb kamaraesten megszólaltatjuk a csellót, hogy 41 év után újból felhangozzék rajta János vitéz éneke. E cikk pedig vigye hírét a csellónak, a 150 tanúból még életben lévőknek, hogy emlékezzenek a küzdelmes időkre és elhalt bajtársaikra. Egyben keressük a cselló készítőjét, a kedves Both-Soós Pistát. Reméljük, hogy valahol Erdélyországban még él. Nevét a cselló belsejébe ragasztott alábbi szövegű írás őrzi.

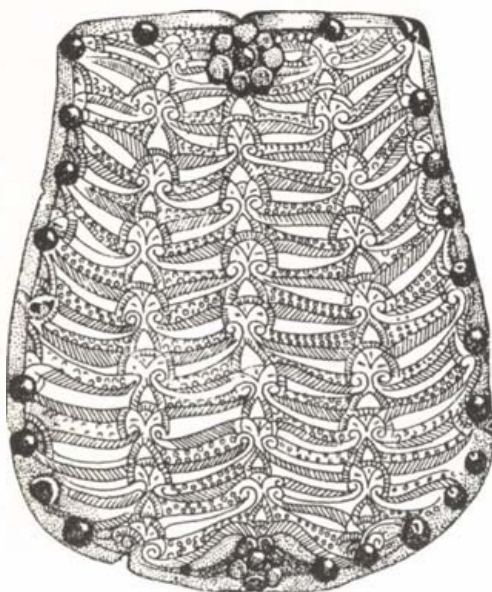
Dr. Kovács Jenő

²*Gallyas Ferenc*: Hősi halálom után. Magvető, Bp., 1987; *Lajtos Árpád*: Hadifogság, börtön. Új idő folyóirat, különszám Bp., 1989. március.

A képeket fényképezte a szerző. A barakk rajzát Keppel Miklós (Szombathely Fényszöv.) reprodotta a hadifogságban készült fakartyáról. (Szombathely, Smidt Múzeum.)

Vörösmárvány fríz részlete Mátyás király visegrádi palotájából (Hornyák László rajza)

László Gyula, a régész, 80 éves

Most elsősorban László Gyuláról, a régészről szeretnék írni, de ugyanolyan joggal szólhatnék a történelemről, a néprajzkutatóról, a grafikusról, a festőről, a művészettörténészről és még jó néhány tudomány és művészeti ág jelentős művelőjéről. Meggyőződésem szerint a legnagyobbat a régészet területén alkotta, de ebben jelentős szerepet játszott az, hogy több tudomány eredményeit tudta hasznosítani és gazdag intuíciós készségét művészeti látásmódja nemcsak segítette, hanem alá is támasztotta.

Apai ágon az udvarhelyszéki Abásfalváról származik és rokonai ma is ott élnek, mint egyszerű szántó-vető székelyek. Édesapja Székelyudvarhelyen szerzett tanítói oklevelet és a nagyjából száz lakosságú Kóhalom (Nagyküküllő m.) magyar állami iskolájában nyert alkalmazást. Itt született második gyermekként a családba Gyula 1910. március 14-én. Édesanyja Udvarhelyszék két falujához: Bibarcfalvához és Székelyszáldoboshoz kötődött. Ezek a székely falvak adtak lehetőséget, hogy a gimnazista László Gyula, a nyári vakációk idején, megismerkedjék az erdélyi falusi élettel. Néprajzi érdeklődését táplálta az a szerencsés körülmény, hogy édesapja, a család Erdélyből történt kiutasítása után Budapesten a Néprajzi Múzeum könyvtárában kapott állást. Ez nemcsak a nagy könyvtár használatát tette lehetővé a fiatal László Gyula számára, hanem lehetőséget nyújtott olyan nagyszerű néprajztudósok megismerésére, mint Györffy István, Viski Károly, Gönyey Sándor és még néhányan, akik nemcsak megszerették az okos, érdeklődő gyermeket, hanem gyűjtési feladatokat jelöltek ki számára, amit a nyári szünidőben a székelyföldi Erdővidék falvaiban teljesített. Kitűnő rajzait a metemőri gombfákról ma is őrzik a budapesti Néprajzi Múzeum Adattára.

A budapesti Kölcsey gimnáziumban hamar felfigyeltek rendkívüli rajzkészségére és 16 éves korában beiratották Szőnyi István Szabadiskolájába, ahonnan az út az érettségi után egyenesen a Képzőművészeti Főiskolára vezetett. Szőnyi hatását festményeiben, rajzaiban egész életében megőrizte. „Csodálatos mester volt: élete végéig tiszteltem s ő is megszeretett s meg is tartott barátságában. Ez idő tájt őstörténeti, régészeti érdeklődésem erősen csökkent. Am a Képzőművészeti Főiskolán, ahol Rudnay, Csók, Réti tanítványi voltam, és Lyka Károly tanított a művészetek történetére, lassan ébredezni kezdett kutatószemvedélyem: a rajzi vonal természetét kutattam sokszáznyi kísérleti rajzzal. Ezek nagy részét gyermekek, fiúk, lányok, felnőttek, rajzolni tudók s tudatlanok készítették kérésre. A főiskola végén Balló-öztöndíjjal kijutottam Párizsba, Londonba, Rómába. Láttam, kezemben tartottam Leonardo

rajzait (így szoktam elmondani, ami most következik, hogy valóban így volt-e, ki tudná ennyi esztendő után) és szóltam magamhoz: hagyj abba László Gyula a rajzot, ezek után mit tudnál csinálni? – írja egy visszaemlékezésében.

Ilyen előzmények után visszakanyarodott a már korábban megszeretett régészethez. Elvégezte az egyetemet, ledoktorált régészetből, művészettörténetből, egy kifejezetten inkább az utóbbihoz húzó témával. Ezután mondta neki Györffy István: „Nem ezt várjuk tőled, Gyula!”. Még ma is úgy érzi, hogy ez az egyetlen mondat fordulatot jelentett életében. Régészeti munkát kezdett a Magyar Nemzeti Múzeumban, – ír akkor is nagy híré Fettesch Nándor népvándorlás kori régész mellett, de még többet tanult gróf Zicny Istvántól, a nagy tudományú magyar őstörténet-kutatóról. Lassan kialakította azt a kutatási módszert, melyet *régészeti néprajznak* szoktak nevezni. Érdemes meghallgatni, mit is mond erről saját maga László Gyula:

„Valóban, munkásságomra véges-végig jellemző az erős néprajzi érdeklődés. Az egykori élet kutatása; sohasem lettem a leletek fetisimádója. A lelet az élet vetülete volt számomra, amelyben ki lehet bontani egykori mestere és gazdája minden napját. Sok-sok módszertani, megfigyeléssel eredményem azóta már annyira átment a köztudatba, annyira természetessé vált, hogy már nem is tudják kitől származik s ez így van jól! Írtam már valahol, nemes becsvágyam, hogy már életemben névtelenné váljak. Ami munkáimban jó, az észrevétlen beleépül régészetünkbe, köztudatunkba, ami pedig esendő azt ügyis elemeszi az idő.”

1940-től jelentek meg olyan tanulmányai, melyek már kétségtelenül a régészeti-néprajz munkamódszerét bizonyítják (pl. Avar kori pásztorokképzések. Archeológiai Értesítő 53:91–98). Ezekben a néprajzi analógiák alapján igyekeztek meghatározni azokat a jórészt összetört csoportokat, melyekre a korábbi ásatások során nem sok gondot fordítottak, pedig mennyi minden kiolvasható ezekből. Igaz, ehhez a gondos megfigyelés, a más tudományágakban való jártasság elengedhetetlen. Lássunk erre példát.

A koroncói (Győr m.) honfoglalás kori ásatás leleteit vizsgálva feltűnt neki, hogy a töredékek megegyeznek azokkal a csikósnyergekkel, melyeket még a XX. században is használtak az alföldi legelőkön. Sajnos a magyar néprajzi irodalomban csak néhány rajzot talált, de az értékelés, összehasonlítás teljesen hiányzott. A múzeumi tárgyak mellől hiányzott a részletes leírás. Ezért egy tiszafüredi nyergemester teljes szerszámkészletét és ismeretanyagát összegyűjtötte, a munkamenet fényképezte és rajzolta, és az egész műhelyt így dokumentálva bevitte a Néprajzi Múzeumba. Az összehasonlításból kiderült, hogy a honfoglaló magyarok keletről származó, oldaldeszákára és nem nyugati villára felépített nyeret használtak. Ez a keleti forma a ló futását és irányítását nagymértékben megkönnyítette és elősegítette. Mindebből még további következtetések is le lehet vonni, amit egy másik könyvében részletesen kifejtett. Kolozsvári Márton és György Szent György-szobra 1473-szobra 1473-án készült és eredetije Prágában található. Sok vita folyt arról, hogy az alkotók milyen nemzetiségűek. László Gyula alaposan megvizsgálta a nyeret, és abból kétségtelenül megállapította, hogy ilyen oldaldeszákára épített konstrukciót Közép-Európában csak a magyarok használtak. Ezt a megállapítást a szobor többi lószerszáma is alátámasztotta.

Ásatáskor a leletek, tárgyak mozdulatlan állapotban kerülnek elő és ezeket anyaguk, formájuk, művészeti stílusuk és más szempont szerint lehet osztályozni és feltételezett fejlődési sorba helyezni, tipologizálni. Mindezeknek a kutatásban kétségtelenül nagy a jelentőségük, de korántsem elégségesek arra, hogy egy-egy korszak, település mindennapi életét megismerhessük. László Gyula pedig éppen ezt tűzte ki célul és ehhez a gyermekkori emlékeken kívül sok kiváló néprajzkutató munkája nyújtott segítséget. Ha pedig éppen ilyen nem adódott, akkor maga állt be néprajzkutatónak. Erről írja egyik visszaemlékezésében:

„Megismertem Kiss Lajos tanulmányát a tárgyak életéről s magam is gyűjtöttem megfigyeléseket arra, hogy a falusi ember kezén a tárgyak szinte kikapnak a világból. Ha eltörnek nem dobja el, hanem pl. az edénycserepeket a kemencék aljának lesározásához használja (a cserép jó melegtartó), ha a kasza törne el, sokféle tárgyat csinál acéljából (bicska, kapatisztító, de még borotva is stb.). Később ébredtem rá, hogy faluásatásaink leletei miért olyan szegényesek: ami használható volt még valamire, új eszközzé alakították.

Ilyen és más megfigyelések alapján a régészeti leletek kezdtek bennem idővé, munkává oldódni, készítésükre, anyagukra, használatukra lehetett következtetni. Szinte a nyersanyagtól a kész, használt tárgyig bővült, a tárgyak anyaga megszűnt pusztán állapotnak lenni. Ez az új szemlélet sok-sok és váratlan eredményt hozott.”

A legnagyobb sikert ez a módszer a nagy összefoglalást jelentő könyvben hozta: *A honfoglaló magyar nép élete* címmel 1944 kora nyarán jelent meg, Püski Sándor kiadásában és olyan gyorsan elfogyott, hogy már nyáron a második kiadást kezükbe vehették azok, akik még nem jutottak hozzá, pedig az az idő nem nagyon kedvezett a tudományoknak. A harmadik kiadás az Amerikai Egyesült Államokban látott napvilágot és 1989-ben egy reprint kiadást nálunk is készítettek belőle. Ez a könyv az első kísérlet arra, hogy a honfoglaló magyarság teljes kultúráját, termelési és társadalmi rendjét át lehessen tekinteni. Itt fejtette ki és bizonyította azt az elméletét, hogy a temető az élő település megfelelője és abban annak családi és társadalmi megfelelői érvényesülnek. A sírok néprajzi szemléletű vizsgálata nagyon sok hitvilági elemet mutatott ki, különösen a samanizmussal, a temetési szokásokkal, ezeket a néprajz még eddig csak részben értékesítette.

László Gyula az elmúlt évtizedekben sokszor nagyon nehéz körülmények között, csodálatos kitarással dolgozott, de úgy gondolta, hogy *A honfoglaló magyar nép élete* klasszikussá érett alpművet nem dolgozza át. Közben hatalmas ismeretanyag gyűlt össze és ebből született meg az 1986-ban befejezett

munkája, az *Árpád népe*. Ebben a művében már nemcsak saját eredményeit foglalhatta össze, hanem a tanítványaiét is, akik lassanként egy fél évszázad alatt továbbvitték, fejlesztették, nemegyszer kritizálták mesterük tanításait, hiszen erre tanította és biztatta őket. Ebben a könyvében is elsősorban az életet igyekszik megragadni. „Egyszóval munkás és játékos mindennapjaink őseit keressük, munkájukat becsüljük, játékaik, dalaik szépségét kutadjuk, érdekel, hogy mit énekeltek, milyen volt a menyegzőjük és milyen temetésük, hogyan képzeltek el a másvilágot. Közben egy pillanatra sem feledkezünk meg arról, hogy nem valamilyen távoli múlt ismeretlen népéről van szó, hanem a magyar nép, népünk elődeiről, és szeretettel és tisztelettel, de igazságosan akarunk szólni róluk.”

Több mint öt évtizedes munkássága alatt mindig újabb és újabb felfedezésekkel, elméletekkel örvendeztette meg híveit, lepte meg ellenfeleit. Ezeknek egy jelentős része egyszerűen átment a köztudatba, másik részét sokan vitatták és vitatják, de viszonylag csekély azoknak a száma, melyek végül is nem kerültek be a régészet egészébe. A legutóbbi, vitatott elmélete a *kettős honfoglalásról* szól. Ennek lényegét így lehet összefoglalni: elődeink nem egy, hanem két hullámba nyomultak be a Kárpát-medencébe és vették azt jórészt birtokukba. Az első csoport a VII. század második felében jelent meg és ezek lehettek az onogurok, akik az onogur–bolgár állam felbomlása után nyugat felé indultak. Nyelvükben a magyart lehet feltételezni, elnevezésük a török nyelvekben „tíz törzset” jelent. Kapcsolatunkat mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Európa nyelvei az ebből származó szavakkal neveznek ma is bennünket (Hungarus, Hongrois, Ungar, Venger stb.). Árpád magyarjai a IX. század végén keltek át a Kárpátokon és a két ág két évszázad elteltével egyesülhetett. Ezt a feltevést a régészek és történészek egy része ma még nem fogadja el, de az adatok, melyek a kettős honfoglalás elméletét támogatják, gyarapodnak és reméljük, hogy ez is egyszer az elfogadottak sorába fog kerülni.

Most csak arra vállalkozhattam, hogy a jeles évforduló kapcsán László Gyula munkásságának néhány pontjára felhívom a figyelmet, de el kellett hagynom műveinek egy kisebb könyvtárat is megtöltő egészét, ezret megközelítő tanulmányainak értékes eredményeit és azt is, ami ásatási jegyzőkönyvekben, feljegyzésekben és a rajzok tömegében várja, hogy bekerülhessen a régészet vérkeringésébe. Hát még a művészettörténeti, művészeti dolgozatai, meg alkotásainak egész sora, melyek őt a magyar művészet jelesei sorába emelik. Mindehhez egy könyv is kevés lenne, hátha még arra is kísérletet tennék, hogy életművét a magyar tudomány, a művészet egészében próbálnám elhelyezni.

Éppen ezért befejezésül most csak arra utalok, hogy a régészeti néprajz megteremtése milyen nagy tett volt mindkét tudomány számára. Ennek érzékeltetésére hadd idézzem Fodor István szavait, ahogy azt legutóbb megfogalmazta: „A 40-es évek elejétől honfoglalás kori régészetünk kutatásában is igen jelentős szemléletbeli változásokat hozott *László Gyula* munkássága. Az egykori élet teljességének megismerésére törekvő kutatási módszere magába foglalta a honfoglalóinknál megfigyelt jelenségek eredetének vizsgálatát is, amely szinte az egész eurázsiai térséget átfogta. Idevágó első eredményeit a honfoglalók életéről írott nagyszzerű munkájában foglalta össze 1944-ben. A 40-es és 50-es években elmélyülten foglalkozott a magyar őstörténet régészeti nyomainak felkutatásával, s elméleti szinten világosan megfogalmazta a tennivalókat” (Magyar Tudomány 1990. 3. sz. 277. old.).

Most, 80. születésnapján, tisztelettel és szeretettel üdvözljük a honfoglalás kori régészet kiemelkedő egyéniségét.

Balassa Iván

„Latiatuc feleim...”¹

„Latiatuc feleim szömtökkal mik vogymuk, isa por és homu vogymuk...” – szolt a búcsúztató Árpád-házi királyaink korában. Erre gondoltam most, amikor megköszönöm, hogy a néprajzosok és régészek céhe ráköszöntött 80. évemre.

80 év? Nem. Egyik nap a másik után s minden napra valami tennivaló. Hogy ez a sok nap 80 évre sorjázott, bizonyára így van, de nem érzékelem.

Meghatott lennék? Arra, hogy így összegyűltek, igen – de egyebekben? Inkább úgy, hogy a mai napra a köszöntés köszönete jutott osztályrészemül.

Életem közben két világháború, két menekülés, két hazátlanság, belső száműzetés, de hát ez sokunkkal megtörtént, s éppen ez adja sorsom méltóságát: együtt éltem a néppel, az történt velem is, ami vele: rész voltam az egészben.

Áldom a Teremtőt: a családomért, nevemért, mestereimért, barátaimért, tanítványaimért. Hogy magyarként éltem át az európaiságot és hogy édes anyanyelvünk élt bennem.

Vegyük sorra:

1. Nevem Gyula, Édesapámtól örököltem. Pais Dezső elemzése szerint a régiségben jelentése fáklya, holdvilág, a Nap mellett a másodfejedelm jelzője. A név: lélek – írta egyik nyelvészünk –, meghatározza viselője életét. Csak hogy az elmúlt évezredben éppen fonákjára fordult jelentése: régebben népe uralkodója volt, ma a nemzet napszámosa. Ezt a szerepet vállaltam és a szegény emberek régésze akartam lenni. Majd elfelejtettem születésem dátumát: 1910. március 14. Áldom a Teremtőt, hogy úgy élhettem, ahogy éltem.

¹ László Gyula válasza a Régészeti és Néprajzi Társaság köszöntésére 80. születésnapja alkalmából 1990. április 5-én.

Családom székely köznemesi család volt, földműves ivadék vagyok, az „urak” sohasem fogadták teljesen maguk közé szüleimet, ezért én sem vágytam soha közéjük! Plebejusi öntudattal éltem gyermekkorom óta!

Feleségem Vidra Mária rajztanár, festőművész, félig kun, félig nagyszombati származék. Áldott szelidsége és mesevilága tudva-tudatlan életem legerősebb támasza volt. Fiam építészmérnök, felesége nyelvész, leányom pedig az Iparművészeti Múzeum textilosztályának vezetője. Jellemes, felszinte emberek. Két leányunkamban most készülődik jövődjük.

Ennyi a családról, amelynek szelíd szépsége és nyugalma életem egyik nagy ajándéka, szilárd alapja.

Térjünk másodikra mestereimre, barátaimra, tanítványaimra.

2. A XX. század közepének magyar panteonját kellene most felsorolnom és méltó szavakkal ünnepelem.

Serdülő és fiatal korom nagy példaképe Szabó Dezső volt. Sokszor ültem nála a Philadelphia kávéházban, s neki köszönhetem, hogy a Szűzmáriás Királyfi népszerűtetéből a közös közép-európai parasztság sorsáig jutottam. Gimnazista koromban iskolám, a Kőlcsey Ferenc reálgimnázium beiratott Szőnyi István magániskolájába, képzőművészeti adottságaimat ő irányította rá a természet csodáira. Ezután következett a Képzőművészeti Főiskola világa: Rudnay Gyula sírva vigadása, Csók István szivárványos népisége, Glatz Oszkár tárgyilagos szemléletmódja, Réti István bölcsessége és Lyka Károly, aki kortársi közelségbe hozta a művészettörténet nagyjait. Mestereimnek elsősorban emberségem nemesedését köszönhetem. Halál porukban is legyen áldott emlékük.

Utána kezdődött régész pályám. Igazi barátságot a régészek közül Méri Istvánnal, a néprajzosok közül Balassa Ivánnal kötöttem. Emberségem elmélyítéséhez hozzájárult egy magyar főúr és ősrégész: gróf Zichy István melengető embersége és Fethich Nándor tárgyszerete.

Igazi baráti köröm a képzőművészek és muzikusok közt alakult ki, de elsősorban népi íróink körében gazdagodott. Erdélyben Szabédi László az elme fegyelmével ajándékozott meg. Barátságába fogadtott: Kós Károly, Kacsó Sándor, Bánffy Miklós, Varró Dezső, Asztalos István, Bartalis János, Áprily Lajos és több nemes társuk, valamint Erdély akkori festői (Nagy Imre, Szolnay Sándor, Nagy Albert, Miklóssy Gábor, Mohi Sándor, Incze János, Bordy András és sok kiváló társuk). A csonka haza írói: Kassák Lajos, Veres Péter, Sinka István, Kodolányi János, Illyés Gyula, Németh László, Tersánszky Józsi Jenő, Berda József, Lakatos István, Juhász Ferenc, Nagy László, Jékely Zoltán, Kiss Dénes és végére nem érnék valamennyiüknek. A kutatók közül Mészöly Gedeon, a zenészek közül Veress Sándor, Szervánszky Endre, Lajta László, Kodály Zoltán ismeretsége, Bartók Béla muzikája volt kísérőm. Istenem, ha mind felsorolnám halott s élő barátaimat, példaképemet, véget nem érne a sor. És a képzőművészek? Medgyesy Ferenc atyai barátsága, Csorba Géza Ady-ihlete, Ferenczy Béni humánuma, Borsos Miklós nemes művészete, Pátzay Pál, Boda Gábor, Megyery Barna és a fiatalok barátsága feledhetetlen emlékem. Néhány szót még a fiatalabb régészemzedékről, akik indulásakor segédkezhettem. Sok jellemes, tehetséges ember van közöttük, s ezt külön meg kell köszönnöm nekik és sorsomnak.

3. Harmadjára köszönet azért, hogy részese lehettem az európai műveltségnek, művészetnek s beletekinthessem a távolabbiak alkotásaiba is. Európában élünk, európaiak vagyunk, a barlangi művészettől kezdve a mai művekig minden a miénk is. A Gudea-szobrok időtlensége, Pheidiasz csodás redőmuzikája, a római szenátorok kegyetlen ridegsége, a román kor Krisztus-királya, a gótikában testté lett Ige, Leonardo szomorkás árnyalatai, Michelangelo pokoli kinjai, a barokk megnyílt mennyországa, a későbbi korok színessé vált természete, az újabbakban erőkötegekké vált látványvilága, mindez a miénk is, mindez mi is vagyunk!

4. Ilyen gazdagságot ölel magába az, hogy magyar vagyok, áldom a Teremtőt érte és áldom anyanyelvemért, amely: A „Zalán futása nyitányának orgonabugása, a „Fohászkodás” áhítata, az „Esti sugárkoszorú” bársonyos szelidsége; a pianisszimótól a fergeteges fortisszimóig hömpölyög, árad, csendesül, suttog szépséges anyanyelvünk. Köszönöm, hogy ezen a nyelven beszélhetek, benne fogannak gondolataim, benne formálódik érzelmi-értelmi világom. „Ennél fenségesebb életérzést el sem tudok képzelni.” – írtam nemrégiben egy kérdésre válaszul.

Végezetül még: „Latiatuk feleim szömtökökkel mik vogymuk...” Íme egy ember élete sora. Hogy közben mit dolgoztam, mire vittem, az éppen ennek a nemes gyülekezetnek ítéletére vár. Mindenesetre bevallom: életem boldog élet volt, s remélem, munkásságom sem tűnik el nyom nélkül magyar népünk öntudatából. „Ha embereknek, vagy angyaloknak nyelven szölok is, szeretet pedig nincs énbennem, olyanná lettem, mint a zengő értz, vagy a pengő czimbalom” (Pál. Kor. I. 13.).

Köszönöm, amit köszönnöm illendő!

László Gyula

Avar kori övveret
(Hornyák László rajza)

A szervezett honismereti szakkörvezetői tanfolyam évfordulója

A szervezett honismereti szakkörvezetői-tanfolyam 30. évfordulójához közeledünk. Harminc év már olyan állomás, ahol érdemes megállni, felmérni a megtett út tapasztalatait, eredményeit és hibáit, s ezek alapján felkészülni egy újabb időszakra.

1960. június 26–30-án a Hazafias Népfront Országos Titkársága, a Népművelési Intézzel karöltve Budapesten rendezte az első honismereti szakkörvezetői tanfolyamot, amelyen magam is részt vettem. A tanfolyamnak 25 hallgatója volt, és dr. Dömötör Sándor néprajzkutató, a Népművelési Intézet főelőadója vezette. Birtokomban van a Népművelési Intézet által sokszorosított és az 1460. sorszámmal ellátott hallgatói névsor. A résztvevők többsége csak érdeklődő volt, s a tanfolyam után kezdett szakkört vezetni. Foglalkozás szerinti megoszlásuk a következő: 14 tanár, tanító, 3 igazgató, 3 népművelő, 3 muzelológus, 1 TIT-szaktitkár, 1 vb-titkár. A tanfolyam résztvevői 12 faluból és 13 városból jöttek össze. Az első szervezett honismereti szakkörvezetői tanfolyamon budapesti hallgató nem volt.

A hallgatók tehát különböző foglalkozásúak és végzettségűek voltak, gyakran alakult ki élénk megbeszélés és vita is. Hangsúlyoznom kell a tanfolyam önkéntes jellegét, ahol nagy gondot fordítottak az önképzésre. A kialakult jó közösségi szellemre jellemző, hogy két hallgatótársammal, Pap Miklós tudományos kutatóval és dr. Bencsik István múzeumigazgatóval a mai napig is baráti kapcsolatot tartunk.

A szervezett honismereti mozgalom kerete és a honismereti munka jellege azóta sokat változott. Módosult a képzés, az önképzés formája, jellege, *de nem változott a kisközösségek szerepe, fontossága*. Sajnos, a honismereti jellegű szakkörök vezetői elég gyakran cserélődnek, s a kedvezőtlen okok miatt számuk sok helyen csökken. Érdemes volna felmérni, hogy kik, hol, milyen jellegű (helytörténeti, néprajzi, hagyományápoló, műemlékvédő, régészeti, muzeológiai stb.) honismereti szakkört vezetnek, s mióta? Arra is figyelni kellene, hogy az országos irányító szervek átszervezése, az iskolai körülmények megváltozása mennyiben befolyásolja a tanórán kívüli honismereti munkát. Városon vagy falun, iskolában vagy művelődési házban működik a szakkör, a lakóhely, a haza értékeinek, a helyi hagyományok átmentésének, a nemzeti tudat kialakításának, az építészeti értékek megmentésének olyan bázisa lehet, amelyről nem mondhatunk le.

Az elmúlt évtizedekben tanúi lehetünk a kisközösségek születésének és felbomlásának. A szervezett honismereti mozgalom sok új, életképes kisközösséget hozott létre. Ennek eredményeként sok falugyűjtemény, tájház, alkotó közösség jött létre. Nemzeti örökségünk legkisebb része is érték. Az értékmegtartó és ápoló kisközösségeket nem szabad figyelmen kívül hagyni, ezek biztatása, fenntartása elsőrendű feladatunk.

Kérem az első honismereti szakkörvezetői tanfolyam hallgatóit vagy azokat, akik tanfolyamon kívül az 1960–1961-es tanévben honismereti szakkört vezettek, hogy egy később megírandó honismereti krónika számára legyenek szívesek megírni számomra – lehetőleg géppel –, hogy az 1960-as honismereti szakkörvezetői tanfolyam után hol, meddig, s milyen jellegű szakkört vezettek, esetleg vezettek? Azoknak is szívesen fogadom levelét, akik nem végeztek tanfolyamot, de 1960–1961-es tanévben igazoltan honismereti jellegű szakkört vezettek. Tőlük is ugyanezt kérdezem: hol, s meddig vezettek szakkört? Címem: 4024 Debrecen, Vöröshadsereg u. 20.

A kisközösségek összetartása szép, de nem könnyű feladat. Nagy erő rejlik bennük, s a lakóhelyhez, a tájhoz, a hazához való kötődés, a nemzeti tudat nagy motorja lehet.

Dr. Szamosújvári Sándor

Tízéves a Gömör-kutatás

A trianoni és a párizsi békeszerződés nemcsak a magyar nemzetet szabdalta darabokra, de még a nemzetet alkotó népcsoportok nagyrésztét is felhasogatták. Így került sor az egyik legsajátosabb tájegység, a Bükk és a Szepesi-Érchegeység között fekvő Gömör keleti és déli részén élő magyarság kettészakítására: nagyobbik részük Szlovákiához került, kisebb részük Magyarországon maradt. Gömör magyarságát azonban nemcsak a közös történelem, a nyelv és a hagyomány fűzi egybe, de összekötötte a közigazgatás és a gazdasági szerveződés is. Így aztán a békediktátumok kétszeresen is sújtották az itt élő lakosságot: nemcsak kettéválasztották a számtalan szállal egymáshoz fűződő településeket, de határ menti, perifériára szorult, természetes városközpontjaitól elszakított vidékké tették Gömör Szlovákiának jutott és Magyarországnak maradt részét.

Nemcsak közigazgatási és gazdasági szempontból szigetelődött el a kétfelé szakadt gömöri magyarság, hosszú ideig kiszorult a tudományos érdeklődés látóteréből is. Odaát azért, mert a táj központjainak

Szilágyi Imre rézkarca

tekinthető Rimaszombaton és Rozsnyón sokáig nem akadtak vagy tán nem is akadhattak olyan kutatók, akik a gömöri magyarság hagyományával foglalkoztak volna, a rimaszombati múzeum Gemer című kiadványának eddigi kötetei is szinte csak a tájegység szlovák lakosságának hagyományával foglalkozó tanulmányokat közöltek. De idehaza sem folyt hosszú időn keresztül Gömör-kutatás, mert a mindent irányítani akaró, de inkább csak akadályozni tudó hatalom emberei holmi nacionalizmust szagoltak az ilyen, a politikai határokon túltekintő kutatásban. Jellemző a megítélés színvonalára, a megyei pártvezetők még az 1980-as évek derekán is rosszalították, hogy a Putnokon szerveződő múzeum a Gömör nevet veszi fel.

Az ilyen és ehhez hasonló légkör ismeretében értékelhetjük igazán a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete munkatársainak tíz évvel ezelőtti kezdeményezését, amikor elindították a szervezett honismereti – elsősorban néprajzi – kutatásokat Gömörben. De a tudományos kutatómunka nyilvánvaló jelentőségén kívül még két tényező indokolja, hogy foglalkozzunk eredményeivel. Az egyik, hogy a hazai gyakorlatban párját ritkító módon, a munkát irányító Újváry Zoltánnak, ki maga is e táj szülötte, sikerült lehetőséget teremtenie a Gömör-kutatás hozadékának folyamatos publikálására (Gömör Néprajza¹), a másik pedig, hogy e kutatásba eredményesen vonták be a gömöri falvakon élő önkéntes néprajzi gyűjtőket is, lehetővé téve számukra, hogy munkájuk eredménye bekerüljön a tudomány vérkeringésébe. Ily módon ezt a tíz esztendeje folyó, egységes gömöri hagyományban gondolkodó kutatást bízást tekinthetjük izzig-végig honismereti munkának.

1989. szeptember 6–7-én az egykori Gömör megye Magyarországon maradt részén lévő – és e terület fővárosának számító – Putnokon gyülekeztek össze, azok, akik valamilyen formában részt vesznek a Gömör-kutatásban, hogy megemlékezzenek a tizesztendő évfordulóról és számba vegyék az elért eredményeket. Az ünnepi tanácskozáson Újváry Zoltán egyetemi tanár tekintette át a tíz éve folyó kutatómunka célkitűzéseit, tapasztalatait és további feladatait. Egyik fő tanulságként említette, hogy a határok által kettészelt néprajzi tájak kutatása csak mindkét rész együttes vizsgálatával valósítható meg. Hangsúlyozta továbbá, hogy Gömörben szervezett gyűjtőutak, amelyekben a hivatásos kutatók mellett néprajz szakos egyetemi hallgatók is nagy számban vettek részt, nemcsak a tudományt gazdagítják, de a résztvevők magyarságtudatát is erősítik.

A tanácskozás során elhangzott előadásokból feltárultak a gömöri táj és a gömöri nép sajátos vonásai, hagyományos értékei. Gömör történelme összefonódott a kismenességgel, határhasználatának, építkezésének, szokásvilágának számos vonása erre vezethető vissza. Az építkezés vizsgálata nyomán kirajzolódtak a tájegységen belüli kistaják: a Fülek környéki *Medvesalja*, a Sajó és a Rima folyóktól délre

¹A Gömör Néprajza című sorozat eddigi megjelent köteteinek ismertetését lásd a 148. oldalon.

eső Erdőhát, a Rima-Sajó völgye, valamint a hivatalosan Gömöri karszt-nak nevezett Szilicei fennsík. Több előadás hangzott el Gömör folklórjáról, s archaikus népi műveltségének más területeiről is.

A tízéves gyűjtőmunka eredménye elkülönített anyagként a *Gömör-archívumba* kerül. Jelenleg ennek kétharmada a hazai területről való, ami azt mutatja, hogy a gömöri magyarság nagyobb részét kitevő, jelenleg Szlovákiához tartozó területen erősíteni kellene a kutatómunkát, elsősorban az ott élő gyűjtők bevonásával, segítségével. Mindazonáltal a tanácskozáson elhangzott, hogy területileg alig van e tájon feltáratlan vidék, s bár a különböző témakörökben összegyűlt anyag korántsem teljes, számos területen már most elkezdődhet a szintézis.

Erre meg is van minden esély, hiszen immár harmadik esztendeje, hogy Gömör-kutatást nemcsak Debrecenből szervezik, de van a munkálatoknak helybéli központja is, az 1987-ben megnyílt Gömör Múzeum, Putnokon. Mint az intézmény vezetője, Bodnár Mónika elmondta: hamarosan bővül az épület, honismereti szakkört is szervez a városkában. Gyűjteménye egyre gazdagodva szolgálja a Gömör-kutatókat, de az ismeretterjesztést is, hiszen nagyszámú látogatóközönség fordul meg évről évre a falai között. Termékeny kapcsolatban vannak a környékbeli honismereti körökkel, elsősorban a hat kisgyűjtőmennyt működtető Tompa Mihály Körrel.

A Gömör-kutatásba tehát egyre többen kapcsolódnak be határokon innen és túl. Egy tájegység, mely sok tekintetben fehér foltnak számított a néprajzi kutatások térképén, lassan beszíneződik, hogy sajátos árnyalataival gazdagítsa a magyar népi műveltség gazdag, sokszínű szövegetét.

Halász Péter

Honismereti nap Hajdúszováton

1951-ben történelmi szakkörként indultunk, de évek során helytörténeti, majd honismereti szakkörre fejlődtünk. 1988 tavaszán örömmel és lelkesedéssel kapcsolódtunk be a Hajdú-Bihar megyei Kölcsey Művelődési Központ által meghirdetett *Megtartó falu*-mozgalomba. A hajdúszovátai Lenin Termelőszövetkezet Kodály Zoltán Énekkara karnagyával – Szathmári Károlyval – állítottam össze nevezési lapunkat. Ő szakkörünk gyermektagsága bevonásával a népművészet témakörből „mozgásos gyermekjátékok és tavaszi leányjátékok” betanítását vállalta, s január 19-én szép számú érdeklődő előtt színpadon be is mutatták.

Szakkörömben a negyedik osztályosokkal régi formák: húshagyókedd, nevezetes névnapok, nénapki köszöntők, áprilisi tréfák, húsvéti locsolás, szilveszteri kántálások megismertetésével, betanításával újítottuk fel az egykori szokásokat. Községünkben a betlehemes játékokkal utoljára 50 évvel ezelőtt járták a szovátai utcákat. Most kezdtünk hozzá a játék betanításához. A Kodály Énekkar december 15-i rendezvénye egyik műsorszámaként került színpadi bemutatásra. A szakkör negyedik és ötödik esztendő tagjai házilag előállítható természetes anyagokból gyermekjátékokat készítettek.

Vállalt feladatunk értelmében sikerült a gyermekkel a népi építészet jellemzőit észrevétetni, felismertetni, értéküket bizonyítani. Tudatossá vált a nyeregvető tájjellege. Falusétáinkon felismerték az öreg házak és az új épületek, főleg tetőzetük közti hasonlóságot, de többen a túlzásokat is. Jelentésünk alapján 1988. december 20-án 6 fős munkacsoport érkezett Hajdúszovátra, a megóvásra kiszemelt parasztházak megtekintésére. Megállapodásunk értelmében egy tucat parasztházról, s ugyanennyi új épületről fotók is készültek. A *Megtartó falu*-mozgalom felhívásban műemléki épületek megóvása, hasznosítása, környezetének védelme is szerepel. Mivel szakkörünk környezetvédő is, a szovátai református egyházzal és a községi tanáccsal a templomkertben levő Maklár-szobor környéke, a bástyafal járdája és a honismereti szoba, azaz a nagyobbik bástyaszoba ápolására, védelmére együttműködési megállapodást kötöttünk, amit folyamatosan teljesítünk is. A *Megtartó falu*-mozgalom községünk közutadatába is bekerült. A községi tanács községpolitikai bizottsága ülésének egyik napirendi pontjaként szerepelt. A *Megtartó falu*-mozgalomban eddig végzett munkánk értékelésénél a megyei Kölcsey Művelődési Központtól 10 000 Ft-ot kapott szakkörünk. Ezt a pénzt az egykori rektortanító – szakkörünk névadója – Maklár Pap Mór emléket megőrkítő emléktábla készíttetésére használtuk fel.

Az 1989. október 7-i rendezvényünk a *Megtartó falu*-mozgalomra épült. Huttman Mária műv. ház igazgató megnyitója után dr. Szamosújvári Sándor: Honismeret, műemlékvédelem és hagyományápolás, Diószegi Lajos: A *Megtartó falu*-mozgalom és Hajdúszovát címmel tartott előadást. Czákó Sándor, a községi tanács műszaki ügyintézője bemutatta a népi építészet stílusát őrző régi és a mai időkben épített új házakról készített fotóinak kiállítását. Ezt követően Szokolay Örs, a debreceni Ybl Miklós Építési és Műszaki Főiskola építész-tanára nyilvánított szakvéleményt községünk régi és új házairól. Egyben jelentős felajánlást tett egy tájháznak kieszemelt ház rendbetételére, valamint az ezután építendő szovátai részére tervezési tanácsok adására. Az 1898-ban létesített 48-as Emlékkertben múlt évben állított emlékoszlopnál Mózsik László községi tanácselnök ünnepi beszéde után az Énekkar 48-as dalokat énekelt, amit koszorúk és virágok elhelyezése követett.

Maklár Pap Mór egykori rektor családi háza falán elhelyezett emléktáblát dr. V. Szathmári Ibolya, a megyei múzeumok igazgatóhelyettese leplezte le, majd a szemközti, védetté nyilvánított templomkertben a rektor mellszobrára koszorúzására került sor. A védett templomkertről, a 201 éves református templomról, a XVII. században épült bástyafalról és a kiállításra berendezett bástyaszobáról Diószegi Lajos beszélt.

A református templom belső kiépülését Kuthy Tibor lelkész ismertette, bemutatta: mit tud a nemrég vásárolt új elektromos orgona.

A félnapos rendezvény a művelődési házban Papp Mária Edit, a Kölcsey Művelődési Központ főmunkatársa értékelő szavaival s dr. Bársony Istvánnak, a HNF megyei honismereti bizottsága titkárnak zárszavával ért véget.

Diószegi Lajos

Szülőföld Baráti Kör Dákán

A kastély képe a Batthyány család idejéből

1989. április 2-án alakult meg a Veszprém megyei Dáka községben a Szülőföld Baráti Kör. Az egyesület kezdeményezői azok voltak, akik az elmúlt 30–40 év alatt, mint fiatalok, elszármaztak a községből. Számuk 200 körül van, ennyien vannak azok, akik a spontán vagy kényszerű mobilítás következtében elhagyták a szülőfalut, otthagynva őseik paraszti foglalkozását, az iparban, közszolgálatban és más népgazdasági ágazatokban helyezkedtek el. A ma már 40–60 éves volt dákaiak szívesen emlékeznek vissza szülőfalujukra, az ott töltött ifjú éveikre. Ennek a kötődésnek bizonyítéka, hogy az említett egyesület – csaknem száz taggal – ma már működő szervezet, és az elmúlt esztendő során több olyan rendezvény kötődik hozzá, mely ennek ékes bizonyítéka.

A *baráti kör célját* az alapszabály a következőkben határozta meg. A kör tagjai egyénileg és közösségben segítik a szülőfalut – ezen keresztül a haza – szeretetének ápolását. Tevékenységükkel előmozdítják a község múltjának feltárását, hagyományainak ápolását. Szorgalmazzák a községben élt haladó gondolkodású, a községért áldozatokat hozott személyek életével, tevékenységével kapcsolatos emlékek, dokumentumok, tárgyak összegyűjtését és megőrzését. A kör fontos feladatának tartja a községben élt Batthyány Lajosnéra és családjára vonatkozó tárgyak, információk gyűjtését, emléküik őrzését. Az összegyűlt dokumentumok elhelyezésére emlékszoba felállítását kezdeményezi. A gyűjtemény gazdagítása céljából a tagok a saját tulajdonukban levő dokumentumokat az emlékszoba részére felajánl(hat)ják. A célok megvalósítása érdekében a kör előadásokat, ankétokat szervez, kiadványokat jelentet meg, kiállításokat rendez. Publikálja a működése során feltárt új dokumentumokat, az elért eredményeket. A kör a község életében bekövetkezett változásokról folyamatosan tájékoztatja a községből eltávozott, külföldön élő személyeket.

A megjelölt elvi célokból az elmúlt év során már több időserű feladatot megvalósítottak. Megemlékeztek a községben született, ott élt Kapcsándy Sándor parasztköltőről, akinek 1926-ban megjelent kötetéhez Erdélyi József írt előszót. Ennek a kötetnek a reprint kiadását kezdeményezte a kör, a kiadást támogatta a községi előljáróság, s így a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár 1989. áprilisában megjelentette. A költő kötetben nem közölt verseit – zömmel az 1945 után megjelenteket – ebben az évben kívánja kiadni a baráti kör.

Az 1988–1989. évhez több kerek évforduló is kapcsolódott a községben élt Batthyány családot illetően. A kör tudatosan vállalta fel a kivégzett miniszterelnök családja emlékének ápolását. Az özvegy – Zichy Antónia – több mint három évtizedig élt a községben, ott halt meg és onnan szállították el holttestét férje mellé a Batthyány-mauzóleumba. Leánya, Ilona – aki vallomása szerint nagyon szerette a dákaikat – végrendeletében a volt családi kastélyt és 714 katasztrális holt földet gyermekotthon létesítésére hagyta. Ezek a tények és több más történelmi esemény okán szervezte meg az egyesület kezdeményezésére alakult Batthyány Emlékbizottság az 1989. október 7-i ünnepséget.

Az ünnepség meghívóján ez olvasható: „A Batthyány Emlékbizottság tisztelettel meghívja az emlékünnepe rendezvényeire, melyet Batthyány Lajos kivégzésének 140., Batthyány Lajosné Zichy

Antónia halálának 101., Batthyány Ilona halálának 60., a szociális otthon alapításának 40. évfordulója alkalmából tartanak 1989. október 7-én." Az ünnepség keretében tudományos emlékülést rendeztek.

Az emlékülés épületében a klubkönyvtárban ez alkalomra kiállítás nyílt az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc dokumentumaiból. Több tárlóban mutatták be a Batthyány családnak a Dákához kapcsolódó dokumentumait. Ezután került sor a kastély falán elhelyezett emléktábla felavatására. A délelőtti ünnepség méltó befejezése volt, hogy a Veszprém Megyei Tanács határozata nyomán a szociális otthon felvette Batthyány Ilona nevét. Este a pápai Jókai művelődési központ művészeti csoportja adott műsort az érdeklődő helyi lakosoknak. A baráti kör a célokban megjelölt feladatának valóra váltása során 1500 példányban megjelentette *Tóth Dezső: A Batthyány család Dákán* című tanulmányát.

A Batthyány-kultusz nemcsak a községben ápolják. A pápai mezőgazdasági szakközépiskola a dákai ünnepség előtti napon, október 6-án házi ünnepség keretében vette fel Batthyány Lajos kivégzett miniszterelnök nevét.

A baráti kör a megfogalmazott *célok*nak megfelelően tovább folytatja a község múltjának feltárását, a kastély és a Batthyány család dákai életének történetét. Kapcsolatot kerestek és találtak gróf Batthyány Lajos leszármazottaival, rokonságával, s bíznak benne, hogy tőlük újabb információkat, dokumentumokat kapnak az ősi család múltjáról, jelenéről. Képeslapot adtak ki a községről, s az első, már említett Batthyány-füzet után folytatják a *Dákai füzetek* című sorozat kiadását.

A kör tagjainak segítségével összegyűjtötték a község világháborús áldozatainak nevét, s emléküik megőrzése céljából emlékmű felállítását tervezik.

A kör vezetői azt is tudják, hogy a múlt ápolása mellett feladatuk van a jelen közösségeinek építésében, a község gazdasági, kulturális életének segítésében. Fontolgtatják, hogy a régi, megszüntetett faluközösségek – gazdakör, hegyközség, közbirtokossági társulás stb. – mintájára a tsz-től remélhetően visszakapott földön erdőt telepítenek, amely az ökológiai hasznán túl, néhány éven belül a családi házak fűtésének megoldásában is segítségét nyújthat.

Tóth Dezső

Az orosházi kútmúzeum

Hazánkban nem sokan foglalkoztak még a kutaknak, mint egyszerű építményeknek a történetével, pedig a fontosságukat illetően nélkülözhetetlen szerepük volt, van és lesz is: szolgáltatják az életvíz. A kútnak a fejlődése során megsokasodott változata megérdemli, hogy egy kicsit behatóbban foglalkozzanak a kutatásával. Ezt tette Orosházán a városi honismereti csoport, amikor múzeumot hozott létre a kutak történetéről.

Az ásott kutak évszázados múltja után a múlt század végén megjelentek Orosházán is a fúrott kutak. Ezt követően a két világháború között elszaporodtak városunkban a *kúttársaságok*. Ma már csak az idősebbek emlékeznek arra, hogy egykor több kúttársaság is működött Orosházán, melyek közül kettő víztornyot is épített.

Az első világháború után bizonyos gazdasági fellendülés volt tapasztalható az országban. Orosháza még ekkor falu volt, azonban a polgárosodás itt is kezdett kibontakozni. Vízművek még nem voltak a falvakban, így Orosházán sem, ezért úgynevezett kúttársaságok alakultak 1924-től. Alapítói egy-egy utcacsoport (városrész) lakói voltak, akik társulás formájában kisebb vízművet hoztak létre a saját

költségükön, és annak vizét bevezették a portájukra. E közösségeknek nagyjából azonos működési szabályaik voltak. Kúttársaságnak vagy Vízvezetési Társaságnak nevezték magukat, s háromvenként 5-7 fős vezetőséget választottak. Évenként közgyűlést tartottak. Tevékenységük célja: artézi kút fúratása, vízvezetékben a víz elvezetése a társulat tagjainak a telkéig. A tagok vízszükségleteinek a kielégítése. Feladata: a kisvízmű létesítése, fenntartása, kezelése és továbbfejlesztése. A saját szükségleteiken kívül minden társaság egy közkifolyó létesítésével tartozott a községnek (a későbbi városnak) ingyenes használattal.

A társaságnak tagja lehetett az adott városrészen minden telektulajdonos. Belépési, majd fenntartási díjat fizettek. A vízműért közösen feleltek a tagok. Az évi közgyűlésen megszabták a vízfogyasztás felső határát. Közösen fedezték a javítási költséget is.

Orosházán több kúttársaság működött, közülük levéltári kutatásaim során hatot sikerült tisztázni. 1950 és 1952 között államosították őket, és a város kezelésébe mentek át. Megpecsételte a sorsukat az a tény, hogy 1958-ban elkezdődött az olajbányászat Dél-Békés megyében, így Orosháza határában is. Ezt követően egymás után apadtak ki a régi artézi kutak, elszökött a vizük. Ezért 1970-től egységes városi vízművet hoztak létre. A legtovább az a két társaság élt, amelynek víztornya is volt. Már-már arról kezdtek beszélni, hogy lebontják ezeket a víztornyokat, de a Hazafias Népfrontnál éppen megalakult honismereti csoport néhány lelkes tagja fölfigyelt a még mindig jó állagú, páratlanul szép építményekre. Az egyiket – a Könd utcát – elkérték a városi tanácstól, hogy ipartörténeti műemléket csináljanak belőle.

A csoport tagjai mindjárt össze is dugták a fejüket és elhatározták: helyreállítják az épületet és benne – stílusosan – *kütmúzeumot* rendeznek be. Ebből a célból elkezdték földolgozni a városban eddig létezőt és jelenleg is meglévő kúttípusokat. Adatokat, fényképeket és tárgyakat is gyűjtöttek hozzá, majd a tatarozás befejezése után megkezdték a berendezést.

A belső méretekkel ugyan nem bővelkedő, de gazdaságosan kihasznált helyiségbe történeti értékű tárgyak sokasága került. Minden tenyérnyi helyre a kutak múltjára emlékeztető tárgyakat és dokumentumokat helyeztek el, jegyzetekkel és feliratokkal ellátva.

Az épületbe lépő látogató szembe találja magát a kiállítás címevel: *Ásott kúttól a víztornyig*. A helyiség középpontjába öntöttvas szivattyús kút került, előtte ugyancsak öntöttvas vízfelfolyó edény – a százdaforduló korából.

A helyiségben balra festmény ábrázolja az Orosházát alapítók *kezdetleges vízszelési módját*, majd egy tábló mutatja be a *gemeskutak* típusait és történetét. Mellette néhány tárgy: a mennyezetről belógatott sudárfa a favödörrel, kútkapa, kútásó, kútgémcsapszeg, és kúttéglák. Ezt követi egy újabb tábló, mely a *kerekes kutak* történetét mutatja be. Ez a kúttípus nem volt jellemző Orosházán, ennek ellenére több változata előfordult. A tábló után néhány érdekes tárgy látható, melyek kúttisztításkor kerültek elő a kútból: régi fegyverek, edények, szerszámok.

A következő tábló az *egyéb típusú kutakkal* foglalkozik. Azért került ide – és nem a sor végére –, mert ezek jelentik az átmenetet az ásott kúttól a fúrott kutak csoportjába. A bemutatott kúttípusok részben az egyik, részben a másik csoporthoz tartoznak. Ilyenek: kanalas kút, lendkerekes kút, a korona- vagy szárnyszivattyú. A tábló mellett egy kézi kútfúró készletet találunk.

A következő képsor a *szivattyús kutakat* mutatja be, rajta a kis, közepes és nagy teljesítményű szivattyúk különböző változatainak a fényképeivel. A tábló után egy részre bontott szivattyús kút látható.

A következőkben bemutatják az *artézi kutak* két nagy csoportját: az állandó kifolyású és a zárócsapas változatot. A magyarázó szöveg szerint van pozitív és negatív artézi kút. Az előbbinél a föld felső nyomása emeli a talajszint fölé a vizet, az utóbbi esetben valamilyen vízkiemelő szerkezetet – például szivattyút – kell alkalmazni. Azt is megtudhatjuk, hogy hazánkban az első artézi kút Zsigmondy Vilmos fúrta a Margit-szigeten 1867-ben. Orosháza első három artézi kútját dr. László Elek községi főorvos fúratta 1893-ban. Ez utóbbiak közül már egyik sem működik, még a helyük sincs meg. A későbbiekből is már csak egy működő kút van a városban, Gyopárfürdőn. Ezt a táblót ma már ritkaságszámba menő csapok, szerelvények és idomok követik.

Egy újabb tábló a *víztornyot* mutatja be, megjelölve azt, hogy melyik, mikor készült és melyik kúttársaságnak volt a tulajdona. Köztük van az az egyedi tervezésű, páratlan szépségű víztorony is, amelyikben most a kütmúzeum van berendezve. A táblósort egy újabb festmény zárja le, amelyen a város mai vízellátását meghatározó Gerendási úti *vízmű* látható.

A látogató ha visszanéz, az ajtó fölött láthatja a kütmúzeumnak berendezett víztorony eredeti műszaki rajzát. Süle László építész tervezte és Fejes József kőművesmester építette 1931-ben.

Ha tovább nézelődik az érdeklődő, akkor láthat még a falon egy keretben grafikus talajszelvényezést. Látható egy másik grafikus ábrázolás is az ásott kút készítéséről. Már kevesen vannak azok, akik még személyes élményből ismerik az ásott kút készítését. Azt is megtudhatják róla az érdeklődők, hogy tekintélyes mennyiségű deszka kellett hozzá, ami örök életre ott is maradt a kútban. Egy következő keretben a kútfúrás okmányait láthatják. Napjainkban, ha kutat fúrnak, egy dossziényi okmányt kell róla vezetni. Ebből csak a legfontosabbak vannak itt kiállítva.

A felső sor utolsó kiállítási egysége az orosházi kúttársaságokról szól. Levéltári kutatások során kiderült, hogy több kúttársaság működött egykor a városban. Közülük hatot sikerült tisztázni.

Lent az egyik oldalon vízihordó eszközök láthatók: facsobolyó, csöcsöskorsó, cserépkanta, zomán-coskanta. A másik oldalon pedig kezdetleges szivattyúk sorakoznak: van köztük kézi működtetésű, de látható ott az egykor lőjárgánnyal meghajtott változat is. Ugyancsak ide került egy szép öntöttvas falikút, ami szintén ipartörténeti ritkaság.

A kútmúzeumot 1983. május 5-én nyitották meg, Orosháza alapításának 239. évfordulója emlékére. Áprilistól októberig minden hétfőn délután tartják nyitva a látogatók részére. Büszkék is rá a városukat szerető emberek és látogatók is gyakran. Erről a vendégeknyvbén szereplő bejegyzések tanúskodnak.

Kiss Horváth Sándor

A várpalotai helytörténeti gyűjtemény

A Bakony hegység és a Sárrét találkozásánál, a róla elnevezett medencében fekvő Várpalota területe ősidők óta lakott. A hely, adottságainál fogva alkalmas a településre, de történelmünkben is gyakran szerepet játszott. A régészeti leleteken kívül oklevelek is bizonyítják, hogy a középkorban három vár állott a mai település helyén. Körülötte hat település nevével tudunk: Pét, Tikolfölde, Inota, Széhel, Réti, s a kiváltságos városként szereplő Palota. Ezek a települések a várbirtokhoz tartoztak, ezért sorsuk és történelmük évszázadokon át összefonódott a várak történelmével és sorsával.

A város három fő rétegéből tevődik össze. Legrégibb a *parasztság*, majd a XVIII. század végén és a XIX. század elején virágkorát élő *iparosság*, később pedig a szénkincs felfedezésének idején, majd a Péli Mútrágyagyár megépülésével kialakult a *munkásréteg*. E három főfoglalkozás közötti átmenetet jelentik a messze földön híres „palotai meszesek”,¹ a *kereskedők*, valamint a csekély létszámú *értelmiség*, akik a kulturális életben vállaltak szerepet.

A Várpalota népének történelmét bemutató helytörténeti gyűjtemény épületének oszlopos tornácáról belépve a szabadkéményes konyhába érünk. A hozzáépített kemencét baloldalt látjuk. Az asztalon régi evőeszközök, szakajtó, saját lábán álló cseréplábas – melyről a nevét kapta – valamint a kézzel tekerhető kávédaráló, vaslábasok, fűszertartók, szenes vasaló stb. A falon díszes tányérok és kézzel himzett falvédők. Szintén falra akasztva látjuk azt a kis kerek párnácskát, melyet az asszonyok akkor tettek fejükre, ha a kert terményeit a piacra szállították nagy vekákban. Tekercsnek nevezték, mert legtöbbször konyharuhát, vagy törülközőt tekertek ilyen kerek formára. Ezt tették a fejükre, ennek tetejére a vékát. Így könnyebb volt a terhet vinni. Ez a tehercipelés egyenes testtartást követelt.

A bejáratnál jobbra áll a mosdó. Széknél magasabb, asztalnál alacsonyabb, fából készült asztalforma. Dupla fedele van. A felső része felnyitható, alsó lapján a mosdótól részére kifűrésztelt kerek nyílás található. Ha a fedőlapját lehajjtuk, mellette sámlin ülve étkezni is lehet.

A konyhából balra nyíló ajtón az első szobába érünk. Eredetileg ez volt a „tiszta szoba”, ahova parasztházaknál a vendéget vezették. Itt most az 1920-as, 1930-as évek polgári bútorát láthatjuk. Két, egymás mellé helyezett ágylámpa, mellettük éjjeliszekrény. Az ágyakban szalmazsák, háziszóttos lepedő, nagy dunna. A gyári készítésű ágyterítő tetején: sárközi népviseletbe öltöztetett díszbaba. Az ágylámpa fölött feszület és „A jó pásztor” szentkép. Két ruhásszekrény, asztal, székek, és egy tükörszék tartozik még a berendezéshez. Az asztalon petróleumlámpa, esti szórakozásra szolgáló citera, különböző pénzek, valamint a háztartási alkalmazottak ún. cselédkönyve. Az ablak melletti sarokban kis Singer-varrógép.

A parasztság bútorait egy szépen faragott támlás szék, egy bölcso és a sublót képviseli. Tetején Mária-szobor, gyertyatartók, virágdíszes bögrek, türelemüveg és az elmaradhatatlan Biblia. A pásztorfoglalkozást egy marhacsontból készített tartóedényke képviseli 1895-ös dátummal, virágokkal, betyáralakkal és a koronás címerrel díszítve. Ha a pásztor a szeretett leánynak ajándékozta, ő valószínűleg gyöngyöket, vagy más apróságot tett belé. Ha saját használatra faragta, akkor bizonyosan rühzsírt tartott benne. Palotán a juhtenyésztés a legrégebb állattartási ág. Trágyáját a sovány talaj javítására, gyapjútát a vele kapcsolatos iparban hasznosították. Híresek voltak a palotai csapók, a Pét patakon épült kallómalmok, s a posztosok, akik a szép bakonyi cifraszűrt készítették.

A szoba falán szentképek és családi képek. A bejáratnál balra a Padi nevű zsellércsalád 1920-ból származó fényképe, mellette Kondrik József és felesége Timár Mária palotai meszesek 1926-ból való fényképe. Az ablak melletti sarokban Winkler Márton várpalotai tanító 12 gyermekével. 1883–1911-ig tanította a palotai gyermekeket és nagyon sokat tett a város kulturális életéért. Kántortanítói tevékenységén kívül, megalapította az iparostanonc-iskolát, az iparos olvasókört, faiskolát létesített, megismertette a gazdákat a szőlő- és gyümölcsstermesztés legfejlettebb módszereivel.

Egy férfi és egy nő ruhába öltöztetett bábut látunk még a szobában. A férfi a palotai meszesek barna bársonyruháját viseli, melynek anyaga és szabása a foglalkozáshoz igazodott. A nadrágon vízszintesen bevágott zseb az aprópénz tartására szolgált. A mellény sohasem került le a meszesről ha úton volt, mert ennek a belső zsebében a bőr pénztárcában volt a nagypénz. Ez a pénztárca az asztalon látható. Tudniillik útjaikon úgynevezett beszállókocsmákban aludtak a pajtában, ahol mindenféle ember megfordult és nem lehetett tudni kiben, mi lakik. A mellényzsebben levő pénztárcát (buxát) magukhoz szorítva aludtak.

¹Róluk bővebben lásd a szerzőnek a Honismeret 1989. 5. számában megjelent írását. (Szerk.)

A sublót tetején levő magnetofonon meghallgathatjuk, hogyan kiáltották a falu szélére érve, hogy „meszet!, meszet!”, valamint dalaik közül azt, melyben Bóka István meszes elénekli, hogy a meszeseknek Várpalota a hazája:

Aki meszes akar lenni, nem is tud az elaludni sokáig.

Én is az akarok lenni, nem is tudok elaludni sokáig.

Szép élet a meszes élet, gyöngyélet!

Várpalota a hazája, barna kislány a babája, tyuhajja!

Várpalotán nem volt olyan jellegzetes népviselet, mint pl. Mezőkövesden, vagy a Sárközben. A női bábun látható ruhához hasonló viseletben jártak az asszonyok, lányok, mely a bakonyi viselethez hasonlított. A gombokkal záródó magasszárú női cipő praktikus viselet volt, mert jól tartotta a bokát. Az idősebb asszonyok posztóból készült tutyit hordtak, melyet a palotai cipészek készítettek.

A konyhából jobbra nyíló kishozza volt eredetileg a család hálószobája. Most a különböző foglalkozások eszközeit, termékeit láthatjuk tárlókban. Bányáslámpákat, kovácsok hosszú nyelű fogóját, cséphadarót stb. A falakon néhány fénykép a régi utcákról, középületekről. Feliratokon olvashatjuk a település lakóinak foglalkozási megoszlását, vagyoni helyzetét, valamint lélekszámának alakulását.

Az öreg házacska falai között nemcsak kiállítás látható, hanem időnként megtelik tevékenykedő és érdeklődő gyerekekkel. Ugyanis szombat délelőttöként rongybabát, vagy kukoricaháncsból és egyéb természetes anyagból készített babát, vagy más játékokat a gyerekekkel. Délután pedig meseóra van, amelyre éppoly örömmel jönnek a gyerekek, mint a délelőtti foglalkozásra. Itt nemcsak a felnőtt mesél a gyerekeknek, hanem a vállalkozó gyerek is. Ezzel a beszédképesség fejlesztését is szolgálja a múzeum.

Úgynevezett múzeumi foglalkozások is vannak, melyre előre elkészített beosztás és megbeszélés szerint jönnek az iskolások. Ez a foglalkozás kb. egyórás. Itt a gyerekek tudási és érdeklődési szintje szerint történik az épület bemutatása. A megváltozott utcanevekről és a régi épületekről is beszélgetünk, valamint a megszűnt foglalkozásokról. A kicsiknek a foglalkozás végén egy vagy két népi játékot is tanítunk, melyet nagyszüleiük gyermekkorában ezen a településen és a környéken játszottak. A visszajelzések szerint örömmel játszik ezt a gyerekek napköziben, óráközi szünetekben és más alkalommal is.

Pacsuné Fodor Sári

Egységbe tömörültek a szlovákiai magyar néprajzosok

Az elmúlt hónapok viharos politikai eseményeit követően Csehszlovákiában is gomba módjára szaporodnak az ellenzéki politikai pártok mellett a független társadalmi szervezetek és a szakmai tömörülések. Hogy csak néhányat említsük: a több évtizedes hagyományokra visszatekintő CSEMADOK (Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetsége) mellett megalakult a Független Magyar Kezdeményezés; egységbe tömörültek a magyar pedagógusok, s létrejött a Magyar Pedagógusok Fóruma; megszületett a magyar újságírókat összefogó szövetség. E kezdeményezések sorába szervesen illeszkedik az 1989. december 9-én megalakult Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, amely 1990. január 27-én Pozsonyban tartotta első közgyűlését. Az alakuló közgyűlést jelenlétükkel megtisztelték a Szlovák Néprajzi Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság képviselői is.

A közgyűlés nagy érdeklődést váltott ki a csehszlovákiai magyar néprajzkutatók és az önkéntes néprajzi gyűjtők, vagy a néprajzzal, a népi kultúrával bármi más módon kapcsolatban állók körében. Csaknem százan gyűltek össze Szlovákia minden részéből. A résztvevők beszámolóit hallgattak meg a társaság megalakulásának szervezeti feltételeiről, majd *Liszka József* felolvasta a társaság programjára tett javaslatát. Ezek közül csak címszavakban említek néhányat: a Központi Magyar Múzeum létrejöttének támogatása, a Magyarságkutató Intézet megalakításának előmozdítása, néprajzi tárgyú kiadványok rendszeres megjelenítése, felolvasóülések és tudományos konferenciák szervezése, az önkéntes gyűjtőkör kiszélesítése, pályázatok kiírása önkéntes gyűjtők részére, a Központi Magyar Néprajzi Szakbizottság néven folytatott munkáját a CSEMADOK keretén belül, járási szinteken. A jelenlévők közül sokan ott bábáskodtak 1969-ben a társaság megalakulásánál, ezért felvetődött annak lehetősége, hogy a mostani tömörülés vállalja magát az első Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság jogutódjának. E felvetés nyomán kialakult vita a kérdéskört jogi útra terelte, ám mivel jogász szakember a tanácskozáson nem vett részt, a lehetőségek pontos számbavétele és a precíz megfogalmazás még várat magára. Abban mindenesetre megállapodás született, hogy az új társaság a régi nyomdokain haladva, annak szellemében óhajt munkálkodni.

A következő dilemmát az okozta, hogy meghatározzák a társaság más intézményekhez, szervezetekhez való viszonyát. Három lehetőség közül kellett volna választani, a negyedik – miszerint a budapesti székhelyű Magyar Néprajzi Társaság hatásköre alá tartozna az újonnan alakult társaság – jogi akadályokba ütközik. Az egyik lehetőség szerint a társaság a CSEMADOK keretén belül, de saját költségvetéssel rendelkező önálló szervként működne. A másik lehetőség, hogy csatlakozna a Szlovák Néprajzi Társasághoz, amely – mint *Milan Leščák*, a társaság elnöke beszámolt róla – maga is átalakulás, megújulás előtt áll. Az idén májusban tartandó közgyűlésükön új alapszabályzatot kívánnak elfogadni, s a Szlovák Néprajzi Társaság Szlovákiai Néprajzosok Társaságává alakulna át, mely szervezetben három egyenrangú szakosztály működne: a szlovák mellett az ukrán és a magyar. Mint harmadik lehetőség az is fölmerült, hogy a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság mindenkitől függetlenül, teljesen önállóan működjék. A hozzászólások nyomán a társaság úgy döntött, hogy egyelőre várakozó álláspontra helyezkedik.

A jelenlevők kérésére a Magyar Néprajzi Társaság képviselőiben megjelent *Selmeczi Kovács Attila* ismertette a Társaság százéves működését, szervezeti felépítését. Ezután megalakultak a szakosztályok, majd a tagság titkos szavazással megválasztotta vezetését. A tiszteletbeli elnök *Ág Tibor* lett, aki döntő szerepet játszott az 1969-es társaságban, s népzenei gyűjtései révén megismertette nevét a szakemberekkel és a nagyközönséggel is. A társaság elnökevé *Liszka Józsefet*, az Érsekújvári Járás Múzeum muzeológusát választották, alelnökévé *Fehérváry Magdát*, a révkomáromi Duna Menti Múzeum néprajzosát nevezték ki, a titkár *Kocsis Aranka*, a CSEMADOK K. B. néprajzi szakbizottságának előadója lett.

A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság remélhetőleg beváltja a hozzá fűzött reményeket, s katalizátorává válik annak a folyamatnak, amelynek feladata a szlovákiai magyarság népi kultúrájának kutatása, feltárása, tudományos összegzése. Mindez csak folyamatos, szívós munka árán érhető el. Sok sikert és kitartást ehhez a nem könnyű feladathoz!

Bodnár Mónika

Látogatás Tánicsics szülőfalujában, Ácsteszéren

„Az irgalmasok azt akarták, hogy legyek barátta, de nem volt kedvem...” (Tánicsics Mihály)

Írásom elején az olvasók figyelmébe ajánlom Tánicsics Mihály: *Életpályám* című művét, amely betekintést nyújt az író-forradalmár életébe. Tánicsics 70 éves korában írta meg élete történetét, amely szerint „régcskén volt és mintha csak a minap történt volna...”.

Tánicsics Mihály 1799. április 21-én született Ácsteszér nevű községben, amely abban az időben Veszprém megyéhez tartozott. Napjainkban Komárom megyében találjuk és minden oldalról erdő veszi körül. Könyve elején kisdíák koráról ír, amikor „minden gyermeknek reggel egy darab fát kellett az iskolába vinni, azonban a fával az iskolát egy héten csak kétszer szokták fűteni, tudniillik szerdán és szombaton, amikor a tisztelendő úr megjelent, egyébkor a túltömött kis iskolát kipárolgásukkal maguk a gyermekek fűtötték”. Könyvében szeretettel emlékezik Jókaira, aki börtönvelei alatt nélkülöző családjá segítségére sietett. Ír tovább Petőfi képviselő-jelöléséről és még arról, hogy Cegléd piacán hogyan árulta saját könyveit. Ír rabságáról és szabadulásáról. Érdekes, hogy idős korában is milyen szeretettel emlékezik a gyermekkor „örömeire”. „Ha nem is minden olvasót, de némelyeket érdekelni fognak gyermekkori örömeim, amikor az első csizmát kaptam, futottam mézeskalácsot és márcot venni, akkor úgy örültem, hogy kimondani nem lehet.” Vagy: „halottra harangozni és a temetésen a keresztet vinni, szintén egyike volt édes örömeimnek”.

Dicséretre méltó, hogy lelkesen ápolják emlékét szülőfalujában és az ország minden részéből felkeresik a nevezetes házat, amelyben megszületett. Mint írta: „Ácsteszér két egymás közepén vágó szabályos hosszú utcából áll, középen van a szentegyház (templom), egyik utcasarkon kocscsma (ma étterem), a másikon paplak és az iskola.”

Tánicsics leírásából ma is el lehet igazodni a községben. A templommal szemben találjuk az író-forradalmár impozáns mellszobrát vaskerítéssel körülvéve. A templom melletti utcát róla nevezték el. A Tánicsics utca legvégén, az erdő mellett van a szülőháza, amely ma emlékház. Kívül két emléktábla örökíti meg a ház Tánicsichoz tartozását. Az emlékházban Tánicsics portréja látható, előtte nemzetiszínű szalagokkal díszített koszorú tömege. A vitrinekben korabeli rajzok és képek találhatóak, köztük Tánicsics műveivel. Az egyik sarokban megdöbbentő látvány, egy korabeli deres és kaloda...

Kisérőm, az emlékház gondnoka, lelkesen magyarázza Tánicsics küzdelmét a szabadságért. Egy idős asszonyt kérdezek, mit tud Tánicsicsról? „Nagy ember volt, mondotta, községünk szülőtte.” Visszafelé jövet a Tánicsics utcai iskola előtt vezetett el az utam. Éppen óráközi szünet van, a gyermekek önfelviden játszanak és kórusban köszönnek: „Jó napot kívánok!” Az iskola udvara zajos a hancúrozó diákok játékától. Örülnek. Mint a kis Tánicsics annak idején úgy, hogy „még kimondani sem lehet”.

Dr. Ferenczy Miklós

Emléktábla-avatás Álmosdon

A bihari község emlékhelyei – az álmosdi csata színhelye, Kölcsey Emlékház – 1989. december 15-én újjal gyarapodtak. Az 1860-ban alapított óvoda falán leleplezték Szabó Endre emléktábláját. Az emlékhelyavatás ötlete a község vezetőit dicséri, akik figyelembe vették a lakosság kezdeményezését.

Ki volt Szabó Endre? 1868 és 1870 között a falu óvodájának „vezérlője”, vagyis egy személyben vezető, beosztott, mindenek. Az örök nevelő mintaképe, aki Álmosdról is hatást tudott gyakorolni a hagyományos óvodai élet megváltoztatása érdekében szinte az egész ország óvodai nevelőire.

Álmosdon írott egyik könyvével a kor legismertebb német óvodapedagógusát, Fröbelt népszerűsítette hazánkban. A másik ugyanitt készült munkájával pedig a mai környezetismeret tárgy elődjének tanítását kívánta megkönnyíteni, ugyancsak Fröbel szellemében.

Emellett volt ideje arra is, hogy megindítsa az első rendszeresen megjelenő óvodai szaklapot, mely csak két évvel követte a Néptanítók Lapját. Az Alapnevelők és Szülők Lapja merész vállalkozás volt akkor, amikor még alig több mint száz óvoda volt hazánkban. Szervezőképessége révén azonban elegendő előfizetőt szerzett. Lapját a kor legjobb szakírói támogatták: Komjáthy György, Drucker József, Kobányi Mihály, Fodor Lajos.

Álmosd Szabó Endre által az országos érdeklődés középpontjába került. A lap hasábjain bátran felemelte a szavát az óvodai nevelők érdekeiért. Vázlatokkal, módszertani, lélektudományi írásokkal segítette őket mindennapi munkájukban. Önálló rovatban népszerűsítette a gyermeki öntevékenységre és a játékra alapozott fröbéli gondolatokat.

1870 szeptemberétől nem véletlenül hívták meg tehát a pesti Óvónőképző igazgatójának. Itt is folytatta az Álmosdon kezdett lap szerkesztését. Fontos megbízatást kapott az Országos Egyesületben. 1872-től a Kolozsvári Fröbel Egyesület óvónőképzőjét vezette. 1878-tól a rimaszombati ipariskola igazgatója lett. Közben 14 szakkönyve és több száz tanulmánya, cikke jelent meg. Ezek közül kiemelkedik a három kiadást megérett, kézimunka-oktatást népszerűsítő műve. Ezzel mintegy három évtizeddel megelőzte a kézimunka-oktatás tantervébe való beiktatását.

Mindezek alapján úgy véljük joggal lehet a mai pedagógusgenerációk mintaképe. Meltán örülhetünk hát, hogy szülőfaluja, a Nógrád megyei Nagyoroszi után most már Álmosd is emléktáblával örökítette meg munkásságát.

Dr. Varga Gábor

Mészöly Géza emlékek

Mészöly Géza 1844. május 18-án, a Fejér megyei Sárbogárdon született, középbirtokos nemesi, kalvinista családban. Sárbogárdon a Mészölyöknek több helyen is volt nemesi kúriájuk. Azt, amelyikben a festő született, sajnos már lebontották. De ma is áll a volt Úri utcában (ma Tompa Mihály utca) egy dór oszlopos, klasszicista stílusú kicsi Mészöly-kúria. Anyai ágon a Tiszántúlhoz is kapcsolódik: iskolái egy részét Hajdúszoboszlón kezdte, majd két év jogakadémiát végzett Debrecenben. Szülei jogásznak adták, mert apja, törvényszéki bíró lévén, fiát is ennek szeretne volna tudni, de ő vágya szerint mást választott és festőművész lett.

Székesfehérváron is időzött és később festőként ezeken az útvonalakon járt, főleg Balatonvilágosig, ahol ma permi vörös homokkőbe ágyazott tábla-reliefje van, a róla elnevezett Mészöly Géza sétányon. Ez fent van a Magasparton az állomás feletti szintben, ahonnan szép kilátás nyílik a Balaton vizére.

Bogárdi Mészöly Gyulának – akivel a festő közeli rokonságban volt – Balatonbozsokon volt birtoka és kúriája. Így sok nyarat töltött Bozsokon, az Enyinghez csatolt kis településen. Innen ugyanis könnyebben eljutott a közeli balatonaligai, -világosi nádasos tópartra. Itt kereste a balatoni témákat. Az a történet maradt fenn a családban, hogy Bozsokon lévő Mészöly gyerekek sokan voltak és csacsifogatuk is volt. Mészöly Géza ezzel a csacsifogattal szinte mindennap lement a Balatonhoz. A legidősebb gyerek fogta a gyeplőt, a többi Mészöly gyerek fent a kocsiban ült Mészöly Gézával együtt, felpakolva a festőállvánnyal és vásznakkal. Amíg a gyerekek a sekély vizű part homokos talaján ficáncoltak, addig a festő mélyrehatóan és hűségesen tanulmányozta a Balaton színváltozásait.

Nevével kapcsolatban azonnal felmerül a Balatoni halásztanya, a Balatoni részlet, a Fürdőház vagy a Balaton című kép. Nagy festménye alig van ezeken kívül, általában kisméretű képeket festett, úgynevezett „kabinméretek”-et. Mészöly Géza halk szavú, csendes egyéniség volt, éppen úgy nem hivalkodott semmivel, mint ahogy a képeinek méreteivel sem. Színei sem hivalkodóak. Ő bizonyította először, hogy a nagy témák, a csillogó akadémikus kellékek nem feltétlenül szükséges velejárói a művész nagyságának. Mészöly Géza később a Balaton más tájait is megfestette.

Egyik kedves tartózkodási helyén, Székesfehérváron volt az első gyűjteményes kiállítása 1951. december 9-én. A székesfehérvári megnyitó után néhány évvel Balatonvilágoson leleplezték Mészöly Géza emlékművét. Legújabbán pedig Sárbogárdon iskolát, Székesfehérváron egy képzőművészeti kiállítótermet neveztek el róla. 1988-tól a balatonvilágosi parti részen a tiszta vízű forrást permi vöröskőből kiépítették és Mészöly Géza-forrásnak nevezik.

Vargha László Attila

Emléktábla Péczeli József tiszteletére

1989. december 9-én új emléktáblával gazdagodott Putnok városa. „A Gömöri Múzeum felkérésére a putnoki református templom falára *Budahelyi Tibor* szobrászművész (...) készített Péczeli József-emléktáblát. (Anyaga: rézlemez és bronz, mérete: 80 x 54 cm.) A Képző- és Iparművészeti Lektorátus a mű elhelyezésével egyetért. Az épület arányaival harmonizáló emléktábla korrekt módon valósult meg, a portré korhű, szépen mintázott.”¹

Péczeli József 1750-ben született Putnokon. Apja, Péczeli Imre 1747–1756 közötti időszakban volt református lelkész ebben a kisvárosban.² Apja halála után édesanyjával Szikszóra költözött. Iskoláit a neves debreceni református kollégiumban végezte, majd a kor igényeinek és hagyományainak megfelelően németországi, hollandiai és svájci egyetemeken folytatta tanulmányát. A kitűnő képességű fiatalbért pártfogói próbálták marasztalni, de ő szülőhazájának akart szolgálni. Debreceni tanárai ajánlására a komáromi református eklézsia hívta őt lelkésznek, mely felkérésnek örömmel tett eleget. 1783. október 5-én foglalta el hivatalát. Először is az egyházi ügyeket hozta rendbe. Egyházi teendőit maradéktalanul ellátta, s ami ideje és energiája maradt, azt a magyar nyelv és irodalom ápolásának, fejlesztésének szentelte.³ II. József 1784-ben kiadott nyelvrendelete nyomán indultak meg Magyarországon azok a nyelvpoló mozgalmak és nyelvújító törekvések, aminek csúcsát Kazinczy neve fémjelzi. A kor neves irodalmi egyéniségei fordításokkal és önálló alkotásokkal igyekeztek bizonyítani a magyar nyelv alkalmasságát az élet minden területén. Péczeli József is e törekvések egyik szószólója volt.

Irodalmi munkássága három területen bontakozott ki. Önálló alkotásai közül említést érdemelnek versei, prédikációi, de mindenképp meséi. Szervezőmunkája mellett legjelentősebb irodalmi tette a *Haszonnal mulattató mesék* megírása és megjelenítése (1788). Az ezópusi és La Fontaine-i fabulák magyarítása és átköltése, eredeti részletekkel való kiegészítése nemcsak a magyar költői mese történetében játszik fontos szerepet (indítást adva későbbi költői megformálásoknak, pl. a „farkas, kutya” ellentéppárral, melyet Virág Benedek, s később Petőfi Sándor is feldolgozott), hanem politikai mondanivalót is tartogatott kora számára: dicsérte a szabadságot, a dicső magyar múltat, hirdette a felvilágosodás eszméit.⁴ Az önálló irodalmi alkotások mellett, illetve részben azokkal összefonódva, rendkívül jelentős az irodalom másik területén végzett munkálkodása. Az őt követő nemzedékre nagy hatással voltak főleg az angol és francia irodalomból vett fordításai. Leginkább Voltaire gyakorolt rá mély hatást, több művét is lefordította és megjelentette magyar nyelven. Munkálkodása nyomán nem a mai értelemben vett fordítások születtek, a kor szellemének megfelelően inkább átdolgozásról beszélhetünk. Célja ezzel is az volt, hogy bizonyítsa: a magyar nyelv eléggé hajlékony, s alkalmas jelentős világirodalmi alkotások tolmácsolására. Az önálló irodalmi alkotások és a világirodalom remekeinek tolmácsolása mellett munkássága leginkább irodalomszervező tevékenységében bontakozott ki. Ráday Gedeon főúri irodalompartolása mellett ő a polgári jellegű irodalomszervezés feladatait látta el.⁵ Maga köré gyűjtötte a Komárom és környéke felvilágosult polgárait, s megszervezte a Komáromi Tudós Társaságot. Péczeli felvilágosult nézeteire jellemző, hogy a felekezeti hovatartozás nem szabott gátat a társaságban való ténykedésnek. Tagjai között volt ügyvéd, költő, író, műfordító, jezsuita pap, evangélikus és református lelkész, Ferenc-rendi, majd cisztercita szerzetes, orvos.⁶ E szellemi csoportosulás fő célja a magyar nyelv és irodalom ápolása volt. Ennek érdekében kiadtak számos könyvet, s ami a legfőbb, 1789-ben megindították a Mindenest Gyűjtemény címet viselő ismeretterjesztő folyóiratot. Az eleinte hetente két alkalommal megjelenő periodika a hasznos ismeretek terjesztését, az olvasás népszerűsítését akarta szolgálni. Olvasói körében számított az asszonyok és lányok megjelenésé-

¹ Részlet a Képző- és Iparművészeti Lektorátus 1989. december 22-én keltezett állásfoglalásából.

² *Balogh Béla*: Putnok mezőváros múltja, s újabb kora 1881-ig. Rimaszombat, 1894. 150. old.

³ *Tapolczainé Sáray Szabó Éva*: A Mindenest Gyűjtemény és megjelenésének körülményei. In.: A Mindenest Gyűjtemény repertórium 1789–1792. Budapest–Tatabánya, 1979. 11. old.

⁴ *Mezei Márta–Pándi Pál*: A felvilágosodás jelentkezése a költészetben. In.: *Pándi Pál* szerk.: A magyar irodalom története. 3. kötet. Bp. é. n. 72. old.

⁵ Uo. 67. old.

⁶ *Tapolczainé*: I. m. 12–13. old.

⁷ Részlet *Zimonyi Zoltán* emléktáblát leleplező ünnepi beszédéből.

re, előfizetésére. Az indulásnál nehézségekbe ütköző lap 1789 júliusától 1790 júniusáig példaszert rendszerességgel jelent meg. E rendszeresség megszakadásában szerepet játszott az érdektelenség, az előfizetők csekély száma. A lap ideiglenes szüneteltetése tehát anyagi nehézségek miatt következett be. Egy évvel később, 1791 augusztusában ismét napvilágot látott a Mindenés Gyűjtemény, de már nem hetilapként, hanem évkönyv formájában. 1792-ben Péczeli halálával ért véget e nemes kezdeményezés.

Péczeli Józsefre, Putnok szülőtere emlékezve került sor arra az ünnepségre, aminek keretén belül dr. Zimonyi Zoltán, a miskolci Herman Ottó Múzeum osztályvezetője többek között e szavakkal leplezte le a református templom falán elhelyezett emléktáblát:

„A feledékenység: szájalomra méltó. Az amnézia – az emlékezőképesség csökkenése vagy elvesztése – betegség. A tudatból kihulló múlt, a maga arcaival, hősi tetteivel, példáival és tanulságaival nem a múltnak, nem a porladó csontoknak, nem a példáknak és nem a tanulságoknak fáj. A ma vándora a szemjázó, ő nem lel vizet az elfeledett, mohos, eliszaposodott, beomlott kutakban.

Az őrző emlékezet gazdagít. Gazdag az a közösség, amely beépített tudásként hasznosítja az emberi művelődés kincseit. ... E jel emlékeztet tehát a kultúra tudományok, pártok, felekezetek, áramlatok, ideológiák fölötti egyetemes jellegére, amelyben a magyarság is egymásra, közös templomára találhat. És mindezeket túl és mindenekfelett emlékeztet és emlékeztessen ez a tábla az ember nembeli képességeire: a világot, virágot, fényt magához ragadó és ölelő, cselekvő, prométheuszi ember nagyszerűségére.”

PÉCZELI JÓZSEF

református lelkész, költő, műfordító
Putnok, 1750 – Komárom, 1792

A Mindenés Gyűjtemény indulásának
200. évfordulóján, 1989

Az emléktábla felavatása előtt *Birck Edit*, a budapesti Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum osztályvezetője nyitotta meg a putnoki Gömőri Múzeum időszakos kiállítását, ami bemutatta Péczeli József irodalmi munkásságát és a kortárs írók, költők, irodalmi személyiségek tevékenységét. Az ünnepséget a református templomban megrendezett ünnepi istentisztelet és orgonahangverseny zárta, aminek közreműködői *Horváth Barna* református esperes és *Almás László Attila* orgonaművész voltak.

Bodnár Mónika

Bognár András (1932–1989)

Ismét eltávozott tőlünk a honismereti mozgalom egyik szakember munkatársa. 1989 nyarán váratlanul, élete teljében elhunyt Bognár András kollégánk és barátunk, akivel a honismereti akadémián, az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők összefövetelein rendszeresen találkoztunk, beszélgettünk, vitatkoztunk, szinte mindenütt ott volt, ahol a népi kultúra ügyét szolgálhatta. Életútja, indíttatása is magyarázat arra, hogy miért foglalkozott olyan sok mindennel: középkori kódexekkel, történeti és jelen kori földrajzi nevekkal, a kunok eredetével, a sci-fi irodalommal és még sok más egyébbel.

A bácskai Madarason született, földműves-kisiparos családból származott. Szülőfalujából egyházi támogatással került a kalocsai jezsuita gimnáziumba, majd a budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémiára, ahol teológiai diplomát szerzett, de nem szentelték pappá, papi hivatását nem gyakorolta, hanem ismereteit az ELTE Bölcsészettudományi Karán könyvtár szakon gyarapította tovább.

Kiváló képességei és szorgalma, az egyházi iskolában és a hittudományi akadémián szerzett ismeretei révén csakhamar a magyarországi latin nyelv egyik legjobb szakemberévé vált. A történeti nyelvészet több, igen jelentős forráskiadvány megjelentetését Bognár Andrásnak köszönheti. Levárdy Ferencsel közösen 1960-ban közzétették a Codices Hungarici sorozat IV. köteteként a Példák könyvét, hét évvel később pedig a Cornides-kódexet. Mindkettő az Akadémiai Kiadónál jelent meg igen jelentős terjedelemben.

Levéltári kutatásai során egészen különleges felfedezései voltak. Határainkon kívül is nagy érdeklődést váltott ki Éder Ferencnek, a XVIII. századból származó leírása Peruról, amely gazdag néprajzi és történeti ismereteket tartalmaz a dél-amerikai népek korabeli szokásairól. A latin szövegről Bognár András olvasata alapján spanyol nyelvű fordítás készült, és meg is jelent 1985-ben Bolíviában. Itthon Bognár Lajossal együttműködve őt közleményt jelentettek meg róla az Acta Ethnographicában, a „Messzi népek magyar kutatói” kötetében pedig részletek olvashatók a ritka értékű történeti dokumentumból. A teljes magyar fordítás kiadás alatt van.

Egyik kezdeményezője volt Bács-Kiskun megyében a földrajzi nevek összegyűjtésének. Nyolc éven keresztül irányította a helyi munkálatokat, megszervezte a társadalmi gyűjtők hálózatát, szakembereket toborzott az ellenőrzéshez, és közben maga is szinte állandóan kint volt a terepen, jelentős számú községben egyedül vállalta a feladatok elvégzését. Mivel anyagiakban egyetlen megye sem bővelkedik – különösen akkor, amikor társadalomtudományi kutatásokról van szó –, sokszor került hullámvölgybe a földrajzinév-gyűjtés ügye Bács-Kiskun megyében is. Az azonban Bognár András érdeme – és a többi lelkes helyi gyűjtő, ellenőrző –, hogy a megye nagy részén már befejeződött a munka, mérhetetlenül sok adat gyűlt össze egy olyan alföldi területen, ahol a tanyarendszer a földrajzi nevek használatát, elterjedését is erősen befolyásolja. A tanyanevek gyűjtését és közzétételét illetően éppen Bognár András dolgozta ki az elveket több megye számára is példamutató rendszerezéssel.

Pesty Frigyes múlt századi kéziratok helynévgyűjtésének közzétételében is maradandó érdemeket szerzett. Az utóbbi időkben jelentősen megnőtt az érdeklődés a történeti helynevek iránt, helytörténeti kutatók és járási, megyei kötetek szerkesztői is anyagot meríthetnek a Jászkunság, Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt vármegye, Hont vármegye nyomtatásban megjelent kötetéből, amelyeket gondos filológiai munkával Bognár András rendezett sajtó alá.

Jelentős számú művet fordított latinból, görögből, németből, angolból és héberből. Megkülönböztetett figyelemmel foglalkozott a kunok eredetével és történetével, felkutatta a kun nyelvemlékeket, rátalált többek között a kun Miatyánk keleti forrásaira is. Népszerűsítő írásai szintén sokoldalúságáról tanúskodnak. Kecskeméti könyvtárosként több cikket írt Katona Józsefről, Jókairól, a fantasztikus irodalomról, a biológia forradalmáról és még sok másról. 1983-tól nagy ügybuzgalommal szerkesztette a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Közleményeket.

Mozgalmas életpálya tört ketté korai halálával. Nyughatatlan életet élt. Ahol megjelent, baráti társaságban, kollégái körében, de idegenek előtt is kitörő lelkesedéssel beszélt a munkájáról, terveiről, elképzeléseiről, ötleteiről, amelyeknek, sajnos, csak kis töredékét tudta megvalósítani. Fájó szívvel búcsúunk tőle.

Balogh Lajos

HÍREK

Beregi szöttesek művelője: Antonikné Polónyi Katalin, az Ukrán Népművészet Érdemes Mestere. A beregi népművészet különleges virágmintái és kézi munkával készült szöttesei tették ismertté őt kontinensen. Ma már az iskolákban is tanítják a faluban háztartási órákon e szövés tudományát, s a helyiek a legszebb darabokat a művelődési központ népművelési szobájában állították ki.

(Szabó Sándor felvételei – MTI)

PÜSPÖKI NAGY PÉTER:

Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301. I.

Amióta a társadalomtudományok az árucserre kérdéseit érdeklődésük központjába állították és arra a következtetésre jutottak, hogy az árucser-folyamatok, az árucserre különböző formái képek a társadalom, a kultúra megismeréséhez a legtöbb és a legjobb információt szolgáltatni, az árucserre és intézményei – például a *vásár* – történetéről, struktúrájáról, funkcionális kérdéseiről; gazdasági-gazdálkodási, társadalmi-igazgatási-politikai és kulturális-művelődési tényezőiről, azok összefüggéseiről és hatásairól, határendszereikről számos kutatás folyt és feldolgozás látott napvilágot.

A sokoldalúsága, modell mivolta miatt legjelentősebb árucserreformáról, -intézményről, a *vásárról* is sokat hallhattunk, olvashattunk manapság. Többen foglalkoztak a vásárok történetével is. Azonban a magyar vásártörténet korai szakaszát minden korábbi és újabb, eléggé széles körű kutatás ellenére is kevésbé ismerjük, az mind a mai napig meglehetősen homályban maradt. Ennek oka az volt, hogy nagyon kevés adat állt rendelkezésünkre, és azokat is gyakran nem helyesen értelmeztük. Különösen a vásárok keletkezése, intézményesülése jogi problémái körül volt tapasztalható sokféle tisztázatlanság. Nyilvánvaló, hogy az akármily csekély mértékben intézményesedett vásár is a mindenkor „egyszemélyi vezető”, a törzsfőnök, aki általában a hatalmat kézben tartó katonai vezető is volt egy személyben, a „vitéz”, „tulajdona” volt. A honfoglalást, az ország birtokbavételét követően is így mehetett ez továbbra is, a vásárok a különböző területeket megszálló törzsek, népcsoportok vezetői, kimagasló katonái, vitézei voltak. Az effajta strukturálódásra enged következtetni néhány régi vásárunk neve, sajátos névformája: Szoboszlóvására (Szoboszló vitéz vására) 1075, Tassvására (Tass törzsfő vására) 1150, Pétervására (Péter vitéz vására) 1247 stb.

Vásáraink életében döntő változás állt be a feudális királyság megszervezésével, *Szent István* életművével. A király vált az ország legnagyobb földesurává, és a király a saját birtokaira, azok

szervezetére alapozottan teremtette meg az ország közigazgatását, hívta létre az úgynevezett *királyi vármegyéket*. Szent István gondoskodott a saját birtokain való vásárok tartásáról, szervezetéről is, amelyek mellett hosszabb-rövidebb ideig még fennmaradtak az egykori törzsfőnöki, illetve katonai vezetői-vitézi vásárok is. A feudális királyság kiépülésével párhuzamosan a vásártartás engedélyezése királyi joggá változott, és a feudalizmus kiteljesedésekor, a hűbértokok kialakítása, adományozása idején a király a birtokokkal együtt – mint azok szerves részét – odaajándékozta a vásártartás jogát is. A későbbiek során királyaink a vásártartási jogot, a vásárprivilegiumokat, gondos előkészületeket, széles körű tájékozódás alapján adományozták a földesuraknak, ritkábban egyházi és világi intézményeknek (püspökségeknek, káptalanoknak, kolostoroknak stb.). Mezővárosoknak a vásárjogot rendszerint földesuraik szereztek meg, a vásárokat csak megrendeztették a mezővárosokkal, a vásárjövédlem bizonyos része illette meg csak őket, a nagyobb hányad a földesúr volt. Csakhogy mindezeknek a korai folyamatoknak alig maradt írásos emléke. Az írásos források hiánya és a meglévő kevés adat hibás olvasata, félreértése, egymással való összefüggésbe nem hozása – ahogy említettük is – ezt, az árucser-vásártörténet szempontjából meghatározó fontoságú időszakot homályban hagyta.

Püspöki Nagy Péter vállalkozott arra a nagy feladatra, hogy minden fellelhető, idevonatkozó Árpád-kori (1000-1301) okmányt és szöveges forrást összegyűjt, kritikailag átvizsgál, a lehetőség határain belül, aprólékos filológiai munkával a különböző adatokat összhangba hozza egymással, és ezáltal helyesen értelmezi őket. Rendkívül nagy és nehéz, középkori történetünkben, valamint középkori írásbeliségünk viszonyaiban való alapos jártasságot kívánó munka ez, amely ennek a kötetnek a közreadásával korántsem fejeződött be. A négy kötetre tervezett munkálatnak mindössze az első kötetéről van szó. Ennek az első kötetnek külön, a tartalom felől megbízhatóan tájékoztató, önálló címe is van: Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Püspöki Nagy Péter könyve első (A) részében 99 *oklevelet* vizsgál meg 5 toldalakadattal együtt. A második részben (B) 10 vásárral kapcsolatos *törvényadatot* elemez a második Aranybulla – 1231 – koráig, míg a harmadik részben (C) 870 tájától 1242-ig keletkezett külföldi és hazai elbeszélő forrásokat tanulmányoz, szám szerint 17-et. A kritikai vizsgálatok, az összevetések, a hibás olvasatok, kronológiai meg-

állapítások nyomán Püspöki Nagy számos új adatot tár fel, több hibát kijavít, számos forrásnak más értelmezést ad, egyes iratokat hitelesnek minősít, másoknál gyanakodásának ad hangot az okmány, az irat hitelességét illetően. Mindezekkel a finom, rendkívüli nagy figyelmet, tájékozódottságot követelő, és ezeknek megfelelően fontos eredményeket elérő munkálatokkal ismertetésünkben nem kívánunk foglalkozni. Csak az eredmények összegzéseket mondjuk el, hogy Szent István 1007–1015 között bocsátotta ki elvesztett, csak későbbi utalásokból, átmásolásokból ismert vásártörvényét. Ez a vásártörvény biztosította a vásártartás királyi monopóliumát a templomos vagy egyházas helyeken, a templom körül, vásárnaponként (innen ered vásárnap = vásárnap szavunk). Ez a vásármonopólium 1156-ig sértetlenül fennmaradt. Először a királyi alapítású kolostoroknak adományozták királyaink a vásárvám egy részét. A vásárvámok jövedelmének harmadrésze az ispánt, tizede pedig a püspököt illette meg. A teljes vásárvám magánzemélyeknek való eladományozása II. Géza királyunk uralkodása alatt indult meg, és III. Béla alatt vált általánossá. 1061 után a vásárokat nem vásárnapokon, hanem szombatokonként tartották. II. Géza idejében terjedtek el a hét más nappal tartott vásárok.

A kötet számos helyéből kiteszöveg, de Püspöki Nagy Péter bejelentése szerint is, a munka még három kötetből, összesen négy kötetből fog állni. Ez az első kötet, ahogy már feltüntettük, az Árpád-kori vásártartás írott emlékeivel és azok kritikájával foglalkozik a tatárjárásig. A második kötet a korai magyar vásártartás történetét fogja tárgyalni a vásárnapi vásároktól a hét különböző napjain tartott vásárok kialakulásáig, illetve a királyi vásármonopólium megszüntéig. A harmadik kötet az Árpád-kori vásártartás tatárjárástól az Árpád-ház kihalásáig tartó története írásos emlékeivel és azok kritikájával fog foglalkozni. A negyedik kötet a korai magyar vásártartás történetének második része lesz, napi piacaink, vásáraink kialakulásának és fejlődésének történetét mondja majd el a tatárjárástól az Árpád-ház kihalásáig. Püspöki Nagy Péter megjegyzése szerint ez a negyedik kötet lesz a leggazdagabb, a történészek, helytörténészek, művelődéstörténészek, etnográfusok által leginkább hasznosítható. Tartalmazni fogja majd Árpád-kori vásárhelyeink jegyzékét is. Talán mondanunk sem kell, hogy mily nagy várossal vagyunk a teljes Árpád-kori vásártörténet megjelenéséért. Ez az első kötet is bizonyítja, hogy Püspöki Nagy Péter munkájával a magyar, sőt a nemzetközi társadalomtudományok egy, a továbbiakban nélkülözhetetlen munkát, kézkiírást fognak nyerni. (Madách, Bratislava, 1989.)

Dankó Imre

A Gömör Néprajzi kiadványsorozatról¹

1. A magyar néprajzi könyvkiadás szempontjából óriási jelentősége volt az 1960-ban megindí-

tott, s a debreceni KLTE Néprajzi Intézete gondozásában máig megjelenő Műveltség és Hagymánynak. Ekkortájt néprajzi könyvkiadásunk – bár megélnélni látszott – csak keveseknek nyújtott megjelenési lehetőséget. A régóta publikálni nem tudó *Vajkai Aurél* (Szentgál, Bakony), a nagyobb művekkel ekkor jelentkező, de már befutott generáció (*Balassa Iván, Hoffmann Tamás*), s a könyvkiadásunk néprajzi vonalát mozgató *Ortutay Gyula* és közvetlen köre juthatott csak szóhoz. Kezddöknék sovány lehetőségeik lehettek, hisz még a múzeumi kiadói tevékenység is épp-hogy lábadozott. A Debreceni Néprajzi Intézet ekkor induló évkönyve – amely az *Ethnographia* és az ekkor még rendszeresen megjelenő, sokakat összefogó Néprajzi Értesítő mellett – legszínvonalasabb magyar periodikának számít; nemcsak befutott kutatóknak (hazaiaknak s külföldieknek), hanem az intézet diákjainak, nemrég végzett hallgatóinak is fórumot jelentett. Együtt szerepelhetett itt *Gunda Bélával, Újváry Zoltánnal* és *Szabadsfalvi Józseffel* több jeles, de pályára nem került, ám kitűnő cikket író évfolyamtársuk (*Szabadi Imre, Nagy Benjámin*), s még az intézetben tanuló diák (*Béres Csaba, Iekvai Nándor, Szilágyi Miklós*), ha irányításukkal jó tanulmánnyal jelentkezett. Befértek e dolgozatok a *Kós Károly, Kustaa Vilkuuna, Kallós Zoltán, s Heyerdal* dolgozatai mellé, jó híret kelte az intézetnek, s a magyar néprajz újabb generációjának is. Az évkönyv ma más funkciót betöltve, de vállalva ezt a hagyományt is, a XIX. számtól kezdve *Ethnographica* et *Folkloristica Carpatica* címmel, idegen nyelven jelenik meg, továbbra is összefogva az intézet jelenlegi és volt munkatársait, s a néprajz legjobb-jait.

Időközben változott könyvkiadásunk politikája, bővültek a lehetőségek, a vidéki (tanácsi és múzeumi) könyvkiadás is megélnélné, de egyúttal szaporodott az intézetben végzett hallgatók száma, gyarapodtak a DENIA-ban a kiadatlan kéziratok, amelyre a szakma igényt tarthatott nagy vállalkozásai (lexikon; atlasz; s egy új Magyarország Néprajzi) közepette. A különböző országos kiadók listájára azonban kevesen kerülhettek fel. Új szükséglet teremtődött, s ezt az új szükségletet felismerve, és anyagi alapját is megteremtve *Újváry Zoltán* létrehozta az intézet új típusú sorozatait. 1978-ban indult a *Studia Folkloristica et Ethnographica*, a következőben a *Folklor és Etnográfia*, majd a *Gömör Néprajza*, s az idén a *Néprajz egyetemi hallgatók számára*. Ma már e jó tíz év termése eléri a száz kötetet is, s még nem szóltunk azokról a segítő vállalkozásokról, amikor helyi tanácsok, múzeumok kiadványainak létrehozásában is részt vállaltak. Tematikus kötetek, válogatások, s önálló, egyszerűs munkák látnak itt napvilágot, *még hozzá igen gyorsan*, a megírást követően alig fél vagy egy esztendő várva ki. Ez a mozgékony, s a sorozatok friss jellege *lehetőséget ad fontos kérdésekhez való hozzájárásra, segíti a nemrég végzett hallgatókat, hogy nevük a szakma előtt is ismert lehessen*. Csak utalni szeretnék arra, hogy *Kunt Ernő* Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban című 1978-ban megjelent munkája gyorsan felhívhatta a közfigyelmet a

¹Elhangzott Putnokon, 1989. szeptember 6-án

szerzőre, s arra, hogy itt sajátos módszerrel e témát kutató emberről van szó. De *Pintér István* vagy *Markos Gyöngyi* is úgy léphette át munkahelyének küszöbét, hogy egy fajsúlyos munka megjelenésére számíthatott, amely megbecsülést, s új megbízásokat hozhatott számukra a távoli munkahelyen. Jómagam több olyan kötetet publikáltam, amely régóta folytatott kutatásaim összegző megfogalmazására adott módot. Ha ez nincs, továbbra is csak alkalmi feladatokkal, helyi megbízásokkal foglalkoztam volna nevem a szakmában. Hasonlóan adott lendületet az új debreceni kiadáspolitika *Kapros Márta*, *Sztrinkó István* vagy *Bereczki Ibolya* számára is; segítette őket rég érlelődő összegzéseik megfogalmazásához.

Ezek a sorozatok még egy új vonással erősítették a régi intézeti hagyományokat. Megnyílt a lehetőség arra, hogy a Debrecenben vagy másutt végzett szakembereken kívül jó munkákat író, úgynevezett „társadalmi gyűjtőket” vagy nem a néprajz területén dolgozó, de azzal mégis hivatászerűen foglalkozó munkatársakat is bevonjon az intézet érdekkörébe. *Faggyas István*nak több kötetete is megjelent már, de *Szathmári Károly*, s mások is adhattak itt közre értékes munkákat. Ez egyben tudományservezés is. A sorozatban kezdők, a nem szakmában dolgozók, az intézet munkatársai együtt lehetnek jelen azokkal, akik kisebb cikkeik tematikus válogatásait vagy egy-egy tájhoz kötött együttesét itt kívánták közzétenni. S itt olyan nevek szerepelnek, mint *Ujváry Zoltáné*, *Szabadfalvi József*, *Németh Péter*, *Voigt Vilmos*, *Paládi-Kovács Attila*. Múzeumok, termelőszövetkezetek, községi tanácsok, s más szervek és intézmények támogatják a sorozatokat, éltetik, s tekintik olyanoknak, amelyben érdemes írni, megjelentetni. *Igazi tudományservező tevékenység ez, s valóságos és erős központtá tette a Debreceni Néprajzi Intézetet.* A sorozattal meg ma már senki nem kerülheti meg a kötetek anyagát, megállapításait anélkül, hogy elfoglaltsággal ne vádolnának vagy felületesnek ne mondanák. Jelen valóság e sorozatok léte, de már tudománytörténet is.

2. Sorozatokról beszélek, noha itt csak a Gömör Néprajza sorozatot kell méltatnom², annak eddig megjelent 21 kötetét, amelyet kiegészít még több sorozaton kívül megjelent, de ugyancsak a gömői kutatások eredményeként napvilágot látott kötet; s amelyek közül mégis kimaradt olyan – mert Gömört csak részben érintő könyv –, mint pl. a *Kunt Ernő* említett munkája, vagy *Czövek Judit* halottlátókról szóló tanulmánya. A Gömör Néprajza sorozatra is állnak az eddig elmondottak; tehát az, hogy az intézet munkatársai, hallgatói, társadalmi gyűjtők, s nem utolsósorban a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársi gárdája fog össze, s hozzá létre; segítik szövetkezetek, települések, intézmények folyamatos megjelenését. A kör azonban itt tovább bővül, mert a munkák egy része a határon túli területekről szól, s a CSEMADOK és a szlovákiai magyar falvak népe, s kutatói nélkül nem szerveződhetek volna gyűjtőutak, kutatótáborok, levéltári vizsgálatok. Ez azonban még csak az alap, amelyre építeni lehet. Kérdés, hogy mit tartalmaz maga a sorozat? Ho-

gyan éltek a kiadók a maguk teremtette lehetőségekkel?

3. 1985-ben jelent meg az első kötet tíz tanulmánnyal a medvesaljai falvakról. *Ujváry Zoltán* felvázolja Gömör addigi kutatását, s bíz' igen régi előzményekről szólhat csupán, olykor csak a múlt században kereskedve. Újabb átfogó kutatások csak *Paládi-Kovács Attila* nevéhez fűzhetők, s a helyi gyűjtőkön kívül, egy-két témában tünik fel *Bodgál Ferenc*, *Lajos Árpád*, *Nemcsik Zoltán* neve. Kevés a Gömört kutatók száma akkor is, ha beleszámítjuk a nem néprajzzal foglalkozókat is. E bevezetőben már a megszervezett kutatás körvonalai is felrajzolódnak: a Debreceni Néprajzi Intézet, a Herman Ottó Múzeum, a CSEMADOK; s egy szélesebb: volt hallgatókból, s a területen lakó társadalmi gyűjtőkből álló gárda. Ekkor már mögöttük van a medvesaljai, a Csersmosnya- és Murány-völgyi gyűjtés; s természetesen a magyarországi részek szervezett kutatása, amelyben oroszlanrész jutott a mindenkori hallgatóknak, doktoranduszoknak. A publikációk száma azonban gyér még; csak a gömőri népdalok és balladák, a fazekas falvak, egy termelőszövetkezet története, s egy kis rajzgyűjtemény jelent meg. *A Gömör Néprajza sorozat megindítása szükségszerű volt hát: az eddigi, a mind intenzívebbé váló kutatásoknak külön fórum kellett.*

4. Eddig 21 kötet jelent meg, s A/5-ös formátumban 221 ívet, azaz 3540 lapot számlál. Amelyikhez bőséges illusztrációra volt szükség, mint pl. az építkezéssel, sirjelekkel vagy szöttekkel foglalkozó kötetekben, ott megfelelő színvonalú, tudományos értékelhető fotók, rajzok kaptak helyet. Német, olykor szlovák nyelvű kivonatai lehetővé teszik, hogy határainkon túl is felhasználhassák anyagukat, megállapításaikat, s így a szlovák-magyar összehasonlító néprajzi vizsgálatok szempontjából is erjesztő szerepük van.

Tematikus szempontból rendkívül gazdag a sorozat, s tükrözi a monografikus kutatási igényt. Önálló kötetek közül kettő az építkezéssel, egy a településsel, három a gyűjtőgő, szakmányoló gazdálkodással, illetve erdőléssel, egy az iparral és kereskedelemmel, három a társadalommal, szintén három-három a szokásokkal, hitvilággal, illetve szövegfolklórral, kettő pedig a népművészettel foglalkozik; de van benne egy Kelemérről szóló, a község egész képét felvázoló munka, s nyitó kötetként Medvesalja kultúrájának főbb vonásait bemutató cikkgyűjtemény; *Ujváry Zoltán* elemző folklórtanulmányainak e vidékre vonatkozó kötet, amely interetnikus szempontból is előmozdítja a gömői kutatásokat.

A kötetek némelyike azért fontos, mert eddig e területről adataink sem voltak bizonyos témakörökből, s anyagukkal azonnal beépülhetnek a kutatásba. Magam is jó haszonnal fogtam a népi társadalommal, Kelemérről és a nemességgel foglalkozó *Faggyas István*-köteteket, s hasznosítottam a *Palócok társadalomnéprajza* című munkámban, amely része a nagy palóc monográfiának is. Ugyanígy lett része e kötet másik fejezetének *Kotics József* medvesaljai kalendáris szokásokról szóló munkájának sok megállapítása s adata.

Tökéletesen egyesítik a sokoldalú gyűjtés és feldolgozás szempontjait, s a téma széles körü,

komplex értelmezését *Paládi-Kovács Attila* bányászatról, erdei munkákról, *Kotics József* méhészkedésről és *Zsupos Zoltán* gyűjtőgető gazdálkodásról szóló munkái. A választott témát kimerítik ezek a kötetek, s ugyanakkor egy tágabb idő- és térbeli összefüggésbe is állítják. De ugyanígy nyúl az építkezés kérdéseihez *Dám László-D. Rácz Magda*, *Cseri Miklós* is, s a településhez *Pintér István*. Nem fogják át e munkák az egész Gömört, de lehetőséget adnak arra, hogy a jövő kutatása már határozott és biztos pontokat lásson bennük, s úgy viszonyítson, hogy az eltérésekre, kiugró sajátosságokra koncentráljon, midőn térben és időben tágitani próbálja majd határait.

Dobosy László hiedelem és szokás kötete a Hangony-völgyéről már így mérhető *Kotics József* medvesaljai munkájához. De szedettes szöttekéről szóló, gazdagon illusztrált publikációja viszonyítási pontja lehet más területeken e műfaj és technika kutatásának.

Az intézet gyarapodó Gömöri Archivuma, a Herman Ottó Múzeum szaporodó tárgyi anyaga, s a fotótárak még sok értéket rejtene; lehetővé

teszik azt, hogy ahol egy témában valaki már mélyfúrást végzett, ezek bevonásával, s néhány újabb gyűjtőúttal, közben felvetődő kérdések tisztázásával egy-egy téma szinte lezárható legyen az egész területen.

Igen öröndetes, hogy Gömörből jeles szöveg-folklórányag kerülhet még ma is felszínre. *Ujváry Zoltán* népdal-, ballada-, anekdotagyűjtései mellett tündérmesék előkerülése már nem hatott szenzációként, mégis meglepetés, s szinte sugallja, hogy más műfajokban is jó szerencse kísérheti a gyűjtőket. *Ujváry Zoltán* folklórtanulmányainak monda- és hiedelemmonda-elemzése ezt külön is megerősítik.

A társadalommal foglalkozó munkák közül *Benkő Éva* összegzését kell kiemelnünk, amely a Medvesalja nagycsalád-szervezetét írja le, erősen támaszkodva *Morvay Judit* könyvére, s ezért a nők szerepét külön is hangsúlyozza. Leírásai korai adatok értelmezésére, a mátraalji megfigyelések kiterjesztésére, a Barkóságból ismert dolgok térbeli tágitására adnak módot. *Faggyas István* emlékezése és gyűjtése a Sajó és a Szuha vidéki kisnemessegről sok értékes adatot tartalmaz, és jól egészíti ki *Lajos Árpád* posztumusz munkáját, *Paládi-Kovács Attila* bányászokról, mészégetőkről, szénégetőkről, erdőmunkásokról szóló kötete nagy részét kitevő leírása, s elemzése főként a munkaszervezet és az életmód egésze megjelenítése szempontjából fontos a társadalomnéprajz számára. Ott, ahol a táj és a közösségi lét egyik alapja az erdő, mondanunk sem kell, mennyire fontos mindez. *Ujváry Zoltán* ír le először alaposan egy olyan műrökönségi viszonyt, a *talló kereszttapaságot*, -anyaságot, amelyről csak nyelvi értelmezési szinten tudtunk eddig valamit.

Folytathatóknak tovább a különböző témák elemzését, oly módszerrel, hogy egy-egy átfogóbb munka köré rendezzük a kisebb cikkeket, más könyvek részleteit, s könnyen beláthatnánk, hogy sok témából készült mélyfúrás, s más területekről a komplexitás jegyében felszínre kerül sok értékes adat összekapcsolható, kis kiegészítéssel Gömör-szerte feldolgozható. Így pl. a halottkultusz, temetkezés *Bartha Elek*, *Kunt Ernő*, *Faggyas István* jóvoltából, s ehhez még hozzávehető az intézet másik sorozatában megjelent, *Czövek Judit* feldolgozta halottlátókról szóló nagyszerű munka, amely a putnoki halottlátóval külön fejezetben foglalkozik. S a temetők néprajzáról *Novák Lászlónak* is még publikálatlan gyűjtései vannak a Murány-völgyéből, s a Szilicei-fennsíkorról. Ugyanígy találhatnánk *Kertész Judit* dolgozatához is párhuzamokat, más területről való gyűjtéseket a születésről, s kisgyermekkorról. A kutatás még folyik ugyan, de némely témák lezárhatók lehetnek, illetve meg kell kísérlni történeti anyaggal való kiegészítésüket. Bizonyos témáknál ez nagyon is lehetséges, mint ezt *Kotics József* és *Zsupos Zoltán* munkái mutatják.

Az összegzés még korai lenne, de már vannak jelek arra, hogy szükséges az átfogó kép és a célszerű, koncentrált kutatás megszervezése. *Ujváry Zoltán* első kötetbeli bevezetője ezt az irányt kijelöli, a folklór terén, de a kultúra más vonatkozásában is tanulmánygyűjteményének be-

²*Gömör néprajza*. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen. Eddig megjelent kötetei: I. *Gömör néprajza*. Tanulmánykötet (1985); II. *Pintér István*: Dél-Gömör településnéprajza (1986); III. *Kotics József*: Kalendáris szokások Medvesalján (1986); IV. *Benkő Éva*: Nagycsalád a Medvesalján (1986); V. *Ujváry Zoltán*: Fejezetek Gömör folklórához (1986); VI. *Faggyas István*: Kelemér (1986); VII. *Dám László-D. Rácz Magdolna*: Lakóházak Dél-Gömörben (1986); VIII. *Cseri Miklós*: Népi építészet és lakáskultúra a Szuha-völgyben (1987); IX. *Dobosy László*: Szedettes szöttek a magyarországi Gömörben (1987); X. *Zsupos Zoltán*: Dél-Gömör gyűjtőgető gazdálkodása (1987); XI. *Ujváry Zoltán*: Gömöri népballadák Holló László illusztrációival (1987); XII. *Faggyas István*: Fejlesztőmetók a magyarországi Gömörben (1988); XIII. *Ujváry Zoltán*: Adomák Gömörből (1988); XIV. *Paládi-Kovács Attila*: Életmód, foglalkozás, nemzetiség (1988); XV. *Kertész Judit*: A születés és a kisgyermekkor folklórája a Szuha-völgyben (1989); XVI. *Faggyas István*: A Sajó és a Szuha vidékének kisnemesége (1988); XVII. *Gömör néprajza*. Szerk.: *Ujváry Zoltán* (1989); XVIII. *Kotics József*: Népi méhészkedés Gömörben (1989); XIX. *Dobosy László*: Szokások és hiedelmek a Hangony-völgyben (1989); XX. *Villányi Péter*: Tündérmesék Zabarból (1989); XXI. *Ré-pási Imre*: Ipar és kereskedelem Putnokon a XIX. század közepétől 1945-ig (1989) – A sorozaton kívül megjelent munkák: 1. *Ujváry Zoltán*. Gömöri népdalok és népballadák. Miskolc, 1977, 2. sz. kiadás: Szállj el fecskemadár. Bp., 1980; 2. *Szalay Emőke-Ujváry Zoltán*: Két fazekasfalú Gömörben (1982); 3. *Dobrossy István-Fügedi Márta*: Termelés és életmód (1983); 4. *Faggyas István*: Népeleti rajzok (1984); 5. *Ujváry Zoltán*: Menyecske a kemenében (Adomák). Bp., 1986.

vezetőjében, ahol az interetnikus kapcsolatok fontosságát, a településtörténet feltárását, s ezzel az elkülönülő és érintkező tájak és kultúrák rendszerének vizsgálatát, fontosságát hangoztatja. *Paládi-Kovács Attila* a dél-gömöri tájakat, népcsoportokat, s a gazdasági munkamegosztást írja körül, annak jeleként, hogy immár lehetőség van a fő erővonalak megrajzolására is. Mindez meggyorsíthatja egy nagy összegzés születési folyamatát anélkül, hogy le kellene mondanunk a Gömör Néprajza sorozat további készen vagy készületben álló kötetéről.

Több néprajzos generáció nevelkedett fel máig a Gömör táján végzett terepmunkán. Akik itt dolgoztak, de nem e vidékiek voltak, megszerették a tájat s népét. A viszonyítási pont, a paraszti élet, a falu modellértékű képe úgymond gömörizált tudatosodott bennük. Többeknek első nyomatott írása is e tájról szól, épp a Gömör Néprajza lapjain. Nagy dolog ez, mert végigkíséri őt egész életét át. Mindig bekerül néhány gömöri adat összehasonlításként is más vidéki vagy teoretikus cikkeibe. Ha előadást tart, innen is idéz bármely témakörben. E sorozat kapcsán nem árt erre is gondolni. Azokra a finom szálakra, amelyek a feltűnőbbeken, erősebbeken túl a magyar néprajzhoz kötik immár Gömört elválaszthatatlanul. S talán e szálak nem is olyan erőteljesek: *jelen lenni észrevétlenül, de állandóan valahol sokszor nagyobb erő, mint az erősnek látszó, feltűnő ottlét.*

Szabó László

A kézművesek és a társadalom¹

Az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága legújabb kiadványa a csaknem két évtizede működő kézművesipar-történeti munkabizottság 1988. évi történeti konferenciájának előadásait adja közre. A munkabizottság, mely a témával foglalkozó történetek, muzeológusok, levéltárosok országos összefogására jött létre, eddig összesen kilenc konferenciát szervezett, háromt külföldi, hatot pedig belföldi szakemberek részvételével. A kutatáshoz nélkülözhetetlen forrásanyagról korszerű módszerekkel készült segédleteket tettek közzé. 1975-ben jelent meg *A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere, I–II.* (Szerk.: Éri István, Nagy Lajos, Nagybakay Péter) című kiadvány, mely a múzeumokban, levéltárakban őrzött céhíratokról és céhtárgyakról ad áttekintést. 1986-ban a kézműves termékekre, munkabérekre vonatkozó árszabások (limitatio) jegyzéke látott napvilágot *A magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere, I–II.* (Szerk.: Domonkos Ottó, Kiss Mária, Nagybakay Péter). A munkabizottság külföldi kapcsolatokkal rendelkezik, rendszeresen összeállítja a témában érdekelt belföldi és külföldi kutatók névjegyzékét, a konferenciákra

készült beszámolókat pedig magyar és idegen nyelvű kiadványokban teszi közzé.

Az elhangzott előadások tematikáját nézve a legtöbb a néprajzzal, művészettörténettel összefüggő fazekas-, kékfestő-, mézeskalácsos- iparra, ötvösségre, építészetre vonatkozott, évkör szempontjából a forrásokban bővelkedő XVIII–XIX. századra, területi megoszlásban pedig elsősorban Zala, Veszprém, Fejér megyére. Bár a szerkesztők általában minden kutatási beszámolóban igyekeztek helyt adni, a konferenciák rendszerint meghatározott témakört öleltek fel (pl. 1980-ban az árszabások kérdéskörét, 1982-ben a kézműipar gazdaságtörténeti vonatkozásait, 1984-ben a török kori kézművesség problémáit stb.).

A legutóbbi kötetben szereplő előadások a kézművesség társadalomtörténeti vonatkozásaival kapcsolatosak, és két fő témakört kapcsolnak össze, úgymint a kézművesek vagyoni helyzete, és a kézművesek társadalmi helyzete.

Az első témakörben a kutatás fő forrásai a különféle adójegyzékek és összeírások, valamint a hagyatéki leltárak voltak, az évkör pedig – egy középkori tanulmány kivételével – a XVIII. sz. elejétől a XIX. sz. második feléig terjed. A kötet élére N. Kiss István: *A kézműves réteg vagyoni, társadalmi és katonai súlya 1707-ben* című beszámolója került, melyben a szerző a felsőmagyarországi bányavárosok, Esztergom, Komárom megye, valamint némely alföldi körzetek ipari struktúráját hasonlítja össze. Megállapítja, hogy a bányavárosokban, fejlett mezővárosokban a lakosság viszonylag széles rétege (helyenként 30–40%-a) foglalkozott kézművességgel, ennek hozama azonban csak az összes jövedelem 5–6%-át tette ki.

A kötet egyetlen középkori tanulmányában (*Soproni iparosok a középkor végén végrendeleteik tükrében – 1400–1526*) Szende Katalin a jelzett időszakból 80 kézműves végrendeletét elemzi. Megállapítja, hogy a XV. században a város lakosságának 19–24%-a kézműves volt, legfőbbük az élelmiszer-, a bőr- és a ruházati iparokban dolgozott.

Hagyatéki leltárakat használt fel előadásához Juhász Antal (*Szegedi kézművesek vagyoni helyzete és életmódja... 1780–1828*), J. Halász Margit (*A magyarországi könyvkötők vagyoni helyzetét a XIX. században*) és Horváth D. Tamás (*Lichtenolner Ferenc készthelyi ácsmester hagyatéka – 1755–1847*). Három kutató, Markál Katalin, Kende Tamás, Csögör Csaba azonos forrás, az 1809-ből származó budai, vízvívárosi összeírás adatait vizsgálta meg, összehasonlítva a céhes mesterek, céhen kívüli iparosok, valamint a legények háztartásainak szerkezetét.

Czeglédi Imre: *A békéscsabai kézműiparosok helyzete az 1870–1880-as években iparkamarai összeírások alapján* című dolgozatában, valamint T. Mérey Klára: *Az egyes szakmák „hierarchiája” az 1876-ban fizetett jövedelemadó alapján* című előadásában a kereskedelmi és iparkamarák viszonylag pontos kimutatásait vették alapul. Mérey Klára térképpel és szemléletes táblázatokkal illusztrált munkájában Pécs, Mohács, Nagykanizsa, Kőszeg, valamint egy sor volt mezőváros és község viszonyait elemzi. Megállapítja: ahol az ipar-

¹VI. Kézműipar-történeti szimpózium. Veszprém, 1988. november 15–16. Szerk.: Nagybakay Péter, Németh Gábor. Veszprém, 1989. 260 old.

ágak zöme képviselve volt, és így az ipari struktúra teljesnek mondható, ott ebben az időszakban a mezőgazdasági termékeket feldolgozó élelmiszeripar kapta a legnagyobb szerepet, ami a feudális hagyományokra, az iparfejlődés elmaradottságára utal.

A második témakörben a következő főbb csoportokat lehet elkülöníteni: a kézművesek súlya, szerepe szakmánként és területenként a céhnyilvántartások alapján; a kézművesek házassági kapcsolatai; a polgárral rendelkező kézművesek összetétele; a városi vezető testületek kézműves tagjainak szakmai, származási, vagyoni összetétele és annak változásai; és a XIX. században alakult iparosegyletek és -körök.

Az első témacsoporthoz összesen 10 előadás kötődött. Különösen érdekes, témáját tekintve, Fenyvesi László: *A magyarországi balkániak etnikailag heterogén kézműves társadalma (XV–XVII. sz.)* című munkája, melyben részletesen vizsgálja a XV. században betelepített, hajóépítéssel, fegyvergyártással, ötvöszéssel, ruházati iparral foglalkozó balkániakat, a hódoltságban élő török kézműveseket, valamint a XVIII. sz. végén Szentendrén, Budára, Ráckevére betelepülő szerb iparúzó réteget.

Domonkos Ottó: *Dunántúli takácsok – szakmában eltöltött évek száma* című dolgozatában a győri, nagykanizsai, németújvári, sármelléki céhek mesterkönyvei alapján arra a kérdésre keres választ, hogy a városi és vidéki mesterek meddig voltak a céhek tagjai, és az eltöltött évek alapján mennyi lehetett a teljesítményük. Érdekes adatokat olvashatunk a többi előadásban a soproni posztósokról, kovácsokról, a pest-budai cukrászokról, a makói asztalosokról stb. A felsorolt egyéb témacsoportokat csupán egy-két előadás képviseli (pl. Kocsis Gyula–Kocsisné Nagy Varga Vera: *A ceglédi református iparosság házassági kapcsolatrendszere a XIX. században az anyakönyvek alapján*; Kerécsényi Edit: *Adatok Nagykanizsa benépesedéséhez: a Polgárok Lajstromába 1745–1825 között bejegyzett személyek foglalkozás és születési hely szerinti összetétele*; Löffler Erzsébet: *Iparosok Eger közigazgatásában a XVIII. században*; Bősze Sándor: *A somogyi kézművesek egyesületi tevékenysége a kiegyezés után*).

A szerkesztők munkáját dicséri, hogy valamennyi dolgozathoz német nyelvű összefoglaló is készült, hogy azok tartalmát a bizottság munkája iránt érdeklődő külföldiek is megismerhessék.

Dóka Klára

Kisbéri Honismereti Füzetek¹

A szűkebb szülőföld dolgait szíven viselő olvasó örömmel veheti kezébe Komárom megye legfiatalabb városának, Kisbérnek új helytörténeti kiadványát. A honismereti füzet az 1976 óta működő helytörténeti kör lelkes tagjainak a kutatási eredményeit tartalmazza. Három nagyobb

¹ Szerkesztette: *Koncz József*. Kiadta: Kisbéri Városi Tanács V. B. MEIS osztálya és a HNF Bizottsága. Kisbér, 1988.

egységre bontotta az anyagot a szerkesztő: 1. Dokumentumok Kisbér múltjából; 2. Iskolatörténeti dokumentumok, visszaemlékezések, tanulmányok; 3. A kisbéri véns története.

Kisbér múltjából Győri Imre esperesplébános a számára legközelebbi forrást szálaltatja meg, az egyházlátogatási jegyzőkönyveket és a plébánia anyakönyveit. A szerző a laikus olvasó számára is kellő eligazítást ad az ilyen dokumentumokról, azok céljáról és korlátairól, egyáltalán az egyházlátogatási jegyzőkönyvekről mint műfajról. A szerző munkájának első részében Kisbér művelődésének múltjából, a másodikban a település valószínű helyzetéről, lakóiról, birtok- és jövedelemviszonyairól ad ismertetést. Arra is felhívja a figyelmet, hogy más forrásokból – pl. a győri szeminárium irataiból – bővebb adatok birtokába juthatnánk. A feltárt jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Kisbér 1750-től már nem egyházi birtok, noha 1669-től kezdve az volt. A forrásismertetés harmadik részében tárgyalt dokumentumok több érdekes adatot közölnek a lakosságról, a társadalmi megoszlásról, a templom felszereltségéről, a lakosság lélekszámáról stb.

A visitatio canonicak több olyan szilárdnak tűnő adatot is megcáfolnak, amik Ádám Éva és Balogh Attila Kisbér 1277–1977 című könyvében szerepelnek. Ugyanilyen szempontból lehetnek érdekesek a kisbéri anyakönyvek is. Pontos képet kapunk az 1836-os kolera lefolyásáról.

Iskolatörténeti dokumentumokat tartalmaz a füzet második egysége. *Mészáros Ferencné* közli az 1714. július 5-1 visitatio canonica jegyzőkönyvének egy részletét, majd 1698-tól 1948-ig kronológiai sorrendben iskolatörténeti, oktatástörténeti adatokat tár az olvasó elé. Az alapfokú oktatás kezdetei cím és a két és fél évszázadot átölelő eseménysor azonban nem felel meg egymásnak.

Időben kisebb részt fog át *Goóz Istvánnak* az ismertetője: A kisbéri Petőfi Sándor Általános Iskola 1971–1986 között. A régi iskola felújításának bemutatásán kívül ír az 1970-es évek iskola-körzetesítéséről. A közöltek értékes adalékok lehetnek egy, a kisbéri oktatás a teljesség igényével feldolgozott munka számára.

Az iskolatörténeti rész kiemelkedően értékes anyaga *Hegedűs Pál* Iskolaépítés száz évvel ezelőtt című írása. A visszapillantást az tette időszerűvé, hogy a kisbéri új iskola átadása körülbelül 100 évvel követte a város régi iskolájának az építését, illetve az építés megkezdését. A dolgozat az egykori ménes megalapításával együtt járó lakosság-növekedés miatt szükségessé váló iskolaépítés történetét dolgozza fel az Országos Levéltár forrásai alapján. Az 1888-tól 1892-ig tartó iskolaépítés egész folyamata bizonyította: régen sem volt könnyű iskolát építeni (végül a megépült iskola kicsinek bizonyult, s 1907 után emeletet építettek rá).

Az egész kötetnek kellemes színtöltője *Schmidt Eleonóra* tanárnő egyéni hangú, meleg visszaemlékezése a második világháború végének és a háború utáni újrakezdetnek oktatási vonatkozására, annak minden nehézségére és szépségére.

Az iskolatörténeti részt *Tóth István* Visszapillantás a kisbéri Tánccsics Mihály Gimnázium

éves történetére, valamint A kishéri Táncsics Mihály Kollégium rövid története (1951–1976) című munkája zárja. Ezek az anyagok 13 éve már megjelentek, de érdemes lett volna bedolgozni a munkába az 1975 és az 1988 között eltelt majdnem másfél évtizedet, és jó lett volna kihagyni a munkából olyan utalásokat, amelyek az 1975-ben készült évkönyv (ebben jelent meg először a két intézmény rövid története) egyébe, ebben a füzetben meg nem jelent részeire utalnak. A dolgozat ettől eltekintve forrásértékű.

A kishéri kiadvány harmadik részében a múlt században alapított s a második világháború után megszüntetett kishéri ménes anyagával találkozhatunk.

Vargáné Mürkl Klára Kozma Ferenc munkásságáról és a lótenyésztésben betöltött szerepéről, valamint Ruisz Gyula, a kishéri ménesbirtok jószágigazgatója munkásságáról ír. Részletes életrajzok mellett pályafutásukat, munkásságukat ismerteti. Az adatok értékes adalékok egy-egy nagyobb lélegzetű monográfia elkészítéséhez.

Dr. Bodai József nyugalmazott igazgató, főállatorvos a kishéri ménes második világháború utáni történetéből közlő másút még nem publikált részleteket. A közlést az teszi izgalmassá, hogy a szerző a háború végétől figyelemmel kísérhette a ménes ügyeit, és – ha korlátozott mértékben is – sorsának alakításában is részt vehetett, hiszen a ménes alkalmazottja volt, s a tenyésztés egyik irányítója. A ménesről így ír a szerző: „... a ménesnek ma már csak történelme van, jelene nincs.” Ezzel a megállapítással a kishériek nagy bánatára tapintott rá.

A ménes történetének utolsó – fájdalmas, de az elején még bizalommal teli – szakasza 1947/48 után kezdődött, ekkor hozták haza a nyugatra kivitt lovak maradvékát. A sikeres hazatelepítést irányító „jellemzilárd és kemény munkás” vezetők elismerése is ez a dolgozat.

A ménes háború utáni története bő egy évtized, de mily sok minden fért el ebbe az évtizedbe! Terjedelmi okok miatt csak felsorolásként a következőkről esik szó a tanulmányban: a ménes többszöri átszervezése; a fedezőménék és értékeik; a ménes-csikóidomítás mint önálló kezdeményezés; a galopp- és ügetőpályáról lekerülő lovak hasznosítása (nyereg alatti használat és kocsiló); a kiemelkedő kishéri versenyzők felsorolása; a ménes rekonstrukciós tervei és annak megvalósítása; javuló tenyésztés, javuló export; a lovak versenyztetése; a tenyésztés és csikónevelés eredményes kishéri módszere; irányított nevelés; a csikóvitalitási gondok megoldása mikroelemek adagolásával; a lótenyésztési szakemberek képzése; Imperiál; az ún. fakóménes tenyésztésének kezdete; a napjainkban megalakult Kishéri Félvértenyésztők Szövetsége; a ménes megszűnése és a kishéri tanácsnak abban játszott szerepe stb.

A munka azzal zárul, hogy Kishéri a ménes megszüntetésével egy tradícióval szegényebb, s arcnélküli várossá lett.

A Kishéri Honismereti Füzet szerkesztői úgyeltek arra, hogy a városuk iránt érdeklődő külföldieket is tájékoztassák röviden Kishérről, a város történetéről és a helytörténeti kiadvány tartalmá-

ról. Angol, francia, német és orosz nyelvű összefoglaló zárja az egész munkát.

A szövegeket képanyag illusztrálja. A képek minősége igen változó. Célszerűbb lenne, ha a sorozat további kötetekben csak a jó minőségű képeket közölnék.

Befejezésül azt kívánjuk, hogy a kutatóenergiák ne lankadjanak, a Bakonyalja honismereti munkája legyen tartós, folyamatos – és nagyon eredményes.

Dr. Túri Róbert

DÓKA KLÁRA:

A vízmunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében. (1772–1918)

A szerző kiadásában megjelent kötet régi hiányt pótol. Mindaddig nem látott ugyanis napvilágot e hazánk földrajzi adottságaiból következően gazdaságtörténetünkben oly fontos szerepet játszó témakört monografikusan feldolgozó munka.

A téma *időhatárait* Dóka Klára 1772 (a Mária Terézia által szervezett két hajózási igazgatási osztály – *divisio* – felállítása) és 1918 (az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása) között szabtta meg. Az 1772. évi rendeletet a magyar vízügyi szakigazgatás kezdetének tekinthetjük. 1918 pedig nemcsak e munkák területi-anyag feltételeiben hozott gyökeres változást, hanem ekkorra zárultak le a nagyszabású ár- és belvízmentesítő, a biztonságos hajózást és a mezőgazdasági termelés kiterjesztését lehetővé tevő vízi munkálatok.

A kötet *hét fejezetre* tagolódik. A XVIII. századi merkantilista gazdaságpolitika és az első vízügyi szervezetek (1772–1787), a Vízi és Építészeti Főigazgatóság tevékenysége (1788–1848), az abszolutizmus kori vízi munkálatok (1848–1867), a kiegyezés utáni időszak folyószabályozási és ármentesítési munkálatai (1867–1889), s a századfordulón a vízgazdálkodás terén felmerült új igények (1890–1919) bemutatása mellett külön fejezet tárgyalja a XVIII–XIX. századi gazdálkodásban sajátos helyet elfoglaló ártéri gazdálkodás, a kultúrternöki és belvízrendezési munkák megszervezése (1870–1918) folyamatát. Így a rendkívül adatgazdag, széles forrásbázisra (kiemelünk a Magyar Országos Levéltár és az Országos Vízügyi Levéltár vonatkozó irategyüttesének feltárását), a magyar és nemzetközi szakirodalom lehető teljes körű feldolgozására épülő monográfiát egyaránt haszonnal forgathatják az agrár- és a művelődéstudomány, a néprajz, valamint az archontológia (a tisztség- és hivatalviselők története) és a hivatal-történet kutatói is.

Dóka Klára monográfiája címében a *vízi munkálatok irányítását* és ennek az ország fejlődésében szerepet játszó fontos gazdasági vonatkozásait emeli ki. Ami az elsőként jelzett problémakört illeti, a területi és a felső szintű *vízügyi igazgatás*

alakulása eltérő utat járt be. A kiegyezés után hivatali keretek közé szerveződő területi igazgatás – a mai vízügyi igazgatóságok elődjének tekinthető folyammérnöki és kulturmérnöki hivatalok – a központi szervek felügyelete alatt, a törvényhatóságok műszaki szerveinek ilyen irányú teendőit részben átvállalva tevékenykedett. A felső szintű irányítás alakulásának útja ennél jóval bonyolultabb. A XVIII. században a korszak gazdasági fejlődésének, s a vele szorosan kapcsolatban álló technikai előrehaladásnak megfelelően, a műszaki munkák differenciálódásával vált el a központi kormányzervektől a vízügyi szakigazgatás. Azonban az ekkor létrehozott, önálló vízügyi szerv – az említett két hajózási igazgatási osztály, a Navigations Divisions Direction – rövid életűnek bizonyult, a szakigazgatási tevékenység a magyar kamara (gazdasági és pénzügyek) és a helytartótanács (a vízszabályozás elvi irányítása) fennhatósága alá került. E két kormányzerv irányította az 1788-ban létrehozott Vízi és Építészeti Főigazgatóság – Suprema directio in hydraulis et aedilibus – munkáját is. Am az új szervezet megalakulása egyúttal azt is jelentette, hogy „...a vízügyi szakigazgatás önállóságának biztosítására hosszú ideig nem volt lehetőség”. Csak a XIX. század második felétől nyílt mód arra, hogy „...egyes, speciális feladatok ellátására külön vízügyi hivatalokat hozzanak létre”. A kiegyezés után, 1889-ig a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium volt a vízügyek felső szintű irányítója. „Mindez az ügyek egyszerűsítését is jelentette, hiszen a műszaki ügyeket irányító minisztérium egyúttal főhatóság is volt, amely az adminisztratív teendőket is ellátta.” Az 1870-es években azonban a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium keretein belül alakult ki a kulturmérnöki intézmény, összefüggésben az extenzív termelési lehetőségeit kimerítő, s a tengeren túli és orosz búza versenyétől szorongatott mezőgazdaság intenzív irányú átalakulási törekvéseivel. E folyamat eredményezte az önálló földművelésügyi minisztérium létrehozását is, az 1889:18. tc. értelmében. Az új minisztérium a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumtól a vízszabályozási, ármentesítési, a megszűnő Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumtól a kulturmérnöki és vízjogi ügyeket vette át. A vízi közlekedés felügyeletét a szintén újonnan alakuló Kereskedelmi Minisztérium vonta hatáskörébe. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az itt tárgyalt korszakban nem valósult meg a vízügyek egysége, önálló ágazati irányításának létrehozása.

A kötet címében jelzett másik kérdéskörrel kapcsolatosan Dóka Klára ezt írja a könyv bevezetésében: „Magyarország földrajzi adottságainak megfelelően a víz a lakosság életében igen nagy szerepet játszott. A Kárpát-medence területének 51%-a alacsonyabb a 200 m-es tengerszint feletti magasságnál, amelyből korábban csaknem 5 millió ha, az összes terület 18%-a volt vízborítás, illetőleg az elöntés veszélyének kitétt terület. A vizek birodalmához tartozó termőföld felszabadítása, az ármentesítés és a belvizek levezetése az ország fejlődését jelentős mértékben befolyásolta.” A részletes vizsgálatok alapján a szerző 14 megyét

választott ki, „...olyan egységeket, amelyek mezőgazdaságilag hasznosítható területéből a vízborítások legalább 12–15%-ot foglaltak el”. E megyék területén – amely magába foglalja az egész Tisza-vidéket, a Körösök völgyét, az Alsó-Rába, a Sárvíz környékét és a Duna-Bács megyei szakaszát – zajlott le a történeti Magyarországon elvégzett vízszabályozási tevékenységek legalább nyolcvan százaléka.

Dóka Klára munkájában végigkíséri azt a folyamatot, amely a török kiűzését és a kuruk mozgalma, a Rákóczi-szabadságharc végét követően az ország gazdasági újjáépítésében végbement. Az osztrák ipar fejlődése, a háborúk (a XVIII. század közepén az osztrák örökösödési, majd a hetéves háború, a századfordulón a napóleoni háborúk) teremtette gabonakonjunktúra, a fokozatosan kiépülő belső piac az olcsó vízi utak, a növekvő számú lakosság és a termőterületek kiterjesztésének igénye a lecsapolások, a folyószabályozások fontosságának felismerését, e munkák megindulását eredményezték. A mederszabályozás, a vízi utak építése az állam, az árvízvédelem, a belvízlevezetés, az öntözés az érdekeltségek (társulatok, szövetkezetek) feladata volt.

1788–1848 között a vízi munkálatokat elsődlegesen a mezőgazdaság igényei határozták meg. A jobbágyfelszabadítás után kifejlesztett rendszeres vízszabályozás is az agrártermelés átalakulásával függött össze, a gabonakonjunktúra a szántóföldek növekedéséhez vezetett, „...a művelés alá vont területek gyarapodása továbbra is a veszélyeztetett ártér rovására történt”.

A vízi munkálatok történetét, a vízjárta területek termőre fogását kissé túlozva „második honfoglalásnak” is szokták nevezni. Annyi azonban bizonyos, hogy ha e munkálatok a földterületek növelésével teremtettek is lehetőséget az extenzív termelés időbeli meghosszabbítására, távlatában nézve mindez „...a további fejlődés elengedhetetlen lépése volt, amely a benne rejlő, előbb vagy utóbb felhasznált belső tartalékokkal a korszerű mezőgazdasági termelést megalapozta”.

Dóka Klára könyvének külön érdeme, hogy a használatot segítő helynév- és vízrajzi mutató, s az előforduló műszaki kifejezések magyarázata mellett közli az 1613–1918 közti, vízügyi kapcsolatos törvényeket is. A monográfiát 15, zömmel a folyószabályozásokat bemutató térképmelléklet zárja. (Bp., 1987.)

Fülöp Éva

LÁBADINÉ KEDVES KLÁRA:

Gyíngyet-gyöngyöt asszonyának¹

„Népszerűsítés és tudomány a népi gyermekjáték-irodalom terén elválaszthatatlan. A magyar jellegű tartalmazó népi kultúrát megóvni, népszerűsíteni és fejleszteni: kezdetben és ma is ez az

¹Drávaszögi (alfalusi) népi mondókák és gyermekjátékok. Horvátországi Magyarok Szövetsége. Eszék, 1989. 259 old.

egyik lendítőereje a néphagyomány vizsgálatának. – tűnik élénk mintegy mottóként a nemrég elhunyt *Kresz Mária* által több mint négy évtizede megfogalmazott gondolatsor, elemezvén a magyar gyermekjáték-kutatás tartalmi és lokális tanulságait. Éppen öt évvel ezelőtt, a Forrás című folyóirat tematikus játékszámában (1985. 10. sz.) köszönhetően ismeretlenül is örömmel, bizalommal Lábadiné Kedves Klára *Barkócakoszoru* címmel, 6 iv terjedelemben közreadott gyűjteményét. Az Eszéken megjelent kötet a jugoszláviai *Drávaszög* déli csücskében elhelyezkedő *Alfaluk*: Kopács (Kopacevo), Várdaróc (Vardarac) és Laskó (Lug) még ismert, s gyakran újraalkotott népi játékszerreit vonultatta fel sok-sok jó rajz és élvezhető fénykép kíséretében.

Ez alkalommal jóval vastkosabb könyv kerekedett ki – a témához külön is, szerencsésen illő szerzői név tulajdonosának – feljegyzéseiből. Ohatatlanul is követve Kiss Áron, Bakos József, majd újabban Gazda Klára és Gágyor József szemléletmódban igencsak tanulságos példáját, a csaknem 600 játékközlés valóban legújabb „gyöngy”-e játék témájú néprajzi irodalmunknak! Az emlékezetben máig fennmaradt, sőt új variánsokkal éledő mondókák az elmúlt évekre kikristályosodott rendszerezés keretei között is számos szép adatot hoznak, bizonyítva a felnött- és gyermeklélek csonkíthatatlan, az érzelmezhez és értelmezhez egyaránt szóló csodálatos világát. A hagyományozódás, de a közlés szempontjából is lényeges, hogy az ismereteket homogénizáló „modern” iskolai tankönyvírói törekvések ellenére itt a folklórszöveg a ma is kitapintható autentikusságában jelenik meg, okosan elkerülve a vegytisztává lúgozottság szürkésfehér foltjait. Lábadiné Kedves Klára sikeresen mellőzte a néha még ma is tettenérhető kutatói képmutatást, a mindenáron archaikumot vadászó-bogozó törekvést. A kortárs gyermekélet és -tudat ohatatlanul felhasználja az örökölt játékformulákat, s illeszti be pl. a néhány évvel ezelőtt népszerű, távol-keleti vízbibitár: Sandokán alakját. Így: „Sandokannak nagy-mamája, / Felmászott a palmafára, / Ezt a majmok nem engedték, / Rothadt tökkel fejbeverték.” Az Alfalukban irigylésre méltóan még ma is igen gazdag mozgásos-ügyességi játékok között az ún. *ugrósdí* (fiúk erőpróbaló vetélkedése) pedig szintén az 1980-as évek eleji filmhősről kapta a nevét, lefolyásában is utánozva annak mozdulatait. Itt jegyezzük meg, hogy a kopácsiak évtizedek óta kedvelt *játszóján* álló szomorú akác neve pedig ismét csak stilszerűen: Tárzán-fa...

Mindent összevetve: L. Kedves Klára (segítve őt az általa szakszerűen irányított laskói tanítványi gárda) igen tanulságos és értékes, a határainkon belül is fontos szempontokat nyújtó gyűjteményt hozott össze s adott közre. Szeretnénk ehelyütt is szorgalmazni, hogy e kiadvány a kutatóhelyek könyvtárai mellett szélesebb körben is válhasson hozzáférhetővé, eljutva nevelők és fiatalok kezébe egyaránt.

Kriston Vízi József

Slovensky národopis (Szlovák néprajz)

A Slovensky národopis (Szlovák Néprajz), a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Társaságának évente négy alkalommal megjelenő folyóirata. 1989-ben immár a 37. évfolyam számait böngészhetjük a szakterület olvasója. A folyóirat 1. és 2. számában áttekintést kaphatunk a szlovák lakodalmi szokásokról, nemcsak szakmai, de gyakorlati célokra is szem előtt tartva: hozzá kíván járulni a jelenlegi szertartáskultúra alakításához.

K. Jakubiková írásának célja az utóbbi negyedszázad lakodalmi szokásainak módszertani vizsgálata a szlovák és a cseh folklórból és más kelet-európai országokból, főleg Lengyelországban, a Szovjetunióban és Bulgáriában. J. Komarovský a szlovák lakodalom összehasonlító tanulmányozásának problémáit fejtegeti. Szerinte a szlovák-szláv lakodalmak felépítésének szerkezetét tekintve a legnagyobb különbségeket talán a keleti szlávoknál figyelhetjük meg, ahol a szláv lakodalmi szertartás már a legregibb időkben összetett történelmi folyamaton ment keresztül, s a finn-ugor lakodalmi szertartások befolyása alá került. P. Mozolík a polgári lakodalmi szertartásokat és azok fejlődését elemzi a mai Szlovákia területén. Már 1894-ben törvényrendelet mondta ki a házastársi jogot, mely bevezette a törvényszabta (kötelező) polgári házasságot. A menyasszony férje lakásában való fogadtatásának körülményeiről V. Feglová ad áttekintést. Hontban pl. a menyasszonyt apósa vezette az ünnepi asztalhoz, más helyeken egyéb szokások alakultak ki. L. Chorváthová két falu családi kultuszának szokásmondásait állítja párhuzamba. A lakodalmi menet jeleiről M. Benza, a szüzesség szimbólumairól O. Dauglová írásaiban olvashatunk.

A házassági kihirdetések és azok helye a szlovákiai lakodalmak rendszerében Z. A. Rusnáková, a lakodalmi vendégsereg és a feltálat ételek problémaköre (R. Stolická), az ifjú pár életkörülményei a hagyományos falusi környezetben, de a többi lakodalommal kapcsolatos írás is: a lakodalmi szertartás énekei (E. Krekovicová), a lakodalmi énekek repertoárja (P. Popelka), lakodalmi szövegek, köszöntők (M. Lescák), bibliai motívumok a lakodalmi szövegekben (Z. Profantová), lakodalmi szokások jelmezei (D. Luther) új színfoltjai a szlovák etnográfiai irodalomnak. A Mann a kelet-szlovákiai cigányok lakodalmi szokásainak alapvető ismerveit tárgyalja, M. Botiková pedig a vajdasági szlovákok között készített felmerést az ottani lakodalmi szertartásokról.

Méry Margit, a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Társaságának munkatársa átfogó áttekintést nyújt a *palóc lakodalom* alapvető jegeiről, szokásairól.

Az eléggé összetett lakodalmi szokások közül Méry Margit csupán a palócok körében jellegzetes elemekkel foglalkozik, mint a párválasztás, az eljegyzés, a menyasszony kelengyéjének a vőlegény házába való átvitele és a lakodalmi tűz megyújtása.

A palócöldi lakodalom alapvető jegyeinek meghatározásakor a kiindulási alapot a gömői lakodalmi szokások elemzése adja, de az összehasonlítás kedvéért Dél-Szlovákia más vidékeiről is kapunk áttekintést. A fennmaradt írásokból egyöntetűen kitűnik, hogy a párválasztást döntő módon a birtokviszonyok és a szülők határozták meg. A zoborrali adatok szerint némely szülő a múltban 4–5 éves fia jövendőbelijének 1–2 éves kislányt választott. A párválasztás elterjedtebb népi szokásai közül a kendőkötést és a májusfaállítását említi a szerző.

A magyar nyelvterület nagy részében – akárcsak a szlovákoknál – az eljegyzés legfontosabb mozzanata a menyasszony és a vőlegény kézfogása, a kézfogó volt. Ebben jelképes szerepe volt a kendőcserének, akárcsak a bánatpénznek. Gömörben a karikagyűrű csereje csak századunk húszas éveitől vált szokássá.

A menyasszony kelengyéjét szintén különböző szokások közepette vitték át a vőlegény házába. Az ágyat legtöbbször a lakodalom előtt, néhány helyen azonban csak az után. Ezt nevezték ágyvitelnek, napjainkban ez a *pakolás*. A menyasszony fogadásának is különböző rítusai alakultak ki (pl. cukorral és mézzel fogadták, esetleg seprűvel stb.).

A cikk szerzője szerint a palóc lakodalmi szokások egyik legjellemzőbb eleme a lakodalom végi tűzgyújtás, az ún. *hajnaltűz* vagy *menyasszony-porkolás*, amely a palóc lakodalom utolsó jellegzetes aktusának számít még ma is. Az udvarban vagy az úton elhelyezett szalmagyújtásban részt vett az egész lakodalmi sereg, sőt némely helyen még az oda nem hivatalos személyek is. A reggeli tűzgrálás kiegészítő eleme volt a menyasszony vánkosságának ellopása. A fiatalok által a kocsmába vitt vánkost a menyasszony csak váltásádj ellenében szerezhetette vissza.

J. Mjartan: Az utolsó mézeskalács- és viaszkészítő Privigyén címmel készített szakszerű és alapos leírást erről a lassan már feledésbe menő mesterségről.

A 3. szám bővebb terjedelemben foglalkozik a Szlovákia mai területén működő bányászok egykori életével. Eleinte a területen főleg a réz, később

az arany, ezüst, vas és más hasznosnak mondott érc bányászata kötötte le az emberek érdeklődését. Az idők folyamán több lelőhely közelében bányásztelepülések jöttek létre, sajátos gazdasági életmódot kialakítva. Az ércbányászati és a fémfeldolgozás széles körű és bonyolult folyamat volt. Sok szakembert, nagy szaktudást és üzleti kapcsolatokat is igényelt.

Itt olvashatjuk *J. Čukan* alaposabb fejtegetését a liptói bányászok migrációjáról. A bányásznap selmecbányai hagyományairól *M. Vozárová* emlékezik meg. Ez a város lett a XVIII. században a bányászat fellegvára egész Európában. Selmecbánya és környéke a színhelye *L. Droppová* gyűjtésének is, aki az ottani bányászdalokat adja közre. *J. Vozár* terjedelmesebb munkájában a középszlovákiai bányászok jogait dolgozza fel.

A Termés című fejezetben XX. század eleji gömői faszénégetésről olvashatunk (*J. Mertuš*).

A tavalyi év utolsó számának nagy része az emberi alkotó tevékenységgel foglalkozik, a néprajzi és a folklorisztikai kutatások szemszögéből vizsgálva. *M. Városová:* Az ember mint kulturális lény című munkájában olyan kérdéseket fejtet meg, mint a kulturális tevékenység eredete és lényege, vagy a kultúra helye és szerepe az emberi alkotásokban. *T. Kováč* pedig a lélektan oldaláról közelíti meg a felvetett kérdést. Egy másik írása két, azonos helyi sajtóságok között élő szlovák furulyást mutat be, ráirányítva a figyelmet a köztük lévő különbségekre és hasonlatosságokra. *L. Chorváthová* a szertartásokat az alkotókészség szemszögéből vizsgálja, *Z. Profantová* ugyanezt a közmondások vonatkozásában teszi. A továbbiakban érdekes írások olvashatók a népi mesemondásról és az ismertebb szlovák mesemondókról. Figyelmet érdemel még *G. Kiliánová* írása a népi írásbeliségről.

A szép kivitelű folyóiratot fekete-fehér és színes képek, fotók teszik még értékesebbé. Kár, hogy az írásokat csak német és orosz nyelvű összefoglalók követik, hiszen a témák között soknak magyar vonatkozása is van, így a magyar szakemberek érdeklődésére is számot tarthatna.

Jankus Gyula

HÍREK

Anna-barlang. Két évig tartó felújítási munkák után újra megnyílt a látogatók előtt a lillafüredi Anna-barlang, amely a Palota szálló függőkertjei alatt, a vízesés szomszédságában található. A barlangot a múlt század elején fedezték fel. 1813-ban találtak rá néhány üregre, de dr. Kadie Ottokár csak 1912-ben vizsgálta meg és térképezte fel az üregrendszerét, amely a Hámori barlang nevet kapta. A barlang bejárata a Szinva-patak vízesése melletti terméskő támfalban van. A negyven méter hosszú vízszintes, mesterséges táró a barlang első termébe, a Hallba vezet. 1923-tól 1945-ig istentiszteleteket is tartottak a barlangban. A felújítás során ennek újabb emlékei is előkerültek. (*Kerékyártó Mihály*)

Gróf Andrássy Gyulára emlékeztet a budapesti Sugárút

Az *Andrássy* azon családok egyike, amelyek szinte egykorúak nemzetünk európai életével. Ősi címerük őrzi az átöröklött dicsőség nagy emlékeztet. Történelmünk során az európai magyarok első föllépésétől úgyszólván minden században találkozunk egy-egy Andrássyval a csatában, a politikában, az oltár számolyánál, a magánéletben, aki mindig egész szívvel, tehetséggel, tekintélye súlyával szolgált hazáját. Valahányszor a nemzet jelentősebb átalakulás előtt állt, mindig föltűnt a közpályán egy-egy Andrássy, s diadalra vezette nemzeti reménykedéseinket.

Felső-Magyarországon, a gömöri palóc vidék szépségeit látva (mely terület Trianon óta Csehszlovákiáé) Krasznahorka büszke vára alatt áll a nagyméretű Andrássy-mauzóleum, amelyet a jótékonyaságáról ismert Andrássy Dénes emeltetett; a Rozsnyóhoz közeli Betlér kastélyát Andrássy Manó, a Jókai Berend Ivánjának egyik mintájául szolgáló „vasgróf” alakította át négy saroktornyos vadászkastellá; a Dobsinához közeli Oláhpatak (Vlachovo) kastélyában született id. gróf Andrássy Gyula (1823–1890) államférfi, előbb Széchenyi, majd Kossuth híve, az első felelős magyar kormány miniszterelnöke (1867), majd később az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere. Századok óta ő volt az első, igazán európai állást betöltő magyar. Olyan államférfiú volt, ki egész Európa rokonszenvét bírta.

Mint tündöklő csillagok közt a fényével messze világító meteor, úgy tűnik fel az Andrássy családban Károly második fia, Andrássy Gyula, a későbbi nagy kancellár, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1823. március 23-án látta meg a napvilágot, mégpedig a családi hagyomány szerint nem Kassán – mint életrajzaiban olvassuk – hanem a Gömör megyei Oláhpatakon (régii kastélyuk is itt van), Kassán csak anyakönyveztek. Andrássy Károly az 1820-as években ugyanis állandóan Gömör megyei birtokán, Oláhpatakon tartózkodott, s ha gyermek született, azt az udvari pap nyomban megkeresztelte, s aztán, ha a gróf vagy grófné Zemplénbe utazott, a született gyermeket útközben, Kassán – ahol a rokonoknál szálltak meg – anyakönyveztették.

Gyermek- és ifjúkorának nagy részét is Gömör megyében, a gimnáziumi tanulmányok első osztályait pedig Sátoraljaújhelyen, mint a piaristák konviktusa töltötte. Széchenyi István gróf különösen szerette. Mindig mondogatta a gyermek Andrássynak: „Belőled fiacskám minden lehet, ami lenni akarsz, még Magyarország nádora is.” Sokszor kivitték Alcsutra is, a palatínushoz.

Politikai pályáját Zemplén vármegyében kezdte s az 1847–1848-i pozsonyi diétán Sátoralja-újhely választotta követül az alig 24 éves Andrássyt. A megalakult felelős minisztérium csakhamar a megye főispánjává nevezte ki. Majd a vármegye nemzetőreinek parancsnoka. Részt vett a pákozdi és a schwechati ütközetben. A tavaszi hadjáratban Görgey segédtszítje. A világoi fegyverletétel után a menekültek érdekében folytatott tárgyalásokat a török kormánnyal, majd Párizsban és Londonban élt. 1851-ben, távollétében, halálra ítélték, és in effigie (jelképesen) kivégezték.

Párizsban szakított előbbi politikájával és az Ausztriával való megegyezésért szállt síkra. Majd amnesztiát kapott, Deák Ferenc köréhez csatlakozott s vele elváhatatlan szövetségben készítette elő a kiegyezést. 1867. február 17-től a király – kinek bizalmát is megnyerte – kinevezte magyar miniszterelnöknek. A koronázásnál az országgyűlés megbízásából a hercegprímással együtt tette Ferenc József fejére a koronát a Mátyás-templomban.

Andrássy Gyula jelentős tevékenységet fejtett ki a dualista rendszer megszervezésében és megvédésében. Szoros együttműködést kívánt létesíteni a Monarchia és az új német császárság között.

Széchenyi nyomán serényen buzgolkodott Buda és Pest fejlesztésén és színterítésén (az Andrássy út jogosan viseli ismét a nevét!). Miniszterelnöksége a nagy reformok időszaka volt (az igazságszolgáltatás elválasztása a közigazgatástól, népiskolai törvény). Európai mércével mérhető politikai működése emlékeit őrzi a világtörténelem lapjai. Látható emlékei közt máig fennmaradt az általa tervezett és később róla elnevezett, a Sugár út mai formájának megvalósításában, amiben a kor legkiválóbb magyar építészei, Ybl Miklóssal az élen, működtek közre.

Jeles államférfiúi tehetsége, kompromisszumkészsége vezette a haza hajóját az 1867-es kiegyezéskor s a koronázás után. Miniszterelnökként vált feladatává átalakítani az országot: a kiegyezés teremtette új helyzet alapján. Nagy munka volt ez a húszévi elnyomás, a sok szenvedés és még több csalódás után.

Dr. Domonkos János

A kisajátított
1848/49-es emlékmű
Szepesszombat főterén

A szepesszombati magyar emlékművek sorsa

A múltkoriban, soros országjáró körutam során, eljutottam a Szepességbe is. Az ember lelke megnyugszik valamelyest, ha visszatér ide, ugyanakkor érzékenyen reagál a nyugtalanító jelenségekre is. Fájdalommal veszi tudomásul, hogy bár a Szepesség nincs annyira elhanyagolva, mint Gömör, mégis nagyon lehangoló képet mutat. Szepességnek is nagy felújításra volna szüksége, amely eltávolítaná róla a vastagon ráakodott port.

Ugyanakkor számos kellemetlen meglepetés éri a magyar és a német utazót. Az egykori történelem magyar vonatkozásaira való utalások sorra eltűntek, de, ha kisebb mértékben is, ez a sors várt a német emlékekre is. A türelmetlen, csak a nemzeti történelemre törekvő szlovák művelődéspolitikai melléfogásait jelzik eme torzítások, amelyeknek, reméljük, a forradalom utáni Csehszlovákiában nem lesz létjogosultságuk.

Állításom alátámasztására a sok lehetséges példából egyet hozok fel, Szepesszombat – Špišská Sobota – esetét. Ez a Tatra alatti kisváros valamikor a Szepesség egyik jelentősebb települése volt, ma áldozatul esett a „településfejlesztési” elképzeléseknek. Poprádhoz csatolva önálló élete megszűnt, fejlődése, ha nem is szakadt meg teljesen, de lényegesen lelassult.

A városka főtere – a hivatalos, rozsdától vastag táblák szerint is védett műemlékegyüttes – elhanyagolt, az épületeknek talán az egyötödét újították fel eddig. Az elkészült épületek, el kell ismerni, szépek, ugyanakkor nem képesek megszüntetni az idelátogatóban az általános elhanyagoltság érzését. A házak nagy része szemmel láthatóan lakatlan, egyiküket-másikat ipari üzem vagy szövetkezet használja raktárhelyiségnek.

Szép a XIII. sz. elejéről való Szent György-templom, ez a kéthajós gótikus építmény, de ráférne egy alaposabb felújítás. Gótikus oltárai figyelemre méltóak, a templom melletti elmaradhatatlan reneszánsz-barokk harangtorony 1598-ban épült, szintén felújításra vár.

Az idelátogatót szinte mellbevágja az a néhány jelenség, amit a főteren tapasztal. A Főtér 28. számú házáról eltűnt az az emléktábla, amely arra emlékeztetett, hogy Mátyás király 1474-ben ebben a házban vendégeskedett. Az igazi hideg zuhany azonban akkor éri a látogatót, amikor alaposabban szemügyre veszi a főtér közepén a kis parkban található obeliszket. Az emlékművet eredetileg az 1848/49-es szepességi hősök tiszteletére állíttatta Szepes megye, erről tanúskodnak eredeti feliratai. A főoldalon, lent, mirtuszágtól övezve az 1848-as évszám látható, eredeti véséssel, ám kissé elmosódottabb festéssel. Ugyanabból a korból származó, magyar nyelvű feliratok: az emlékmű bal oldalán: *Édes magyar hazánk iránti szeretetből*; hátoldalán: *Emelte Szepes-Szombat XVI. Szep. Város közadakozásból 1899-ben*; a jobb oldalán: *A magyar szabadságharcz emlékére*.

Ugyanakkor az emlékmű elülső oldalán, az 1848-as évszám fölötti, durvább, művészietlen vésetű, szlovák nyelvű felirat: *A világháborúban elesettek emlékére*.

Tiltakozásunkat megküldtük az illetékes szlovák szerveknek azzal a kéréssel, hogy az emlékművet eredeti állapotába állítsák vissza. Remélem, a közeljövőben erről is beszámolhatok majd a Honismeret olvasóinak.

Csáky Pál

Paulini Béla emlékezete

Magyarországon az 1920-as évek végén alakultak meg az első hagyományörző csoportok. Ennek a tudatosan életre hívott mozgalomnak a millennium idején ringott a bölcsője, amikor is Jankó János néprajzkutató és társai szervezésében „pár hétre Pestre költözött a magyar falu: szántottak, vetettek, éltek köz- és ünnepi szokásaikat, mintegy bemutatóként, miként él falun a magyar paraszt”. Ennek a nagyszerű sikeredett rendezvénynek az emléke évtizedeken át élt elevenen a pesti polgárság emlékezetében, s mindinkább erősödött bennük a vágy: legyen ismét Pest-vidék találkozó. Ezt a kínáló lehetőséget használta fel az 1920-as évek végén Paulini Béla és megszervezte a magyarországi falvak hagyományörző népi együtteseit. Mindez persze nem ment egy csapásra és segítség nélkül.

Ki volt tulajdonképpen Paulini Béla, kinek nevéhez kapcsolódik elsősorban a magyar Bokréta-mozgalom szervezése és élete?

Csákváron született 1881. június 20-án és a Komárom megyei Bajon halt meg 1945. január elsején. Az Életrajzi Lexikon szerint: „író, újságíró, illusztrátor”. A csákvári színicsoporttal aratta – jobbára saját darabjainak bemutatásával – első sikereit, melyek révén hamar ismertté vált az egész országban. Később Harsányi Zsolttal közösen írták Kodály Hány János című dalművének szövegét.

A Bokréta-szervezésben először gondolni voltak, ám a csákvári Magyar Földműves Játékszín sikerei révén már egyenes út vezetett. Ötvenéves korában állt szervezőkészségével és ügyességével a magyar népművészeti mozgalom élére. Munkájában kiváló segítőtársai voltak: *Kodály Zoltán*, *Gönyei Sándor*, *Györfly István*, *Visky Károly* és mások. A nagy népszerűség miatt a kezdeményezést *Kovácsbázi Vilmos* ki akarta sajátítani, de ez nem járt sikerrel. Mások irredenta, nacionalista törekvésekre akarták fölhasználni a mozgalmat, de ez soha nem jellemezte a Gyöngyösbokrétát! A munkába időközben bekapcsolódott *Lajtha László*, *Ortutay Gyula*, *Szendrey Ákos* és *Bálint Sándor* is, aki később így emlékezett Paulinira: „Szegeden ismertem meg, nem szerettem eleinte. Ám amikor fölismertem munkájának mérhetetlenül nagy fontosságát, tisztelni kezdtem őt.” A Magyar Bokréta Szövetségnek fennállása 15 éve alatt több, mint négyezer tagja volt, kiknek munkája nyomán nyolcvan táncot, negyven játékot, jelenetet mutatnak be. Hogy ez milyen hatalmas eredmény, azt talán csak a jól dolgozó népművelők tudnák megmondani.

Csongrád megyében Tápén szervezte meg Paulini a helybeliekkel közösen a Tápai Bokrétát. Ezenkívül Dorozsmán, Algyőn és Apátfalván is voltak próbálkozások, ám ezekben a falvakban végül is nem sikerült. A Gyöngyösbokrétában megyénket mindvégig Tápé képviselte a fővárosban a Szent István-ünnepségeken. Talán ez a magyarázata annak, hogy Tápén napjainkig él ezeknek a Pest-vidék találkozóknak az emléke, hittel állítva azt, hogy a Bokréta a Röpülj páva mozgalom bölcsője volt.

Paulini Béla nagyon szép, ám korántsem göröngyöktől mentes utat járt meg. Önzetlenül, kompromisszumok és alkudozások árán, álmait olykor a lehetőségekhez igazítva, de olyan mozgalmat hozott létre, hogy a köztudat fél évszázad után is számon tartja a Gyöngyösbokrétát.

iff. Lele József

Paulini Béla

Paulini a tápai bokrétásokkal

(Toppantó Istvánné reprodukciói)

Néprajzi szakcsoport az érsekújvári járásban

Lelédi asszonyok népviseletben

A Csemadok Érsekújvári Járási Bizottsága mellett hét évvel ezelőtt megalakult néprajzi szakcsoport értékes anyaggal gazdagítja a szlovákiai magyarságra vonatkozó néprajzi ismereteinket. A hét esztendő során számos publikáció, az Új Mindenés Gyűjtemény 7. kötete¹, kb. 2500 darab cédula, és több száz oldalnyi feldolgozásra váró anyag bizonyítja a tagság szorgalmas munkáját. Az első próbálkozások színhelye Kisújfalu (Nová Vieska) és Szógyén (Svodín) volt. Liszka József, a csoport vezetője, kutatásunk további céljául a járás azon területét tűzte ki, ahol még számos megválaszolatlan kérdésre kereshetjük a választ. A Garam menti kurtaszoknyás falvak érdekes és izgalmas kutatási területnek bizonyultak. A többéves munka eredményeként született az említett könyv, ami újabb lendületet adott a tagoknak.

1989 tavaszától további hét falu kutatásába kezdtek az Ipoly alsó folyása mentén. A volt Hont-vármegyei községek egyikében, Lelédén (Lelá) tartották meg 1989 nyarán az ötnapos nyári szemináriumot. A havonkénti gyűjtőutak és a nyári szemináriumok keretében helyet kapott az önképzés is. Az utóbbi évben előadást hallgattak a mezőföldi népszokások jellegzetességeiről (Lukács László), a mezővárosi népszokásokról, illetve a magyar temetők népművészetéről (Novák László), a kisalföldi farsangvégi maszkos népszokásokról (Liszka József) és Jan Botik ismeretterjesztő beszámolóját a Szlovák Néprajzi Múzeum terveiről.

A csoport tagjai a kutatómunka mellett a néprajzi munka népszerűsítését is feladatuknak tartják, különösen az ifjúság körében. Ennek érdekében vetélkedőt hirdetett az Új Mindenés Gyűjtemény 7. kötetének témájára. A felhívás nagy érdeklődést keltett a járás valamennyi szakközépiskolájának és gimnáziumának magyar osztályaiban. A 12 csoporttal megrendezett járási vetélkedő sikere további hasonló vetélkedők rendezésére ösztönzi a szervezőket.

Mindezek az eredmények a jó irányítást és a szorgalmas tagok kitartó, céltudatos munkáját dicsérik. Reméljük az újabb tervüket – a volt Hont vármegyei 7 község (5 Szlovákia területén, 2 Magyarországon) népszokásainak feltárása – is az eddigéhez hasonló munkakedvvel végzik.

Dániel Erzsébet

¹Ismerette dr. Szűcs Judit a Honismeret 1989. 5. számában (Szerk.).

A Honismeret évfordulónaptára, 1991.

791. I. (Nagy) Károly frank király az Enns folyó torkolatvidékéről támadást indít az avarok ellen.
991. II. (Civakodó) Henrik bajor herceg hadával benyomul a bécsi medencébe, mire a magyarok kiűrik a Lajtán túli területet.
1041. A magyarok fellázadnak Péter király zsarnoki uralma ellen, és I. (Szent) István másik nővérének fiát, Aba Sámuelt választják meg királynak.
1091. I. (Szent) László Somogyvárot megalapítja a Szent Egyed bencés apátságot, ahová Saint-Gilles-ből (Franciaország) hív szerzeteseket.
1141. II. (Vak) Béla király meghal, Géza fiát királlyá koronázzák.
1191. III. Béla király és II. (Angelosz) Izsák bizánci császár Szerémségben találkoznak.
1241. A tatár főserég a Sajó mentén (Muh) csatában legyőzi IV. Béla hadait.
1291. III. András a nemesek, szászok, székelyek és románok gyulafehérvári gyűlésén kiadja Erdély számára az 1290. évi dekrétumát. III. András megerősíti Sopron 1277. évi városi kiváltságát és városi kiváltságot ad Pozsonynak.
1321. Zsigmond király rendelete alapján Erdélyben – a költözési feltételek teljesítése esetén – a királyi jobbágyságok egyházi és nemesi birtokokra, az egyházak és nemesek jobbágyságai pedig királyi birtokokra távozhatnak.
1321. Budai János esztergomi kanonok és barsi főesperes Esztergomban kollégiumot alapít a külföldi iskoláztatás intézményes előmozdítására.
1441. Hunyadi János Szerbiában győzelmet arat az Iszbak bég vezette török seregeken.
1466. *Németi György* a moldvai Tatros városában befejezte az első magyar nyelvű bibliafordítás másolását, ami a Müncheni Kódexben maradt fenn.
1541. Sárvárott megjelent az első teljes Újtestamentum, *Sylvester János* fordításában.
1666. Győrben felépült a *Széchenyi György* püspök által alapított iskola.
1766. Debrecenben megjelent *Weszprémi István* Bábamesterségre tanító könyve, az első magyar nyelvű szülészeti tankönyv.
1766. Nagyszébenben megjelent *Bod Péter* Magyar Athenás című műve, az első magyar nyelvű írói életrajgyűjtemény.
1791. Megjelent *Nagyváthy János* A szorgalmatos mezei gazda című gazdasági szakmunkája.
1816. A göttingai származású *Wigand Ottó* Kassán megnyitotta könyvkereskedését és könyvkiadó vállalatát.
1841. Megjelent Pesten *Henszlmann Imre* Párhuzam az ó- és újkori művészeti nézetek és nevelések közt című munkája, az első jelentős magyar művészettörténeti mű.
1841. Pesten *Pólya József* felállította az első „örjintézetet”.
1841. Megkezdte működését a Landerer és Heckenast nyomda (a mai Bp. V. Kossuth Lajos u. 3. sz. házban).
1866. Megalapították Pesten az Első Magyar Gépgyár Rt.-t.
1866. Megalakult a Budai Kereskedelmi és Iparbank.
1866. Megnyílt a Széchenyi Könyvtár nyilvános olvasóterme.
1866. Központi Magyar Gyógyszerészeti és Művészeti Részvényvállalat alakult Pesten vegyi gyógyszerek gyártására.
1866. A Margit-körúti gázgyár megkezdte működését.
1891. *Báró Eötvös Loránd* kezdeményezésére megalakult a Matematikai és Fizikai Társulat, s megindult a Társulat folyóirata, a Matematikai és Fizikai Lapok, mely 1944-ben szűnt meg.
1891. *Lóczy Lajos* vezetésével elkészült Magyarország első geológiai térképe.
1891. Megjelent *Szinnyi József* Magyar

- írók élete és munkái című kézikönyvnek első kötete.
1941. Megjelent Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek címmel a lugosi Magyar Kisebbség különnyomata.
1951. Megjelent Zágrábban a Magyar Képes Újság, 1967-ig a Horvátországi Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség, majd az ennek helyébe alakult Horvátországi Magyarok Szövetségének lapja, s mint ilyen a baranyai magyarok életéről ad hírt.
1951. Az Ungvári Állami Egyetem filológiai karán a magyar diákok részére megszervezik a magyar irodalom oktatását.
1951. A pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán megalakult a magyar nyelvi és irodalmi tanszék.
- JANUÁR**
1. 1941. Budapesten életbe lépett a kerület-határok új szabályrendelete.
1966. Gödöllőt várossá nyilvánították.
2. 1841. Kossuth Lajos szerkesztésében megjelent a Pesti Hírlap első száma.
12. 1891. Kolozsvárott megtartotta alakuló közgyűlését az Erdélyi Kárpát-Egyesület.
19. 1936. Pozsonyban megalakult a népfrontos jellegű magyar kulturális egyesület, a Magyar Kisebbségi Társaság.
29. 1921. Megjelent az Erdélyi Levelek első száma.
- FEBRUÁR**
4. 1866. Megalakult a Magyar Technikai Egyesület (a Magyar Mérnök és Építész Egylet elődje.)
21. 1951. Ungváron megalakult a Kárpáton-túli Magyar Irodalmi Egyesület. Alapító tagok: Balla László, Sándor László, Szenes (Kroó) László.
27. 1946. Budapesten aláírták a magyar-csehszlovák „lakosságcsere-egyezményt”.
- MÁRCIUS**
3. 1441. Erzsébet királyné elzalogosította Sopron városát III. Frigyes német királynak.
11. 1791. Az erdélyi román püspökök benyújtották a királynak „Supplex Libellus Valachorum” című emlékiratot, amely az erdélyi románok negyedik rendi nemzetként való elismerését kérte. (II. Lipót az emlékiratot megküldte az erdélyi országgyűlésnek, s annak állásfoglalása után elutasította a kérést.)
12. 1791. A király szentesítette az 1791. évi törvényeket, melynek főbb törvénycikkei: a Szent Korona Budán
- örzendő; a törvényhozás joga a királyt és az országgyűlést együttesen illeti meg; a gimnáziumokban, akadémiákon és az egyetemen magyar nyelvű tanszékét szerveznek; adót csak az országgyűlés szavazhat meg; hivatali kinevezéseknél a valás nem jöhet tekintetbe stb.
18. 1866. Az MTA elnökévé választotta báró Eötvös Józsefet.
20. 1941. Moszkvában a szovjet kormány megbízottai 56 1848-as magyar zászlót adtak át Kristóffy József követnek és Faraghó Gábor katonai attasénak.
25. 1466. A hat Garam menti bányaváros szövetségéhez hetediként Belsőcsatlakozik.
26. 1841. Pesten megalakult a Magyar Természettudományi Társulat.
- ÁPRILIS**
2. 1966. A budapesti Városligetben megnyílt a Közlekedési Múzeum.
12. 1841. Széchenyi István gróf kezdeményezésére megalakult a Pesti Kikötő Egyesület.
19. 1791. Az 1791 : 16. tc. alapján a király kinevezte Vályi Andrást a pesti egyetem első magyar nyelv és irodalom tanárává.
- MÁJUS**
1971. A kárpátaljai Kárpáti Igaz Szó mellett megalakult a József Attila Irodalmi Stúdió, fóruma az Igaz Szóban megjelenő *Lendület* című melléklet.
12. 1921. Komáromban megalakult a Szlovénközi Általános Magyar Tanítóegyesület, a felvidéki magyar pedagógusok első érdekvédelmi szervezete.
24. 1341. I. Károly király Magyar Pál gimesi várnagynak pallosjogot adományozott. (Ez volt az első ismert pallosjog-adományozás.)
29. 1841. A Magyar Orvosok és Természettudományi Társulat megalakult.
- JÚNIUS**
5. 1816. Az első légszuszítást Pesten.
13. 1841. A Királyi Magyar Természettudományi Társulat megkezdte első közgyűlését.
18. 1966. Felavatták az első budapesti házyárat.
19. 1841. A József Fiúárház (VIII. Üllői út 76.) alapkövetétele.
21. 1936. Az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt fúziójából Érsekújváron megalakult az Egyesült Magyar Párt.
25. 1741. Mária Teréziát a pozsonyi országgyűlésen magyar királlyá koronázták.

26. 1841. Pesten megjelent Széchenyi István Kelet Népe című műve.

JÚLIUS

2. 1966. Az Elnöki Tanács várossá nyilvánította Szarvast.
7. 1976. Megszületett az ausztriai kisebbségek jogi helyzetét szabályozó ún. Népcsoporttörvény (Volksgruppenengesetz), mely biztosítja a kisebbségek kollektív jogait.
31. 1766. Hajóhidat állítottak fel Pest és Buda között a mai V. ker. Türr István u. tengelyében.
1841. A Disz téri Marczibányi-házban megnyílt a Budai Casino.

AUGUSZTUS

1. 1866. Pesten megindult az első lóvasút: a mai Kálvin tér és Újpest között.
2. 1716. Az Invalidus-palota alapkövetéle.
6. 1566. I. Szulejmán szultán megkezdte Sziget várának ostromát.
9. 1866. Megnyílt a budapesti Állatkert.
19. 1966. Az Elnöki Tanács várossá nyilvánította Szigetvárt.
26. 1791. Rendelet született az elmegyógyintézet (Országos Téboldya) felállításáról.
29. 1541. A török sereg cselrel elfoglalta Buda várát.
1791. Szily János szombathelyi római katolikus püspök lerakta a szombat helyi székesegyház alapkövét.

SZEPTEMBER

1981. Magyar nyelvi tagozat indult a felsőlövői gimnáziumban, miáltal lehetővé vált az érettségi is magyar nyelvből.
1. 1971. Szabadkán megjelent az Üzenet című folyóirat, mely a hagyományápolást tűzte ki feladatául.
2. 1541. I. Szulejmán ünnepélyesen bevonult Budára és a dzsámivá alakított Nagyboldogasszony templomban hálaadó istentiszteletet tartott. (Ekkor halt meg Gül Baba, kinek sírja fölé emelt türbe ma is áll.)
4. 1841. Almási Balogh Pál kezdeményezésére megalakult a Magyar Iparegyesület, melynek célja a magyar ipar védelme és a természettudományos ismeretek terjesztése volt.
8. 1566. Gróf Zrínyi Miklós – miután Szigetet minden külső segítség nélkül egy hónapig védte, megadás helyett – katonáival kitört a rommá lőtt várból, s hősi harcban elesett.
15. 1841. Pesten üzembe helyezték a József Hengermalmot, Európa akkor legkorszerűbb malmát.
- 25–29. 1931. A Sarló-mozgalom első országos kongresszusa Pozsonyban.

OKTÓBER

1941. Illyés Gyula szerkesztésében megindult a Magyar Csillag című folyóirat.
4. 1921. Báró Prónay Pál „alkotmányozó gyűlés”-t rendezett Felsőőrön, s itt Nyugat-Magyarországot Lajtabánság néven önálló tartományá kiáltották ki. Egy hónapig állt fenn, s az osztrák hadsereg november közepén kezdte meg a bevonulást.
9. 1966. A Vas megyei Ostffyasszonyfa és Uraiújfalu között felavatták a Dunántúl egyik legnagyobb hídját, a 140 m hosszú Rába-hídat.
- 11–13. 1921. Olasz közvetítéssel tárgyalások folytak Velencében Magyarország és Ausztria között, s megegyezés született arról, hogy népszavazás dönt Sopron és környékének hovatartozásáról.
14. 1841. Kiadták a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank szabadalomlevelét.

NOVEMBER

7. 1491. II. Ulászló és Miksa római király békeszerződést kötöttek Pozsonyban. (Megújították az 1463. évi szerződést; Ulászló visszaadja azt, ami Mátyás király ausztriai hódításából megmaradt és 100 000 forint kártérítést fizet stb.)
8. 1931. Pozsonyban megalakult a Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, ismertebb nevén a Masaryk Akadémia.
8. 1941. Hazánkban bevezették a jobb oldali közlekedést.
15. 1916. Megindult a MA, Kassák Lajos folyóirata.
19. 1891. Budapest törvényhatósága pénzügyi bizottsága javaslatot tett egy városi közigazgatási könyvtár alapítására.

DECEMBER

9. 1841. Pejacevich János gróf elnökletével Zágrábban horvát–magyar kaszinó alakult.
20. 1191. III. Celesztin pápa megerősítette az esztergomi érsek jogait: a magyar királyt ő koronázza, a királyi udvar tisztviselőit csak ő közzösitheti ki.
21. 1866. Zsigmondy Vilmos megkezdte a margitszigeti artézi kút furását.
- 14–16. 1921. A népszavazás eredményeként Sopron és a környező nyolc falu Magyarországon maradt.
24. 1716. II. Rákóczi Ferenc a franciaországi Grosbois-ban megkezdte Vallomásai (Confessio peccatoris) írását.
30. 1916. IV. Károlyt megkoronázták a Mátyás-templomban.
- x = született, + = meghalt
- x 1541. Illésházi István (?) nádor, nagybirtoke, főúr (+ Bécs, 1609. máj. 5.)

- x 1566. *Báthori András* (?) bíboros, Erdély fejedelme (+ Csíkszentdomonkos, 1599. okt. 31.)
- x 1566. *Forgách Ferenc* (?) bíboros, esztergomi érsek (+?, 1615. okt. 16.)
- + 1591. *Károlyi Gáspár* (Vizsoly) író, bibliofordító (x Nagykároly, 1529 körül)
- x 1641. *Rozsnyai Dávid* (Marosvásárhely) török tolmács, emlékiró (+ Fogaras, 1718. márc. 4.)
- x 1666. *Esze Tamás* (Tarpa) kuruc brigadéros (+ Nyitra, 1708. máj. 27.)
- x 1666. *Claudius Florimund Mercy* (Lotharingia) császári fővezér, tábornagy, részt vett a magyarországi törökellenes harcokban (+ Párma mellett, 1734. jún. 29.)
- x 1716. *Székely László* (?) erdélyi földbirtokos, naplóíró (+ Nagyszében, 1772.)
- x 1741. *Benyovszky Móric Ágost* (Verbó) utazó, emlékiratíró (+ Madagasz-kár, 1786. máj. 23.)
- x 1741. *Zimmermann Antal* (?) zeneszerző (+ Pozsony, 1781. okt. 6.)
- x 1766. *Óz Pál* (Pápa) ügyvéd, a magyar jakobinus mozgalom résztvevője (+ Buda, 1795. jún. 2.)
- x 1766. *Reisz Keresztély* (?) mérnök, az Aggteleki-ceppekőbarlang első leírója (+?, 1849.)
- x 1791. *Kántor Gerzsonné Engelhardt Anna* (Nagyszében) színésznő (+ Marosvásárhely, 1854. febr. 28.)
- x 1791. *Kilényi Dávid* (?) színész, színigazgató (+ Debrecen, 1852. márc. 13.)
- x 1791. *Lamm Jakab* (Szepesbéla) mérnök (+ Kassa, 1855 körül)
- x 1791. *Lányi Sámuel* (Igló) vízépítő mérnök, festő (+ Kékkő, 1860. márc. 9.)
- x 1791. *Lechner József* (Ómoldva) mérnök (+ Buda, 1846. febr. 20.)
- x 1791. *Wehrle Alajos* (Kremsier, Ausztria) vegyész (+ Bécs, 1835. dec. 13.)
- x 1816. *Birányi Akos* (Selmecebánya) újságíró (+ Pest, 1855. jún. 10.)
- x 1816. *Lechner Gyula* (Kassa) mérnök, középítési felügyelő (+ Bp., 1881. márc. 26.)
- x 1816. *Lukács Dénes* (Nagyvárad) 48-as honvéd tűzérezeredes, a magyar tűzérség megalapítója (+ Nádudvar, 1868. ápr. 1.)
- x 1816. *Sükösd Sámuel* (Sepsiszentkirály) ref. pap, író (+ Tömösi-szoros, 1849. jún. 20.)
- x 1816. *Szabó József* (Debrecen) színigazgató (+ uo., 1875. márc. 1.)
- x 1841. *Dreher Antal* (Bécs) sörgyáros, a magyar sörkartell megszervezője (+ Bécs, 1921. aug. 6.)
- x 1841. *Kuvačević István* (Tovarnik) horvát politikus, miniszter (+ Zágráb, 1913. ápr. 25.)
- x 1841. *Mátray Laura* (Nagyszentmiklós) színésznő (+ Bp. 1904. ápr. 13.)
- x 1841. *Schoenichen Hermann* (Anhalt) mérnök, vállalkozó, a magyar hajóipar egyik úttörője (+ Bp., 1889. okt. 16.)
- x 1841. *Temesváry Lajos* (Érpele) színész, színigazgató (+ Debrecen, 1909. jún. 9.)
- x 1841. *Torday Ferenc* (Lék) gyermekorvos (+ Bp., 1888. máj. 30.)
- x 1866. *Beck Károly* (Pécs) vaskohász, mérnök (+?, 1913. jún. 6.)
- x 1866. *Egger Leo* (Wien-Nussdorf) gyógyszerész, gyógyszervegyészeti gyáros (+ Bp., 1925. aug. 17.)
- x 1866. *Faragó József* (Esztergom) rézkarcoló és rajzművész (+ Berlin, 1906. szept. 2.)
- x 1866. *Guthi Soma* (Tálya) ügyvéd, író (+ Bp., 1930. jan. 5.)
- x 1866. *Hein János* (Hamburg) kertész, az iparszerű kertépítés hazai megteremtője (+ Pilisszántó, 1935. aug. 29.)
- x 1866. *Lischka Lipót* (Pest) kertész (+ Békéscsaba, 1938. jan. 13.)
- x 1866. *Misák József* (Horic, Csehország) kertész (+ Alsószemeréd, 1939. dec. 29.)
- x 1866. *Nemes Marcell* (Jánoshalma) műgyűjtő (+ Bp., 1930. okt. 28.)
- x 1866. *Strauss Hermann* (?) műgyegetemi tanár (+ Bp., 1939. okt. 8.)
- x 1891. *Friedrich Loránd* (Bp.) építészmérnök, műgyegetemi tanár (+ Stockholm, 1946. dec. 25.)
- x 1891. *Gyöngyösi Nándor* (Gyöngyös), újságíró, közgazdász (+ Bp., 1967. júl. 30.)
- x 1891. *Neubauer Pál* (Vágújhely) író, újságíró (+ Fonyód, 1945. máj. 4.)
- + 1891. *Markó Károly* (Moszkva) tájképfestő (x Pest, 1822. jan. 22.)
- x 1891. *Pilinszky Géza* (?) brácsaművész, operaénekes, zeneszerző (+ Ny-Berlin, 1970. szept.)
- x 1891. *Podolini-Volkman Artúr* (?) festő (+ Pretoria, Dél-Afrikai Unio, 1943.)
- x 1891. *Quittner Ervin* (Bp.) építész (+ Dachau, 1945. febr. 24.)
- x 1891. *Szepessy József* (Nyitra) mérnök, (+ Bp., 1958. márc. 24.)
- x 1891. *Szőnyi Anna* (?) pedagógus (+?, 1971)
- x 1901. *Balázs Ferenc* (Kolozsvár) lelkész, író, szociológus, a falukutatás egyik kezdeményezője (+ Mészkö, 1937. máj. 22.)
- x 1901. *Beznák Aladár* (Szatmárnémeti) orvos, egyetemi tanár, akadémikus (+ Montreal, Kanada, 1959. júl. 17.)
- x 1901. *Walter Rózsi* (Bp.) operaénekesnő (+ Bp., 1974. aug. 14.)

- + 1911. *Lingel Károly* (Bp.) nagyiparos, az első magyar faáru- és bútorgyár alapítója (x Pest, 1837.)
- x 1911. *Mayer Ottmár* (Szabadka) közíró, szerkesztő (+ uo., 1941. nov. 18.)
- x 1911. *Szabó Ilonka* (?) operatőrnő (Bp., 1945. jan.)
- x 1916. *Baumann Pál* (Füzesabony) újságíró (+ Győr, 1974. febr. 8.)
- x 1916. *Pásztor István* (Bp.) filmoperatőr (+ Bp., 1974. jún. 5.)
- x 1921. *Borhegyi István* (Bp.) antropológus, régész (+ Milwaukee, USA, 1969.)
- x 1921. *Pallás Imre* (Debrecen) újságíró (+ uo., 1971. jan. 6.)
- x 1921. *Salamon Ferenc* (Berlin) költő (+ Felixdorf, Ausztria, 1945.)
- x 1921. *Zemlényi István* (Bp.) író (+ Auschwitz, 1944.)

JANUÁR

1. x 1901. *Bercsényi Tibor* (Jászberény) díszlettervező (+ Bp., 1975. máj. 5.)
- x 1901. *Born Gyula* (Bp.) gépészmérnök (+ Gyöngyös, 1972. márc. 29.)
- x 1901. *Gidófalvy Lajos* (Bögöz) az ellenállási mozgalom kiemelkedő résztvevője (+ Bp., 1945. jan.)
- x 1901. *Görgényi Gyula* (Mocs) fül-orr-gégész (+ Szeged, 1959. aug. 18.)
2. x 1891. *Grexa Gyula* (Bp.) művelődéstörténész, tanár (+ Bp., 1977. nov. 13.)
- x 1891. *Kolacskovszky Lajos* (Jászárószállás) turistairó, helytörténész (+ Eger, 1954. jan. 2.)
3. x 1866. *Biasini Mária* (Kolozsvár) festő, arcképfestő (+ Riederau, 1937. máj. 12.)
- x 1911. *Babos Ernő* (Bp.) nyelvész, katonai akadémiai tanár (+ Bp., 1969. júl. 19.)
4. x 1691. *Beer Frigyes Vilmos* (Pozsony) iskolaigazgató, ev. lelkész (+ uo., 1764. nov. 30.)
5. x 1891. *Simándy Pál* (Igric) író, újságíró (+ Bp., 1978. aug. 11.)
- x 1901. *Fenyves Pál* (Újpest) kertész (+ Bp., 1961. szept. 19.)
- x 1921. *Kondor György* (Bp.) festő (+ Dachau, 1945. jan. 10.)
6. x 1766. *Fazekas Mihály* (Debrecen) költő, botanikus (+ uo., 1828. febr. 23.)
- x 1866. *Nemes Mihály* (Pest) illusztrátor (+ Bp., 1945. máj. 21.)
- x 1891. *Bacsó Béla* (Kassa) író, újságíró, a fehérterror áldozata (+ Újpest, 1920. febr. 17.)
- x 1921. *Kéri Tamás* (Bp.) közigazdász (+ Bp., 1973. márc. 31.)
7. x 1891. *Horváth József* (Bp.) gépészmérnök (+ Bp., 1976. jan. 5.)
- x 1891. *Szigethy István* (Erzsébetváros) festő, grafikus (+ Nagymaros, 1966. szept. 21.)
- x 1921. *Varga Elemér* (Tiszaszentmiklós) bányagépészmérnök, bányamérnök (+ Bp., 1976. aug. 23.)
8. x 1901. *Miltényi László* (Bp.) botanikus (+ Bp., 1936. febr. 19.)
10. x 1866. *Németh László* (Kecskemét) gyógypedagógus (+ Bp., 1930. ápr. 8.)
- x 1891. *Karácsony Sándor* (Földes) pedagógiai, filozófiai író, egyetemi tanár (+ Bp., 1952. febr. 23.)
11. x 1716. *Hefele Menyhért* (Kaltenbrunn) építész (+ Szombathely, 1794. ápr. 17.)
12. x 1816. *Arenstein József* (Pest) matematikus, akadémikus (+ Stuppach-Gloggnitz, 1892. febr. 23.)
- x 1866. *Daruváry Géza* (Bp.) diplomata, miniszter (+ Bp., 1934. aug. 3.)
- x 1866. *Újhelyi Imre* (Dunapataj) mezőgazdász, állatorvos (+ Magyaróvár, 1923. márc. 21.)
- + 1961. *Hatvany Lajos* (Bp.) író, kritikus, irodalomtörténész, akadémikus (x 1880. okt. 28.)
13. x 1816. *Nagy Elek* (Kolozsvár) jogász, reformpolitikus (+ uo., 1878. jan. 7.)
- x 1891. *Baghy Gyula* (Szeged) magyar eszperantó költő és író, a magyarországi eszperantó mozgalom úttörője (+ Bp., 1967. márc. 18.)
- x 1891. *Steinschneider Lilly* (Bp.) Magyarország és a Monarchia első női repülőpilótája, a 4. sz. igazolvány tulajdonosa (+ Nizza, Franciaország, 1977.)
- x 1911. *Beck András* (Alsógöd) szobrász (+ Párizs közelében, 1985. dec. 12.)
- x 1916. *Jánosi Ferenc* (Sárospatak) ref. lelkész, tanár, levéltáros (+ Bp., 1968. szept. 2.)
- + 1931. *Kandó Kálmán* (Bp.) gépészmérnök, akadémikus (x Pest, 1869. júl. 10.)
14. x 1866. *Borbély Sándor* (Aranyosrákos) gyógypedagógus (+ Vác, 1932. dec. 9.)
15. + 1566. *Oláh Miklós* (Pozsony) esztergomi érsek (x Nagyvárad, 1493. jan. 10.)
- x 1866. *Unkelhäusser Károly* (Vukovár) horvát-szlavón-dalmat miniszter (+ Bp., 1938. febr. 20.)
- x 1891. *Bokros Ferenc* (Bp.) grafikus (+ Bp., 1974. szept. 11.)
- + 1941. *Horváth Henrik* (Bp.) művészettörténész, akadémikus (x Szászhermány, 1888. ápr. 3.)
16. x 1816. *Révész Bálint* (Debrecen) ref. püspök, egyházi szónok (+ uo., 1891. okt. 8.)
17. x 1911. *Bánhegyi József* (Székesfehérvár) mikológus, mikrobiológus, egyetemi tanár (+ Bp., 1976. szept. 6.)
- x 1921. *Kövesdi Nagy Lajos* (Bp.) színpadi szerző (+ Bp., 1974. nov. 1.)
18. x 1901. *Jákó Pál* (Bp.) színész, színiigazgató (+ Bp., 1977. nov. 11.)

- x 1911. *Moshammer György* (Bp.) festő (+ Bp., 1970. jan. 7.)
19. x 1901. *Faber Gusztáv* (Bp.) hidépítő mérnök (+ Bp., 1969. ápr. 23.)
20. x 1866. *Szám Géza* (Pest) mechanikus, ezermester, az automobilizmus egyik korai úttörője (+ Bp., 1948. nov. 10.)
- x 1891. *Stransky Jenő* (Nyitra) gyermekgyógyász (+ Bécs, 1975. nov. 12.)
- x 1921. *Majláth Júlia* (Bp.) zeneszerző (+ Bp., 1976. okt. 11.)
- x 1931. *Kovács Ferenc* (Bp.) filmtörténész (+ Voghera, Olaszország, 1962. máj. 31.)
21. x 1901. *Hadnagy Albert* (Székelyudvarhely) levéltáros (+ Szekszárd, 1967. máj. 26.)
22. x 1891. *Alexander Ferenc* (Bp.) orvos, pszichiáter, egyetemi tanár (+ Palm Springs, California, USA, 1974. márc. 8.)
- x 1891. *Gaál László* (Karcag) klasszika-filológus, egyetemi tanár (+ uo., 1964. jún. 13.)
- + 1891. *Ybl Miklós* (Bp.) építész (x Székesfehérvár, 1814. ápr. 6.)
23. x 1791. *Gebhardt Xavér Ferenc* (Paks) orvos, egyetemi tanár, akadémikus (+ Pest, 1869. okt. 27.)
- x 1841. *Bachrich Zsigmond* (Zsámbokré) brácsaművész, zeneszerző (+ Bécs, 1913. júl. 16.)
24. x 1911. *id. Pál Mihály* (Bp.) szobrász (+ Gyömrő, 1971. jún. 21.)
25. x 1911. *Dán Sándor* (Felsőjózsa) orvos, egyetemi tanár (+ Debrecen, 1973. okt. 23.)
26. x 1866. *Tangl Ferenc* (Pest) fiziológus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1917. dec. 19.)
- x 1901. *Major Ervin* (Bp.) zenetörténész, zeneszerző (+ Bp., 1967. okt. 10.)
- x 1901. *Rencz Antal* (Debrecen) orvos, röntgenológus, intézeti tanár (+ uo., 1976. júl. 1.)
27. x 1841. *Névy László* (Középiszkáz) tanügyi és esztétikai író (+ Bp., 1902. ápr. 5.)
29. x 1921. *Fehér Géza* (Erzsébetfalva) irodalomtörténész (+ Bp., 1974. okt. 29.)
30. x 1741. *Batthyány Ignác* (Németújvár) erdélyi r. k. püspök, egyháztörténész (+ Kolozsvár, 1798. nov. 17.)
31. x 1791. *Kirchlechner Ferenc* (Aspern) hegedűművész, librettista (+ Buda, 1868. máj.)
- x 1891. *Ballu Ernő* (Bp.) újságíró (+ Bp., 1963. aug. 31.)
- x 1891. *Kenyeres Elemér* (Pusztamogyoród) pedagógus (+ Siófok, 1933. aug. 25.)
- + 1961. *Csók István* (Bp.) festő (x Sáregres, 1865. febr. 13.)
4. x 1891. *Éhik Gyula* (Kolozsvár) zoológus (+ Bp., 1964. dec. 28.)
5. x 1841. *Lechner Gyula* (Pest) festő, műfordító (+ Bp., 1914.)
6. x 1866. *Balogh Elemér* (Gorkij, Szovjetunió) ref. püspök, történész (+ Pozsony, 1938. ápr. 16.)
- x 1901. *Csürös Zoltán* (Bp.) vegyész-mérnök, akadémikus (+ Bp., 1979. okt. 28.)
- x 1911. *Órkényi Strasser István* (Szentes) szobrász (+ Kiskunhalas, 1944. okt. 11.)
8. x 1891. *Warga József* (Bp.) vegyész-mérnök, műegyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1956. dec. 28.)
9. x 1891. *Szántó Róbert* (Újverbász) ev. pap, költő (+ Bp., 1941. jún. 28.)
- x 1921. *Szántó Katalin* (Bécs) sebész, aneszteziológus (+ Bp., 1976. máj. 8.)
10. x 1891. *Tóry Kálmán* (Budatétény) vízépítőmérnök (+ Bp., 1973. ápr. 17.)
- x 1901. *Horusitzky Ferenc* (Bp.) geológus, egyetemi tanár (+ Bp., 1971. nov. 24.)
- x 1901. *Rozsondai Károly* (Zajzon) pedagógus (+ Sopron, 1967. dec. 20.)
- x 1921. *Sipos Gyula* (Tuskepuszta) költő, író, újságíró (+ Bp., 1976. aug. 30.)
11. x 1891. *Komját Aladár* (Kassa) költő, újságíró (+ Párizs, 1937. jan. 3.)
- x 1911. *Temesi Alfréd* (Temesvár) pedagógus, iskolaigazgató (+ Bp., 1978. jan. 1.)
12. x 1816. *Sárosi Gyula* (Borossebes) költő (+ Pest, 1861. nov. 16.)
- x 1816. *Szakál Lajos* (Kőröstarcsa) költő (+ uo., 1875. febr. 16.)
- + 1951. *Bajor Gizi* (Bp.) színész (x Bp., 1893. máj. 19.)
13. x 1911. *Szöllösi Endre* (Bp.) szobrász (+ Bp., 1967. máj. 27.)
15. x 1901. *Cserepos István* (Bp.) festő, grafikus, szobrász, ötvös (+ Bp., 1945. jan. 15.)
- x 1901. *Vázsonyi Ádám* (Bp.) folyammérnök, műtárgyépítő (+ Bp., 1973. júl. 14.)
16. x 1816. *Váli Ferencné Jókai Eszter* (Komárom) író, Jókai Mór nővére (+ Pápa, 1889. máj. 7.)
- x 1901. *Madarassy Zsuzsa* (Bp.) író, költő, műfordító (+ Bp., 1957. aug. 30.)
- x 1911. *Makk József* (Nagykikinda) festő (+ Szeged, 1960. febr. 14.)
- x 1911. *Nagy Béla* (Székesfehérvár) népzeneudós, pedagógus (+ Bp., 1974. máj. 2.)
17. x 1911. *Básti Lajos* (Keszthely) színész (+ Bp., 1977. jún. 1.)
- x 1931. *Kondor Béla* (Pestlőrinc) festő, grafikus (+ Bp., 1972. dec. 12.)
18. x 1866. *Balogh Artúr* (Abony) jogtudós (+ Kolozsvár, 1951. márc. 4.)

FEBRUÁR

1. x 1891. *Pédery Árpád* (Bp.) tornász, rajztanár (+ Luzsek, Galícia, 1914. okt. 21.)

- x 1866. *Krausz Sámuel* (Ukk) történész, nyelvész, hebraista (+ Cambridge, 1948. jún. 4.)
19. x 1891. *Ligeti Ernő* (Kolozsvár) író, költő, újságíró (+ Bp., 1944. nov.)
- x 1901. *Pataki Vidor János* (Pécs) cisztercita szerzetes, tanár, művészettörténész (+ Bp., 1973. okt. 5.)
- x 1901. *Szűcs László István* (Abony) dramaturg, író (+ Bp., 1976. aug. 21.)
20. x 1791. *Schmidt Ferdinánd József* (Sopron) rovtartani kutató (+ Laibach, Ausztria, 1878. febr. 16.)
- x 1901. *Gró Lajos* (Bp.) kritikus, a filmszétika úttörője (+ Bp., 1943. dec. 18.)
- x 1901. *Major Bertalanné Bródi Rózsa* (Tiszafüred) vegyész mérnök (Bp., 1971. máj. 5.)
- x 1901. *Sámán Márton* (Erzsébetváros) iparoktatási főigazgató (+ Bp., 1975. jún. 5.)
- x 1911. *Énekes István* (Bp.) ökölvívó, vasúti tiszt (+ Bp., 1940. jan. 2.)
- x 1921. *Király Zoltán* (Bp.) fotóésztéta (+ Bp., 1963. jan. 9.)
21. x 1791. *Bakodi József* (Moson) orvos (+ Pest, 1845. nov. 2.)
- x 1901. *Kacsó Sándor* (Míkháza) író, politikus, 1947–1953 között a Romániai Magyar Népi Szövetség elnöke (+ Kolozsvár, 1984. febr. 11.)
- x 1901. *Körös Béla* (Pápa) kohómérnök (+ Bp., 1963. aug. 29.)
- x 1916. *Cseh István* (Cegléd) festő (+ Bp., 1975. máj. 23.)
22. x 1866. *Kallós Ede* (Hódmezővásárhely) szobrász (+ Bp., 1950. márc. 11.)
23. x 1891. *Cavallier József* (Bp.) újságíró, szerkesztő (+ Bp., 1970. jan. 31.)
- x 1911. *Eisert Árpád* (Rozsnyó) sebészorvos (+ Nyiregyháza, 1974. szept. 13.)
24. x 1766. *Kresznerics Ferenc* (Ivánc) író, nyelvész, tanár, r. k. pap, akadémikus (+ Ság, 1832. jan. 18.)
25. x 1901. *Tattay György* (Körmend) építész, iparművész (+ Bp., 1966. aug. 24.)
26. x 1891. *Budai Sándor* (Kőröstarcsa) festő (+ Tápíószele, 1973. nov. 3.)
- x 1891. *Kiss Géza* (Kákics) ref. lelkész, etnográfus, nyelvjáráskutató (+ Pécs, 1947. ápr. 28.)
- x 1901. *Mados László* (Beregszász) talajvegyész, műegyetemi tanár (+ Bp., 1945. jan. 2.)
- x 1911. *Kálmán László* (Bp.) költő (+ Bp., 1946. szept. 3.)
27. x 1891. *Márton Lajos* (Székelyudvarhely) festő, rajzoló (+ Bp., 1953. jan. 27.)
28. x 1791. *Gaál Mihály* (Ákosfalva) színész (+ Pest, 1866. ápr. 27.)
- x 1816. *Czanyuga József* (Pest) író (+ Bp., 1894. máj. 15.)
- x 1866. *Jankó Sándor* (Vasvár) erdőmérnök, főiskolai tanár (+ Vönöck, 1923. máj. 14.)
- x 1901. *Vadász Endre* (Szeged) festő (+ Bp., 1944. jún. 3.)
- ### MÁRCIUS
- x 1866. *Gábory József* (Salgótarján) építész (+ Bp., 1928. jún. 22.)
2. x 1641. *Csáky László* (?) erdélyi birtokos, a török elleni harcok résztvevője (+ ?, 1708.)
- x 1816. *Faller Gusztáv* (Gölnicbánya) bányamérnök, akadémiai tanár (+ Jászó, 1881. jan. 20.)
- x 1866. *Gállik István Dömötör* (Bp.) mérnök (+ Bp., 1945. ápr. 16.)
- x 1891. *Horváth József* (Kemenesszentpéter) festő, rajztanár (+ Sopron, 1961. ápr. 22.)
- x 1911. *Pfannl Egon* (Bp.) építész, grafikus (+ Bp., 1973. márc. 31.)
3. x 1891. *Bossányi Ervin* (Regöce) festő, iparművész (+ London, ?)
- x 1896. *Flachbart Ernő* (Gölnicbánya) jogász, egyetemi tanár, 1922–1924 között a Prágai Magyar Hírlap szerkesztője (+ Pécs, 1955. dec. 12.)
- x 1901. *Kádár Erzsébet* (Arad) író (+ Bp., 1946. ápr. 26.)
4. x 1841. *Hirsch Lipót* (Pest) nyomdász, a magyar lassaleánus mozgalom egyik vezetője (+ Bp., 1920. febr. 2.)
5. x 1816. *Margó Tivadar* (Pest) zoológus, egyetemi tanár (+ Pusztaszentlőrinc, 1896. szept. 5.)
6. x 1891. *Berde Károly* (Nagyenyed) bőrgyógyász, egyetemi tanár (+ Bp., 1971. júl. 4.)
- x 1891. *Lőrinczy Endre* (Bp.) mérnök (+ Bp., 1969. dec. 15.)
7. x 1931. *Szabó István* (Cserszegtomaj) író (+ Bp., 1976. márc. 16.)
8. x 1891. *Gaál Gábor* (Bp.) író, irodalomtörténész, szociológus (+ Kolozsvár, 1954. aug. 13.)
9. x 1916. *Szőkefalvi-Nagy Zoltán* (Kolozsvár) kémikus, kémia történész, egyetemi tanár (+ Eger, 1980. nov. 9.)
10. x 1901. *Szakáts Zoltán* (Nagyszében) színész (+ Bp., 1947. dec. 8.)
- x 1911. *Lampért András* (Tass) festő (+ Bp., 1971. febr. 14.)
11. x 1921. *Csáki Frigyes* (Bp.) gépészmérnök, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1977. aug. 29.)
12. x 1891. *Polányi Mihály* (Bp.) vegyész, szociológus, filozófus (+ Northampton, Anglia, 1976. febr. 22.)
- x 1891. *Wanka Ferenc* (Ipolytság) élelmiszervegyész (+ Bp., 1965. jan. 10.)
- x 1911. *Kiss Manyi* (Magyarlóna) színész (+ Bp., 1971. márc. 29.)
13. x 1741. *II. József* (Bécs) magyar király, német-római császár (+ Bécs, 1790. febr. 20.)
- x 1841. *Perotti Gyula* (Ueckermünde, Németország) operaénekes (+ Milánó, 1900. febr. 20.)

14. x 1891. *Agárdi Ede* (Pécsvárad) ornitológus (+ uo., 1973. aug. 20.)
- x 1891. *Huzella Odön* (Nagyvárad) költő, újságíró (+ Bp., 1961. máj. 12.)
- x 1901. *Esterházy János* (Nyitraújlak) politikus, 1932–1936 között a felvidéki Országos Keresztényszocialista Párt elnöke, majd 1945-ig az Egyesült Magyar Párt elnöke. A szlovák parlamentben az egyetlen képviselő, aki a zsidótörvény ellen szavazott. Börtönben halt meg. (+ Illava, 1957)
16. x 1841. *Thiard-Laforest József* (Püspöki) egyházi karnagy, zeneszerző (+ Pozsony, 1897. márc. 2.)
- x 1891. *Oroszlán Zoltán* (Bp.) régész, művészettörténész, egyetemi tanár (+ Bp., 1971. jan. 9.)
- x 1916. *Kerényi Elek* (Jászberény) kertész-mérnök (+ Bp., 1963. márc. 13.)
17. x 1866. *Antal Géza* (Tata) ref. püspök, teológiai író (+ Pápa, 1934. dec. 30.)
- x 1891. *Ferjentsik Sándor* (Selmecbánya) vaskohómérnök (+ Ózd, 1964. szept. 30.)
18. x 1791. *Fabrizius Sámuel* (Poprád) ügyvéd, jogi író, akadémikus (+ Lőcse, 1858. márc. 18.)
- x 1866. *Balogh Artúr* (Abony) jogász, egyetemi tanár, akadémikus (+ Kolozsvár, 1951. márc. 4.)
- x 1901. *Tuzson Pál* (Zernest) vegyész-mérnök (+ Bp., 1959. máj. 27.)
19. x 1816. *Friedrich István* (Buda) vívómester (+ Bp., 1895. febr. 7.)
- x 1866. *Szentmiklósi Márton* (Verbic) jogász, egyetemi tanár (+ Bp., 1932. okt. 30.)
- x 1911. *Malomsoky József* (Rákosszentmihály) építész (+ Bp., 1986. jún. 4.)
- x 1931. *Szendrei József* (Tiszaluc) újságíró (+ Nyíregyháza, 1975. okt. 7.)
20. x 1911. *Zimmermann Gusztáv* (Bp.) állatorvos, egyetemi tanár (+ ?, 1984)
- x 1921. *Rényi Alfréd* (Bp.) matematikus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1969. febr. 1.)
21. x 1891. *Bende Jánosné Kovacsev Friderika* (Kumán) festő (+ Bp., 1975. jan. 4.)
- x 1891. *Jánoska Tivadar* (Pozsony) festő (+ Szeged, 1960. ápr. 9.)
- x 1911. *Márky Géza* (Bp.) színész (+ Bp., 1971. aug. 30.)
- x 1921. *Rényi Kázmér* (Aranyosmarót) orvos-őrnagy, belgyógyász (+ Bp., 1969. máj. 5.)
22. x 1891. *Giovannini Rudolf* (Füzesabony) gyógyszerész, gyógynövényszakember (+ Bp., 1963. szept. 23.)
23. x 1866. *Fekete József* (Marosvásárhely) gépészmérnök, a hazai ipari oktatás szervezője (+ ?)
- x 1891. *Szerlembegyi Ervin* (Bp.) újságíró, fordító (+ Bp., 1969. okt. 3.)
- x 1901. *Ákos László* (Bp.) újságíró, lapszerkesztő (+ Bp., 1971. dec. 12.)
- x 1901. *Gelléri András* (Makó) újságíró, szerkesztő (+ Bp., 1968. jan. 11.)
- x 1901. *Varga Endre Gábor* (Kispest) levéltáros (+ Bp., 1973. okt. 29.)
- x 1921. *Mészáros Vilma* (Bp.) irodalomtörténész, esztéta (+ Bp., 1977. jan. 28.)
24. x 1901. *Bányai Pál* (Besztercebánya) író, publicista (+ Budakeszi, 1943. dec. 13.)
- x 1916. *Csató István* (Miskolc) újságíró, tudománynépszerűsítő szakíró (+ Bp., 1974. nov. 30.)
- x 1931. *Szabó János* (?) zenekari brácsaművész (+ Bp., 1987. szept. 3.)
25. x 1841. *Allaga Géza* (Óbecse) zeneszerző (+ Baja, 1913. aug. 19.)
- x 1891. *Vörös János* (Csabrendek) vezéreredes, vezérkari főnök, honvédelmi miniszter (+ Balatonfüred, 1968. júl. 23.)
- x 1916. *Kaszap István* (Székesfehérvár) jezsuita szerzetesnövendék, 1948-ban boldoggá avatták (+ uo., 1935. dec. 17.)
26. x 1866. *Drucker Jenő* (Pest) szőlészeti és borászati szakember, mezőgazdasági író (+ Bp., 1926. aug. 5.)
- x 1866. *Szendrey Mihály* (Mátészalka) színész, színingazgató (+ Bp., 1956. okt. 7.)
- x 1911. *Balázs Árpád* (Gyula) író (+ Bp., 1975. júl. 6.)
- x 1931. *Tallós Pál* (Pozsony) erdőmérnök, botanikus (+ Pápa, 1968. jan. 25.)
27. x 1891. *Zilahy Lajos* (Nagyszalonta) író, publicista, akadémikus (+ Újvidék, 1974. dec. 1.)
- x 1911. *Mikó Imre* (Bánffyhunyad) író, műfordító, jogász, politikus (+ Kolozsvár, 1977. márc. 21.)
29. x 1816. *Korizmic László* (Aggszentpéterpuszta) mezőgazdász, mérnök, agrárpolitikus, akadémikus (+ Kistétény, 1886. okt. 5.)
- x 1891. *Hajos Károly* (Nyíregyháza) belgyógyász, allergológus (+ Bp., 1976. dec. 10.)
- x 1921. *Zoltán Pál* (Bp.) színész, rendező, dramaturgiai író (+ Szeged, 1975. szept. 27.)
30. x 1891. *Papp Jenő* (Csujafalva) író, újságíró (+ Bp., 1967. nov. 14.)
- x 1891. *Strém István* (Bp.) újságíró, író (+ Bp., 1942. febr. 11.)
31. x 1866. *Bedy Vince* (Gyirmót) nagyprépost, történész (+ Győr, 1938. dec. 24.)
- x 1866. *Degen Árpád* (Pozsony) botanikus, kísérletiügyi főigazgató, akadémikus (+ Bp., 1934. márc. 30.)
- x 1891. *Asbóth Oszkár* (Pankota) mérnök, a helikopter magyar feltalálója (+ Bp., 1960. febr. 27.)
- x 1891. *Várkonyi Mihály* (Kisvárd) színész (+ Santa Barbara, USA, 1976. júl. 26.)

- x 1921. *Sándor János* (Bp.) fizikus, egyetemi docens (+ Bp., 1977. aug. 16.)
 + 1941. *Thirring Gusztáv* (Bp.) statisztikus, földrajztudós, akadémikus (x Sopron, 1861. dec. 25.)

ÁPRILIS

- x 1866. *Hollósy Géza* (Máramarossziget) újságíró (+ Bp., 1910. máj. 6.)
 1. x 1901. *Sándor Pál* (Szolnok) filozófus, egyetemi tanár (+ Bp., 1972. febr. 21.)
 2. x 1816. *Hoványi Ferenc* (Kőröstarján) teológiai és egyházi író, akadémikus (+ Nagyvárad, 1871. dec. 11.)
 x 1891. *Sík Endre* (Bp.) diplomata, külügy-miniszter, jogász, író, történész (+ Bp., 1978. ápr. 10.)
 3. x 1906. *Szemlér Ferenc* (Székelyudvarhely) író (+ Kolozsvár, 1978. febr. 11.)
 5. x 1891. *Simonyi Henrik* (Szeged) újságíró, politikus, szerkesztő (+ Bp., 1972. febr. 11.)
 7. x 1816. *Pázmány Dénes* (Kömlöd) föld-birtokos, politikus (+ Baracska, 1856. jan. 24.)
 9. x 1816. *Pauler Tivadar* (Buda) büntető-jogász, jogbölcész, egyetemi tanár, igazságügy-miniszter, akadémikus (+ Bp., 1886. ápr. 30.)
 x 1891. *Szenkár Jenő* (Bp.) karmester, zeneszerző (+ Düsseldorf, 1977. márc. 25.)
 x 1901. *Hüttl Hümér* (Bp.) mérnök, közgazdász, sportrepülő (+ Bp., 1967. febr. 10.)
 x 1916. *Pandula Egon* (Bp.) gyógyszerész-ezredes, egyetemi tanár (+ Bp., 1970. febr. 5.)
 10. x 1766. *Lipszky János* (Szedlicsna) térképész, katonatiszt (+ uo., 1826. máj. 2.)
 x 1891. *Szabó Imre* (Somorja) egyházi író, az első budapesti ref. esperes (+ Debrecen, 1955. jan. 27.)
 x 1921. *Mészáros Károly* (Pápa) gépészmérnök (Bp., 1973. júl. 13.)
 11. x 1901. *Árkay Bertalan* (Bp.) építész (+ Bp., 1971. nov. 23.)
 12. x 1891. *Rados Dezső* (Győr) hegedűtanár (+ Bp., 1974. szept. 17.)
 x 1916. *Herkely Károly* (Mezőkövesd) etnográfus (+ uo., 1942. febr. 6.)
 x 1921. *Radó János* (Bp.) tanár (+ Balatonszárszó, 1973. aug. 6.)
 13. x 1866. *Scherman Vilmos* (Nagytétény) vegyész, egyetemi tanár (+ Bp., 1964. nov. 19.)
 x 1866. *Sztankó Béla* (Szolnok) zenepedagógus, zenetörténész, (+ Bp., 1939. márc. 28.)
 14. x 1791. *Bartakovics Béla* (Felsőelefánt) egeri érsek, akadémikus (+ Eger, 1873. máj. 30.)
 15. x 1866. *Palágyi Lajos* (Óbecse) költő (+ Bp., 1933. márc. 7.)

- x 1891. *Zajky Zoltán* (Bp.) fotóművész (+ Bp., 1962. okt. 6.)
 16. x 1891. *Egerváry Jenő* (Debrecen) matematikus, műegyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1958. nov. 30.)
 x 1901. *Dinnyés Lajos* (Alsódabas) kisgazdapárti politikus, miniszterelnök (+ Bp. 1961. máj. 3.)
 17. x 1866. *Pewny Irén* (Zimony) énekes (+ Bp., 1916. dec. 29.)
 18. x 1816. *Füredi Mihály* (Vác) operaénekes, népdalgyűjtő (+ Újfalú, 1869. máj. 3.)
 x 1901. *Németh László* (Nagybánya) író, esszéista (+ Bp., 1975. márc. 3.)
 x 1921. *Rábai Miklós* (Békéscsaba) koreográfus (+ Bp., 1974. aug. 18.)
 19. x 1791. *Feigler Ignác* (Pozsony) építész (+ uo., 1847. febr. 12.)
 20. x 1901. *Szebellédy László* (Rétság) kémikus, egyetemi tanár, (+ Bp., 1944. jan. 23.)
 x 1951. *Seregély Katalin* (Nyíregyháza) operaénekes (+ ?, 1981. jan.)
 21. x 1841. *Ludwigh Gyula* (Szepesbéla) vasútépítő mérnök (+ Bp., 1919. jan. 6.)
 x 1866. *Katona Lajos* (Nagybánya) kohómérnök (+ Bp., 1933. júl. 4.)
 x 1901. *Gál Sándor* (Mohács) színész, énekes (+ Bp., 1966. okt. 12.)
 x 1916. *Sulán Béla* (Rozsnyó) nyelvész, egyetemi tanár (+ Bp., 1968. aug. 26.)
 22. x 1891. *Lajta Andor* (Bécs) író, újságíró, filmtörténész (+ Bp., 1962. márc. 21.)
 x 1891. *Villani Lajos* (Tápióásáp) diplomata, író (+ Bp., 1948. júl. 6.)
 x 1931. *Schmidt Lajos* (Bp.) építész (+ ?, 1973.)
 23. x 1766. *Fejér György* (Keszthely) történeti író, egyetemi tanár, kanonok (+ Pest, 1851. júl. 2.)
 x 1911. *Faragó László* (Bp.) pedagógus (+ Bp., 1966. márc. 28.)
 24. x 1866. *Spiegel Frigyes* (Pest) építész, iparművész (+ Bp., 1933. febr. 26.)
 x 1891. *Kardos Lajos* (Szentés) irodalomtörténész (+ Bp., 1919. jún. 12.)
 25. x 1901. *Friedli Gyula* (?) filmoperatőr (+ Bp., 1959. jún. 5.)
 27. x 1866. *Szamossy László* (Pest) festő (+ Bécs, 1909. jan. 2.)
 x 1891. *Lovász Márton* (Zombor) író, újságíró, szerkesztő (+ Bp., 1975. márc. 5.)
 28. x 1901. *Gerlei Ferenc* (Szarvas) kórszövet-tani, kórbonctani szakorvos (+ Nyíregyháza, 1970. jún. 23.)

MÁJUS

1. x 1841. *Frecskay János* (Pest) technológiai író, újságíró (+ Bp., 1919. okt. 13.)
 x 1901. *Szerb Antal* (Bp.) irodalomtörténész, író esszéista (+ Balf, 1945. jan. 27.)

2. x 1911. *Karácson Imre* (Konstantinápoly) történész, orientalista, kat. pap, teológus (+ Apácatorna, 1963. febr. 19.)
- x 1916. *Sárdy Károly* (Bp.) festő, grafikus (+ ?, 1980. jan. 17.)
3. x 1791. *Dembinszky Henrik* (Krakkói vajdaság) lengyel szabadságharcos, magyar honvéd altábornagy (+ Párizs, 1864. jún. 13.)
- x 1866. *Malonyay Dezső* (Pest) író, művészettörténész (+ Bp. 1916. ápr. 22.)
- x 1891. *Radó Sándor* (Rahó) színész (+ ?, 1944.)
- x 1911. *Oszlányi Róbert* (Bécs) nyelvész, egyetemi tanár (+ Cleveland, Ohio, USA, 1976. máj. 30.)
- x 1916. *Móricz Erzsébet* (Bp.) Móricz Zsigmond fogadott leánya (+ Bp., 1971. márc. 7.)
- x 1921. *Hadnagy László* (Szombathely) tanár, művelődéspolitikus (+ Bp., 1963. ápr. 9.)
4. x 1766. *Falka Sámuel* (Fogaras) betűmetsző, rézkarcoló (+ Buda, 1826. jan. 20.)
- x 1841. *Ráday Gedeon* (Pécel) földbirtokos, honvédelmi miniszter (+ Bécs, 1883. dec. 26.)
- x 1866. *Lovas Lajos* (Szeged) festő, szobrász (+ Bp., 1935. máj. 2.)
- x 1866. *Stark Lipót* (Trencsén) gépészmérnök (+ Bp., 1932. dec. 17.)
- + 1891. *Grünwald Béla* (Courbevoie, Franciaország) politikus, publicista, történész, akadémikus (x Szentantál, 1839. dec. 2.)
- x 1911. *Buttykay Emmy* (Bp.) színész (+ London, 1957. júl. 5.)
6. x 1791. *Sadler József* (Pozsony) botanikus, egyetemi tanár (+ Pest, 1849. márc. 12.)
- x 1901. *Benedek László* (Szeged) vegyész, paprikanemesítő (+ uo., 1977. okt. 3.)
7. x 1766. *Budai Ézsaiás* (Pér) történetíró, tanár, klasszika-filológus, akadémikus (+ Debrecen, 1841. júl. 14.)
- x 1911. *Hárs László* (Bp.) költő, író, újságíró (+ Bp., 1978. márc. 19.)
8. x 1841. *Murányi Armin* (Győrasszonyfa) ügyvéd, szerkesztő, író (+ Bp., 1902. ápr. 30.)
- x 1866. *Várady Gyula* (Sáros-Oroszi) festő, mesterhegedűket is készített (+ Komárom, 1929. szept. 17.)
- x 1901. *Székely Mihály* (Jászberény) énekművész (+ Bp., 1963. márc. 22.)
9. x 1891. *Ratkóczy Nándor* (Pécs) orvos, radiológus, egyetemi tanár (Bp., 1977. máj. 27.)
- x 1891. *Székely Pál* (Kaczkó) bányamérnök, bányajogász (+ Bp., 1974. aug. 9.)
- x 1901. *Choma József* (Miskolc) festő (+ ?, 1969.)
10. x 1901. *Füstös Zoltán* (Balatonlelle) festő (+ Hódmezővásárhely, 1970. márc. 30.)
11. x 1841. *Pauler Gyula* (Zágráb) történetíró, országos főlevéltárnok, akadémikus (+ Budaörs, 1903. júl. 6.)
- x 1891. *Oláh Dániel* (Tiszadob) orvos, bőrgyógyász, mikológus (+ Debrecen, 1954. febr. 2.)
- x 1891. *Petheő Attila* (Bp.) színész (+ Bp., 1942. máj. 26.)
13. x 1816. *Libay Károly Lajos* (Besztercebánya) festő (+ Bécs, 1888. jan. 16.)
14. x 1891. *Troján Emil* (Bp.) sebész, egyetemi docens (+ Szeged, 1970. júl. 20.)
- x 1901. *Aszódi Weil Erzsébet* (Bp.) festő, grafikus (+ Bp., 1976. dec. 31.)
- x 1901. *Rab Gusztáv* (Sárospatak) író, újságíró, (+ Dreux, Franciaország, 1963. jan. 4.)
15. x 1791. *Pergel János* (Nagyvárad) jogtudós, történész, akadémikus (+ Pest, 1838. máj. 25.)
- + 1911. *Achim L. András* (Békéscsaba) parasztpolitikus, képviselő, szerkesztő (x uo. 1781. márc. 15.)
16. x 1841. *Mitrovics Gyula* (Sátoraljaújhely) ref. lelkész, tanár (+ Debrecen, 1903. jan. 25.)
17. x 1881. *Jakabffy Elemér* (Lugos) nemzeti-szervező, akadémikus (x Szatmár, 1963. máj. 19.)
- x 1901. *Skutta Árpád* (Jurjevski-Zavod) bőrgyógyász (+ Bp., 1961. máj. 5.)
- + 1971. *Fettich Nándor* (Bp.) régész, ötvös, akadémikus (x Acshád, 1900. jan. 7.)
18. x 1901. *Simon Sándor* (Bp.) orvos, farmakológus (+ Bp., 1977. jún. 13.)
- x 1916. *Zsigmond Ede* (Erzsébetfalva) költő (+ SZU, 1944.)
20. x 1841. *Pisztóry Mór* (Pest) jogász, közgazdasági író, egyetemi tanár (+ Kolozsvár, 1906. júl. 13.)
- x 1901. *Lendvai Andor* (Vác) operaénekes (+ Bp., 1964. máj. 13.)
21. x 1866. *Fabry Henrik* (Borbátfűzfő) a magyar gyorsírás egyik legjelentősebb művelője (+ Balatonfüred, 1924. febr. 16.)
- + 1916. *Görgey Artúr* (Visegrád) honvéd tábornok (x Toporc, 1818. jan. 30.)
22. x 1916. *Korcsmáros Pál* (Bp.) illusztrátor, újságíró (+ Bp., 1975. máj. 24.)
23. x 1901. *Hont Erzsébet* (Szeged) énekes (+ Bp., 1954. ápr. 25.)
- x 1911. *Kenyeres Imre* (Bp.) író, irodalomtörténész (+ Bp., 1962. okt. 25.)
24. x 1866. *Kovács Aladár* (Pest) sebészorvos, a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület alapító tagja (+ Bp., 1922. márc. 4.)
25. x 1766. *Szolártsik Sándor* (Gönc) jurátus, a jakobinus mozgalom résztevője (+ Buda, 1795. jún. 2.)

26. x 1891. *Lukács Pál* (Bp.) színész (+ Tanger, Marokkó, 1971. aug. 16.)
 x 1911. *Bertalan Vilmos* (Bp.) művészettörténész (+ Bp., 1985. nov. 10.)
 + 1966. *Tamási Aron* (Bp.) író (x Farkaslaka, 1897. szept. 20.)
28. x 1791. *Krajner Imre* (Esztergom) ügyvéd, jogi író, akadémikus (+ Alsófakos, 1875. okt. 5.)
 x 1841. *Fésüs György* (Pest) jogász, szakíró és szépíró (+ Pozsony, 1914. dec. 7.)
 x 1841. *Wagner László* (Pest) mezőgazda, műegyetemi tanár (+ Gossensass, Tirol, 1888. júl. 2.)
 x 1901. *Zelesényi Géza* (Újvidék) mérnök (+ Bp., 1974. nov. 27.)
29. x 1891. *Mazalán Pál* (Igló) bányamérnök, geofizikus, hidrogeológus (+ Bp., 1955. dec. 3.)
 x 1921. *Tóth Tibor* (Pozsony) író, műfordító, művelődéspolitikus (+ uo., 1964. máj. 31.)
30. x 1891. *Fleischer Antal* (Makó) karmester (+ Bp., 1945. okt. 30.)
31. x 1741. *Dettelbach Hilár Antal* (Magyaróvár) orgonista (+ Esztergom, 1804. okt. 13.)
 x 1866. *Paikert Alajos* (Nagyszombat) közgazdasági író, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum megszervezője, (+ Bp., 1948. júl. 30.)
 x 1891. *Bedő Rudolf* (Bp.) művészeti író, műgyűjtő (+ Bp., 1978. febr. 18.)

JÚNIUS

- x 1816. *Zeyk Domokos* (Marosvásárhely) honvéd százados (+ Segesvár, 1849. júl. 31.)
1. x 1891. *Székely Béla* (Bethlen) újságíró, író, pszichológus (+ Buenos Aires, Argentína, 1955.)
 x 1921. *Tekeres Sándor* (Csikmenság) ének-művész (+ Bp., 1977. júl. 11.)
2. + 1666. *Lippai János* (Trencsén-fürdő) botanikus, jezsuita tanár, gazdasági és kertészeti író (x Pozsony, 1606. júl. 30.)
 x 1891. *Wilde János* (Bp.) művészettörténész, egyetemi tanár (+ Dulwich, London mellett 1970. szept. 13.)
 + 1951. *Hóman Bálint* (Vác) történeti író, egyetemi tanár, politikus, akadémikus (x Bp., 1885. dec. 29.)
3. + 1966. *Bartucz Lajos* (Bp.) antropológus, egyetemi tanár (x Szegvár, 1885. ápr. 1.)
4. x 1741. *Rájnis József* (Kőszeg) költő (+ Keszthely, 1812. szept. 23.)
 + 1916. *Sebők Zsigmond* (Bp.) újságíró, ifjúsági író (x Párkány, 1861. szept. 22.)
6. x 1866. *Tirts Rezső* (Szelákna) erdőtanácsos, szakíró (+ Bp., 1945. dec. 3.)
 x 1891. *Kardos István* (Debrecen) zeneszerző, karmester, pedagógus (+ Bp., 1975. dec. 22.)
- x 1891. *Kuncz Alfonz* (Bp.) vegyész-mérnök, egyetemi tanár, (+ Bp., 1974. szept. 13.)
- x 1891. *Lányi Sarolta* (Székesfehérvár) költő, műfordító (+ Bp., 1975. nov. 10.)
- x 1916. *Fekete Sándor* (Makó) bányamérnök (+ Bp., 1973. ápr. 11.)
7. x 1931. *Forgács László* (Bp.) esztéta, irodalomtörténész (+ Bp., 1970. jan. 3.)
9. x 1816. *Nagy László* (Kunhegyes) pedagógus (+ Bp., 1875. máj. 6.)
 x 1816. *Szalai István* (Somogyvisonta) ref. lelkész, filozófiai író, akadémikus (+ Szentés, 1878. márc. 6.)
10. x 1921. *Oláh Pál* (Makó) állatorvos, mikrobiológus (+ Bp., 1969. máj. 16.)
11. x 1891. *Götze Árpád* (Pulin) fül-orr-gégész, egyetemi tanár (+ Bp., 1977. jún. 12.)
 x 1911. *Zemplén Jolán* (Bp.) fizikus, fizikátörténész, egyetemi tanár (+ Bp., 1974. jún. 6.)
12. x 1866. *Raffay Sándor* (Cegléd) ev. püspök, hittudós (+ Bp., 1947. nov. 4.)
 x 1891. *Fekete Lajos* (Tardos) turkológus, történész, paleográfus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1969. máj. 16.)
 x 1901. *Nyírgi Imre* (Bp.) író, újságíró (+ Bp., 1963. jan. 14.)
 x 1911. *Gaal István* (Kalocsa) gyermekgyógyász (+ Veszprém, 1963. júl. 27.)
 x 1921. *Versényi László* (Vác) állatorvos, parazitológus (+ Vác, 1982. dec. 5.)
13. x 1901. *Báthy Anna* (Beregszász) operaénekes (+ Bp., 1962. máj. 14.)
 x 1911. *Szabados Jenő* (Vecsés) festő (+ ?, 1942. aug. 8.)
14. x 1566. *Borsos Tamás* (Marosvásárhely) erdélyi diplomata, utazó (+ uo., 1633.)
16. x 1866. *Serényi Béla* (Pest) politikus, miniszter (+ Bp., 1919. okt. 15.)
 x 1916. *Szilassy Ibolya* (Bp.) színész (+ Győr, 1973. máj. 29.)
17. x 1911. *Fejér Klára* (Bp.) tanár, történész (+ Bp., 1958. ápr. 28.)
18. x 1816. *Télfy Iván* (Nagyszombat) klasszika-filológus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1898. aug. 2.)
 x 1866. *Korányi Sándor* (Pest) belorvos, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1944. ápr. 14.)
 x 1911. *Salamon Ödön* (Nagyléta) orvosezredes (+ Bp., 1974. jan. 2.)
19. + 1951. *Egry József* (Badacsonytomaj) festő (x Újlak, 1883. márc. 15.)
20. x 1901. *Antal Dániel* (Szatmárnémeti) mezőgazdász, tanár, az EMGE (Erdélyi Magyarok Gazdasági Egyesülete) utolsó vezetője (+ Kolozsvár, 1972. febr. 27.)
23. + 1866. *Clark Adám* (Buda) angol mérnök, a Lánchíd építője (x Edinburgh, Skócia, 1811. aug. 14.)

24. x 1911. *Orsós Ottó* (Bp.) növényfiziológus (+ Balatonfüred, 1939. szept. 1.)
+ 1931. *Kuncz Aladár* (Bp.) író, szerkesztő (x Arad, 1886. jan. 1.)
25. x 1841. *Goll János* (Bátaszék) zenepedagógus, zeneszerző (+ Bp., 1907. okt. 20.)
x 1866. *Dudits Andor* (Bp.) történeti festő (+ Bp., 1944. szept. 7.)
26. x 1891. *Melles Béla* (Baja) hegedűművész (+ Bp., 1939. febr. 4.)
x 1916. *Viktor János* (Bp.) műfordító, irodalomtörténész (+ Bp., 1962. dec. 10.)
27. x 1916. *Iványi Frigyes* (Bp.) orvos (+ Bp., 1959. febr. 14.)
28. x 1916. *Árvay József* (Brassó) nyelvész, levlártáros (+ Sepsiszentgyörgy, 1975. jan. 16.)
29. + 1911. *Emich Gusztáv* (Fiume) könyvkiadó, zoológus, kertész (x Pest, 1843. márc. 5.)
+ 1971. *Banner János* (Bp.) ősrégész, egyetemi tanár (x Székudvar, 1888. márc. 6.)

JÚLIUS

1. x 1866. *Jendrassik Alfréd* (Pest) építész (+ Bp., 1935. máj. 21.)
x 1901. *Ignotus Pál* (Bp.) publicista, író, szerkesztő (+ London; 1978. ápr. 1.)
2. x 1866. *Perlmutter Izsák* (Pest) festő (+ Bp., 1932. ápr. 13.)
x 1901. *Kertész Róbert* (Bp.) újságíró, szerkesztő (+ Minneapolis, USA, 1960. jún. 9.)
x 1916. *Kálmán Erzsébet* (Pécs) orvos, radiológus (+ Bp., 1965. jan. 19.)
3. x 1866. *Putnoky Móric* (Kelemér) politikus (+ Bp., 1946. okt. 24.)
x 1911. *Palotai Gyula* (Bp.) szobrász (+ Bp., 1976. jún. 25.)
4. x 1841. *Vizvári Gyula* (Buda) színész (+ Margitliget, 1908. dec. 25.)
x 1901. *Halász Gábor* (Bp.) kritikus, irodalomtörténész (+ Balf, 1945. márc.)
x 1911. *Sebes János* (Bp.) grafikus (+ Bp., 1986. nov. 14.)
5. x 1791. *Fabini János Teofil* (Hátság) szemész, egyetemi tanár (+ Pest, 1847. nov. 30.)
x 1816. *Szvorényi József* (Sáta) nyelvész, irodalomtörténész, pedagógus, akadémikus (+ Eger, 1892. dec. 11.)
x 1841. *Verebély László* (Trencsén) sebész, kórházi főorvos (+ Bp., 1922. nov. 21.)
x 1941. *Götz János* (Herceggút) szobrász (+ Róma, 1971. dec. 13.)
+ 1966. *Hevesy György József* (Freiburg) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus, Nobel-díjas (x Bp., 1885. aug. 1.)
6. x 1791. *Gombos Imre* (Sajólad) drámaíró, akadémikus (+ Bécs, 1840. jan. 12.)
+ 1966. *Berda József* (Bp.) költő (x Bp., 1902. febr. 1.)
7. x 1901. *Székelly János* (Bp.) író, költő, forgatókönyvíró (+ Berlin, 1958. dec. 16.)
8. + 1916. *Ortvay Tivadar* (Bp.) apát, történész, régész, akadémikus (x Csiklovabánya, 1843. nov. 19.)
9. x 1891. *Czeyda-Pommersheim Ferenc* (Arad) sebész (+ Bp., 1974. szept. 24.)
10. x 1866. *Wellmann Róbert* (Szerdahely) festő (+ Paks, 1946. febr. 22.)
x 1891. *Radó István* (Kisvárd) filmújságíró, dramaturg (+ Bp., 1972. aug. 12.)
x 1911. *Alpári Pál* (Bp.) lapszerkesztő, műfordító (+ Bp., 1976. ápr. 20.)
x 1901. *Szász Pál* (Bp.) matematikus, egyetemi tanár (+ Bp., 1978. febr. 12.)
12. x 1866. *Somogyi Manó* (Pest) szociálpolitikai író (+ Bp., 1928. ápr. 6.)
+ 1911. *Brózik Károly* (Bp.) tanár, geográfus, író (x Máramarossziget, 1849. jan. 9.)
x 1931. *Horváth István Károly* (Sárvár) klasszika-filológus (+ Szeged, 1966. aug. 30.)
13. x 1891. *Pacsu Jenő* (Bp.) vegyész, egyetemi tanár (+ Princeton, USA, 1972. márc. 25.)
x 1911. *Lakatos Vince* (Bp.) cigányprimás (+ Bp., 1970. febr. 2.)
14. x 1866. *Tury Gyula* (Cegléd) festő (+ Bp., 1932. dec. 9.)
15. x 1921. *Borsay Pál* (Bp.) zongoraművész, zenepedagógus (+ Pécs, 1976. okt. 10.)
17. x 1891. *Humayer Erzsébet* (Csongrád) festő (+ Bp., 1923. márc. 24.)
18. x 1866. *Déry József* (Bp.) ítéltáblai bíró (+ Bp., 1937. okt. 13.)
x 1911. *Gyórfy Barna* (Szepesbéla) genetikus (+ Bp., 1970. aug. 5.)
19. x 1901. *Veress Zoltán* (Marosvásárhely) vegyész-mérnök (+ Bp., 1965. okt. 16.)
+ 1941. *Horváth Cirill* (Balatonalmádi) irodalomtörténész, akadémikus (x Veszprém, 1856. nov. 25.)
+ 1951. *Makkai Sándor* (Bp.) erdélyi ref. püspök, egyetemi tanár, író (x Nagyenyed, 1890. máj. 13.)
20. x 1916. *Demeter György* (Bp.) gépészmérnök (+ Erlangen, 1975. okt. 29.)
21. x 1901. *Majtényi Mihály* (Nagybecskerek) író, újságíró, műfordító (+ Újvidék, 1974. júl. 7.)
+ 1966. *Hints Elek* (Bp.) orvos, orvostörténész (x Marosvásárhely, 1893. febr. 7.)
22. x 1866. *Schullerus Frigyes* (Fogarás) festő (+ Nagysink, 1898. jan. 16.)
x 1901. *Tartsay Vilmos* (Érsekújvár) vezérkari százados (Bp., 1944. dec. 8.)

23. x 1716. *Severini János* (Alsósztrégova) pedagógus, író (+ Selmecbánya, 1789. máj. 8.)
- x 1816. *Girókuti Ferenc* (Juta) mezőgazdász, szakíró (+ Bp., 1895. szept. 16.)
- + 1841. *Magda Pál* (Sárospatak) tanár, statisztikai író, akadémikus (x Rozsnyó, 1770. jún. 29.)
25. x 1891. *Fogarasi Béla* (Bp.) filozófus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1959. ápr. 28.)
- x 1911. *Földes Pál* (Kisvárdá) orvos, mikrobiológus (+ Bp., 1965. jan. 21.)
26. x 1841. *Csergheő Géza* (Heiligenstadt) címertani író (+ Bp., 1895. nov. 8.)
27. x 1921. *Szenes Hanna* (Bp.) költő (+ Bp., 1944. nov. 7.)
28. x 1816. *Dunyov István* (Vinga) honvéd alvezredes és olasz ezredes ((+ Pistoia, Olaszország, 1889. aug. 29.)
- x 1901. *Vándor Sándor* (Miskolc) karmester, zeneszerző (+ Sopronbánfalva, 1945. jan. 14.)
29. + 1916. *Zempléni Győző* (Monte Doloro, Olaszország) fizikus, műgyetemi tanár, akadémikus (x Nagykanizsa, 1879. okt. 17.)
- + 1966. *Járdányi Pál* (Bp.) zeneszerző, népzenekutató (x Bp., 1920. jan. 30.)
30. + 1866. *Egressy Gábor* (Pest) színész (x Sajólászlófalva, 1808. nov. 1.)
- x 1866. *Ranschburg Gusztáv* (Győr) antikvárius (+ Bp., 1944. márc. 2.)
- + 1901. *Bertalan Lajos* (Bp.) mérnök, a Tisza-szabályozás befejezésének irányítója (x Beremend, 1838. jún. 30.)
31. x 1841. *Kuncz Ignác* (Réde) jogász, egyetemi tanár, akadémikus (+ Kolozsvár, 1903. jan. 25.)
- x 1866. *Munkácsy Kálmán* (Esztergom) író, újságíró (+ uo., 1901. okt. 28.)
- x 1901. *Papp Ferenc* (Bp.) geológus, hidrogeológus, egyetemi tanár (+ Bp., 1969. jan. 8.)
- + 1901. *Szilágyi Dezső* (Bp.) politikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Nagyvárad, 1840. ápr. 1.)
- + 1971. *Devecseri Gábor* (Bp.) költő, műfordító (x Bp., 1917. febr. 27.)
- AUGUSZTUS**
1. x 1866. *Schmidt Miksa* (Bécs) bútorgyáros, lakberendezési vállalkozó (+ Bp., 1935. ápr. 1.)
2. x 1891. *Varga Bálint* (Bp.) gépészmérnök (+ Bp., 1948. jún. 16.)
3. x 1791. *Maderspach Károly* (Oravica) kohómérnök (+ Ruszkabánya, 1849. aug. 23.)
- x 1841. *Róth Márton* (Késmárk) tanár, turista (+ Igló, 1917. febr. 25.)
- + 1866. *Klauzál Gábor* (Szeged) politikus, ügyvéd, miniszter (x Pest, 1804. nov. 18.)
- x 1921. *Pataky Dénes* (Bp.) művészettörténész (+ Bp., 1975. aug. 15.)
- + 1961. *Tildy Zoltán* (Bp.) ref. lelkész, politikus, köztársasági elnök (x Lonsonc, 1889. nov. 18.)
4. x 1866. *Drumár János* (Arad) író, zenetörténész (+ ?, 1922. jan.)
- x 1866. *Tardos-Krenner Viktor* (Buda) festő, drámaíró (+ Bp., 1927. dec. 28.)
- x 1911. *Kubitsch Imre* (Bp.) levéltáros (+ Bp., 1963. szept. 3.)
- + 1941. *Babits Mihály* (Bp.) költő, műfordító, akadémikus (x Szekszárd, 1883. nov. 26.)
5. x 1841. *Péterfy Sándor* (Nemescső) pedagógus, tanügyi író (+ Pándorfalu, 1913. aug. 10.)
7. x 1911. *Ádám György* (Nagykanizsa) közgazdász, újságíró (+ Bp., 1974. jún. 17.)
- + 1921. *Riedl Frigyes* (Bp.) irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus (x Ladomér, 1856. szept. 12.)
- x 1931. *Halmos Miklós* (Szeged) vegyész (+ uo., 1974. nov. 11.)
8. x 1891. *Szabó István* (Isztimér) vegyész-mérnök, borász (+ Bp., 1957. márc. 13.)
- x 1911. *Gráf László* (Sopron) vegyész (+ Bp., 1968. máj. 16.)
- + 1981. *Zakariás G. Sándor* (Bp.) művészeti író (x Dunapentele, 1900. szept. 30.)
10. x 1841. *Banovits Kajetán* (Mátyóc) mérnök (+ Bp., 1915. dec. 7.)
- x 1866. *Farkas Emőd* (Álmosd) költő, író, újságíró (+ Bp., 1920. nov. 1.)
- x 1901. *Krausz József* (Cséte) vegyész-mérnök (+ Bp., 1956. okt. 8.)
11. x. 1866. *Köblbach Bertalan* (Liptószentmiklós) tanár, néprajztudós (+ Bp., 1944.)
- x 1901. *Bölcs házy Kálmán* (Szirák) állatorvos, egyetemi tanár (+ Bp., 1978. márc. 22.)
- x 1911. *I. Tóth Zoltán* (Versec) történész, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1956. okt. 25.)
13. x. 1921. *Sarkadi Imre* (Debrecen) író, újságíró (+ Bp., 1961. ápr. 12.)
15. x 1866. *Santelli Italo* (Cariqueno, Olaszország) vívómester (+ Bp., 1945. febr. 8.)
16. x 1901. *Jakobey István* (Eperjes) vegyész-mérnök (+ Szeged, 1971. jan. 29.)
- x 1901. *Kolbai Károly* (Pozsony) mezőgazdász, egyetemi tanár (+ Bp., 1972. nov. 25.)
18. x. 1901. *Kolosváry Gábor* (Kolozsvár) zoológus, paleontológus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Szeged, 1968. dec. 25.)
- x 1921. *Takács János* (Szentgotthárd) állatorvos, egyetemi tanár (+ Bp., 1979. nov. 7.)

19. x 1891. *Györki József* (Pusztakovácsi) vegyész-mérnök (+ Bp., 1957. aug. 10.)
x 1901. *Csiszár József* (Magyaróvár) mikrobiológus (+ Mosonmagyaróvár, 1955. okt. 13.)
20. x 1901. *Oláh Gusztáv* (Bp.) operai főrendező, díszlettervező (+ München, 1956. dec. 19.)
x 1921. *Lakos György* (Békéscsaba) író, újságíró (+ Bp., 1977. máj. 5.)
21. x 1866. *Kallivoda Andor* (Újszász) erdőmérnök (+ Kecskemét, 1936. jan. 11.)
x 1891. *Szokolay Béla* (Belényes) tanító, bábjátékos (+ Bp., 1959. aug. 27.)
x 1901. *Jóó Tibor* (Kolozsvár) történetfilozófiai író, könyvtáros (+ Bp., 1945. márc. 1.)
23. x 1891. *Olosz Lajosné* (Ágya) költő, ügyvéd (+ Arad, 1977. ápr. 26.)
x 1911. *Beke Dénes* (Bp.) kémikus, egyetemi tanár (+ Bp., 1962. márc. 21.)
24. x 1901. *Gertler Viktor* (Bp.) filmrendező, főiskolai tanár (+ Bp., 1969. júl. 5.)
25. x 1901. *Koch Ferenc* (Budafok) geográfus, egyetemi tanár (+ Bp., 1974. okt. 29.)
x 1921. *Száva Nándor* (Bp.) vegyész (+ Bp., 1969. febr. 13.)
26. x 1891. *Jeney Endre* (Radnót) mikrobiológus, egyetemi tanár (+ Debrecen, 1970. aug. 10.)
x 1891. *Pattantyus-Ábrahám Imre* (Illava) kohómérnök, műegyetemi tanár (+ Bp., 1956. jan. 30.)
+ 1891. *Podhorszky Lajos* (Párizs) nyelvész, akadémikus, Széchenyi fiainak nevelője (x Feketelehota, 1815.)
x 1901. *Rékai András* (Bp.) operarendező (+ Bp., 1968. jan. 19.)
x 1901. *Szabó Pál Zoltán* (Pécs) geográfus (+ uo., 1965. júl. 24.)
+ 1921. *Wekerle Sándor* (Bp.) pénzügyminiszter, politikus, akadémikus (x Mór, 1848. nov. 14.)
27. x 1866. *Terlanday Emil János* (Kinorány) bencés tanár, a jégbarlangokkal foglalkozott (+ Esztergom, 1915. ápr. 11.)
+ 1961. *Rózsabegyi Kálmán* (Bp.) színész (x Endréd, 1873. okt. 6.)
28. x 1741. *Madarassy János* (Apátfalva) csillagász, matematikus, r. k. pap (+ Eger, 1814. ápr. 18.)
+ 1791. *Born Ignác* (Bécs) mineralógus, geológus (x Gyulafehérvár, 1742. dec. 26.)
31. x 1891. *Háy László* (Jászberény) orvos, közgazdász, akadémikus, miniszter (+ Bp., 1975. jan. 27.)
x 1891. *Kéz Andor* (Déva) geográfus, egyetemi tanár (+ Bp., 1968. szept. 17.)
x 1901. *Békeffi István* (Szeged) színműíró, kabarészerező (+ Bp., 1977. jún. 9.)
- SZEPTEMBER**
- x 1666. *Zoványi P. György* (Bihar) ref. szuperintendens (+ Zilah, 1758. febr. 16.)
1. x 1841. *Lehr Zsigmond* (Sárszentlőrinc) műfordító, tanár (+ Pozsony, 1871. szept. 3.)
x 1911. *Méri István* (Abony) régész (+ Bp., 1976. dec. 13.)
2. x 1741. *Schoretits Mihály* (Horvátszidány) orvos, egyetemi tanár (+ Buda, 1786. márc. 3.)
6. x 1916. *Dálnoky János* (Csabrendek) szerkesztő, újságíró (+ Bp., 1975. ápr. 3.)
7. x 1891. *Zamaróczy Jenő* (Trencsén) gépészmérnök (+ Bp., 1957. dec. 16.)
8. + 1566. *Zrínyi Miklós* (Szigetvár) horvát bán, birtokos főnemes, főtárnokmester, a szigetvári hős (x ?, 1508.)
x 1841. *Miletz János* (Tápiógyörgye) tanár (+ Rákospalota, 1903. febr. 15.)
x 1911. *Vikol János* (Karcag) orvos, intézeti igazgató (+ Genf, 1970. okt. 27.)
9. + 1866. *Czuczor Gergely* (Pest) költő, nyelvész, bencés tanár, akadémikus (x Andód, 1800. dec. 17.)
x 1901. *Szvatkó Pál* (Zsolnatarnó) újságíró, publicista (+ München, 1959. nov. 17.)
x 1916. *Madarász László* (Pozsony) pedagógus (+ Kecskemét, 1974. aug. 16.)
x 1931. *Latinovits Zoltán* (Bp.) színész (+ Balatonszárszó, 1976. jún. 4.)
10. + 1716. *Pápai-Páriz Ferenc* (Nagyenyed) orvos, tudós, szótáríró (x Dés, 1649. máj. 10.)
x 1841. *Telegdi-Róth Lajos* (Brassó) geológus (+ Bp., 1928. ápr. 16.)
x 1891. *Fodor Imre* (Pécs) orvos (+ Bp., 1956. ápr. 12.)
12. x 1891. *Röheim Géza* (Bp.) etnográfus, pszichoanalitikus (+ New York, 1953. jún. 7.)
x 1901. *Manninger János* (Magyaróvár) fényképész, filmrendező (+ Bp., 1946. ápr. 1.)
x 1901. *Papp István* (Kisvárd) nyelvész, egyetemi tanár (+ Debrecen, 1972. ápr. 11.)
13. x 1891. *Kemény Imre* (Bp.) orvos, egyetemi tanár (+ Bp., 1974. jan. 29.)
x 1891. *Nemes Lampérth József* (Bp.) festő (+ Sátoraljaújhegy, 1924. máj.)
+ 1901. *Cathy Szaléz Ferenc* (Bp.) mérnök, a szabadsághegyi fogaskerekű vasút építője (x Andermatt, Svájc, 1834. aug. 18.)
14. x 1841. *Jánosi Gusztáv* (Veszprém) püspök, műfordító (+ uo., 1911. aug. 15.)
x 1891. *Szász Tihamér* (Szurdokbányatelep) gyógyszerész, lapszerkesztő, szakíró (+ Bp., 1962. márc. 17.)
x 1931. *Szokolay Örs* (Bp.) építész-mérnök (+ Debrecen, 1974. aug. 9.)

15. x 1741. *Lehoczky András* (Pozsony) ügyvéd, genealógus (+ uo., 1813. ápr. 23.)
- x 1901. *Reichert Róbert* (Bp.) mineralógus (+ Bp., 1937. júl. 8.)
- x 1921. *Szénás György* (Mátészalka) geológus, geofizikus, egyetemi tanár (+ Bp., 1974. dec. 19.)
16. x 1901. *Molnár Albert* (Gyulafehérvár) nyelvoktató, lexikográfus (+ Bp., 1961. szept. 15.)
17. x 1901. *Faddi Dénes* (Börcsházapuszta) festő, grafikus (+ Bp., 1945.)
18. x 1616. *Zichy István* (?) tárnokmester (+ ?, 1693. márc. 15.)
- x 1841. *Szontágh Géza* (Lipótszentmiklós) festő (+ Bp., 1891.)
- x 1891. *Baranyi János* (Galsa) zongoraművész, karmester, pedagógus (+ Bp., 1971. nov. 14.)
19. x 1901. *Kertész Ferenc* (Bp.) agrármérnök, állattenyésztő (+ Bp., 1972. aug. 7.)
- x 1901. *Lágyi István* (Aranyosmarót) térképész (+ Bp., 1978. aug. 26.)
- x 1916. *Csaszlava Jenő* (Salgótarján) bányamérnök (+ Pécs, 1976. ápr. 1.)
20. x 1866. *Söpkéz Sándor* (Brád) gépészmérnök, műegyetemi tanár (+ Bp., 1938. okt. 24.)
21. x 1716. *Johann Georg Schwandner* (Stadelkirchen, Felső-Ausztria) történetkutató (+ Bécs, 1791. szept. 28.)
- x 1791. *Széchenyi István* (Bécs) reformpolitikus, az MTA megalapítója (+ Döbling, 1860. ápr. 8.)
- x 1841. *Kohn Sámuel* (Baja) főrabbi, történész (+ Bp., 1920. márc. 11.)
- + 1866. *Hajnik Károly* (Buda) újságíró, az első országgyűlési gyorsíró (x Pozsony, 1806. dec. 10.)
22. x 1641. *Rayger Károly* (Pozsony) orvos (+ uo. 1707. jan. 14.)
23. x 1891. *Mándi Andor* (Bp.) gépészmérnök, egyetemi tanár (+ Bp., 1972. aug. 31.)
- x 1901. *Wiczián Dezső* (Csehberék) teológiai tanár (+ Bp., 1961. dec. 7.)
24. x 1816. *Zsigmond Adolf* (Pozsony) fogorvos (+ Bécs, 1880. jún. 23.)
25. x 1791. *Markó Károly* (Lőcse) festő, akadémikus (+ Villa Appoggi, Italia, 1860. nov. 19.)
- x 1891. *Jánossy Dénes* (Baja) levéltáros, akadémikus (+ Bp., 1966. jan. 22.)
- x 1911. *Farnadi Edit* (Bp.) zongoraművész, pedagógus (+ Graz, 1973. dec. 14.)
- x 1921. *Kárpáthy Zoltán* (Bp.) színész (+ Bp., 1967. okt. 17.)
27. + 1666. *Szalárdi János* (Fogaras) történetíró (x Szatmár vm., 1601. júl. 23.) – tulajdonképpen 1666. szept. 27. előtt halt meg, a pontos dátum ismeretlen!
- x 1841. *Mocsári Sándor* (Nagyvárad) zoológus, akadémikus (+ Bp., 1915. dec. 26.)

- x 1866. *Kerpely Antal* (Ruszkabánya) kohómérnök (+ Bécs, 1917. júl. 23.)
28. + 1961. *Jávorka Sándor* (Bp.) flórákutató, geobotanikus, akadémikus (x Hegybánya, 1883. márc. 12.)
- + 1971. *Komor Vilmos* (Bp.) karmester (x Bp., 1895. máj. 12.)
29. x 1891. *Mészáros István* (Bp.) műfordító (+ Miskolc, 1964. dec. 31.)
- x 1911. *Péter József* (Bp.) karnagy, zene-pedagógus (+ Bern, 1976. jan. 21.)
30. x 1911. *Rapaport Dezső Dávid* (Munkács) pszichológus (+ Stockbridge, USA, 1960. dec. 14.)

OKTÓBER

1. x 1891. *Dabis László* (Rákospalota) higiénikus, egyetemi tanár (+ Bp., 1956. okt. 20.)
- x 1901. *Rakcsányi László* (Bp.) vegyész-mérnök, borász, egyetemi tanár (+ Bp., 1967. aug. 29.)
- x 1921. *Márton Kálmán* (Bp.) bőrgyógyász, egyetemi tanár (+ Bp., 1978. okt. 24.)
2. x 1866. *Braun Sándor* (Mezőkeresztes) újságíró (+ Bp., 1920. jan. 21.)
3. x 1816. *Haynald Lajos* (Szécsény) kalocsai érsek, bíboros, akadémikus, botanikai gyűjtő (+ Kalocsa, 1891. júl. 4.)
- x 1866. *Bárczy István* (Bp.) Budapest főpolgármestere (+ Bp., 1943. jún. 1.)
- x 1866. *Garay Ákos* (Apáti) festő, grafikus, etnográfus (+ Bp., 1952. jan. 25.)
- x 1891. *Judik József* (Kolozsvár) pénzügyi és gazdasági szakember (+ Bp., 1951. szept. 14.)
- x 1901. *Delly Ferenc* (Szeged) színész (+ Marosvásárhely, 1960. febr. 8.)
- x 1911. *Zolnai Jenő* (Bp.) zongoraművész, zeneszerző (+ Bp., 1971. júl. 27.)
4. x 1866. *Vastagh Géza* (Kolozsvár) festő (+ Bp., 1919. nov. 5.)
- + 1966. *Szabó Dezső* (Debrecen) történész, egyetemi tanár, akadémikus (x Makó, 1882. dec. 3.)
5. x. 1911. *Déri Ottó* (Bécs) gordonkaművész, jogász (+ New York City, USA, 1969. ápr. 18.)
6. x 1841. *Szécsi Zsigmond* (Kisgaram) erdőmérnök (+ Selmecbánya, 1895. okt. 8.)
- x 1891. *Kalocsay Kálmán* (Abaújszántó) orvos, egyetemi tanár (+ Bp., 1976. febr. 27.)
- + 1941. *Kabos Gyula* (New York) színész (x Bp., 1887. márc. 19.)
7. x 1866. *Dorner Gyula* (Alsószőlőnk) mérnök (+ Bp., 1941. okt. 10.)
- x 1911. *ifj. Horváth János* (Bp.) filológus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1977. febr. 3.)
8. x 1901. *Sályi István* (Bp.) gépészmérnök, egyetemi tanár (+ Miskolc, 1974. dec. 19.)

9. x 1921. *Borvendég Imre* (Zagyvarékás) újságíró (+ Bp., 1962. ápr. 1.)
11. x 1891. *Herepei János* (Kolozsvár) muzeológus, régész, tanár (+ Szeged, 1970. okt. 30.)
12. x 1841. *Halász Imre* (Kolta) újságíró (+ Bp., 1918. márc. 7.)
+ 1951. *Gombaszögi Ella* (Bp.) színész (x Bp., 1898. dec. 27.)
13. + 1541. *Werböczi István* (Buda) ítélemester, nádor, királyi személynök (x Verbóc, 1458.)
x 1911. *Hajdú Gusztáv* (Temesvár) állatorvos, egyetemi tanár (+ Bp., 1976. jún. 1.)
x 1911. *Purman Jenő* (Bp.) vegyész-mérnök, petrolikémikus (+ Bp., 1974. márc. 20.)
14. x 1866. *Waldapfel János* (Nagyzáblat) pedagógus, tanügyi író (+ Bp., 1935. okt. 10.)
x 1901. *Ferenczy Károly* (Szeged) fogorvos-röntgenológus (+ Bp., 1972. nov. 3.)
15. x 1891. *Varga Ferenc* (Bp.) költő, író (+ Bp., 1974. márc. 17.)
16. x 1901. *Kutasy Viktor* (Köpcsény) erdőmérnök (+ Gödöllő, 1974. okt. 3.)
x 1911. *Hüvös Sándor* (Szabadka) katonatiszt, repülő (+ Bp., 1977. júl. 19.)
x 1921. *Füredi László* (Temesvár) színész (+ Bp., 1945. jan. 7.)
17. x 1901. *Gáspár Zoltán* (Nyíregyháza) publicista, szociográfus, szerkesztő (+ Bp., 1945. jan. 13.)
18. x 1841. *Kiss Károly* (Pozba) ref. lelkész, egyházi író (+ Nagyigmánd, 1928. jan. 22.)
x 1921. *Krámer Miklós* (Bp.) orvos, biokémikus (+ Bp., 1963. aug. 1.)
20. x 1881. *Antal Aron* (Csikdánfalva) író, történész, (+ Csiktapolca, 1966. ápr. 28.)
x 1891. *Kocsis László* (Rábagyarmat) költő, r. k. pap (+ Pécs, 1973. márc. 9.)
x 1901. *Muharaj Elemér* (Jászberény-Hajta-pusztá) népi színházszervező (+ Bp., 1960. febr. 2.)
21. x 1921. *Ertsey Péter* (Pápa) költő, szerkesztő, könyvtáros (+ Szeged, 1971. okt. 3.)
22. + 1971. *Szendró József* (Bp.) színész, rendező, műfordító (x Bp., 1914. aug. 18.)
23. x 1891. *Palló Imre* (Mátisfalva) operénekes (+ Bp., 1978. jan. 25.)
24. x 1866. *Geduly Henrik* (Bécs) ev. püspök, iskolák, templomok építtetője (+ Nyíregyháza, 1937. febr. 18.)
x 1866. *Széchenyi Bertalan* (Sopron) politikus, akadémikus (+ Bp., 1943. jún. 3.)
x 1891. *Kallós János* (Zsombolya) újságíró (+ Bp., 1920. jún. 16.)
26. x 1866. *Kenessey Béla* (Ivánca) vízellátó mérnök (+ Bp., 1936. jan.)
27. + 1716. *Bethlen Miklós* (Bécs) államférfi, kancellár, emlékiratíró (x Kisbun, 1642. szept. 2.)
x 1816. *Gáspár János* (Torockószentgyörgy) pedagógus (+ Nagyenyed, 1892. márc. 6.)
x 1866. *Hajts Lajos* (Igló) geográfus, térképész (+ Bp., 1933. dec. 1.)
x 1891. *Rege Károly* (Rozsnyó) mezőgazdász, szakíró (+ Bp., 1969. jan. 21.)
30. x 1816. *Nádaskay Lajos* (Külsőbölcs) újságíró (+ Pest, 1860. szept. 15.)
x 1901. *Ferenczy Géza* (Külsővat) nyelvész (+ Bp., 1974. márc. 27.)
31. x 1901. *Dallos Sándor* (Györszentmárton) író (+ Bp., 1964. márc. 10.)
x 1901. *Kecskeméti György* (Makó) író, újságíró (+ Auschwitz, 1944.)

NOVEMBER

- x 1841. *Farkas Lajos* (Bonchida) jogász, egyetemi tanár, akadémikus (+ Kolozsvár, 1921. jún. 24.)
1. x 1866. *Tapolczai Dezső* (Tapolcafő) színész, színingazgató (+ Bp., 1925. ápr. 22.)
x 1901. *Palotay Gertrúd* (Bp.) néprajzkutató (+ Bp., 1951. márc. 11.)
x 1921. *Pap Tibor* (Munkács) jogász, egyetemi tanár (+ Bp., 1976. febr. 6.)
3. x 1866. *Emich Gusztáv* (Pest) külkereskedelmi szakember, diplomata, miniszter (+ Bp., 1927. júl. 10.)
x 1891. *Hauser János* (Nagykanizsa) főiskolai tanár (+ Bp., 1964.)
4. x 1741. *Gyöngyössi János* (Kraszna) ref. lelkész, költő (+ Újtorda, 1818. márc. 15.)
x 1891. *Karikás Frigyes* (Borossebes) író, műfordító (+ SZU, 1938. márc. 5. után)
x 1901. *Hönsch László* (Kozla) építész (+ Bp., 1952. márc. 23.)
5. x 1841. *Várady Károly* (Kolozsvár) pedagógus (+ u.o. 1886. aug. 20.)
x 1911. *Kallós Ilona* (Bp.) újságíró (+ Bp., 1962. dec. 9.)
7. x 1901. *Péter Zoltán* (Nyíregyháza) ref. lelkész, főiskolai tanár (+ Bp., 1969. jún. 8.)
8. x 1891. *Andorka Rudolf Rezső* (Sopron) diplomata, vezérőrnagy (+ Bp., 1961. márc. 30.)
x 1891. *Radnai Béla* (Cegléd) gyorsíró, esztéta (+ Bp., 1962. nov. 1.)
x 1921. *Arató Endre* (Komárom) történész, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1977. aug. 30.)
9. x 1816. *Kovács János* (Szeghalom) tanár, zoológus (+ Szalacs, 1906. dec. 7.)
x 1841. *Bierbauer Lipót X. Ferenc* (Kőszeg) bencés tanár, jószágkormányzó (+ Tihany, 1917. febr. 7.)

- x 1866. *Minich Ida Lyka Károlyné* (Pest) festő (+ Bp., 1940. máj. 3.)
10. x 1741. *Fekete János* (Csabrendek) író, költő, császári tábornok (+ Fót, 1803. júl. 21.)
- x 1891. *Pap Károlyné, Pap Hedvig* (Alsómogyoród) író (+ Bp., 1978. szept. 4.)
- x 1891. *Sebestyén Sándor* (Szeged) gordonkaművész, zenepedagógus (+ Bp., 1962. febr. 10.)
- + 1951. *Somlay Artúr* (Bp.) színész (x Bp., 1883. febr. 28.)
11. x 1791. *Katona József* (Kecskemét) drámaíró (+ uo., 1830. ápr. 16.)
- x 1891. *Gádor István* (Kóka) szobrász, keramikus (+ Bp., 1984. júl. 22.)
12. + 1971. *Jancsó Elemér* (Kolozsvár) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár (x Marosújvár, 1905. ápr. 10.)
13. x 1841. *Zichy József* (Pozsony) politikus, miniszter (+ Vederöd, 1924. nov. 11.)
- x 1901. *Kmotrik Ferenc* (Bp.) gépészmérnök (+ Bp., 1968. jún. 11.)
14. + 1921. *Goldziher Ignác* (Bp.) orientalista, egyetemi tanár, akadémikus (x Székesfehérvár, 1850. jún. 22.)
- x 1921. *Mobácsi Lajos György* (Sárrétudvari) grafikus, festő (+ Bp., 1962. febr. 4.)
15. x 1891. *Prihoda István* (Kolozsvár) grafikus, festő (+ Bp., 1965. nov. 22.)
- x 1931. *Gazdapusztai Gyula* (Makó) ösrégész (+ Szeged, 1968. nov. 14.)
16. x 1816. *Halász Géza* (Alsódabas) orvos, akadémikus (+ Bp., 1888. aug. 22.)
- x 1841. *Kossuth Ferenc* (Pest) mérnök, politikus, miniszter (+ Bp., 1914. máj. 25.)
- x 1866. *Treitz Péter* (Kisszállás) agrogeológus (+ Bp., 1935. febr. 20.)
18. x 1841. *Károlyi Gábor* (Pest) politikus (+ Bp., 1895. aug. 31.)
- x 1891. *Széchy László* (Bp.) író, színpadi szerző (+ Bp., 1963. dec. 9.)
19. x 1841. *Schulek Frigyes* (Pest) építész, műegyetemi tanár, akadémikus (+ Balatonlelle, 1919. szept. 5.)
- x 1861. *Dudás Gyula* (Zenta) történetíró, Bács-Bodrog megye monográfusa, Bácsbodrog Vármegye Történeti Társaság titkára (+ Zenta, 1911. jan. 9.)
- + 1891. *Csiky Gergely* (Bp.) drámaíró, műfordító, akadémikus (x Pankota, 1842. dec. 8.)
- x 1891. *Németh Endre* (Bécs) mérnök, egyetemi tanár (+ Bp., 1976. jún. 3.)
- x 1901. *Fejér Endre* (Szécsény) bőrgyógyász (+ Bp., 1971. júl. 12.)
- x 1901. *Papoczy Ferenc* (Nagyvárad) szemész főorvos (+ Bp., 1971. jún. 24.)
- x 1921. *Anda Géza* (Bp.) zongoraművész, zenetanár (+ Zürich, 1976. jún. 13.)
20. x 1891. *Firtos Ferenc* (Szászváros) irodalomtörténész, kritikus (+ Csikszereeda, 1917. júl. 18.)
21. + 1916. *I. Ferenc József* (Schönbrunn) osztrák császár, magyar király (x uo., 1830. aug. 18.)
22. x 1891. *Halápy Ede* (Pórszombat) festő, grafikus (+ Bp., 1962. febr. 3.)
23. x 1891. *Horváth Endre* (Mindszent) újjörög filológus (+ Bp., 1945. febr. 15.)
- + 1891. *Wenzel Gusztáv* (Bp.) jogász, egyetemi tanár, akadémikus (x Lukau, Szászország, 1812. jan. 19.)
24. x 1866. *Gyalui Farkas* (Gyalu) könyvtárigazgató, irodalomtörténész, író (+ Kolozsvár, 1952. máj.)
25. x 1891. *Magyar Lajos* (Istvándi) író, újságíró (+ SZU, 1940.)
- x 1901. *Serly Tibor* (Losonc) zeneszerző (+ London, 1978. okt. 8.)
26. x 1791. *Dömény Sándor* (Békés) zongorapedagógus, jogász (+ ?)
- x 1901. *Sternberg József* (Bp.) újságíró, műfordító (+ Bp., 1967. szept. 16.)
- x 1911. *Pálffy Miklós* (Beled) ev. teológiai akadémiai tanár (+ Bp., 1972. nov. 12.)
27. x 1841. *Mudrony Soma* (Késmárk) közgazdasági író, politikus (+ Kisszalatina, 1897. okt. 19.)
28. x 1911. *Adobolyi Nagy Miklós* (Túróc-szentmárton) geográfus, hidrogeológus, főiskolai tanár (+ Szeged, 1973. ápr. 4.)
29. x 1866. *Altenburger Gyula* (Pest) biztosítási matematikus (+ Bp., 1945. jan. 25.)
- x 1911. *Molnár Béla* (Túristvándi) kutatóvegyész (+ Bp., 1962. jan. 20.)
30. x 1791. *Lamberg Ferenc Fülöp* (Mór) Magyarország teljhatalmú királyi biztosa és katonai parancsnoka, akit egy forradalmi népcsoport a hajóhídon megölt (+ Buda, 1848. szept. 28.)
- + 1891. *Hunfalvy Pál* (Bp.) nyelvész, etnográfus, akadémikus (x Nagyszalók, 1810. márc. 12.)
- x 1916. *Somogyvári Rudolf* (Bp.) színész (+ Bp., 1976. szept. 28.)

DECEMBER

- x 1666. *Radvánszky János* (Batizfalva) kincstartó, kuruc gazdasági tanácsos (+ Radvány, 1738. ápr. 7.)
1. x 1791. *Hoblík Márton* (Igal) író, ügyvéd, akadémikus (+ Eszék, 1845. máj. 26.)
- x 1866. *Bartha József* (Sáta) irodalomtörténész, tanár (+ Bp., 1950. márc. 10.)
- x 1866. *Széchenyi Dénes* (Pest) diplomata (+ Stockholm, 1934. jún. 26.)
- x 1891. *Moór Elemér* (Hárspaták) művelődéstörténész, nyelvész (+ Szeged, 1974. ápr. 22.)

- x 1891. *Reményi József* (Pozsony) író, irodalomtörténész (+ Cleveland, USA, 1956. szept. 25.)
3. x 1901. *Hevesi András* (Bp.) újságíró, író, szinkritikus, műfordító (+ Épinal, Franciaország, 1940. júl. 3.)
4. x 1716. *Pálffy Lipót* (Bécs) császári tábornagy (+ Pozsony, 1773. ápr. 9.)
5. x 1901. *Ország-hívő Tivadar* (Soroksár) hegedűművész, zeneszerző, pedagógus (+ Bp., 1963. okt. 11.)
- x 1911. *Reitzer Béla* (Szeged) szociológus (+ SZU, 1942.)
6. x 1741. *Ürményi József* (Ürmény) országbíró, a Ratio Educationes szerzője (+ Vál, 1825. jún. 8.)
- x 1841. *Nagy Dezső* (Székesfehérvár) gépészmérnök, műgytemi tanár (+ Bp., 1916. márc. 19.)
- x 1866. *Pokoly József* (Ór) ref. teológus, egyháztörténész, egyetemi tanár (+ Hajdúsámson, 1933. jún. 5.)
- x 1891. *Császár Elemér* (Gige) fizikus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1955. aug. 7.)
- x 1916. *Fogolyán András Vilmos* (Sepsiszentgyörgy) mechanista szerzetes, magyar művek örmény fordítója (+ Velence, Olaszország, 1976. máj. 3.)
7. x 1641. *De Camellis József* (Chios) munkácsi görögkatolikus püspök (+ Eperjes, 1706. aug. 22.)
- + 1866. *Palugyay Imre* (Kispalugya) statisztikus, jogtörténész, akadémikus (x Mád, 1818. okt. 6.)
- x 1866. *Ziegler Károly* (Segesvár) festő (+ Königsberg, 1935 után)
- x 1891. *Gyöngyi László* (Temesvár) újságíró, műfordító (+ Bp., 1973. ápr. 22.)
- x 1901. *Pataki Dezső* (Bp.) író (+ Csepel, 1944. júl. 27.)
- x 1911. *Lajos Árpád* (Párizs) néprajzkutató (+ Miskolc, 1976. szept. 29.)
8. x 1791. *Kiss Ferenc* (Bécs) numizmatikus, akadémikus (+ Buda, 1859. júl. 25.)
- x 1841. *Ács Mihály* (Pest) nyomdász, szakíró (+ Bp., 1896. jún. 19.)
- x 1866. *Halmi Artúr* (Pest) festő (+ New York, 1939. dec. 4.)
- x 1901. *Lukács István* (Mindszent) cimbalomművész (+ Bp., 1967. ápr. 3.)
9. x 1901. *Horváth Ödön* (Susak) író = Ödön von Horváth (+ Párizs, 1938. jún. 6.)
10. x 1841. *Heverde Ferenc* (Pest) festő (+ Bp., 1910. nov. 27.)
- x 1891. *Bernáth Ilma* (Kolozsvár) festő, rajzoló (+ Bp., 1961. ápr. 19.)
- x 1891. *Havas András* (Debrecen) mikrobiológus, akadémikus (+ Bp., 1954. aug. 17.)
- x 1916. *Angeli Lambert* (Isztimér) kertész-mérnök, növénynevelő (+ Bp., 1971. máj. 9.)
- x 1916. *Rózsa István* (Bp.) kiadói fordító-szerkesztő (+ Bp., 1968. dec. 30.)
11. x 1931. *Almásy Klára* (Bp.) orvos, ideggyógyász (+ Bp., 1977. okt. 15.)
12. x 1816. *Lichner Pál* (Modor) klasszika-filológus, liceumi tanár, akadémikus (+ Pozsony, 1884. nov. 4.)
- x 1891. *Temesváry János* (Szamosújvár) hegedűművész (+ Bp., 1964. nov. 8.)
- + 1921. *Jacobi Viktor* (New York) zenész (x Bp., 1883. okt. 22.)
13. x 1841. *Király Pál* (Csobád) író, nyelvész-tanár (+ Bp., 1902. okt. 12.)
- x 1911. *Lazarits Jenő* (Alsódabas) sebész orvos (+ Bp., 1976. ápr. 15.)
14. x 1891. *Szentimrei Jenő* (Arad) újságíró, színházigazgató (+ Csucsá, 1959. szept. 2.)
- x 1916. *Bognár János* (Sátoraljaújhely) vegyész, egyetemi tanár (+ Miskolc, 1972. szept. 2.)
17. x 1866. *Ferenczy József* (Marosvásárhely) festő (+ Temesvár, 1925. dec. 4.)
- x 1901. *Szabó Dénes* (Kőröspatak) sebész (+ Szeged, 1978., jan. 21.)
- x 1916. *Vértes Bódog* (Bp.) bőrgyógyász (+ Bp., 1972. aug. 3.)
- x 1921. *Gombocz István* (Bp.) jogász, könyvtáros (+ Bp., 1973. ápr. 10.)
18. x 1891. *Szabady Jenő* (Somogy-szentpál) gépészmérnök (+ Bp., 1972. ápr. 23.)
19. x 1916. *Vasvári István* (Bp.) költő, író (+ Bp., 1972. ápr. 4.)
21. x 1866. *Tömörkény István* (Cegléd) író (+ Szeged, 1917. ápr. 24.)
- x 1901. *Pártos Alice* (Úszög) orvos, balneológus (+ Bp., 1966. nov. 12.)
22. x 1866. *Tudós István* (Mihályi) ref. püspök, egyházi író (+ Miskolc, 1918. okt. 8.)
23. x 1851. *Bródy Imre* (Gyula) fizikus (+ Mühldorf, 1944. dec. 20. v. 22.)
24. x 1816. *Veres László* (Várkony) pedagógus (+ Debrecen, 1872. márc. 12.)
- x 1916. *Peregi Sándor* (Balatonbózsok) kertész (+ Bp., 1964. máj. 21.)
25. x 1816. *Morócz István* (Ludas) mezőgazdasági író, orvos, akadémikus (+ Bp., 1881. okt. 10.)
- x 1841. *Géresi Kálmán* (Visk) jogakadémiai tanár, történész (+ Debrecen, 1921. jan. 23.)
- x 1891. *Zsindely Ferenc* (Kisvárd) jogász, író, miniszter (+ Bp., 1963. ápr. 26.)
- x 1901. *Dallos István* (Nyitra) író, újságíró (+ uo., 1972. ápr. 21.)
- x 1911. *Waldapfel László* (Bp.) matematikus (+ Bugyonni) környéke, SZU, 1942. dec. 11.)
- + 1966. *Tökés Anna* (Bp.) színész (x Marosvásárhely, 1898. márc. 5.)
27. x 1911. *Szervánzky Endre* (Kistétény) zeneszerző (+ Bp., 1977. jún. 25.)
- x 1916. *Márton Gyula* (Nagymon) nyelvész, egyetemi tanár (+ Kolozsvár, 1976. ápr. 4.)

28. x 1891. *Németh Andor* (Celldömölk) író, kritikus, szerkesztő (+ Bp., 1953. nov. 13.)
- x 1901. *Janáky István* (Hódmezővásárhely) építész (+ Bp., 1966. jan. 13.)
29. x 1866. *Kovács Dezső* (Magyarlápós) író, kritikus, szerkesztő (+ Kolozsvár, 1935. jún. 17.)
30. x 1791. *Rosas Antal* (Pécs) orvos, egyetemi tanár (+ Bécs, 1855. máj. 31.)
- x 1916. *Reischl Antal* (Bp.) építész mérnök, egyetemi tanár (+ Bp., 1978. ápr. 15.)
31. x 1841. *Újváry Lajos* (Lupinjak, Horvátország) újságíró (+ Bp., 1890. máj. 8.)
- x 1901. *Gáspár László* (Fogaras) újságíró, tudománynépszerűsítő szakíró (+ Bp., 1958. ápr. 2.)
- Osszeállította: *Horváth Gábor*

*Késő avar kori bronz-karika, Toponár
(Hornják László rajza)*

A csíkszeredai Hargita Együttes

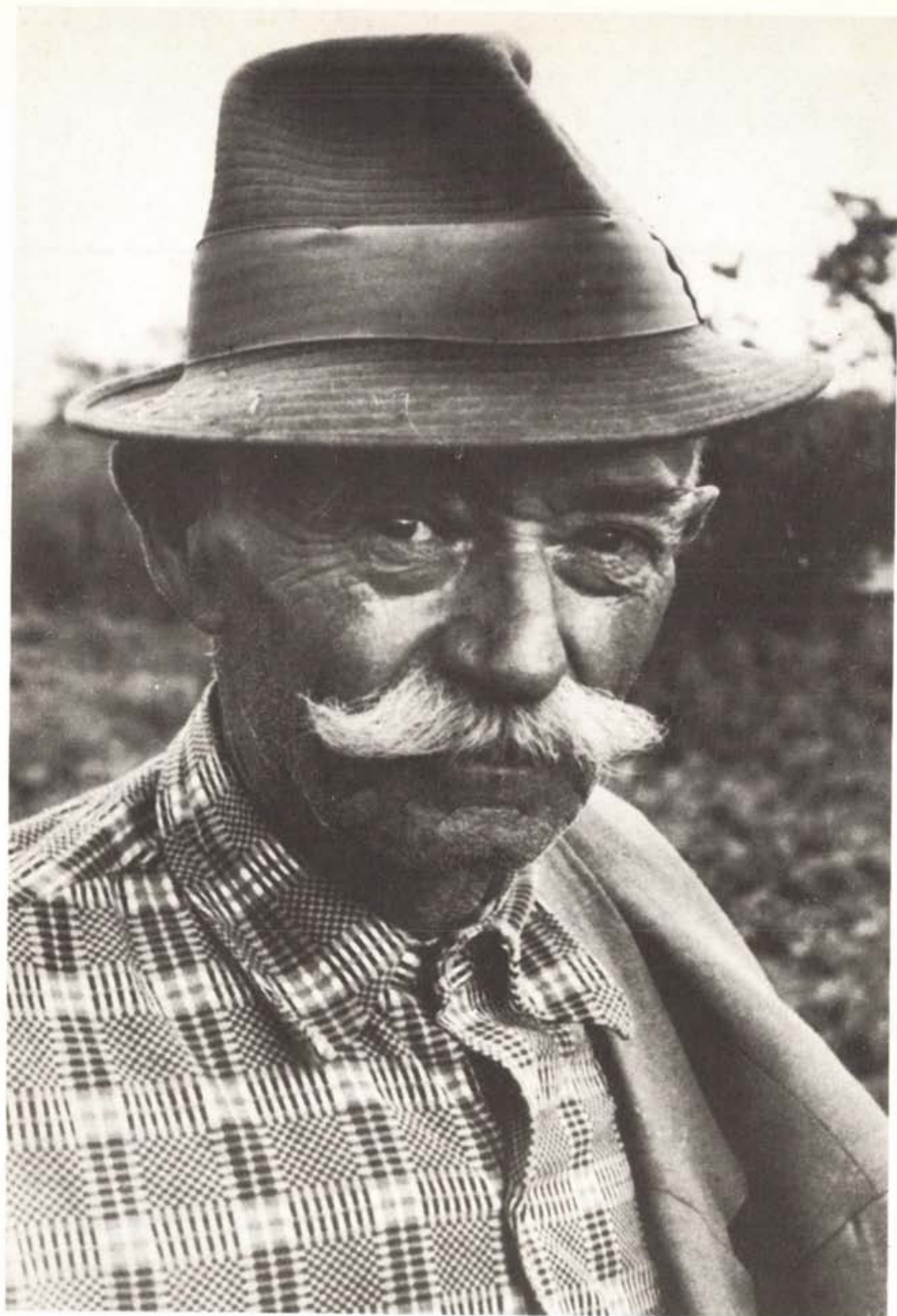
Szabó Sándor felvételei

Búcsú Gyimesben

Hajdú Demeter Dénes felvételei

Felsővályi (Gömör) pásztor (Czente Zoltán felvétele)